



รายงานการวิจัย

เรื่อง

การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยาน
ประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

The Participation of Temple and Community for Preservation of Ancient
Remains of Is Thep Historical Park, Phetchabun Province

โดย

นายณรุณ กุลผาย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พ้อขุนผาเมือง เพชรบูรณ์

พ.ศ. ๒๕๖๑

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610761188



รายงานการวิจัย

เรื่อง

การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยาน
ประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

The Participation of Temple and Community for Preservation of Ancient
Remains of Is Thep Historical Park, Phetchabun Province

โดย

นายณรุณ กุลผาย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พ้อขุนผาเมือง เพชรบูรณ์

พ.ศ. ๒๕๖๑

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610761188

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)



Research Report

The Participation of Temple and Community for Preservation of Ancient
Remains of Is Thep Historical Park, Phetchabun Province

BY

Mr. Narun Kulpay

Mahulalongkornrajavidyalaya University

Phokhunphamuang Buddhist College

B.E. 2561

Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

MCU RS 610761188

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย:	การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
ผู้วิจัย:	นายนรณ กุลผาย
ส่วนงาน:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พ้อขุนผาเมือง เพชรบูรณ์
ปีงบประมาณ:	๒๕๖๑
ทุนอุดหนุนการวิจัย:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ คือ ๑) เพื่อศึกษาแนวความคิดการมีส่วนร่วม และอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ๒) เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ และ ๓) เพื่อนำเสนอรูปแบบการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ซึ่งได้ทำการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมาย ๓ กลุ่ม ได้แก่ ๑) ตัวแทนของวัดในชุมชน ๒) ผู้นำชุมชน ๓) ผู้นำด้านวัฒนธรรม รวมทั้งสิ้น ๓๑ รูป/คน นำเสนอผลการศึกษาโดยใช้วิธีพรรณนาวิเคราะห์จากการสัมภาษณ์

ผลการวิจัยพบว่า

การอนุรักษ์โบราณสถาน เป็นหน้าที่ภาครัฐโดยร่วมมือกันของวัดและชุมชนที่จะต้องทำตามหลักนโยบาย ได้แก่ ๑) การอนุรักษ์เป็นไปเพื่อการเก็บรักษาส่วนที่ดีให้มากที่สุด และมีสอดคล้องกับของเก่าที่เหลืออยู่ ๒) การอนุรักษ์สิ่งก่อสร้างที่ใกล้เคียงจะต้องร่วมอนุรักษ์ไปในแนวทางเดียวกันหรือให้คงอยู่อย่างเดิมให้มากที่สุด ๓) จะต้องแน่ใจแล้วว่าในการอนุรักษ์นั้นมีความสำคัญมีคุณค่าอย่างแท้จริงถึงจะเริ่มลงมืออนุรักษ์ และร่วมรับผิดชอบตัดสินใจการดำเนินการทุกครั้งเพื่อสร้างความสำนึกรักในโบราณสถานของตนเองด้วยเทคนิคและวิธีการต่าง ๆ จากช่างกรมศิลปากรเป็นผู้แนะนำซึ่งการอนุรักษ์โบราณสถานที่กำลังมาความสอดคล้องถูกต้องกับตามหลักวิชาการและการอนุรักษ์ที่กรมศิลปากรดำเนินการอยู่

การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ มีแนวทาง ๓ แนวทาง คือ ๑) แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีในระดับนโยบาย ได้แก่ รัฐจะต้องเป็นผู้ที่ให้ข้อมูลความรู้ที่เกี่ยวข้องในแหล่งโบราณคดีแก่พระสงฆ์

และชาวบ้าน ๒) แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีระดับวัดและชุมชน ๓) แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีระดับจังหวัดและองค์กรทางด้านวัฒนธรรม

รูปแบบการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ได้แก่ ๑) การให้ความรู้การอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ๒) การจัดการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ เป็นกระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการ ดำเนินงาน และพัฒนาเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่อง การส่งเสริมการมีส่วนร่วมจึงจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับลำดับและขั้นตอน และความเชื่อมโยง และ ๓) การสร้างเครือข่ายอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพภาครัฐเป็นเครือข่ายนำ โดยการกำหนดแนวทางให้เครือข่ายวัด และชุมชนทำหน้าที่อย่างมีขอบเขตที่จำกัด เครือข่ายวัด เป็นเครือข่ายทำเน้นกระบวนการลงมือทำงานด้วยขอบเขต และข้อบังคับที่มีอย่างจำกัด

Research Title: The Participation of Temple and Community for Preservation of Ancient Remains of Is Thep Historical Park, Phetchabun Province

Researchers: Mr. Narun Kulpay

Department: Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Phokhunphamuang Buddhist College

Fiscal Year: B.E. 2561

Research Scholarship Sponsor: Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

ABSTRACT

This research aims to study the cooperative management of network culture, ecology, culture and ethnic groups in the province of Phetchabun. To study the social and cultural impact on ecological sustainability culture in Phetchabun province. To create a model to enhance network management, ecology, culture, according to Buddhism.

A cause of idolatry It became a tradition and values that must be upheld annually. The year did not perform to make people in the village or in the community feel uncomfortable. At the designated time, everyone in the village will work together to do willingly. To achieve a pass or a good community. Which may be introduced or guiding the collaboration of clergy and government agencies. Especially Tambon Administration Organization, which is closer to most communities. Need to build knowledge about the correct management of natural resources and the environment to the community. The villagers live with nature in a sustainable forever.

Result of the study found that:

Culture, ecology, management of networks, cultural and ethnic groups. In Phetchabun Province Such behavior was involved. Whether it is personal or collective behavior that affect the ecological sustainability culture. Because each ethnic group depend primarily forest. Since the settlement housing. Living with the forest. The planting of vegetation until a faith that regards nature, or something

superhuman power that dwells in it. A cause of idolatry It became a tradition and values that must be upheld annually. The year did not perform to make people in the village or in the community feel uncomfortable. At the designated time, everyone in the village will work together to do willingly. To achieve a pass or a good community. Which may be introduced or guiding the collaboration of clergy and government agencies. Especially Tambon Administration Organization, which is closer to most communities. Need to build knowledge about the correct management of natural resources and the environment to the community. The villagers live with nature in a sustainable forever.

Feedback should be studied in depth on the innovative conservation that. Look like? There is something new and innovative to help conserve them. Study, conservation and environment affect the development of local ecosystems. Learn to create a network for the conservation of natural resources as the basis for the preparation of local development master plan should be done. Studies of indigenous ethnic groups in conservation of nature and environment. To be able to convey the techniques, methods and procedures should be put into strengthening the core of Buddhist ethnic network of nature conservation and environmental sustainability, ecological culture in Phetchabun province.

กิตติกรรมประกาศ

วิจัยเล่มนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดีเนื่องจากได้รับความร่วมมือจากกลุ่มตัวอย่างซึ่งประกอบไปด้วย กลุ่มตัวแทนของวัดในชุมชน เจ้าคณะอำเภอศรีเทพ เจ้าคณะตำบลศรีเทพ เจ้าอาวาส ผู้นำด้านพระสงฆ์ กำนันตำบลศรีเทพ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลศรีเทพ ผู้นำด้านวัฒนธรรมประกอบด้วย หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ปราชญ์ชาวบ้านที่ได้เสียสละเวลาให้กับผู้วิจัยได้ขอสัมภาษณ์เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยความเต็มใจ รวมทั้งคณะทีมช่วยนักวิจัยทุกท่าน ที่เสียสละเวลาลงพื้นที่เพื่อช่วยนักวิจัยในการเก็บรวบรวมข้อมูลจนทำให้งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงลงได้ด้วยดี ทำให้งานวิจัยเล่มนี้สมบูรณ์ ผู้วิจัยขอขอบคุณเป็นอย่างยิ่งไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ขอขอบคุณสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่สนับสนุนงบประมาณการวิจัย ขอขอบคุณประธานและคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่ได้กรุณาช่วยตรวจสอบเครื่องมือแบบสอบถามงานวิจัยและประชาชนทุกคนที่เข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานวิจัยให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี พระปริยัติพัชรภรณ์, ดร. ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์พิจิตรเมืองเพชรบูรณ์ ผศ.สุพล ศิริ รักษาการผู้อำนวยการสำนักงานวิทยาลัย ผศ.ปัญญา กัญภัย รักษาการผู้อำนวยการนันทนาการวิชาการ คณะผู้บริหาร คณาจารย์และนิสิต ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พิจิตรเมืองเพชรบูรณ์ ทุกท่านที่ได้กรุณาให้ความช่วยเหลือและอำนวยความสะดวกแก่ผู้วิจัยในการเก็บรวบรวมข้อมูลในการทำวิจัยในครั้งนี้

ประโยชน์อันพึงมีจากงานวิจัยเล่มนี้ขอบูชาคุณบิดา มารดา ครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ ปราชญ์บัณฑิตทั้งหลายและผู้มีพระคุณทุก ๆ ท่าน ที่ได้อบรม สั่งสอน แนะนำ เป็นที่ปรึกษาให้ความรู้มาจนถึงปัจจุบันนี้

นายจรูญ กุลผาย

๒๔ เมษายน ๒๕๖๓

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
สารบัญภาพ.....	ช
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ณ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย	๓
๑.๕ กรอบแนวคิดงานวิจัย	๖
๑.๖ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๗
๑.๗ ประโยชน์ที่ได้รับจากงานวิจัย	๘
บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๙
๒.๑ ความเป็นมาและพัฒนาการของเมืองศรีเทพ.....	๙
๒.๒ ข้อมูลเกี่ยวกับอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.....	๓๔
๒.๓ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม	๖๑
๒.๔ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถาน.....	๗๑
๒.๕ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาพื้นที่ทางประวัติศาสตร์	๘๘
๒.๖ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม.....	๙๐
๒.๗ หลักพุทธธรรมในการส่งเสริมการอนุรักษ์โบราณสถาน	๙๕
๒.๘ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๑๐๙
บทที่ ๓ ระเบียบวิธีวิจัย.....	๑๔๐
๓.๑ รูปแบบการวิจัย.....	๑๔๐
๓.๒ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant).....	๑๔๑
๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	๑๔๓

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล	๑๔๔
๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล	๑๔๕
๓.๖ การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย	๑๔๕
บทที่ ๔ ผลการวิจัย.....	๑๔๗
๔.๑ แนวคิดการมีส่วนร่วม และอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.....	๑๔๗
๔.๒ การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยาน ประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์	๑๕๔
๔.๓ รูปแบบการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยาน ประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์	๑๖๔
๔.๔ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย.....	๑๘๒
บทที่ ๕ สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	๑๘๕
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๘๕
๕.๒ อภิปรายผล	๑๙๐
๕.๓ ข้อเสนอแนะ.....	๑๙๓
บรรณานุกรม	๑๙๗
ภาคผนวก	๒๐๕
ภาคผนวก ก แบบสอบถามเพื่อการวิจัย.....	๒๐๖
ภาคผนวก ข หนังสือขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์งานวิจัย	๒๐๘
ภาคผนวก ค ประมวลภาพการสัมภาษณ์งานวิจัย	๒๑๓
ภาคผนวก ง รายชื่อผู้ให้ข้อมูลเพื่อการวิจัย	๒๑๙
ภาคผนวก จ การรับรองการนำวิจัยไปใช้ประโยชน์	๒๒๒
ภาคผนวก ฉ ผลลัพธ์ ผลผลิต และผลกระทบจากงานวิจัย (Output/Outcome/Impact).....	๒๒๔
ภาคผนวก ช แบบสรุปโครงการวิจัย.....	๒๒๖
ภาคผนวก ซ บทความวิจัย.....	๒๒๙
ประวัติผู้วิจัย.....	๒๕๐

สารบัญภาพ

แผนภาพที่		หน้า
๑.๑	กรอบแนวคิดในการวิจัย	๖
๒.๑	แผนที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ	๓๕
๒.๒	พระวิษณุ ๔ กรที่เมืองศรีเทพ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร.....	๓๘
๒.๓	ภาพพระวิษณุบนแผ่นทองคำคูนูน	๓๙
๒.๔	ภาพพระวิษณุบนแผ่นทองคำคูนูน	๓๙
๒.๕	ภาพประติมากรรมพระกฤษณะโควรรณะเมืองศรีเทพ.....	๔๐
๔.๑	ภาพองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย.....	๑๘๒

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

คำย่อ		พระวินัยปิฎก	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิ.ม. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ที.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
ช.ธ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ชุททกนิกาย ธรรมบท (ภาษาไทย)
ช.อิตติ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ชุททกนิกาย อิติวุตตกะ (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ที.ม.อ. (ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สมังควลวิลาสินี มหาวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

โบราณสถาน ความหมายโดยทั่วไป หมายถึง อาคารหรือสิ่งก่อสร้างที่มนุษย์สร้างขึ้น ที่มีความเก่าแก่ มีประวัติความเป็นมาที่เป็นประโยชน์ทางด้านศิลปะ ประวัติศาสตร์หรือโบราณคดี นอกจากนี้ยังรวมถึงสถานที่หรือเนินดินที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์หรือมีร่องรอยกิจกรรมของมนุษย์ปรากฏอยู่ เช่น วัดไชยวัฒนาราม แห่งประวัติศาสตร์ทุ่งภูเขาทอง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แห่งภาพเขียนสีผาแต้ม จังหวัดอุบลราชธานี แหล่งโบราณคดีบ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย จังหวัดสุโขทัย เป็นต้น^๑

ในประเทศไทยมีโบราณคดี เช่น เจดีย์สถาน และวัตถุต่าง ๆ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินและช่างผู้ชำนาญศิลปศาสตร์ ได้สร้างไว้แต่ปางก่อนเป็นอันมาก โบราณสถานดังกล่าวย่อมเป็นหลักฐานในพงศาวดารและเป็นเครื่องมืออุปกรณ์การตรวจหาความรู้โบราณคดีต่าง ๆ อันจะเกิดประโยชน์และเป็นเกียรติยศของบ้านเมือง เพราะฉะนั้น ประเทศต่าง ๆ จึงถือว่าเป็นหน้าที่ของรัฐบาล จะต้องดำเนินการตรวจตรารักษาโบราณสถานอันมีอยู่ในประเทศของตน ต่างพยายามแข่งขันและส่งเสริมให้ประชาชนคนในชาติของตนได้รับการเรียนรู้ ด้วยการส่งเสริมการเรียนการสอนการศึกษาค้นคว้าทุกรูปแบบ ในประเทศไทยเกิดระบบการศึกษานอกโรงเรียนเป็นมหาวิทยาลัยชาวบ้าน เกิดล้านนาคดีศึกษาวัดวาอาราม เข้ามาเกี่ยวข้องกับด้านศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม ทำให้วัดที่มีโบราณสถานที่มีความสำคัญมีชื่อเสียง จึงกลายเป็นแหล่งที่คนสนใจ เป็นเหตุให้มีนักท่องเที่ยว นักศึกษา ครู อาจารย์ ได้แวะเวียนเข้าไปในวัด เพื่อศึกษาและเยี่ยมชมโบราณสถาน ศิลปวัตถุที่สวยงามอยู่เสมอ วัดที่มีชื่อเสียงเรื่องโบราณสถาน โบราณวัตถุ ที่สำคัญในท้องถิ่นทุกแห่งถือว่าเป็นของดีของบ้านเมือง ถ้ารู้จักจัดการด้านการบริหารย่อมจะได้รับประโยชน์มากมายนานัปประการ เช่นถ้าวัดรู้จักดูแลรักษาโบราณสถานไม่ให้

^๑ ภัททิรา นวลปลอด, การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางโบราณสถาน-โบราณวัตถุ : กรณีศึกษาความคิดเห็นของเยาวชนในจังหวัดปราจีนบุรี, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๒๓.

ทรวดโทรงม ก่อสร้างถาวรวัตถุอย่างเป็นระเบียบและมีศิลปะเป็นเอกลักษณ์ จัดการทำความสะดวก
บริเวณวัดสะอาดอยู่เสมอ ปลูกต้นไม้สวยงามร่มรื่นเป็นระเบียบ จัดเจ้าหน้าที่คอยอำนวยความสะดวก
สะดวกต่าง ๆ แต่ผู้เดินทางเข้ามาในวัดก็จะเป็นการดึงดูดให้ผู้คนสนใจการอนุรักษ์โบราณสถานมาก
ยิ่งขึ้น ปัจจุบันมีกองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม สำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม
ทำหน้าที่ในการเสนอนโยบายและโครงการด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
ศิลปกรรม กำหนดแนวทางแผนปฏิบัติการมาตรฐานในการควบคุม ป้องกันและแก้ไขปัญหาการ
อนุรักษ์ รวมทั้งวางแผนการอนุรักษ์เฉพาะพื้นที่

ศรีเทพเป็นแหล่งโบราณคดีที่สำคัญแห่งหนึ่งในลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก ตั้งอยู่ในตำบลศรีเทพ
อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ บริเวณดังกล่าวปรากฏร่องรอยการอยู่อาศัยของผู้คนมาตั้งแต่ รวม
๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว โดยมีการพบโครงกระดูกมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ต่อเนื่องมาถึง
หลักฐานในวัฒนธรรมทวารวดีและขอมโบราณตามลำดับ แล้วถูกทิ้งร้างไปในราวปลายพุทธศตวรรษที่
๒๘ - ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๙ อันเป็นช่วงเวลาก่อนที่สุโขทัยและกรุงศรีอยุธยาจะเจริญขึ้นมาแทนที่
โดยนักโบราณคดีมีข้อสันนิษฐานว่า อาจเกิดจากโรคระบาดร้ายแรงหรือปัญหาภัยแล้ง ประการใด
ประการหนึ่งหรือทั้งสองประการ ไม่ว่าจะที่นี้จะร่วงโรยลงไปด้วยสาเหตุใด แต่ก็ได้ทิ้งร่องรอยความ
รุ่งเรืองไว้มากมายให้ได้ศึกษาอย่างเข้มข้น^๒ เมืองโบราณแห่งนี้มีแผนผังเป็นเมืองแปด รูปร่างคล้าย
สี่เหลี่ยมมุมมน ประกอบด้วย “เมืองใน” ซึ่งถูกสร้างขึ้นก่อนและ “เมืองนอก” อันเป็นพื้นที่ซึ่ง
สันนิษฐานกันว่าถูกขยายไปทางทิศตะวันออกในภายหลัง ภายในเมืองแปดนี้ ปรากฏซาก
สถาปัตยกรรมหลายแห่งซึ่งได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานตามประกาศในราชกิจจานุเบกษา
เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ อาทิ เขาค้างใน ปรากฏศรีเทพ ปรากฏสองพี่น้อง รวมถึงโบราณสถานนอกเมือง
อย่างปรากฏฤาษีและเขาค้างนอก อันเป็นสถาปัตยกรรมขนาดใหญ่ที่สันนิษฐานว่าเป็น “มหาสถูป” ใน
วัฒนธรรมทวารวดีที่มีความสำคัญเคียงคู่กันกับเขาค้างใน นอกจากนี้ยังพบโบราณวัตถุมากมายที่สร้าง
ขึ้นเนื่องในศาสนาต่าง ๆ ซึ่งปรากฏอยู่ร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นธรรมจักรขนาดใหญ่ตามความเชื่อในพุทธ
ศาสนา รวมถึงเทวรูปและทับหลังจากหลักภาพเทพในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เช่น ประติมากรรมพระ
สุริยเทพ และทับหลังหลังภาพอุมาเมศวร เป็นต้น ที่สำคัญยังมีจารึกหลายหลักที่จดจารถ้อยคำอัน
เน้นย้ำถึงการยอมรับนับถือศาสนาในแต่ละช่วงเวลา โดยมีความสอดคล้องกับวัตถุพยานอื่น ๆ ที่พบใน
อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพอีกด้วย

^๒ เอกสารนำชมอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จัดทำโดย ฝ่ายงานวิชาการ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ
สำนักศิลปากรที่ ๔ ลพบุรี กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม. (ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์).

การอนุรักษ์โบราณสถานจำเป็นต้องคำนึงถึงหลักวิธีการ อย่างถูกวิธีอีกด้วย มิฉะนั้นความพยายามในการอนุรักษ์ก็จะเป็นการทำลาย หากพระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทหน้าที่ในการดูแลและไม่เห็นถึงความสำคัญหรือไม่เข้าใจในหลักการ อาจทำให้โบราณสถานแห่งนี้เสื่อมสภาพลงเร็วกว่าเท่าที่ควร แต่หากพระสงฆ์และชุมชนให้ความสำคัญของปัญหาดังกล่าวก็จะช่วยกันรักษาและคอยให้ความรู้ชี้แนะกับชาวบ้านให้เห็นความสำคัญของโบราณสถาน และสร้างจิตสำนึกว่าโบราณสถานเป็นสมบัติส่วนรวมของชาติ ที่จะต้องช่วยกันอนุรักษ์ให้โบราณสถานเหล่านี้มีอายุยืนยาวเพื่อให้ชนรุ่นหลังรับรู้

จากเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้นผู้วิจัยซึ่งเป็นผู้อยู่ในพื้นที่จังหวัดเพชรบูรณ์ ได้เล็งเห็นความสำคัญจากประเด็นดังกล่าวจึงมีความสนใจที่จะศึกษาการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ เพื่อเป็นข้อมูลเบื้องต้นในการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์โบราณสถานให้ทรงคุณค่าและคงอยู่ตลอดไปควบคู่กับการพัฒนาประเทศด้านอื่น ๆ ต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวความคิดการมีส่วนร่วม และอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

๑.๒.๓ เพื่อนำเสนอรูปแบบการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๓.๑ แนวความคิดการมีส่วนร่วม และอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นอย่างไร

๑.๓.๒ การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นอย่างไร

๑.๓.๓ นำเสนอรูปแบบการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ เป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการวิจัย ดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาการอนุรักษ์โบราณสถาน ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถาน และนำเสนอรูปแบบการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านพื้นที่ ประชากร และกลุ่มตัวอย่าง

การศึกษานี้เป็นการศึกษาในเชิงประยุกต์ โดยมีการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารและการศึกษาในภาคสนามเพื่อวิเคราะห์การอนุรักษ์โบราณสถาน ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถาน และนำเสนอรูปแบบการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ โดยแบ่งกลุ่มประชากรตัวอย่างออกเป็น ๓ กลุ่ม รวม ๓๑ รูป/คน ได้แก่

๑) ตัวแทนของวัดในชุมชน จำนวน ๗ รูป ได้แก่

๑. พระครูถาวรพัชรโสภณ เจ้าคณะอำเภอสรีเทพ อำเภอสรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
๒. พระครูสีลพัชโรภาส เจ้าอาวาสวัดบึงศรีเทพรัตนาราม ตำบลศรีเทพ อำเภอสรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
๓. พระปลัดประยูร ธมมธโร วัดศิริมงคล ตำบลโคกสะอาด อำเภอสรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
๔. เจ้าอธิการรังสรรค์ โกสโล เจ้าคณะตำบลหนองย่างทอย เขต ๒ อำเภอสรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
๕. พระพจน์ สุทนต์จิตโต วัดเนินถาวร ตำบลนาสนุ่น อำเภอสรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
๖. พระสำเนา นริสโร สำนักสงฆ์บ้านท่าเลียง ตำบลศรีเทพ อำเภอสรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
๗. พระไพโรจน์ มหานาโม วัดเนินอีเก็ง ตำบลนาสนุ่น อำเภอสรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

๒) ผู้นำชุมชน จำนวน ๒๒ คน ได้แก่

๑. นางนภัสสร เซ็นตันอก ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑ ตำบลศรีเทพ อำเภอสรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
๒. นายทิวา ศรีไพร ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๒ ตำบลศรีเทพ อำเภอสรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
๓. นายประเวศ ตะกรุดจันทร์ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๓ ตำบลศรีเทพ อำเภอสรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
๔. นายสากล บุญศรี ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๔ ตำบลศรีเทพ อำเภอสรีเทพ

จังหวัดเพชรบูรณ์

๕. นางสาววรรณ พันธุ์ทอง ผู้ใหญ่บ้าน ๕ หมู่ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๖. นางแก้ว ลุณวงศ์ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๖ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๗. นายสมอง ปั่นแดง ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๗ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๘. นายอ้อด โทมินต์ย์ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๘ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๙. นายอำนาจ โพธิ์ทอง ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๙ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๑๐. นายประสิทธิ์ กลิ่นเทศ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑๐ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๑๑. นายสุระพล ชันหล่อ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑๑ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๑๒. นายสถิตย์ ปานสีทอง ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑๒ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๑๓. นางสาวกัญจนันธุ์ ภารฤทธิ์ กำนันตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๑๔. นายวีระ หมีเงิน ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑๔ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๑๕. นายไพบูลย์ ตะกรุดโถม ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑๕ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๑๖. นายพิทักษ์ จันทรดิษฐ์ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑๖ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๑๗. นายประคอง แสงใส ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๘ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๑๘. นายประนอม ไทยเที่ยง ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๙ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๑๙. นายสำเริง สุขพ้อคำ นายกองค้การบริหารส่วนตำบลศรีเทพ

- ๒๐. นางสมพร ตะกรุดสงฆ์ สารวัตรกำนัน ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
- ๒๑. นายประพันธ์ งามเลิศ สารวัตรกำนัน ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
- ๒๒. นายประนอม ไทยเที่ยง แพทย์ประจำตำบล ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

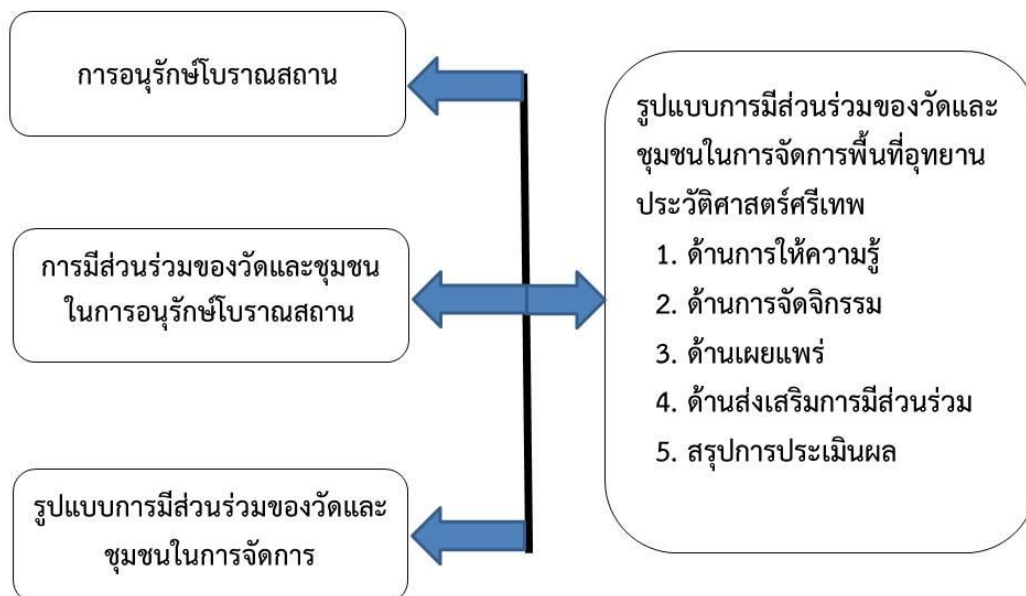
๓) ผู้นำด้านวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม จำนวน ๒ คน ได้แก่

- ๑. นางสุรียา สุดสวาท หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ
- ๒. นายเลาะ กลิ่นเทศ ปราชญ์ชาวบ้าน ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

๑.๔.๓ ขอบเขตด้านเวลา

ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตด้านเวลาโดยเริ่มดำเนินการวิจัยตั้งแต่ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๐ ถึง กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๑ (ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๑)

๑.๕ กรอบแนวคิดงานวิจัย



แผนภาพที่ ๑.๑ กรอบแนวคิดการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถาน พื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

๑.๖ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

การมีส่วนร่วม หมายถึง ผลมาจากการเห็นพ้องกันในเรื่องของความ ต้องการและทิศทางของการเปลี่ยนแปลงและความเห็นพ้องต้องกัน จะต้องมีความจนเกิด ความคิดริเริ่มโครงการเพื่อการปฏิบัติ เหตุผลเบื้องต้นของการที่มีคนมารวมกันได้ควร จะต้องมีการตระหนักว่าปฏิบัติการทั้งหมดหรือการกระทำทั้งหมด ที่ทำโดยกลุ่มหรือใน นามกลุ่มนั้น กระทำผ่านองค์การ (organization) ดังนั้น องค์การจะต้องเป็นเสมือนตัวนำให้บรรลุถึงความเปลี่ยนแปลงได้

การอนุรักษ์ หมายถึง รักษาและใช้ให้เป็นประโยชน์มากที่สุดและนานที่สุดหรืออีกความหมายหนึ่ง หมายถึงการรักษาไว้ให้อยู่ในสภาพเดิม หากมีการเปลี่ยนแปลงก็เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพธรรมชาติ หรือสภาวะแวดล้อมโดยที่ไม่ใช่คนไปทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโบราณสถาน หมายถึง สถานที่ตั้งของอสังหาริมทรัพย์ซึ่งมีอายุเก่าแก่และเป็นสถานที่ซึ่งให้เห็นความเจริญรุ่งเรือง และชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในอดีตของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และควรได้รับการวางแผนปกป้องรักษาไว้ให้เป็นมรดกของชาติสืบไป

อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ หมายถึง เป็นโบราณสถานสำคัญแห่งหนึ่งของจังหวัดเพชรบูรณ์ อุทยานมีพื้นที่ครอบคลุมโบราณสถานในเมืองเก่าศรีเทพ ศรีเทพเป็นเมืองโบราณที่อยู่ในท้องที่อำเภอศรีเทพ เดิมมีชื่อว่า "เมืองอภัยสาลี" ถูกค้นพบเมื่อสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จไปตรวจราชการมณฑลเพชรบูรณ์ และได้ทรงเรียกเมืองนี้เสียใหม่ว่า "เมืองศรีเทพ" เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๗-๒๔๔๘ เมืองโบราณศรีเทพนี้มีลักษณะเป็นเมืองซ้อนเมืองขนาดใหญ่ ที่ตั้งของเมืองอยู่ในชุมชนทางที่สามารถติดต่อกับภาคอื่น ๆ ได้สะดวก ดังนั้นจึงได้รับอิทธิพลทางศิลปวัฒนธรรมจากอาณาจักรข้างเคียง มาผสมผสาน เช่น ศิลปะทวารวดี ศิลปะขอม เป็นต้น เมืองศรีเทพสร้างขึ้นในยุคของขอมเรืองอำนาจ ซึ่งคาดว่ามียุคไม่ต่ำกว่า ๒,๐๐๐ ปี

โบราณสถาน หมายถึง อสังหาริมทรัพย์ ที่เป็นสิ่งก่อสร้างเก่าแก่ทางประวัติศาสตร์และมีความสำคัญเป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี ที่อยู่ภายในเขตอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

รับผิดชอบ หมายถึง มีความเสียสละในการกระทำกิจกรรมต่างๆ เพื่อการถนอมดูแลรักษา อนุรักษ์อสังหาริมทรัพย์ ซึ่งมีอายุเก่าแก่และเป็นสถานที่ซึ่งให้เห็นความเจริญรุ่งเรืองและชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในอดีต และควรได้รับการวางแผนปกป้องรักษาไว้ให้เป็นมรดกของชาติสืบต่อไป ซึ่งการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์โบราณสถานมีใน ๔ ลักษณะคือ ร่วมค้นหาสาเหตุของปัญหา ร่วมหาวิธีการเพื่อแก้ไขปัญหา ร่วมปฏิบัติงาน ร่วมติดตาม ประเมินผล และบำรุงรักษา

๑.๗ ประโยชน์ที่ได้รับจากงานวิจัย

- ๑.๗.๑ ได้ทราบถึงแนวคิดการมีส่วนร่วม และการอนุรักษ์โบราณสถาน
- ๑.๗.๒ ได้ทราบผลการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
- ๑.๗.๓ นำเสนอรูปแบบการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
- ๑.๗.๔ นำผลที่ได้จากการศึกษาไปเผยแพร่ในรูปแบบต่างๆ เช่นการนำเสนอบทความการวิจัย การแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับกลุ่มนักวิชาการ ตลอดจนการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในมิติที่หลากหลาย

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์” ผู้วิจัยได้ศึกษาจากเอกสาร ตำรา หนังสือ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นพื้นฐานของการศึกษาในเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

- ๒.๑ ความเป็นมาและพัฒนาการของเมืองศรีเทพ
- ๒.๒ ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
- ๒.๓ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม
- ๒.๔ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถาน
- ๒.๕ แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการพื้นที่ทางประวัติศาสตร์
- ๒.๖ แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวตามประวัติศาสตร์
- ๒.๗ หลักพุทธธรรมในการส่งเสริมการอนุรักษ์โบราณสถาน
- ๒.๘ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๑ ความเป็นมาและพัฒนาการของเมืองศรีเทพ

เมืองศรีเทพเป็นเมืองโบราณที่สำคัญแห่งหนึ่งในลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก ปัจจุบันตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลศรีเทพอำเภอศรีเทพจังหวัดเพชรบูรณ์ ด้วยทำเลที่ตั้งอันเหมาะสมและองค์ประกอบอื่น ๆ ทำให้เมืองนี้เจริญอยู่กว่า ๗๑๑ ปีจากหลักฐานทางโบราณคดีสามารถบ่งบอกได้ว่าเมืองโบราณแห่งนี้มีพัฒนาการมายาวนานโดยเริ่มตั้งแต่การเป็นเพียงชุมชนในยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายจนถึงช่วงการพัฒนาขึ้นมาเป็นเมืองภายใต้วัฒนธรรมทวารวดีและวัฒนธรรมเขมรโบราณตามลำดับและเป็นเมืองที่มีความสัมพันธ์กับเมืองโบราณอื่น ๆ ทั้งในภูมิภาคแถบภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยดังปรากฏหลักฐานด้านศิลาจารึกที่แสดงให้เห็นว่าเมืองศรีเทพมีความสำคัญมากในช่วงประวัติศาสตร์ยุคต้น ได้แก่ ความตอนหนึ่งในจารึกบ้านวังไผ่ซึ่งพบใกล้กับเมืองศรีเทพมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ เป็นอักษรปัลลวะภาษาสันสกฤตที่กล่าวไว้ว่า “ ในรัชสมัยแห่งศักราช-อันเป็นวันขึ้น ๘ ค่ำพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดผู้เป็นพระราชนัดดาของพระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าปฤถ्वินทรวรมันผู้เป็นใหญ่เสมอกับพระเจ้าศรีภวรมันพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นเป็นผู้มี

คุณธรรมแผ่ไปทุกทิศผู้มีปัญญาอันฝึกอบรมมาดีแล้วผู้มีความยินดีผู้มีเกียรติยศแผ่ไปในทุกทิศผู้มีอำนาจอันเป็นที่เกรงกลัวของศัตรูเมืองใกล้เคียงทั้งหลายได้สร้างจารึกไว้ในโอกาสที่ขึ้นครองราชย์ของพระองค์...”^๑ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าเมืองศรีเทพมีความใกล้ชิดกับเมืองเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร

ศรีเทพได้รับความเจริญทั้งทางด้านเทคโนโลยีและความเจริญทางวัฒนธรรมเช่นศาสนาและคติความเชื่อที่แพร่มาจากในเขตภาคกลางและที่ราบสูงภาคตะวันออกเฉียงเหนือไว้ด้วยกันจนกล่าวได้ว่าศรีเทพน่าจะอยู่ในเส้นทางผ่านของวัฒนธรรมทั้งสองแห่งคือในเขตวัฒนธรรมทวารวดีที่นับถือพุทธศาสนาแบบเถรวาทและวัฒนธรรมของผู้คนที่ใช้ภาษาเขมรและนับถือศาสนาพุทธแบบมหายานและศาสนาฮินดูตั้งนั้นคติความเชื่อภายในเมืองศรีเทพจึงแสดงออกอย่างปะปนกันทั้งแบบฮินดูพุทธแบบมหายานและเถรวาทดังที่พบหลักฐานเช่นเทวรูปและพระโพธิสัตว์ศรีอริยมุตไตรยพระพุทธรูปธรรมจักรและศาสนสถานหลายแห่ง^๒

ด้วยความสำคัญของเมืองศรีเทพกรมศิลปากรจึงได้จัดส่งเจ้าหน้าที่เข้ามาประจำในพื้นที่เพื่ออนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณแห่งนี้ให้เป็นอุทยานประวัติศาสตร์ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๒๗ เป็นต้นมาจนกระทั่งปัจจุบันได้ดำเนินการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองโบราณแห่งนี้เพื่อให้เป็นแหล่งการเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวที่มีศักยภาพมากแห่งหนึ่งของประเทศไทย

๒.๑.๑ สภาพภูมิศาสตร์ของเมืองศรีเทพ

เมืองศรีเทพตั้งอยู่ในพื้นที่ที่มีลักษณะเป็นที่ราบลอนลูกคลื่นมีความลาดเทจากทิศตะวันออกเฉียงเหนือไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ห่างจากแม่น้ำป่าสักประมาณ ๕ กิโลเมตรพื้นที่เมืองศรีเทพมีขนาดประมาณ ๒,๘๘๙ ไร่หรือประมาณ ๔.๗ ตารางกิโลเมตร^๓ มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบแบ่งออกเป็น ๒ ส่วนคือเมืองในและเมืองนอก (เป็นการขยายพื้นที่เมืองจากเดิมที่มีอาณาเขตเฉพาะเมืองใน) พื้นที่เมืองในมีรูปร่างกลมล้อมรอบด้วยคูน้ำและคันดินมีพื้นที่ประมาณ ๑,๓๑๑ ไร่ต่อมาได้ขยายพื้นที่ออกไปทางทิศตะวันออกเป็นพื้นที่ที่เรียกว่าเมืองนอกมีพื้นที่ประมาณ ๑,๘๘๙ ไร่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบเช่นกันยกเว้นในด้านที่เชื่อมติดกับเมืองในที่มีคูน้ำและคันดินของเมืองในอยู่แล้วตามเดิมทำให้เมืองศรีเทพมีรูปร่างเป็นสี่เหลี่ยมมุมมน ภายในเขตเมืองในมีโบราณสถานที่สำคัญและมีขนาดใหญ่อยู่ ๓ แห่งคือโบราณสถานเขาค้างในโบราณสถานปราสาทศรีเทพและโบราณสถานปราสาทสองพี่น้อง

^๑ กรมศิลปากร, **จารึกที่เมืองศรีเทพ**, (๒๕๓๔), หน้า ๕๗.

^๒ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, “ถมอรัตน์เขาค้างค้ำสิทธิ์ของเมืองศรีเทพ”, **เมืองโบราณ**, ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๕๒): ๒๖.

^๓ กรมศิลปากร, **อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ**, (๒๕๕๑), หน้า ๑๙.

นอกจากนี้ยังมีโบราณสถานขนาดเล็กกระจายอยู่อีกราว ๔๕ แห่งและมีสระน้ำและหนองน้ำอยู่โดยทั่วไปราว ๗๑ สระ ในปัจจุบันพื้นที่ในเขตเมืองนอได้รับ การอนุรักษ์และพัฒนาแล้วเป็นพื้นที่ที่เปิดให้นักเรียนนักศึกษาและนักท่องเที่ยวได้เที่ยวชม

เขตเมืองนอกพบโบราณสถานขนาดเล็กราว ๖๔ แห่ง^๔ ดำเนินการขุดค้นและเสริมความมั่นคงแล้วประมาณ ๑๑ แห่งมีสระน้ำขนาดใหญ่อยู่กลางเมืองค่อนไปทางทิศเหนือพื้นที่บางส่วนชาวบ้านยังใช้เป็นพื้นที่เกษตรกรรมแต่ไม่มีบ้านเรือนที่อยู่อาศัยนอกจากนี้ในพื้นที่ นอกเมืองศรีเทพยังมีโบราณสถานกระจายอยู่อีกราว ๕๑ แห่งโดยเฉพาะอย่างยิ่งทางทิศเหนือของเมืองที่สำคัญคือโบราณสถานเขาค้างนอกและปราสาทฤๅษีเป็นโบราณสถานขนาดใหญ่ตั้งอยู่ที่บ้านสระปรือและบ้านนา น้ำโครมตามลำดับห่างจากเมืองศรีเทพไปทางทิศเหนือราว ๒ กิโลเมตรและโบราณสถานที่บ้านเขาอมอรันซึ่งเป็นโบราณสถานที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับเมืองศรีเทพตั้งอยู่บนภูเขาสูงห่างจากตัวเมืองไปทางทิศตะวันตกราว ๒๑ กิโลเมตร

๒.๑.๒ การค้นพบเมืองศรีเทพ

ศรีเทพเดิมเป็นเมืองร้างไม่มีผู้ใดทราบประวัติและชื่อที่แท้จริงของเมืองนี้ในราวสมัยรัชกาลที่ ๕ ชาวบ้านในท้องถิ่นเรียกชื่อเมืองนี้ตามคำบอกเล่าของพระธุดงค์ว่า "เมืองอภัยสาลี" จนกระทั่งใน พ.ศ. ๒๔๔๗ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้เสด็จตรวจราชการมณฑลเพชรบูรณ์ในฐานะที่ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยแต่นอกเหนือไปจากพระราชภารกิจในตำแหน่งหน้าที่แล้วพระองค์ได้ทรงตั้งพระทัยสืบหาเมืองโบราณแห่งหนึ่งที่มีชื่อว่า "เมืองศรีเทพ" เนื่องจากพระองค์เคยพบทำเนียบเก่าบอกรายชื่อหัวเมืองที่มีชื่อเมืองศรีเทพปรากฏอยู่แต่ในช่วงเวลานั้นไม่มีผู้ใดรู้จักเมืองนี้แล้วต่อมาทรงพบสมุดคำเล่มหนึ่งซึ่งเป็นเอกสารฉบับร่างเพื่อบอกเส้นทางให้คนเชิญสารตราไปบอกข่าวการสิ้นพระชนม์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยรัชกาลที่ ๒ ตามหัวเมืองต่าง ๆ ซึ่งเป็นเส้นทางหนึ่งไปยังเมืองสระบุรีเมืองชัยบาดาลเมืองศรีเทพและเมืองเพชรบูรณ์ พระองค์จึงทรงตั้งสมมุติฐานว่าเมืองศรีเทพคงอยู่ทางลำน้ำป่าสักระหว่างเมืองชัยบาดาลกับเมืองเพชรบูรณ์ครั้นเมื่อเสด็จมาถึงเมืองเพชรบูรณ์แล้วก็ทรงสืบค้นหาแต่ไม่มีผู้ใดรู้จักต่อมามีคนกราบทูลว่ามีเมืองโบราณขนาดใหญ่เมืองหนึ่งชื่อว่า "เมืองอภัยสาลี" อยู่ในป่าแดงใกล้กับเมืองวิเชียรบุรีพระองค์จึงเสด็จมาเมืองวิเชียรบุรีโดยล่องเรือลงมาทางแม่น้ำป่าสักเมื่อถึงเมืองวิเชียรบุรีได้ทรงแวะเยี่ยมพระยาประเสริฐสงครามอดีตรัฐมนตรีว่าการจังหวัดซึ่งออกจากราชการนานมาแล้วทรงได้ถามพระยาประเสริฐสงครามถึงเรื่อง "เมืองศรีเทพ" ได้ความว่าเมืองวิเชียรบุรีนั้นแต่เดิมมีชื่อเรียกเป็น ๒ อย่างคือเมืองท่า

^๔ กรมศิลปากร, อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, หน้า ๑๙.

โรงและเมืองศรีเทพตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นที่ "พระศรีธมมอรัตน" (ตามชื่อภูเขาซึ่งเป็นสิ่งสำคัญของเมืองนี้) จนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ เมื่อครั้งปราบกบฏเวียงจันทน์พระศรีธมมอรัตนมีความชอบมากจึงโปรดฯ ให้ยกศักดิ์เมืองศรีเทพขึ้นเป็นเมืองตรีและเปลี่ยนนามเมืองเป็นวิเชียรบุรีโดยเอาความหมายของธมมอรัตนคือเขาแก้วมาเป็นมงคลนามและเปลี่ยนนามผู้ว่าราชการจังหวัดจากพระศรีธมมอรัตนเป็นพระยาประเสริฐสงครามตั้งแต่นั้นมา^๕

ต่อมาพระองค์ได้เดินทางไปสำรวจเมืองโบราณที่เรียกว่าเมืองอภัยสาส์จากสภาพเมืองโบราณสถานและโบราณวัตถุที่พบภายในเมืองทรงสันนิษฐานเป็น ๒ ประเด็นคือประเด็นแรกเมืองโบราณแห่งนี้พวกพราหมณ์จะเรียกชื่ออย่างไรก็ตามชื่อนั้นก็คงเป็นต้นเค้าของชื่อเมืองศรีเทพซึ่งเป็นชื่อเก่าของเมืองวิเชียรบุรีประเด็นที่สองสมัยเมื่อครั้งขอมแผ่อำนาจมาปกครองพื้นที่แถบนี้เมืองศรีเทพคงเป็นเมืองใหญ่แห่งหนึ่งเช่นเดียวกับเมืองศรีมหาโพธิ์จังหวัดปราจีนบุรี) และเมืองสุโขทัยในสมัยนั้นคงจะทำไร่เนาได้ผลดีทำให้เมืองอุดมสมบูรณ์มีพลเมืองมากจึงสามารถสร้างเมืองใหญ่โตขนาดนี้

จากพระวินิจฉัยของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ทรงเห็นว่าชื่อเดิมของเมืองโบราณแห่งนี้ น่าจะเป็นต้นเค้าที่มาของชื่อเมืองศรีเทพซึ่งเป็นชื่อเดิมของเมืองวิเชียรบุรี กรมศิลปากรจึงเรียกชื่อเมืองโบราณแห่งนี้ว่า “เมืองศรีเทพ” “ไปก่อนหากมีการค้นพบหลักฐานที่ยืนยันชื่อที่แท้จริงของเมืองโบราณแห่งนี้ก็คงจะมีการเปลี่ยนแปลงกลับไปใช้ชื่อเดิมที่ถูกต้องหรือถ้ามีการค้นพบหลักฐานที่ยืนยันถึงชื่อดั้งเดิมว่าคือเมืองศรีเทพมาแต่เมื่อแรกตั้งชื่อนี้ก็จะคงอยู่คู่กับเมืองโบราณแห่งนี้ตลอดไป

๒.๑.๓ พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมของเมืองศรีเทพ

ในประเด็นเรื่องพัฒนาการของเมืองศรีเทพนั้นจากการศึกษาทางโบราณคดีทำให้ทราบว่าภายในพื้นที่เมืองศรีเทพมีชุมชนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่แล้วตั้งแต่ประมาณ ๒,๑๑๑ ปีที่ผ่านมาหรือราวพุทธศตวรรษที่ ๕-๑๑ โดยหลักฐานทางโบราณคดีที่พบคือโครงกระดูกมนุษย์ที่ฝังอยู่ในพื้นที่เดียวกันในลักษณะแหล่งฝังศพพบเครื่องประดับและเครื่องมือเครื่องใช้ฝังร่วมกันกับโครงกระดูกเหล่านั้นเช่นภาชนะดินเผาเครื่องมือสำริดและเหล็กเครื่องประดับสำริดลูกปัดแก้วและลูกปัดหินเป็นต้นชุมชนโบราณแห่งนี้ต่อมาได้พัฒนาขึ้นเป็น

สังคมเมืองโดยรับวัฒนธรรมจากภายนอก ได้แก่ วัฒนธรรมทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖) และวัฒนธรรมเขมรโบราณ (พุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘) ในช่วงที่เมืองศรีเทพอยู่ภายในวัฒนธรรมทวารวดีนั้นได้ขุดสระน้ำและคนรอบเมืองเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้งและได้ก่อสร้างศาสนสถาน

^๕ กรมศิลปากร, อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, หน้า ๒๔.

หลายแห่งโดยมีศาสนสถานหลักคือโบราณสถานเขาค้างในที่ตั้งอยู่เกือบกึ่งกลางใจเมืองและโบราณสถานเขาค้างนอกอยู่ห่างจากเมืองศรีเทพไปทางทิศเหนือประมาณ ๒ กิโลเมตร โบราณสถานสำคัญอีกแห่งคือถ้ำเขาอมรรัตน์ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองศรีเทพในแนวตรงประมาณ ๑๕ กิโลเมตรมีลักษณะเป็นถ้ำธรรมชาติที่ถูกดัดแปลงให้เป็นศาสนสถานโดยสลักภาพพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์บนผนังหินภายในถ้ำโบราณสถานทั้งหมดเป็นศิลปะแบบทวารวดีซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะอินเดีย ทั้งสถาปัตยกรรมและลวดลายประดับสถาปัตยกรรมดังเช่นภาพปูนปั้นรูปคนแคะข้างลิงสิงห์ควายและลายพรรณพฤกษาที่ประดับโบราณสถานเขาค้างในแสดงให้เห็นฝีมือช่างชั้นสูงของเมืองศรีเทพ นอกจากนี้โบราณสถานแล้วยังพบโบราณวัตถุต่าง ๆ เช่นพระพุทธรูปพระโพธิสัตว์และจารึกที่แสดงให้เห็นว่าในช่วงที่รับวัฒนธรรมทวารวดีชาวเมืองศรีเทพนับถือศาสนาพุทธเป็นศาสนาหลักอย่างไรก็ตามได้พบเทวรูปศิลาที่แสดงให้เห็นอิทธิพลของศิลปะอินเดียที่มีลักษณะแตกต่างไปจากศิลปะทวารวดีอยู่ร่วมสมัยในเวลานั้นด้วยเช่นกันเทวรูปในศาสนาฮินดูเหล่านั้น ได้แก่ พระวิษณุพระกฤษณะและพระสุริยเทพลักษณะเช่นนี้เป็นการเสริมคุณค่าทางวิชาการของเมืองศรีเทพในประเด็นที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมด้วยเช่นกัน

ภายหลังจากการเสื่อมสลายของวัฒนธรรมทวารวดีในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เมืองศรีเทพจึงรับเอาวัฒนธรรมเขมรโบราณเข้ามาแทนที่ในช่วงเวลานั้นได้มีการก่อสร้างเทวสถานสำคัญ ๒ กลุ่มด้วยกันภายในเมืองศรีเทพ ได้แก่ โบราณสถานปราสาทศรีเทพและโบราณสถานปราสาทสองพี่น้องซึ่งโบราณสถานทั้ง ๒ แห่งน่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ หลักฐานที่พบจากการขุดค้นโบราณสถานแสดงให้เห็นว่าเทวสถานเหล่านี้ได้ถูกดัดแปลงให้เป็นวัดในศาสนาพุทธในระยะหลังอย่างไรก็ตามโบราณสถานอีกแห่งหนึ่งที่ตั้งอยู่นอกเมืองศรีเทพโดยห่างออกไปประมาณ ๒ กิโลเมตรมีชื่อเรียกว่าปราสาทฤาษีเป็นเทวสถานที่จากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่ามีความเก่าแก่กว่าโบราณสถานปราสาทศรีเทพและปราสาทสองพี่น้องโดยน่าจะมีส่วนร่วมสมัยกับช่วงปลายวัฒนธรรมทวารวดีสิ่งนี้เป็นอีกประเด็นหนึ่งในเรื่องความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่เมืองศรีเทพซึ่งต้องอาศัยการศึกษาวิจัยต่อไปในอนาคตเพื่อความกระจ่างชัดของพัฒนาการทางวัฒนธรรมที่เมืองโบราณแห่งนี้

เมืองศรีเทพเจริญอยู่ได้ราว ๗๑๑ ปีจึงล่มสลายไปเมื่อประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ซึ่งปัจจุบันนักวิชาการยังไม่สามารถหาคำตอบของการล่มสลายที่แท้จริงได้ข้อสันนิษฐานส่วนใหญ่จะให้ความสนใจในเรื่องการเกิดโรคระบาดทั้งนี้เนื่องจากเมืองโบราณแห่งนี้เป็นศูนย์กลางทางการค้าจึงมีผู้คนมากมายผ่านไปมาซึ่งอาจนำโรคระบาดมาแพร่สู่เมืองทำให้ผู้คนต้องอพยพเคลื่อนย้ายไปตั้งหลักแหล่งในพื้นที่แห่งใหม่เป็นชุมชนเล็ก ๆ ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากเมืองศรีเทพนักจึงพบว่ามีชุมชนขนาดเล็กจำนวนมากที่เกิดขึ้นในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ หรือต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙ กระจุกกระจายในบริเวณแถบนั้น

ปัจจุบันได้มีกลุ่มคนอพยพมาจากพื้นที่อื่นเข้ามาอยู่อาศัยโดยรอบเมืองศรีเทพเมื่อประมาณ ๖๑-๗๑ ปีที่ผ่านมาโดยกลุ่มคนเหล่านี้มีความผูกพันและมีความรู้สึกต่อเมืองศรีเทพในฐานะเมืองโบราณที่ยังคงมีจิตวิญญาณของคนในอดีตถึงแม้ว่าจะมิใช่บรรพบุรุษของเขาเหล่านั้นโดยตรงก็ตามนอกจากนี้ประชาชนในท้องถิ่นยังคงเชื่อในเรื่องพลังอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์และเทพที่ปกปักรักษาเมืองศรีเทพดังเห็นได้จากการเคารพนับถือ "เจ้าพ่อศรีเทพ" ซึ่งประชาชนในท้องถิ่นเชื่อว่าเป็นผู้ครองเมืองศรีเทพในอดีตความเชื่อนี้ได้แพร่ไปสู่ผู้คนภายนอกพื้นที่ด้วยเช่นกันในวันขึ้น ๓ ค่ำเดือน ๓ ของทุกปีจะมีพิธีบวงสรวงเจ้าพ่อศรีเทพโดยประชาชนจากที่ต่าง ๆ นำเครื่องสักการะประกอบด้วยอาหารหวานคาวผลไม้และบายศรีมาบวงสรวงนอกจากนี้ยังมีประชาชนหลายกลุ่มที่ให้ความเคารพโบราณสถานภายในเมืองศรีเทพเนื่องจากเห็นว่าโบราณสถานเหล่านั้นยังคงเป็นศาสนสถานและยังคงความศักดิ์สิทธิ์ทั้งที่เป็นศาสนาพุทธและฮินดูสิ่งเหล่านี้เป็นความรู้สึกที่ยังฝังรากลึกอยู่ในกลุ่มคนที่มีความผูกพันกับเมืองศรีเทพ

๒.๑.๔ คุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมของเมืองศรีเทพ

การประเมินคุณค่าและความสำคัญของโบราณสถานถือเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในกระบวนการอนุรักษ์และบริหารจัดการโบราณสถานเพราะตามหลักการแล้วการอนุรักษ์โบราณสถานจำเป็นต้องรักษาไว้ซึ่งคุณค่าและความสำคัญด้านต่าง ๆ ของโบราณสถานเหล่านั้นที่มีต่อประชาชนจึงส่งผลต่อการกำหนดนโยบายในการบริหารจัดการโบราณสถานที่สามารถจัดการในด้านการอนุรักษ์ที่สามารถรักษาคุณค่าของโบราณสถานไว้ได้และสามารถจัดการด้านการพัฒนาที่ไม่มีผลกระทบต่อคุณค่าและความสำคัญของโบราณสถานดังนั้นจึงจำเป็นต้องทราบคุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรมของโบราณสถานเหล่านั้น ๆ เป็นเบื้องต้นก่อนที่จะดำเนินการในขั้นตอนอื่นตามกระบวนการบริหารจัดการโบราณสถานต่อไปเมืองศรีเทพก็เช่นกันจำเป็นต้องศึกษาและประเมินคุณค่าและความสำคัญทางวัฒนธรรม (cultural significance) เพื่อใช้ประกอบการพิจารณาเพื่อดำเนินการด้านการอนุรักษ์และพัฒนาเพื่อที่จะได้นโยบายและแนวทางในการดำเนินงานที่เหมาะสมและยังใช้ข้อมูลเหล่านี้เพื่อจัดทำรายละเอียดประกอบการเสนอชื่อขึ้นเป็นมรดกโลกได้อีกด้วยจากข้อมูลทางวิชาการและการสำรวจความต้องการและความรู้สึกของประชาชนที่มีต่อเมืองศรีเทพสามารถประเมินคุณค่าได้ดังนี้

๑. **คุณค่าทางสุนทรียภาพ** คุณค่าด้านนี้พบในประเด็นคือตัวโบราณสถานลวดลายตกแต่งโบราณสถานและลักษณะภูมิประเทศในส่วนของโบราณสถานนั้นแม้ว่าเขาคลังในปราสาทศรีเทพและปราสาทสองพี่น้องจะไม่ได้แสดงคุณค่าด้านนี้ในระดับสูงเมื่อเปรียบเทียบกับโบราณสถานในรูปแบบเดียวกันจากที่อื่นทั้งนี้เนื่องจากโบราณสถานเหล่านี้มีสภาพไม่สมบูรณ์และวัสดุหลักในการก่อสร้างคือศิลาแลงและอิฐจึงผุพังเสื่อมสลายได้ง่ายและส่งผลให้ลวดลายประดับตกแต่งหลุดร่วงลงเสียเป็นส่วนใหญ่อย่างไรก็ตามแนวคิดเกี่ยวกับ "ความงามในเชิงซากปรักหักพัง" ที่มีอิทธิพลมาจากชาติตะวันตกได้

แสดงให้เห็นว่าโบราณสถานเหล่านี้มีความงามในเชิงซากปรักหักพังในระดับสูง มีเพียงโบราณสถานเขาค้างนอกเท่านั้นที่มีคุณค่าสูงในทางสุนทรียภาพเมื่อเปรียบกับโบราณสถานในศิลปะทวารวดีแห่งอื่นทั้งในแง่ความสมบูรณ์รูปแบบและความงามในเชิงซากปรักหักพังของโบราณสถานเช่นเดียวกันกับภาพปูนปั้นประดับโบราณสถานเขาค้างในที่มีคุณค่าทางสุนทรียภาพในระดับสูงนอกจากนี้ภาพสลักบนทับหลังจากโบราณสถานปราสาทสองพี่น้องและภาพสลักพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์บนแกนหินภายในถ้ำเขามอรัตน์ยังสามารถประเมินได้ว่ามีคุณค่าทางสุนทรียภาพด้วยเช่นกันสำหรับลักษณะภูมิประเทศนั้นเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่แสดงให้เห็นความงามและคุณค่าในด้านนี้ลักษณะภูมิประเทศของเมืองศรีเทพที่มีลักษณะเป็นลอนลูกคลื่นประกอบด้วยพืชพันธุ์ไม้และตำแหน่งที่ตั้งของโบราณสถานทำให้องค์ประกอบทางภูมิทัศน์มีความงามแสดงให้เห็นคุณค่าทางสุนทรียภาพอย่างชัดเจน

๒. คุณค่าทางประวัติศาสตร์ เนื่องจากเมืองศรีเทพเป็นเมืองร้างมาเป็นเวลายาวนานจึงทำให้ไม่สามารถสืบค้นหาประวัติความเป็นมาได้ชัดเจนยิ่งไปกว่านั้นการที่โบราณสถานส่วนใหญ่มีสภาพไม่สมบูรณ์จึงทำให้คุณค่าทางประวัติศาสตร์ลดน้อยลงจากการดำเนินการศึกษาทางโบราณคดีที่ผ่านมาเพียงแคได้ข้อมูลที่แสดงถึงลำดับพัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองนี้ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายช่วงที่รับวัฒนธรรมทวารวดีและเขมรโบราณตามลำดับแต่ข้อมูลเหล่านี้ก็เพียงพอที่จะทำให้เมืองนี้มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์อันมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมมีพัฒนาการตามลำดับและมีการใช้พื้นที่อย่างต่อเนื่องโดยการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงรูปแบบอาคารและดัดแปลงประโยชน์ใช้สอยของอาคารโบราณสถานตลอดช่วงเวลาอันยาวนาน

๓. คุณค่าทางวิชาการ เมืองศรีเทพได้รับการประเมินคุณค่าทางวิชาการในระดับสูงเนื่องจากเมืองโบราณแห่งนี้มีพัฒนาการที่ยาวนานจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย (ประมาณ ๒,๑๑๑ ปีที่ผ่านมา) ช่วงที่รับวัฒนธรรมทวารวดีและเขมรโบราณจนกระทั่งถูกทิ้งร้างในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ จึงเป็นโบราณสถานที่มีศักยภาพสูงในการให้ข้อมูลด้านพัฒนาการของชุมชนในแถบลุ่มแม่น้ำลพบุรี-ป่าสักโบราณสถานทั้งภายในเมืองและภายนอกเมืองและโบราณวัตถุที่พบเช่นเทวรูปพระวิษณุพระกฤษณะและพระสุริยเทพแสดงให้เห็นถึงการมีคุณค่าสูงทางวิชาการทั้งในด้านวัสดุรูปแบบศิลปกรรมเทคโนโลยีและมีมือช่างโดยเฉพาะอย่างยิ่งประติมากรรมพระสุริยเทพซึ่งแสดงให้เห็นคติความเชื่อในการบูชาพระอาทิตย์ที่พบน้อยมากในประเทศไทยนอกจากนี้เมืองศรีเทพยังแสดงให้เห็นคุณลักษณะอื่นที่สะท้อนถึงคุณค่าทางวิชาการในฐานะที่เป็นสถานที่ซึ่งมีคนเคยอยู่อาศัยและตั้งหลักฐานของการอยู่อาศัยไว้เป็นสถานที่ซึ่งมีการทับถมกันของหลักฐานทางโบราณคดีที่สามารถบ่งบอกถึงประวัติของคนในอดีตเหตุการณ์เทคโนโลยีหรือวิถีชีวิตและเป็นสถานที่มีคุณค่าในทางวิชาการหลายแขนงเช่นโบราณคดีวัฒนธรรมวิศกรรมสถาปัตยกรรมและช่างฝีมือคุณลักษณะเหล่านี้แสดงให้เห็นจากสภาพความสมบูรณ์ของเมืองที่มีขอบเขตชัดเจนประกอบด้วยศาสนสถานและโบราณวัตถุเป็น

จำนวนมากมีผลงานด้านสถาปัตยกรรมและเครื่องประดับตกแต่งสถาปัตยกรรมที่แสดงให้เห็นฝีมือช่างชั้นสูง

๔. คุณค่าทางสังคม จากผลการสัมภาษณ์ชุมชนโดยรอบอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ประชาชนในพื้นที่ยังคงเชื่อว่าในเมืองศรีเทพยังคงมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์และเทพปกปักรักษาอยู่ประชาชนทั้งในพื้นที่เมืองศรีเทพและจากพื้นที่อื่นยังคงต้องการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับ การบวงสรวงบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเทพตามความนับถือของตนเช่นพระสุริยเทพพระศิวะ เป็นต้นนอกจากนี้ เมืองศรีเทพยังมีความสำคัญต่อชุมชนในด้านเศรษฐกิจและการดำรงชีพโดยใช้เมืองศรีเทพเป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติเช่นปลา กุ้ง หอย ตลอดจนผักต่าง ๆ เช่นผักบุ้งหน่อไม้ แคนป่า กระโคน เป็นต้น ทั้งสำหรับบริโภคในครัวเรือนและจำหน่ายในชุมชนและเนื่องจากอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพเป็นแหล่งท่องเที่ยวยังสามารถนำรายได้มาสู่ท้องถิ่นทั้งจากการจำหน่ายอาหารเครื่องดื่มและของที่ระลึก เป็นต้น อย่างไรก็ตามความสำคัญในด้านนี้ถือว่าไม่ใช่คุณค่าทางวัฒนธรรมแต่ควรนำมาพิจารณาในการกำหนดแนวทางการบริหารจัดการด้วย

เนื่องจากเกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์จากโบราณสถานเนื่องจากสรุปความสำคัญทางวัฒนธรรมต้องมีความกระชับและชัดเจนดังนั้นจึงต้องประมวลคุณค่าดังที่กล่าวไว้ข้างต้นเป็นสรุปความสำคัญทางวัฒนธรรม (Statement of Significance) สำหรับเมืองโบราณศรีเทพเป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดีขนาดใหญ่ที่พบไม่มากนักและยังคงความสมบูรณ์ทางกายภาพเป็นตัวแทนของเมืองโบราณในกลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสักที่มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย (ประมาณ ๒,๑๑๑ ปีมาแล้ว) มาสู่ช่วงที่รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมที่ถ่ายทอดมาจากอินเดียอันได้แก่ วัฒนธรรมทวารวดีและเขมรโบราณตามลำดับจนกระทั่งถูกทิ้งร้างไปในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ องค์ประกอบต่าง ๆ ของเมืองโบราณแห่งนี้จึงมีคุณค่าสูงในทางวิชาการ เมืองโบราณแห่งนี้มีสภาพภูมิประเทศที่งดงามและมีลักษณะเฉพาะประกอบด้วยซากโบราณสถานที่มีความงดงามทางสุนทรียภาพ โบราณสถานบางแห่งโดยเฉพาะอย่างยิ่ง "เขาค้างนอก" เป็นตัวแทนของโบราณสถานในสมัยทวารวดีที่มีความสมบูรณ์ความงดงามและมีขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศไทยโบราณสถานมีการประดับตกแต่งที่งดงามเช่นภาพปูนปั้นประดับโบราณสถานเขาค้างในอีกทั้งโบราณวัตถุที่ค้นพบเช่นพระสุริยเทพไม่เพียงจะแสดงให้เห็นถึงคุณค่าทางด้านการศึกษาวิจัยในเรื่องวัสดุรูปแบบศิลปกรรมเทคโนโลยีและฝีมือช่างแต่ยังคงเป็นสิ่งที่น่าสนใจได้ในประเทศไทย

เมืองศรีเทพมิได้มีความสำคัญเฉพาะในแง่มุมมองของด้านวิชาการค่านสุนทรียภาพและประวัติศาสตร์แต่ยังมีความสำคัญต่อผู้คนที่ทั้งในด้านเศรษฐกิจและด้านสังคมซึ่งรวมถึงด้านจิตวิญญาณของสถานที่ที่ยังคงมีความผูกพันต่อความเชื่อของคนในท้องถิ่นอย่างลึกซึ้ง เมืองศรีเทพในช่วงต้นพบว่ายังมีประเด็นที่น่าสนใจอีกหลายประเด็นที่สามารถนำมาเผยแพร่เพื่อความเข้าใจเรื่องราวของเมือง

โบราณแห่งนี้เช่นพัฒนาการทางวัฒนธรรมในกลุ่มน้ำป่าสักโดยภาพรวมปัจจัยพื้นฐานที่ก่อให้เกิดการก่อตั้งเมืองศรีเทพและการเจริญอยู่ของเมืองศรีเทพในช่วงเวลานั้นประกอบกับโบราณสถานและโบราณวัตถุชิ้นสำคัญของเมืองศรีเทพ เป็นต้น

๒.๑.๕ เมืองศรีเทพกับการพัฒนาการทางวัฒนธรรมในกลุ่มน้ำป่าสัก

แม่น้ำป่าสักนับว่าเป็นแหล่งต้นกำเนิดวัฒนธรรมที่สำคัญแหล่งหนึ่งของประเทศแม่น้ำสายนี้มีต้นน้ำมาจากเทือกเขาเพชรบูรณ์บริเวณภูผาลาในเขตพื้นที่อำเภอด่านซ้ายจังหวัดเลยไหลลงมาทางทิศใต้ผ่านจังหวัดเพชรบูรณ์แล้วเข้าเขตจังหวัดลพบุรีผ่านเขื่อนป่าสักชลสิทธิ์ไปยังจังหวัดสระบุรีโดยไหลรวมเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาที่บริเวณป้อมเพชรจังหวัดพระนครศรีอยุธยา^๖ จึงนับเป็นลำน้ำสาขาหนึ่งของแม่น้ำเจ้าพระยา ในพื้นที่ลุ่มน้ำป่าสักซึ่งครอบคลุมพื้นที่จังหวัดเพชรบูรณ์ลพบุรีและสระบุรีเป็นสำคัญและเป็นลุ่มน้ำอันเป็นที่ตั้งของเมืองศรีเทพพบแหล่งโบราณคดีหลายแห่งที่มีอายุตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์หรือประมาณ ๒,๑๑๑-๓,๑๑๑ ปีเป็นต้นมาโดยพบทั้งแหล่งที่เป็นที่อยู่อาศัยแหล่งผลิตเครื่องมือและเครื่องประดับที่ทำจากหินและแหล่งฝังศพเป็นต้นแหล่งโบราณคดีเหล่านี้เป็นชุมชนโบราณที่บางแห่งมีพัฒนาการต่อมาเป็นเมืองโบราณในสมัยทวารวดีดังเช่นเมืองศรีเทพ

หากจะสรุปภาพรวมพัฒนาการทางวัฒนธรรมในกลุ่มน้ำป่าสักจากข้อมูลทางวิชาการในปัจจุบันอาจกล่าวได้ว่าในบริเวณตอนบนของลุ่มน้ำป่าสักมีชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายกระจุกกระจายอยู่บ้างแต่ไม่มากนักเท่าที่สำรวจพบมีอยู่ในเขตอำเภอเมืองจังหวัดเพชรบูรณ์ เช่นแหล่งโบราณคดีบ้านห้วยใหญ่ใต้แหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่พบในพื้นที่ตอนล่างของจังหวัดเพชรบูรณ์ในเขตพื้นที่อำเภอบึงสามพันอำเภอวิเชียรบุรีและอำเภอศรีเทพแหล่งโบราณคดีกลุ่มนี้เช่นแหล่งโบราณคดีบ้านหนองหมูแหล่งโบราณคดีบ้านหนองแดงและแหล่งโบราณคดีบ้านกุดตาแล้วอำเภอศรีเทพเป็นต้นมีอายุราว ๑,๕๑๑-๒,๕๑๑ ปีมาแล้วซึ่งมีความสัมพันธ์กับแหล่งโบราณคดีในแถบลุ่มน้ำลพบุรีในพื้นที่ของจังหวัดลพบุรีเช่นอำเภอเมืองอำเภอโคกสำโรงอำเภอชัยบาดาลและอำเภอท่าหลวงเป็นต้นและยังอาจมีความสัมพันธ์กับแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในเขตพื้นที่อำเภอภักดีชุมพลจังหวัดชัยภูมิและลำสนธิจังหวัดลพบุรีเช่นแหล่งโบราณคดีไร่ครุชุมพลอำเภอภักดีชุมพลและแหล่งโบราณคดีบ้านกุดตาเพชรแหล่งโบราณคดีถ้าพระอำเภอลำสนธิเป็นต้น

จากการสำรวจพบแหล่งโบราณคดีข้างต้นและแหล่งโบราณคดีในพื้นที่อื่น ๆ สามารถกล่าวได้ว่าพัฒนาการทางวัฒนธรรมในกลุ่มน้ำป่าสักไม่ได้ยึดอยู่ตามแนวแม่น้ำป่าสักเท่านั้นแต่ยังมี

^๖ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดเพชรบูรณ์, (๒๕๔๓), หน้า ๒.

ความสัมพันธ์กับพื้นที่แถบภาคกลางของประเทศไทยในบริเวณลุ่มน้ำลพบุรีและลำน้ำสาขาต่าง ๆ ในพื้นที่เกี่ยวเนื่องกันซึ่งครอบคลุมพื้นที่แถบจังหวัดนครสวรรค์ลพบุรีและสระบุรีเป็นต้นและยังมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงไปทางตะวันออกสู่แหล่งวัฒนธรรมบริเวณที่ราบสูงโคราชรวมถึงลุ่มน้ำชีและน้ำพองหากพิจารณาประกอบกับบริเวณที่เป็นชายฝั่งทะเลโบราณของอ่าวไทยตั้งแต่จังหวัดนครปฐมราชบุรีสุพรรณบุรีจนถึงพื้นที่บางส่วนของจังหวัดลพบุรีสระบุรีปราจีนบุรีและนครนายกจะเห็นได้ว่าบริเวณลุ่มน้ำป่าสักเป็นได้ทั้งเมืองท่าการค้าและเมืองชุมทางที่จะเชื่อมโยงกับอารยธรรมจากแหล่งอื่น ๆ^๗

แท้จริงแล้วพัฒนาการทางวัฒนธรรมของภูมิภาคนี้มีลักษณะเช่นเดียวกันกับพื้นที่อื่นโดยหากจะมองภาพกว้างในภูมิภาคแผ่นดินใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้พบหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงให้เห็นว่าเมื่อประมาณ ๑, ๕๑๑-๒,๕๑๑ ปีมาแล้วได้มีชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์กระจายอยู่มากมายในภูมิภาคนี้โดยในช่วงเวลานั้นได้มีการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมสำคัญหลายอย่างเกิดขึ้น เช่นรูปแบบการตั้งถิ่นฐานตลอดจนวิถีชีวิตแบบแผนการยังชีพและการจัดระเบียบทางสังคมและการเมือง^๘ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้สอดคล้องกับพัฒนาการทางวัฒนธรรมในพื้นที่ ลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสักเช่นกันในลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสักได้พบร่องรอยของชุมชนโบราณในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายหลายแห่งตามบริเวณที่ลาดเชิงเขาและบริเวณที่ราบลุ่มริมแม่น้ำตั้งแต่เขตจังหวัดสระบุรีลพบุรีเรื่อยขึ้นไปจนถึงนครสวรรค์และเพชรบูรณ์แหล่งโบราณคดีที่พบมักเป็นเนินดินฝังศพ (burial site) โดยพบหลักฐานทางโบราณคดีเช่นโครงกระดูกมนุษย์เครื่องมือเครื่องใช้และเครื่องประดับที่ทำด้วยโลหะสำริดและเหล็ก) แก้วและหินเป็นต้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งเครื่องประดับประเภทลูกปัดที่ทำด้วยแก้วและหินมีค่าที่พบเป็นจำนวนมากในแหล่งโบราณคดีต่าง ๆ ทำให้แหล่งโบราณคดีเหล่านี้มักถูกลักลอบขุดเพื่อหาลูกปัดที่กำลังเป็นที่นิยมกันอย่างแพร่หลายในหมู่นักสะสมลูกปัดโบราณโบราณวัตถุประเภทลูกปัดนี้นับเป็นหลักฐานสำคัญประเภทหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงการติดต่อกับชุมชนภายนอกโดยทั่วไปแล้วนักวิชาการมีความเห็นว่าลูกปัดเหล่านี้นำเข้ามาจากอินเดียแต่ผลการวิเคราะห์ลูกปัดแก้วและลูกปัดหินกึ่งอัญมณีจากแหล่งโบราณคดียุคเหล็กในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือแสดงว่าอาจจะมาจากแหล่งผลิตอื่น ๆ ที่ไม่ใช่อินเดียเท่านั้นเช่นอาจมาจากศรีลังกา เป็นต้น

^๗ ธวัชชัย วัฒนัญญ, “ลูกปัดและเครื่องประดับโบราณ-ลุ่มน้ำป่าสัก”, **มติชนสุดสัปดาห์**, (ฉบับวันพุธที่ ๒๑ กรกฎาคม ๒๕๕๓).

^๘ สว่าง เลิศฤทธิ์, “ก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในภาคกลาง ของประเทศไทย: หลักฐานจากลุ่มแม่น้ำป่าสักตอนล่างและที่สูงทางตะวันออก”, **เมืองโบราณ**, ปีที่ ๒๙ ฉบับที่ ๒ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๕๖): ๗๒.

หลักฐานทางโบราณคดีอีกประเภทหนึ่งที่แสดงให้เห็นการติดต่อกับชุมชนภายนอกในช่วงเวลานั้น ได้แก่ เครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำจากโลหะนักวิชาการสันนิษฐานว่าโบราณวัตถุเหล่านี้ที่พบในพื้นที่จังหวัดลพบุรีเช่นเข้าหลอมโลหะจากแหล่งโบราณคดีบ้านโป่งมะนาวตำบลห้วยขุนรามอำเภอพัฒนานิคมและตะกรันหรือซีแร่ (slag) จากเมืองชัยจำปออำเภอลำปางงิ้วชี้ให้เห็นว่าการผลิตเครื่องมือโลหะอาจจะทำที่แหล่งโบราณคดีเหล่านี้แต่วัตถุดิบน่าจะได้มาจากการแลกเปลี่ยนกับชุมชนที่ผลิตก้อนโลหะ (ingot) ระดับอุตสาหกรรมจากพื้นที่ในเขตเขาวงพระจันทร์ใกล้กับตัวจังหวัดลพบุรี

การศึกษาทางโบราณคดีในพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำลพบุรี-ป่าสักแสดงให้เห็นว่ามีการติดต่อแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนในเขตพื้นที่นี้และเขตที่ราบสูงทางภาคตะวันออกเฉียงเหนืออย่างเข้มข้นและต่อเนื่องตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายจนถึงสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์หลักฐานทางโบราณคดีชี้ชัดว่าชุมชนแถบนี้ไม่ได้อยู่อย่างโดดเดี่ยวผู้คนในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำลพบุรี-ป่าสักมีการติดต่อแลกเปลี่ยนค้าขายกันทั้งในระดับชุมชนที่อยู่ใกล้เคียง (intra-region) และระหว่างภูมิภาค (inter-region)^๙ และผลจากการติดต่อแลกเปลี่ยนทั้งทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมนี้อาจนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมืองจนเกิดการจัดระเบียบทางสังคมใหม่แล้วพัฒนามาเป็นสังคมแบบรัฐในสมัยหลังการมีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องของชุมชนโบราณในบริเวณนี้น่าจะเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์กับบริเวณที่เป็นป่าเขาอุดมไปด้วยของป่าและแร่ธาตุเช่นเหล็กและทองแดงซึ่งเป็นทรัพยากรที่จำเป็นแก่ทุกชุมชนทั้งภายในและภายนอกท้องถิ่นพบแหล่งชุมชนที่มีการถลุงเหล็กหลายแห่งเช่นที่บ้านพรหมทินใต้ตำบลหลุมข้าวอำเภอโคกสำโรงและที่บ้านดีลังอำเภอพัฒนานิคมจังหวัดลพบุรีส่วนทองแดงนั้นพบแหล่งถลุงขนาดใหญ่เขตบ้านท่าแคอำเภอเมืองจังหวัดลพบุรีผู้ช่วยศาสตราจารย์ดร.พรชัยสุจิตต์ทำการขุดค้นทางโบราณคดีที่บ้านดีลังพบว่าการถลุงเหล็กในชุมชนแห่งนี้มีมาแล้วราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ และเป็นบริเวณที่นอกจากมีลักษณะเป็นดินแดนภายในให้แก่ชุมชนในที่ราบลุ่มแม่น้ำทางซีกตะวันตกแล้วยังเป็นเขตแดนที่ติดต่อไปยังภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานซึ่งเป็นบริเวณที่เป็นบ้านเมืองและมีประชากรหนาแน่นที่สุดความสัมพันธ์ของกลุ่มน้ำเจ้าพระยากับภาคอีสานจึงมีทั้งในด้านเศรษฐกิจสังคมการเมืองและวัฒนธรรมในด้านเศรษฐกิจทั้งทางลุ่มน้ำเจ้าพระยาอาจต้องการของป่าหรือของที่ไม่มียืนท้องถิ่นโดยเฉพาะเกลืออีสานเป็นแหล่งการทำเกลือที่ใหญ่ที่สุดในยุคนั้นมีร่องรอยมาแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนปัจจุบันส่วนทางอีสานเองก็ต้องการทรัพยากรบางอย่างเช่นแร่ธาตุจากลุ่มน้ำเจ้าพระยาหรือผ่านทางลุ่มน้ำเจ้าพระยาเข้ามาภาควิษณุวิทยามหาวิทยาลัยศิลปากรได้ทำการ

^๙ สว่าง เลิศฤทธิ์, “ก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในภาคกลาง ของประเทศไทย: หลักฐานจากลุ่มแม่น้ำป่าสักตอนล่างและที่สูงทางตะวันออกเฉียงเหนือ”, หน้า ๔๑.

สำรวจพบแหล่งถลุงโลหะตามชุมชนโบราณต่าง ๆ ในบริเวณแอ่งโคราชกว่า ๕๑๑ แห่งส่วนใหญ่น่าจะเป็นการถลุงเหล็ก^{๑๐}

การศึกษาวิจัยทางโบราณคดีในปัจจุบันสามารถยืนยันได้อย่างชัดเจนว่าชุมชนในเขตที่ราบสูงทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับชุมชนโบราณในกลุ่มน้ำลพบุรีป่าสักคือชุมชนโบราณในบริเวณต้นลำน้ำมูลในเขตจังหวัดนครราชสีมาและชุมชนในพื้นที่ตอนล่างของจังหวัดชัยภูมิซึ่งจากการสำรวจเส้นทางโบราณพบว่าพื้นที่เหล่านี้มีเส้นทางเชื่อมต่อกันได้ความสัมพันธ์ระหว่างสองภูมิภาคนี้น่าจะดำเนินเรื่อยมาอย่างต่อเนื่องหลักฐานทางโบราณคดีประเภทหนึ่งที่ใช้สนับสนุนแนวคิดนี้ได้ดีคือการแพร่กระจายของภาชนะดินเผาชนิดหนึ่งที่มีสีดำขดมันมีลายเส้นเป็นริ้ว ๆ วนเป็นแนวส่วนใหญ่เป็นภาชนะประเภทชามนักวิชาการเรียกภาชนะดินเผากลุ่มนี้ว่าภาชนะดินเผาแบบพิมายคำ (Phimai Black) ที่มักจะพบอยู่ในชั้นหินทางวัฒนธรรมในช่วงก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย (ยุคเหล็ก) และสืบเนื่องมาจนถึงยุคทวารวดีซึ่งน่าจะมีอายุประมาณ ๒,๑๑๑ ปีตามหลักฐานที่ได้มีการขุดค้นแหล่งโบราณคดีบางแห่งในเขตพื้นที่จังหวัดนครราชสีมาเช่นแหล่งโบราณคดีบ้านปราสาทในเขตอำเภอโนนสูงและแหล่งโบราณคดีในเขตอำเภอพิมาย เป็นต้น

ในพื้นที่ลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสักได้พบเศษชิ้นส่วนของภาชนะดินเผาแบบพิมายคำในบริเวณเมืองศรีเทพจังหวัดเพชรบูรณ์และเมืองชัยบาดาลอำเภอท่าหลวงจังหวัดลพบุรีอันเป็นชุมชนโบราณที่มีมาแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์และพัฒนาขึ้นเป็นชุมชนเมืองในสมัยทวารวดีเช่นเดียวกันนอกจากนี้ยังพบเศษภาชนะแบบพิมายคำที่เมืองพรหมทิน (แหล่งโบราณคดีบ้านพรหมทินใต้) ตำบลหลุมข้าวอำเภอโคกสำโรงจังหวัดลพบุรีซึ่งน่าจะนำมาจากเขาทับควายซึ่งเป็นแหล่งแร่เหล็กที่อยู่ใกล้ ๆ เมืองพรหมทินนั่นเองตัวเมืองพรหมทินนั้นเป็นชุมชนโบราณที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบตั้งอยู่ใกล้กับลำน้ำซึ่งเป็นต้นน้ำลพบุรีที่มีแหล่งต้นน้ำมาจากที่สูงในเขตอำเภอโคกสำโรงเชื่อมต่อเขตอำเภอชัยบาดาลผ่านเขตอำเภอโคกสำโรงและอำเภอบ้านหมี่ไปสู่ที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงกลายเป็นลำน้ำบางชันไหลผ่านวัดไธยและเขาสมอคอนไปยังหน้าเมืองลพบุรีทั้งหมดนี้ล้วนยืนยันความสัมพันธ์กันระหว่างชุมชนมนุษย์ในแอ่งโคราชกับลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสักอย่างน้อยก็ต่อเนื่องเห็นได้ชัดมาจนถึงราว ๒,๑๑๑ ปีลงมา^{๑๑}

จากการติดต่อกันระหว่างชุมชนโบราณในพื้นที่ลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสักกับชุมชนโบราณในที่ราบสูงโคราชตั้งแต่ราว ๒, ๑๑๑ ปีมาแล้วนั้นในระยะต่อมาดินแดนลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสักจึงได้รับอิทธิพล

^{๑๐} ศรีศักร วัลลิโภคม, “ความก้าวหน้าและข้อคิดเห็นใหม่ในการศึกษาโบราณคดีลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา”, เมืองโบราณ, ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๔ (ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๒๗): ๑๑-๑๒.

^{๑๑} ศรีศักร วัลลิโภคม, “ลุ่มลพบุรี-ป่าสัก: ภาพรวมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ถึงทวารวดี”, เมืองโบราณ, ปีที่ ๒๒ ฉบับที่ ๒ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๓๓): ๓๓.

ทางวัฒนธรรมและทางการเมืองจากภูมิภาคดังกล่าวที่มีหลักฐานอย่างชัดเจนคือในเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ เป็นต้นมาเป็นช่วงเวลาที่มีอิทธิพลวัฒนธรรมเนื่องในศาสนาฮินดูแพร่เข้ามาบริเวณนี้ มีการสร้างเทวสถานรูปเคารพและศิลาจารึกภาษาสันสกฤตจากศิลาจารึกที่ประกาศพระนามของพระเจ้าภวรมันและพระเจ้าจิตรเสนว่าได้ทรงสร้างคิวลึงค์ไว้ ณ คนแค้นที่ทรงปราบปรามได้ซึ่งพบตั้งแต่บริเวณปากแม่น้ำมูลในเขตอำเภอโขงเจียมจังหวัดอุบลราชธานีและในลุ่มน้ำมูล-ชีทำให้ทราบว่าเป็นบรรดาบ้านเมืองในแองโกราชเกือบทั้งหมดตกอยู่ใต้อิทธิพลการปกครองของกษัตริย์แห่งเมืองเศรษฐปุระซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขงในบริเวณที่เรียกว่าเมืองจำปาสักของประเทศลาวในปัจจุบันรัฐนี้ในจดหมายเหตุจีนเรียกว่าเขินลาหรือที่เรียกขานในหมู่นักวิชาการไทยว่าเจนละซึ่งในสมัยหลังได้เคลื่อนลงไปปราบปรามและยึดรัฐพุนันที่อยู่บริเวณปากแม่น้ำโขงแล้วสร้างศูนย์การปกครองขึ้นใหม่ในบริเวณรอบ ๆ ทะเลสาบเขมรจนกลายเป็นอาณาจักรกัมพูชาต่อมา^{๑๒}

สำหรับเมืองศรีเทพ จากหลักฐานทางโบราณวัตถุที่พบในเมืองศรีเทพเช่นจารึกบ้านวังไผ่ อักษรปัลลวะภาษาสันสกฤตอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ทางเครือญาติของกษัตริย์เขมรผู้มีพระนามว่าพระเจ้าปฤถวินทรวรมันกับกษัตริย์ผู้ครองเมืองศรีเทพซึ่งมีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับพระเจ้าภวรมันด้วยเช่นกันถึงแม้ว่าปัจจุบันยังไม่สามารถสรุปได้อย่างแน่นอนว่ากษัตริย์ผู้ครองเมืองศรีเทพที่กล่าวถึงนั้นเป็นกษัตริย์พระองค์ใดและมีความเกี่ยวข้องกันอย่างไรกับพระเจ้าภวรมันแต่หลักฐานชิ้นนี้สอดคล้องกับเทวรูปในกลุ่มเทวรูปรุ่นเก่า ได้แก่ พระสุริยเทพ (พระอาทิตย์) พระกฤษณะโควรรธนะและพระนารายณ์หรือพระวิษณุที่พบในเมืองศรีเทพซึ่งศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศดิสกุลได้กำหนดอายุไว้ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓^{๑๓} และมีรูปแบบทางศิลปกรรมที่มีเอกลักษณ์จึงมีนักวิชาการบางท่านสันนิษฐานว่าเทวรูปกลุ่มนี้ได้รับอิทธิพลมาจากเจนละหรือเขมรก่อนเมืองพระนคร

เป็นที่น่าสังเกตว่าในช่วงเวลาเดียวกันนี้อิทธิพลวัฒนธรรมทวารวดีจากลุ่มน้ำเจ้าพระยาได้แพร่มาสู่ลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสักเช่นกันก่อให้เกิดพัฒนาการทางสังคมและการเมืองของชุมชนคือการเกิดของชุมชนเมืองที่มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบเป็นสิ่งที่กำหนดขอบเขตความสำคัญของตำแหน่งที่เป็นชุมชนในระดับเมืองและนครที่เป็นศูนย์กลางในการปกครองของท้องถิ่นและใช้คูเมืองหรือคันน้ำในการระบายน้ำซักน้ำเข้ามาใช้ในชุมชนและกักน้ำไว้ในยามขาดแคลนเราเพราะฉะนั้นคันน้ำและคันดินรวมทั้ง

^{๑๒} ศรีศักร วัลลิโภคม, “การค้ากับการเกิดของรัฐในประเทศไทย”, เมืองโบราณ ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๒ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๒๗): ๑๑.

^{๑๓} สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศาสตราจารย์หม่อมเจ้า, “โบราณวัตถุที่ถูกลักลอบจากเมืองศรีเทพ”, เมืองโบราณ, ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๑ (ตุลาคม-พฤศจิกายน ๒๕๒๒): ๔๑.

สระน้ำจึงเป็นสิ่งก่อสร้างทางสาธารณะที่จำเป็นของชุมชนต้องใช้กำลังคนจำนวนมากในการดำเนินการ ซึ่งนอกจากจะสะท้อนให้เห็นถึงจำนวนประชากรแล้วยังสามารถแสดงให้เห็นว่าสังคมหรือชุมชนนั้น ๆ มีการจัดรูปแบบการปกครองและการบริหารที่เป็นระเบียบและมีโครงสร้างที่ซับซ้อน

ในช่วงปลายวัฒนธรรมทวารวดีลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสักได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมขอมหรือเขมรโบราณอีกระลอกหนึ่งในช่วงเวลาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖ เป็นต้นมา มีการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมตามชุมชนหรือเมืองโบราณต่าง ๆ ในเวลานั้นเห็นได้จากการสร้างศาสนสถานและศาสนวัตถุภายใต้ศาสนาฮินดูที่เป็นศิลปะแบบลพบุรีอันได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมขอมอย่างแพร่หลายศาสนสถานที่สำคัญได้แก่อาคารประเภทเทวาลัยเช่นปราสาทนางผมหอมในเขตอำเภอลำสนธิ จังหวัดลพบุรีปราสาทศรีเทพและปราสาทสองพี่น้องในเมืองศรีเทพปราสาทแกกที่เมืองลพบุรี เป็นต้น โบราณสถานเหล่านี้มีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖^{๑๔}

อาจอธิบายพัฒนาการของชุมชนในแถบลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสักได้ว่าสิ่งที่กระตุ้นให้เกิดการรวมตัวของกลุ่มชนจนพัฒนาขึ้นเป็นเมืองหรือรัฐตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายจนถึงสมัยประวัติศาสตร์นั้นคือการติดต่อค้าขายกับชุมชนภายนอกทั้งในภูมิภาคเดียวกันและภูมิภาคที่อยู่ห่างไกลออกไปโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากอารยธรรมแหล่งใหญ่ของเอเชียคืออารยธรรมอินเดียแหล่งโบราณคดีในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายซึ่งส่วนใหญ่เป็นแหล่งฝังศพได้ลดน้อยลงตามลำดับ เพราะชุมชนเหล่านี้รับเอาประเพณีการเผาศพตามแบบวัฒนธรรมอินเดียเข้ามาแทนบริเวณที่เป็นป่าช้าหรือเนินดินฝังศพแต่เดิมถูกเปลี่ยนมาเป็นศาสนสถานทางพุทธศาสนาหรือศาสนาฮินดูอย่างใดอย่างหนึ่งโดยมีการสร้างสิ่งก่อสร้างขึ้นซึ่งอาจเป็นสถูปเจดีย์อาคารสำหรับประดิษฐานรูปเคารพหรือสถานที่เพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ในส่วนที่เป็นชุมชนระดับเมืองนั้นมีการขุดคูน้ำและถมเป็นคันดินล้อมรอบเมืองเพื่อใช้ในการกำหนดขอบเขตใช้กักเก็บน้ำสำหรับการอุปโภคบริโภคหรือใช้สำหรับการป้องกันศัตรูผู้รุกรานโดยรูปร่างของเมืองมักเป็นรูปคล้ายวงกลมหรือสี่เหลี่ยมมุมมนเนื่องจากง่ายต่อการขุดและเป็นการปรับให้เข้ากับสภาพพื้นที่ซึ่งไม่มีกฎเกณฑ์คติหรือแบบแผนที่ตายตัวและลักษณะที่พบบ่อยคือคูน้ำคันดินที่แบ่งออกเป็นสองตอนคือตอนในและตอนนอกซึ่งพบหลายแห่งในแอ่งโคราช โดยเฉพาะที่บ้านตาดทองจังหวัดยโสธรส่วนในเขตภาคกลางพบที่เมืองศรีเทพจังหวัดเพชรบูรณ์เมืองบนเมืองทัพชุมพลเมืองดงแม่ปางเมืองจังหวัดนครสวรรค์และเมืองบึงคอกช้างจังหวัดอุทัยธานีเป็น

^{๑๔} ศรีศักร วัลลิโภดม, “ความก้าวหน้าและข้อคิดเห็นใหม่ในการศึกษาโบราณคดีลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา”, เมืองโบราณ, ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๔ (ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๒๗): ๑๓.

ตัน^{๑๕} โดยเชื่อว่าลักษณะเมืองสองตอนนี้เกิดจากการขยายพื้นที่เมืองออกไปทางด้านใดด้านหนึ่งและ
บุคคูน้ำและคันดินล้อมรอบเช่นกัน

ลักษณะของชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพดังเช่นการขุดคูน้ำและคันดินล้อมรอบ
และมีความสลับซับซ้อนทางสังคมตลอดจนมีการขยายตัวไปในที่ต่าง ๆ แสดงให้เห็นว่าในประการแรก
ต้องมีการปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและประการที่
สองมีจำนวนประชากรหนาแน่นขึ้นดังเห็นได้จากการแพร่กระจายของชุมชนทั้งที่มีคูน้ำและไม่มีคูน้ำ
ล้อมรอบไปตามพื้นที่ต่าง ๆ และสิ่งสำคัญอันเป็นผลเนื่องมาจากเหตุทั้งสองประการที่กล่าวมานี้ก็คือ
ลักษณะที่แสดงให้เห็นถึงลำดับความสำคัญของชุมชนขึ้น (hierarchical order) คือชุมชนบางชุมชนมี
การขยายตัวใหญ่โตบางแห่งมีคันดินเชื่อมโยงไปยังชุมชนที่มีคูน้ำและไม่มีคูน้ำที่อยู่ในบริเวณ
ใกล้เคียง^{๑๖} ก่อให้เกิดความสัมพันธ์และการสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงระหว่างเมืองในกลุ่มหรือในภูมิภาค
เดียวกัน

๒.๑.๖ ปัจจัยที่สนับสนุนการก่อตั้งเมืองศรีเทพ

ประเด็นที่น่าสนใจประเด็นสำหรับเมืองศรีเทพคือเพราะเหตุใดเมืองศรีเทพจึงได้กำเนิด
ขึ้นและเจริญรุ่งเรืองอยู่ถึงราว ๗๑๑ ปีทั้งนี้หากนำแนวคิดเกี่ยวกับพัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชน
ในกลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสักตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายจนถึงสมัยต้นประวัติศาสตร์ดังที่กล่าวไว้
ก่อนหน้านี้มาพิจารณาแล้วในพื้นที่นี้มีลักษณะของชุมชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เดิมต่อเนื่องกันมาหลายชั่ว
อายุคนและหลายกลุ่มตั้งแต่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ซึ่งต่อมาในภายหลังได้มีการรวมกลุ่มกันเป็น
ชุมชนใหญ่ขึ้นโดยเลือกพื้นที่การตั้งถิ่นฐานเชิงยุทธวิธีมากกว่าที่จะเลือกตามลักษณะที่กำหนดโดย
สภาพภูมิศาสตร์เช่นการเลือกพื้นที่ที่อยู่ระหว่างเส้นทางของการติดต่อแลกเปลี่ยนค้าขายทางไกล
ระหว่างชุมชนซึ่งอาจมีปัจจัยด้านอื่นมาสนับสนุนเช่นมีแหล่งทรัพยากรมากพอที่จะใช้ประโยชน์ในการ
ดำรงชีพของชุมชนและเชิงการค้าและอยู่ในชัยภูมิที่สามารถป้องกันผู้รุกรานได้โดยให้ความสำคัญกับ
ปัจจัยด้านอื่นน้อยกว่าเช่นความไม่สะดวกในการเดินทางติดต่อกันโดยทางน้ำซึ่งเชื่อว่าเป็นเส้นทาง
คมนาคมหลักของคนในสมัยนั้นแต่ก็สามารถใช้เส้นทางบกทดแทนได้^{๑๗}

^{๑๕} ศรีศักร วัลลิโภคม, “ลุ่มลพบุรี-ป่าสัก: ภาพรวมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ถึงทวารวดีตอนต้น”, **เมืองโบราณ**, ปีที่ ๒๒ ฉบับที่ ๒ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๓๓): ๒๘.

^{๑๖} ศรีศักร วัลลิโภคม, “การค้ากับการเกิดของรัฐในประเทศไทย”, **เมืองโบราณ**, ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๒ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๒๓): ๙.

^{๑๗} สว่าง เลิศฤทธิ์, “ก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในภาคกลางของประเทศไทย: หลักฐานจากกลุ่มแม่น้ำป่าสักตอนล่างและที่สูงทางตะวันออก”, **เมืองโบราณ**, ปีที่ ๒๙ ฉบับที่ ๒ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๔๖): ๘๑.

การเลือกทำเลที่ตั้งเมืองต้องอาศัยภูมิประเทศที่เอื้ออำนวยเป็นประการสำคัญโดยต้องอยู่ในพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์และต้องปลอดภัยจากอุทกภัยลักษณะภูมิประเทศของบริเวณลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสักส่วนใหญ่เป็นพื้นที่สูงมีทั้งที่ราบรูปพัด (fan) และที่ราบขั้นบันได (terrace) ที่มีทั้งชั้นสูงชั้นกลางและชั้นต่ำทางตะวันตกมีพื้นที่แผ่กระจายต่อเนื่องกับที่ราบสูงโคราช บริเวณดังกล่าวนี้มีทั้งเนินเขาและภูเขาสลับซับซ้อนจนมีลักษณะเป็นเหมือนหุบเขาอยู่ในตัวเองแบ่งออกได้เป็น ๒ บริเวณคือบริเวณภายในหุบเขาเพชรบูรณ์อันเป็นที่ซึ่งลำน้ำป่าสักไหลมาหล่อเลี้ยงจากเหนือจรดใต้ครอบคลุมพื้นที่จังหวัดเพชรบูรณ์และส่วนตะวันออกของจังหวัดลพบุรีและบริเวณที่สูงทางภาคตะวันตกที่อยู่นอกหุบเขาและลาดลงสู่บริเวณที่ราบน้ำท่วมถึงที่มีลำน้ำเจ้าพระยาไหลผ่านซึ่งมีลำน้ำลพบุรีและสาขาหล่อเลี้ยง^{๑๘}

บรรดาภูเขาที่เกิดขึ้นในลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสักนี้มีความแตกต่างกันคือภูเขาที่อยู่บริเวณด้านในมีลักษณะเป็นเทือกเขาหินทรายที่กินและยกบริเวณที่ราบสูงโคราชออกจากภาคกลาง แต่บรรดาภูเขาที่อยู่ทางด้านนอกหรือทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำป่าสักนั้นไม่จับกลุ่มกันเป็นเทือก แต่เป็นหย่อม ๆ ที่มีช่องเขาผ่านเข้าไปในลุ่มน้ำป่าสักได้จนกระทั่งถึงเขตจังหวัดสระบุรีและนครนายกกลายเป็นเทือกเขาคงพญาเย็นที่ไปต่อกับเทือกเขาพนมดงรักในเขตจังหวัดปราจีนบุรีบรรดาภูเขาทางด้านตะวันตกของลำน้ำป่าสักรวมทั้งเทือกเขาคงพญาเย็นล้วนเป็นภูเขาหินปูนและซึ่งหลายแห่งมีแร่ธาตุโดยเฉพาะอย่างยิ่งแร่เหล็กและทองแดงเป็นจำนวนมากจึงนับเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญกับมนุษย์ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์เป็นต้นมาโดยเฉพาะเขตจังหวัดลพบุรีไปจนถึงนครสวรรค์นั้นมักพบภูเขาที่อุดมไปด้วยแร่ธาตุเหล่านี้มากกว่าที่อื่น ๆ

จากสภาพภูมิประเทศดังกล่าวข้างต้นทำให้พื้นที่บริเวณตอนล่างและทางตะวันออกของจังหวัดเพชรบูรณ์ซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มลุ่มน้ำป่าสักตอนล่างเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่เหมาะสมในการตั้งหลักแหล่งที่อยู่อาศัยเพราะมีลักษณะเป็นที่ราบสลับเนินเขาและภูเขามีสลำน้ำไหลผ่านมีทั้งพื้นที่ราบที่ปลอดภัยจากน้ำท่วมและพื้นที่ราบที่รับน้ำหลากในฤดูฝนทำให้พื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์สามารถทำการเกษตรได้ดีและยังสามารถใช้เส้นทางน้ำผสมผสานกับเส้นทางบกในการคมนาคมติดต่อระหว่างกัน ดังจะเห็นได้จากบริเวณที่ตั้งของเมืองศรีเทพที่อยู่ในพื้นที่สูงน้ำท่วมไม่ถึงมีพื้นที่ราบที่สามารถปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์พอเพียงสามารถเดินทางติดต่อโดยใช้แม่น้ำป่าสักและเส้นทางบกและอยู่ในตำแหน่งที่สามารถกักเก็บน้ำที่ไหลจากเทือกเขามาสู่แม่น้ำป่าสักไว้ใช้อุปโภคบริโภคภายในเมืองได้นอกจากนี้ยังอยู่ไม่ไกลจากแนวเทือกเขาที่สามารถหาของป่าและล่าสัตว์มาเป็นอาหารการสำรวจพื้นที่และการศึกษาสภาพ

^{๑๘} ศรีศักร วัลลิโภคม, “ลุ่มลพบุรี-ป่าสัก: ภาพรวมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ถึงทวารวดีตอนต้น”, เมืองโบราณ, ปีที่ ๒๒ ฉบับที่ ๒ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๓๓): ๒๗.

ทางอากาศพบว่าได้มีการทำคันดินกั้นน้ำเพื่อให้น้ำไหลเข้าสู่คูเมืองศรีเทพในทางทิศตะวันออกและทิศเหนือถึงแม้ว่าหลักฐานเหล่านี้จะถูกทำลายไปแล้วในปัจจุบันเนื่องจากการปรับพื้นที่เพื่อการเกษตรและการสร้างถนน

ด้วยความเหมาะสมของทำเลที่ตั้งในด้านการดำรงชีพทำให้บริเวณนี้มีผู้คนเข้ามาอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์เป็นต้นมาแท้จริงแล้วในพื้นที่ใกล้เคียงเมืองศรีเทพในรัศมี ๑๕ กิโลเมตรมีชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายเป็นจำนวนมากแต่มีเพียงชุมชนในพื้นที่เมืองศรีเทพเท่านั้นที่พัฒนาต่อมาเป็นเมืองในสมัยประวัติศาสตร์ยุคต้นเนื่องจากมีทำเลที่ตั้งที่เหมาะสมที่สุดและเมื่อเข้าสู่ยุคที่มีการติดต่อกับชุมชนภายนอกที่ห่างไกลออกไปโดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนที่อยู่ในแอ่งโคราชทำให้ปัจจัยด้านเส้นทางการเดินทางเข้ามามีบทบาทเพิ่มขึ้นจากการสำรวจพบว่าตำแหน่งที่ตั้งของเมืองศรีเทพอยู่ในจุดที่สามารถเดินทางติดต่อไปยังภูมิภาคอื่นได้โดยสะดวกโดยจะได้กล่าวถึงในลำดับต่อไป

๑. ชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าเนื่องจากการมีภูมิประเทศที่เหมาะสมกับการอยู่อาศัยในบริเวณลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสักก่อนหน้าการก่อตั้งเมืองศรีเทพจึงมีการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ก่อนข้านาแน่นตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนกระทั่งได้พัฒนาเป็นเมืองหรือรัฐในสมัยทวารวดีเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ชุมชนในลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสักตั้งอยู่ในพื้นที่ราบลอนลูกคลื่นทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาในเขตภาคกลางมีแม่น้ำลพบุรีและลำน้ำสาขาตลอดจนแม่น้ำป่าสักและลำน้ำสายสั้น ๆ มากมายหล่อเลี้ยง สลับกับกลุ่มเทือกเขาและภูเขาที่มีทรัพยากรธรรมชาติเช่นแร่ทองแดงแร่ตะกั่วและแร่เหล็กอันเป็นพื้นฐานของความเจริญทางสังคมของผู้คนในสมัยนั้นทำให้เขตลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสักเป็นพื้นที่ซึ่งอยู่ในเส้นทางคมนาคมที่เป็นเครือข่ายของการแลกเปลี่ยนสินค้าหรือการค้าขายมีการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนที่อยู่ห่างไกลทั้งในเขตดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันและแหล่งอารยธรรมที่อยู่ห่างไกลออกไป มีหลักฐานการพบเครื่องประดับประเภทลูกปัดหินและรัตนชาติเช่นคาร์เนเลียนลูกปัดโบราณที่พบตามแหล่งโบราณคดีและอาร์เกตที่น่าจะเป็นสินค้าที่นำมาจากอินเดียสมัยก่อนประวัติศาสตร์และต้นสมัยประวัติศาสตร์หรือที่มีอายุประมาณ ๒,๑๑๑-๓,๑๑๑ ปีที่ผ่านมาหรือแม้กระทั่งพบกลองมโหระทึกสำริดที่แสดงให้เห็นถึงการติดต่อค้าขายที่มีเครือข่ายเชื่อมโยงไปสู่จีนตอนใต้หรือเวียดนาม จนเมื่อราว ๒,๕๑๑ ปีมาแล้วชุมชนต่าง ๆ ในเขตนี้ที่วิวัฒนาการหนาแน่นขึ้นจนน่าจะเริ่มมีการจัดระเบียบสังคมขนาดใหญ่ในระดับเมืองหรือรัฐแรกเริ่มก่อนที่จะมีการรับพุทธศาสนาและสร้างบูรณาการให้มีการนับถือศาสนาภาษาและศิลปวิทยาการในรูปแบบเดียวกันจนกลายเป็นเมืองและนครรัฐในที่สุด

ในเมืองศรีเทพและบริเวณใกล้เคียงพบหลักฐานแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่ชี้ให้เห็นว่ามีกลุ่มชนที่มีรากฐานทางวัฒนธรรมที่มั่นคงอาศัยอยู่แล้วก่อนการเข้ามาของวัฒนธรรมทวาร

วัติจากการขุดค้นภายในเมืองศรีเทพที่พบโครงกระดูกมนุษย์ฝังอยู่ในเนินดินที่มีโบราณสถานในสมัยต่อมาสร้างอยู่สิ่งของที่ฝังร่วมกับโครงกระดูกเหล่านั้น ได้แก่ ภาชนะดินเผาเครื่องประดับสำริด เครื่องมือเหล็กลูกปัดหินอาร์เกตและคาร์เนเลียนและลูกปัดแก้ว นอกจากนี้การขุดค้นทางโบราณคดีที่บ้านหนองแดงตำบลสระกรวดนอกเมืองศรีเทพห่างไปทางตะวันตกเฉียงใต้ราว ๑๒ กิโลเมตรและการลักลอบขุดหาโบราณวัตถุที่แหล่งโบราณคดีบ้านกุดตาแร้วริมแม่น้ำป่าสักใกล้เมืองศรีเทพพบว่าเป็นแหล่งฝังศพที่มีรูปแบบเดียวกับการฝังศพทั่วไปสิ่งของเครื่องใช้ที่อุทิศให้ศพ ได้แก่ ภาชนะดินเผา เครื่องมือเหล็กเครื่องมือสำริดและเครื่องประดับประเภทลูกปัดแก้วและหิน เป็นต้น

นอกจากแหล่งโบราณคดีข้างต้นจากการสำรวจในพื้นที่ใกล้เคียงเมืองศรีเทพในรัศมีประมาณ ๑๕ กิโลเมตรยังพบแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายและสมัยหัวเลี้ยวหัวต่อประวัติศาสตร์ที่มีอายุประมาณ ๑, ๕๑๑-๒,๑๑๑ ปีอีกหลายแห่งเช่นแหล่งโบราณคดีบ้านวังขามซึ่งพบลูกปัดเป็นจำนวนมากและแหล่งโบราณคดีบ้านกุดตาแร้วเป็นแหล่งฝังศพสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายอีกแห่งหนึ่งที่พบในพื้นที่อำเภอศรีเทพเป็นต้นชุมชนก่อนเมืองศรีเทพเหล่านี้สันนิษฐานได้ว่าน่าจะมีอายุอยู่ในช่วงยุคโลหะตอนปลายหรืออยู่ในสังคมเกษตรกรรมที่มีการใช้เครื่องมือเหล็กแล้วเป็นช่วงเวลาสุดท้ายก่อนการเข้าสู่สังคมแบบรัฐสมัยทวารวดีในเวลาต่อมาโดยจะเห็นได้ว่าชุมชนโบราณที่อยู่บริเวณเมืองศรีเทพมีความเป็นปึกแผ่นและมั่นคงที่สุดในบริเวณนี้จึงสามารถพัฒนาขึ้นเป็นเมืองขนาดใหญ่ภายใต้วัฒนธรรมทวารวดีในขณะที่ชุมชนอื่น ๆ ได้เสื่อมสลายไปหรืออาจอพยพเคลื่อนย้ายไปอยู่รวมกันที่เมืองศรีเทพอันเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมกับการอยู่อาศัยและการติดต่อค้าขายกับชุมชนภายนอกมากกว่า

นอกจากนี้ในระยะทางห่างออกไปยังมีแหล่งโบราณคดีสำคัญอีกหลายแห่งในกลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสักที่อยู่ใกล้เคียงกับเขตศรีเทพเช่นกลุ่มชนโบราณในเขตอำเภอโคกเจริญบ้างยางโตนและสระโบสถ์ ในบริเวณพื้นที่สูงทางตะวันตกเฉียงใต้ของเขาอมรรัตน์ซึ่งมีการอยู่อาศัยมาก่อนอย่างหนาแน่นและยาวนานกว่าชุมชนในเขตศรีเทพและลุ่มป่าสักส่วนทางด้านทิศใต้ในเขตเขาทางตลาดเขาสมโภชน์ในอำเภอชัยบาดาลเรื่อยไปจนถึงบ้านวังก้านเหลืองซึ่งอยู่ในลุ่มน้ำเดียวกันก็มีชุมชนที่มีอยู่ร่วมสมัยและความคล้ายคลึงกับชุมชนก่อนเมืองศรีเทพอยู่หลายแห่งและบางแห่งเห็นได้ชัดว่าเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในชุมชนโดยรับอิทธิพลบางอย่างจากพุทธศาสนาอยู่ในช่วงยุคสมัยที่แรกรับวัฒนธรรมแบบทวารวดี^{๑๙}

^{๑๙} วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, “อมรรัตน์เขาศักดิ์สิทธิ์ของเมืองศรีเทพ”, เมืองโบราณ, ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๕๒): ๒๖.

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ศรีเทพเป็นชุมชนที่อยู่ชายขอบของกลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสักซึ่งมีสันเขารวกและเทือกเขาพังเหยกั้นระหว่างขอบที่ราบยกตัวของที่ราบสูงโคราชและพื้นที่ราบลอนลูกคลื่นของภาคกลางอันเป็นรอยต่อระหว่างเขตอารยธรรมสองแห่งนั่นคือแอ่งที่ราบสูงภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งรวมเอาเขตวัฒนธรรมในแอ่งโคราชและแอ่งสกลนครไว้ด้วยกันและเขตที่ราบลอนลูกคลื่นในภาคกลางซึ่งชุมชนทั้งสองเขตนี้มีปฏิสัมพันธ์กันมาตั้งแต่ระยะแรกเริ่มจนเมื่อเข้าสู่ยุคสมัยของการรับพุทธศาสนาและศาสนาฮินดูมีหลักฐานทางโบราณคดีจำนวนมากที่แสดงถึงการติดต่อระหว่างสองภูมิภาค เช่นสิ่งของเครื่องใช้เนื่องในพิธีกรรมการฝังศพเช่นภาชนะดินเผาเครื่องมือโลหะและเครื่องประดับที่ทำด้วยแก้วและหิน เป็นต้นนอกจากนี้ยังพบวัตถุบิที่ใ้ใช้การผลิตโลหะประเภทสำริดและเหล็กตลอดจนหลักฐานทางด้านจารึกที่พบในสมัยหลังด้วยเหตุนี้ศรีเทพจึงเป็นชุมชนในเส้นทางการเดินทางระหว่างสองเขตวัฒนธรรมตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายเป็นต้นมาจนเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์

๒. เส้นทางการติดต่อกับชุมชนภายนอก

ในประเด็นเรื่องความเจริญของเมืองศรีเทพในฐานะศูนย์กลางเครือข่ายการแลกเปลี่ยนสินค้าและวัฒนธรรมจำเป็นต้องพิจารณาเส้นทางการเดินทางติดต่อระหว่างภูมิภาคที่ผ่านมายังเมืองศรีเทพจากลักษณะทางภูมิศาสตร์ในแถบนี้พบว่าเมืองโบราณศรีเทพตั้งอยู่ในทำเลที่เปรียบเสมือนประตูระหว่างคนแดนด้านทิศตะวันออกของที่ราบลุ่มภาคกลางและที่ราบสูงภาคตะวันออกเฉียงเหนือจึงเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้เมืองโบราณศรีเทพน่าจะได้รับอิทธิพลทางศาสนาและวัฒนธรรมมาจากที่ราบภาคกลางและที่ราบสูงโคราชนอกจากนี้ยังทำให้มีการติดต่อและการเดินทางของผู้คนในเมืองศรีเทพโบราณกับผู้คนในดินแดนต่าง ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมาโดยตลอดนักวิชาการหลายท่านมีความเห็นว่าสภาพที่ตั้งของเมืองศรีเทพบ่งบอกให้ทราบว่าเมืองโบราณแห่งนี้เป็นเมืองปากทางบนคองพญากลางแห่งเดียวที่คลุมกลุ่มน้ำป่าสักอันเป็นแหล่งรับและส่งต่อวัฒนธรรมระหว่างภาคตะวันออกเฉียงเหนือกับภาคกลางที่มีเทือกเขาเพชรบูรณ์ขวางกั้นอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๕^{๒๐} นอกจากนี้พื้นที่บริเวณเมืองศรีเทพยังสามารถติดต่อกับเส้นทางทะเลได้อีกด้วย

ธิดา สาระยา^{๒๑} ได้เสนอความเห็นที่ว่าพื้นที่แถบกลุ่มน้ำป่าสักตอนล่างสามารถติดต่อกับชุมชนภายนอกทางทะเลได้ ๒ ทางคือทางลำน้ำเจ้าพระยาผ่านเข้าเขตจังหวัดนครสวรรค์ที่อำเภอท่าตะโกสู่อำเภอชัยบาดาลผ่านช่องเขาเพชรบูรณ์เข้าเขตกลุ่มน้ำป่าสักหรือจากลำน้ำเจ้าพระยาผ่านจังหวัด

^{๒๐} ธิดา สาระยา, รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : กำเนิดและพัฒนาการ, (๒๕๓๗), หน้า ๑๔๘.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๔.

ลพบุรีสู่อำเภอชัยบาดาลแล้วไปตามแนวทางเดียวกันอีกสายหนึ่งเริ่มจากฝั่งทะเลด้านตะวันออกเฉียงใต้ผ่านเข้าจังหวัดปราจีนบุรีกับนครบุรีรัมย์ข้ามช่องเขาเข้าเขตอำเภอปักธงชัยสู่ที่ราบลุ่มแม่น้ำมูลข้ามทิวเขาเพชรบูรณ์เข้าสู่ลุ่มน้ำป่าสักนอกจากนี้ลุ่มน้ำป่าสักยังติดต่อกับลุ่มน้ำโขงผ่านลุ่มน้ำมูลโดยอาศัยลำเชียงไกรแล้วออกตามช่องเขาจังหวัดบุรีรัมย์สู่กัมพูชาและหรืออาจผ่านลุ่มน้ำชีเข้าสู่ลุ่มน้ำโขงได้อีกด้วย หากพิจารณาตำแหน่งที่ตั้งของเมืองศรีเทพเทือกเขาที่กั้นระหว่างพื้นที่ลุ่มน้ำป่าสักกับที่ราบสูงโคราชคือเทือกเขาพังเหยที่มีความยาวจากทิศเหนือลงมาทางด้านทิศใต้ตั้งแต่จังหวัดเพชรบูรณ์จนถึงจังหวัดนครราชสีมาดังนั้นเส้นทางคมนาคมตามช่องเขาของเทือกเขาพังเหยนับว่าเป็นเส้นทางที่สำคัญสำหรับการข้ามผ่านทุกพื้นที่ฝั่งหนึ่งของเทือกเขาโดยเฉพาะการเดินทางไปมาระหว่างพื้นที่ภาคกลางกับพื้นที่อื่น ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือช่องเขาที่เหมาะสมต่อการเดินข้ามย่านได้สะดวกกว่าช่องอื่น ๆ ๓ ช่องคือช่องทางปากช่องช่องทางแนวถนนสุรนารายณ์และช่องสระผมซึ่งมีค่านักสัตว์ของกรมปศุสัตว์ตั้งอยู่สำหรับกักสัตว์ที่ต้อนมาจากภาคอีสานซึ่งเดินเลียบลำน้ำสนธิเพื่อเข้าสู่ดินแดนที่ราบลุ่มภาคกลาง

ข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ มีการกล่าวถึงการใช้ช่องเขาเหล่านี้ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ว่าเป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อกันระหว่างผู้คนในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือตัวอย่างเช่นบันทึกของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพกล่าวไว้ว่าจะต้องเดินทางผ่านช่องเขาชื่อ "เขาเขื่อน" ที่กั้นตลอดแนวเขตตั้งแต่ทางเหนือของจังหวัดชัยภูมิมาทางทิศตะวันตกถึงทิศตะวันออกเฉียงใต้ของจังหวัดนครราชสีมา "เขาเขื่อน" เป็นภูเขาหินปูนที่มีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นคงที่บ่ออยู่หลายแห่งเช่นคงพระยาไฟดงพระยากลางคองอีจันเป็นต้น^{๒๒}

ในปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๕๒ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพได้ดำเนินโครงการสำรวจเส้นทางโบราณผ่านเทือกเขาเพชรบูรณ์จากเมืองศรีเทพไปยังที่ราบสูงโคราชโดยการจ้างภาควิชาโบราณคดีคณะโบราณคดีมหาวิทยาลัยศิลปากรให้เป็นผู้สำรวจผลจากการสำรวจสามารถสรุปข้อมูลพื้นฐานของช่องทางติดต่อระหว่างที่ราบภาคกลางกับที่ราบสูงโคราชโดยมีเมืองโบราณศรีเทพเป็นจุดเชื่อมโยงได้ดังนี้^{๒๓}

๑. ช่องอำเภอวิเชียรบุรี-อำเภอภักดีชุมพล-อำเภอหนองบัวแดงเป็นช่องเขาที่มีที่ราบขนาดใหญ่สะดวกในการเดินทางแต่ค่อนข้างไกลจากเมืองศรีเทพทางฝั่งภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีเมืองโบราณที่น่าสนใจเมืองหนึ่งคือเมืองโนนงิ้ว

^{๒๒} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, *เที่ยวความทางรถไฟ*, (๒๔๙๘), หน้า ๑๑๗.

^{๒๓} อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, "ศรีเทพ: การศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีงานสำรวจโบราณสถานและแหล่งโบราณคดี", (๒๕๕๒), หน้า ๑๑๔.

๒. ช่องเขาขาดและช่องผู้ใหญ่นุกระยะทางจากเมืองศรีเทพถึงช่องเขาขาดประมาณ ๓๕ กิโลเมตรเป็นช่องทางที่ใกล้เมืองศรีเทพมากที่สุดจากการสำรวจพบแหล่งโบราณคดีทางฝั่งที่ราบภาคกลาง (จากเมืองศรีเทพถึงบริเวณช่องเขา) จำนวนมากมีอายุตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายถึงสมัยประวัติศาสตร์ (ภายใต้วัฒนธรรมทวารวดีและวัฒนธรรมเขมรโบราณ) ที่สัมพันธ์กับเมืองศรีเทพ เช่นเดียวกับทางฝั่งภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีเมืองโบราณสมัยทวารวดีที่น่าสนใจเช่นเมืองกระทุ่ม พระอำเภอบำเหน็จณรงค์ (ห่างจากเมืองศรีเทพประมาณ ๖๕ กิโลเมตร) และเมืองกุ๊กไข่นุ่น (หามหอก) อำเภอบ้านเขว้า (ห่างจากศรีเทพประมาณ ๙๑ กิโลเมตร)

๓. ช่องสำราญระยะทางจากเมืองศรีเทพถึงช่องสำราญประมาณ ๔๒ กิโลเมตรจากการสำรวจไม่พบแหล่งโบราณคดีทางฝั่งที่ราบภาคกลาง (จากเมืองศรีเทพถึงช่องเขา)

๔. ช่องสะพานหินระยะทางจากเมืองศรีเทพถึงช่องสะพานหินประมาณ ๕๒ กิโลเมตร ช่องทางนี้เป็นช่องทางที่สะดวกอีกช่องทางหนึ่งเนื่องจากเป็นช่องเขาขาดใกล้ช่องเขานี้มีโบราณสถานนางผมหอม (อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗) เมื่อผ่านช่องเขาไปเป็นอำเภอนันทบุรี (เดิมคืออำเภอด่านขุนทด) มีแหล่งโบราณคดีบ้านหนองบัวตะเกียดตำบลหนองบัวตะเกียดซึ่งเป็นแหล่งเกลือสินเธาว์ที่สำคัญมาแต่อดีต (ระยะทางจากเมืองศรีเทพถึงด่านขุนทดประมาณ ๔๕ กิโลเมตร) นอกจากนี้จากช่องเขานี้ก็สามารถเดินทางต่อไปยังเมืองโบราณอื่นๆในที่ราบสูงโคราชได้อีกเช่นเมืองเสมา (ซึ่งอยู่ใกล้ช่องท่าหลวง-ด่านขุนทดมากกว่า) ระยะทางจากศรีเทพถึงเมืองเสมาประมาณ ๑๓๕ กิโลเมตร

๕. ช่องท่าหลวง-ด่านขุนทดระยะทางจากเมืองศรีเทพ-ช่องท่าหลวง-ด่านขุนทดประมาณ ๗๑ กิโลเมตร เป็นช่องที่พบแหล่งโบราณคดีที่น่าสนใจจำนวนมากทั้งฝั่งที่ราบภาคกลางและที่ราบสูงโคราชมีอายุตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายเป็นต้นมาซึ่งบางแหล่งอาจมีความสัมพันธ์ในรูปแบบวัฒนธรรมกับเมืองศรีเทพแต่เนื่องจากอยู่ไกลจากเมืองศรีเทพการใช้เส้นทางนี้ติดต่อกันระหว่างดินแดนทั้งสองคงอยู่ในอันดับรอง

จากผลการศึกษาจะเห็นได้ว่าเส้นทางติดต่อระหว่างเมืองโบราณในภาคกลาง (โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมืองศรีเทพ) กับเมืองโบราณในภาคอีสานโดยตัดผ่านเทือกเขาเพชรบูรณ์ที่เป็นเสมือนกำแพงขนาดใหญ่กั้นระหว่างภาคกลางและภาคอีสานนั้นมี ๖ ช่องทางหลักโดยสามารถแบ่งเส้นทางดังกล่าวได้เป็น ๒ กลุ่มคือ^{๒๔}

^{๒๔} อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, “ศรีเทพ: การศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีงานสำรวจโบราณสถานและแหล่งโบราณคดี”, หน้า ๑๑๑.

กลุ่มที่ ๑ ได้แก่ ช่องทางที่ ๑ (ช่องอำเภอวิเชียรบุรี-อำเภอภักดีชุมพล-อำเภอหนองบัวแดง), ช่องที่ ๒ (ช่องเขาขาดและช่องผู้ใหญ่นุด) และช่องที่ ๒ (ช่องสำราญ) ซึ่งจัดเป็นช่องทางตอนบนที่น่าจะใช้ติดต่อระหว่างคนแคณภาคกลางตอนบน (เช่นจังหวัดนครสวรรค์จังหวัดเพชรบูรณ์) กับภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน (จังหวัดชัยภูมิ) ดังจะเห็นได้ว่าบริเวณช่องทางเหล่านี้มีแหล่งโบราณคดีที่สัมพันธ์กันและ / หรือร่วมสมัยกันอย่างชัดเจนทั้งทางฝั่งภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยแหล่งโบราณคดีเหล่านั้นมีทั้งแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงแหล่งโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์โดยเฉพาะอย่างยิ่งแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีเรียงรายกันในแนวตะวันตก-ตะวันออกตั้งแต่อำเภอบรรพตพิสัยจังหวัดนครสวรรค์ (เมืองโบราณดงแม่นางเมือง) อำเภอไพศาลี (เมืองโบราณไพศาลี) อำเภอศรีเทพ (เมืองโบราณศรีเทพ) อำเภอบำเหน็จณรงค์ (เมืองโบราณบ้านกระทุ่มพระ) และเมืองโบราณไม่ทราบชื่อซึ่งเป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดีที่ใหญ่ที่สุดบริเวณต้นลำน้ำชีอำเภอจัตุรัส (รอยพระพุทธบาทสมัยทวารวดีที่บ้านหลักศิลาตำบลหนองบัวบานและเสมานหินสมัยทวารวดีที่บ้านสัมป่อยตำบลหนองบัวบาน) อำเภอบ้านเขว้า (เมืองกุ๊กไข่นุ่น) อำเภอคอนสวรรค์ (เมืองโบราณคอนสวรรค์) อำเภอหนองบัวแดง (บ้านโนนจิว) เป็นต้น

ตามที่ได้กล่าวถึงเส้นทางข้ามช่องเขาที่อาจใช้เป็นช่องทางติดต่อระหว่างภาคกลาง (โดยเฉพาะเมืองศรีเทพ) กับภาคอีสานมาแล้ว ๕ ช่องทางจะเห็นได้ว่าจังหวัดชัยภูมิซึ่งอยู่ทางตะวันออกเฉียงของเมืองศรีเทพมีแหล่งโบราณคดีร่วมสมัยกับเมืองโบราณศรีเทพตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายสมัยทวารวดีจนถึงสมัยรัตนวัฒนธรรมเขมรจำนวนมากจึงมีความเป็นไปได้ที่ทั้งสองช่องทางนี้น่าจะมีบทบาทสำคัญในการเป็นตัวเชื่อมต่อสัมพันธ์ระหว่าง ๒ ภูมิภาคนี้

กลุ่มที่ ๒ ได้แก่ ช่องทางที่ ๑ (ช่องสะพานหิน) และช่องทางที่ ๕ (ช่องท่าหลวง-ค่านขุนทด) เป็นช่องทางที่อยู่ห่างจากเมืองศรีเทพลงมาทางใต้แหล่งโบราณคดีที่สำรวจพบใกล้ช่องทางทั้งสองส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์และ / หรือร่วมสมัยกับเมืองศรีเทพในช่วงหลัง (วัฒนธรรมเขมร) ยกเว้นแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีที่สำคัญ ๒ แหล่งคือเมืองโบราณชัยจำปาศักดิ์อำเภอท่าหลวงจังหวัดลพบุรี) และเมืองเสมา (อำเภอสูงเนินจังหวัดนครราชสีมา) โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมืองเสมาซึ่งเป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดีที่มีขนาดใหญ่ที่น่าจะมีความสำคัญมากเมืองหนึ่งในขณะเดียวกันหลักฐานทางโบราณคดีที่เมืองเสมาก็แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมทวารวดีในภาคกลางและวัฒนธรรมเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร (มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖) คล้ายคลึงกับเมืองศรีเทพ (จารึกศรีจนาศะที่เมืองเสมากับจารึกที่เอียนามพระเจ้าภวรมันที่เมืองศรีเทพ) ซึ่งจากการศึกษาของนักวิชาการหลายท่านที่กล่าวมาแล้วก็ได้แสดงให้เห็นถึงความเป็นไปได้ในความสัมพันธ์ไม่ว่าทางใดก็ทางหนึ่งระหว่างเมืองเสมากับเมืองศรีเทพ

ผู้ทำการศึกษาเส้นทางโบราณเหล่านี้มีความเห็นว่าช่องทางติดต่อสัมพันธ์ระหว่างเมืองศรีเทพกับดินแดนที่ราบสูงโคราชที่มีความน่าสนใจหรือมีความสำคัญเป็นอันดับแรกน่าจะเป็นช่องเขาภาค (๒) ซึ่งอยู่ใกล้ที่สุดและมีแหล่งโบราณคดีที่สอดคล้องกันเป็นจำนวนมากรองลงมาอาจเป็นช่องสะพานหิน (๔) ช่องอำเภอวิเชียรบุรี-อำเภอกำแพงแสน (๑) และช่องท่าหลวง-ค่านขุนทด (๕) ตามลำดับ^{๒๕}

๓. แนวคิดเรื่องภูเขาศักดิ์สิทธิ์

ภูเขาศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นเขาธรรมชาตินั้นคือภูเขาที่มีความโดดเด่นแลเห็นได้แต่ไกลจากหลาย ๆ มุมโดยมากเขาประเภทนี้จะมีความสัมพันธ์กับเมืองหรือท้องถิ่นในท้องถิ่นหนึ่งอย่างเช่นในแคว้นอมราวดีอันเป็นที่ตั้งของเมืองยาเกียและศาสนสถานสำคัญหลายแห่งโดยเฉพาะกลุ่มของโบราณสถานมิซอนก็มีเขารังแมวเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์มองเห็นได้อย่างโดดเด่น^{๒๖} ดังนั้นถึงแม้ว่าแนวคิดเรื่องภูเขาศักดิ์สิทธิ์จะไม่ใช่ว่าปัจจัยหลักในการตั้งถิ่นฐานหรือการก่อตั้งเมืองแต่น่าจะเป็นปัจจัยสนับสนุนที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อของคนในสมัยโบราณแนวคิดเรื่องนี้จึงน่าจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับการตั้งเมืองศรีเทพ

อาจกล่าวได้ว่าบรรดาเมืองโบราณในประเทศไทยที่มีมาตั้งแต่สมัยทวารวดีนั้นถ้าหากไม่สัมพันธ์กับภูเขาศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นธรรมชาติก็จะสัมพันธ์กับภูเขาศักดิ์สิทธิ์ที่สร้างขึ้นมาในรูปของพระสถูปเจดีย์ที่เรียกว่าพระมหาธาตุหรือธาตุอันเป็นศาสนสถานเนื่องในพระพุทธศาสนาแต่ถ้าเป็นศาสนสถานเนื่องในศาสนาฮินดูแล้วก็จะสร้างเทวาลัยขึ้นในรูปของปราสาทหรือปรางค์แทน

เมืองศรีเทพนับเป็นเมืองโบราณอีกแห่งหนึ่งที่ทำให้มีความสำคัญกับภูเขาศักดิ์สิทธิ์อย่างโดดเด่นไม่ต่างไปจากเมืองโบราณอื่น ๆ เช่นเมืองสุโขทัยที่มีเขาหลวงเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์ถึงแม้จะไม่มีหลักฐานประเภทเอกสารโบราณใด ๆ ที่กล่าวถึงความสำคัญของภูเขาที่มีชื่อว่า "เขาอมรรัตน์" ที่มีต่อเมืองโบราณแห่งนี้แต่ตำแหน่งที่ตั้งอันโดดเด่นของเขาอมรรัตน์ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองไปทางตะวันตกประมาณ ๑๕ กิโลเมตรเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นให้ผู้สัญจรไปมาในสมัยโบราณได้ใช้ภูเขาภูนี้เป็นจุดสังเกตในการเดินทางมายังเมืองศรีเทพนอกจากนี้ที่ส่วนบนของเขามอรัตน์เกือบถึงยอดมีถ้ำที่ถูกดัดแปลงเป็นโบราณสถานภายใต้วัฒนธรรมทวารวดีโดยมีภาพพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์สลักอยู่บนแกนหินกลางถ้ำย่อมแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของเขามอรัตน์ซึ่งเปรียบเสมือนเขาศักดิ์สิทธิ์แห่งเมืองศรีเทพนั่นเองการเป็นสัญลักษณ์ทางภูมิทัศน์ของเขามอรัตน์กับเมืองศรีเทพนี้เปรียบเทียบกับบรรดาภูเขา

^{๒๕} อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, “ศรีเทพ: การศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีงานสำรวจโบราณสถานและแหล่งโบราณคดี”, หน้า ๑๑๖.

^{๒๖} ศรีศักร วัลลิโภคม, “ภูเขาศักดิ์สิทธิ์กับความเป็นสากล”, เมืองโบราณ, ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๔๒): ๑๗.

ศักดิ์สิทธิ์ของพวกเขาในประเศเวียดนามซึ่งเคยเป็นอาณาจักรเก่าแก่ตัวอย่างเช่นความสัมพันธ์ระหว่างศาสนสถานบนเนินเขาที่เรียกว่ามิซอนเมืองยาเกียที่อยู่บนที่ราบลุ่มและภูเขาจริงแมงที่เห็นได้แต่ไกล

หลักฐานประการหนึ่งที่สามารถชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองศรีเทพกับเขามอรัตน์คือความสัมพันธ์ของการวางผังเมืองศรีเทพกับตำแหน่งของเขามอรัตน์โดยหากมองจากศาสนสถานหลักกลางใจเมืองไปทางประตูเมืองด้านตะวันตกหรือประตูแสงนอนซึ่งเป็นทิศทางเกี่ยวกับการหันหน้าของโบราณสถานปราสาทศรีเทพและปราสาทสองพี่น้องจะสามารถมองเห็นเขามอรัตน์อยู่กึ่งกลางประตูเมืองและที่สำคัญก็คือการที่โบราณสถานปราสาทศรีเทพและปราสาทสองพี่น้องซึ่งเป็นปราสาทอิฐแบบขอมอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ได้หันหน้าไปทางตะวันตกนั้นน่าจะเป็นการหันหน้าสู่เขามอรัตน์ซึ่งเป็นสิ่งที่แตกต่างจากปราสาทขอมทั่วไปที่มักจะหันหน้าไปทางตะวันออกในขณะเดียวกันเขามอรัตน์ก็มีสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความศักดิ์สิทธิ์จากการที่มีถ้ำอยู่บนยอดเขาภายในถ้ำเป็นศาสนสถานที่มีอายุตั้งแต่สมัยทวารวดีพบพระพุทธรูปประทับยืน แบบทวารวดีสลักนูนสูงบนโขดหินภายในถ้ำและภาพสลักพระโพธิสัตว์ศรีอริยมตไตรยรวมทั้งภาพสลักเจดีย์และธรรมจักรเป็นต้นจากรูปแบบทางศิลปกรรมอาจคาดคะเนได้ว่าโบราณสถานวัดฤภายในถ้ำน่าจะมีอายุตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ อันเป็นช่วงเวลาพุทธศาสนาหายานแพร่เข้ามาผสมผสานกับพุทธศาสนาในวัฒนธรรมทวารวดี

เพราะฉะนั้นการสร้างถ้ำศาสนสถานและการให้ความสำคัญแก่เขามอรัตน์ในฐานะเขาศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นสัญลักษณ์ทางภูมิทัศน์และการคมนาคมนั้นคงเกิดขึ้นเมื่อมีการขยายเส้นทางการค้าขายที่ข้ามไปยังภาคตะวันออกเฉียงเหนือระยะเวลานี้ยังสัมพันธ์กันกับการเติบโตของเมืองศรีเทพด้วยเพราะศาสนสถานกลางเมืองซึ่งเรียกกันว่าคลังในที่มีอายุเก่าแก่กว่าปราสาทศรีเทพและปราสาทสองพี่น้องนั้นเมื่อทางกรมศิลปากรขุดค้นโบราณสถานแล้วหลักฐานที่พบก็ได้เผยให้เห็นอิทธิพลของศาสนสถานวัดโขลงเมืองคูบัวจังหวัดราชบุรีอันเป็นเมืองที่มีอายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๓ ลงมา^{๒๗}

เมื่อเปรียบเทียบกับเขาลวงของเมืองสุโขทัยเขามอรัตน์เปรียบเสมือนที่สถิตแห่งอำนาจของเมืองศรีเทพและบรรดาชุมชนบ้านเมืองในท้องถิ่นหรือถ้าหากเมืองศรีเทพเป็นเมืองศูนย์กลางของอาณาจักรหรือแคว้นแคว้นในกลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสักแล้วเขามอรัตน์ก็คือที่สถิตของเทพเจ้าผู้คุ้มครองแคว้นแคว้นนี้ด้วยความสำคัญของเขามอรัตน์ในระยะต่อมาถึงแม้ไม่ปรากฏหลักฐานอย่างชัดเจนในเรื่องความเป็นภูเขาศักดิ์สิทธิ์แต่พบคำว่า “มอรัตน์” ถูกนำมาเป็นชื่อตำแหน่งของเจ้าเมืองศรีเทพซึ่งเป็น

^{๒๗} ศรีศักร วัลลิโภคม, “ภูเขาศักดิ์สิทธิ์กับความเป็นสากล”, หน้า ๒๑.

ชื่อเดิมของเมืองวิเชียรบุรีที่มาเปลี่ยนเป็นชื่อในสมัยรัชกาลที่ ๒ พร้อมทั้งเปลี่ยนนามเจ้าเมืองจาก “พระศรีถมอรัตน” เป็น “พระยาประเสริฐสงคราม”^{๒๘} ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเขาอรัตนยังคงมีความสำคัญในความรู้สึกของคนในบริเวณนี้สืบเนื่องตลอดมา

๔. เมืองศรีเทพในฐานะตัวแทนเมืองโบราณในสมัยทวารวดี

“ทวารวดี” เป็นกลุ่มวัฒนธรรมแรกในสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้นในดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันวัฒนธรรมทวารวดีได้เจริญขึ้นในภาคกลางของประเทศไทยในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ หรือ ๑๒-๑๖ โดยมีพื้นฐานมาจากการติดต่อกับผู้คนจากภายนอกโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากอินเดียตั้งปรากฏหลักฐานว่าในราวพุทธศตวรรษที่ ๒-๕ ซึ่งตรงกับยุคเหล็กตอนปลายชุมชนโบราณแถบภาคกลางของประเทศไทยได้มีการติดต่อค้าขายกับผู้คนจากอินเดียกลุ่มประเทศแถบเมดิเตอร์เรเนียนและเปอร์เซียเป็นต้นโดยมีศูนย์กลางการค้าในภูมิภาคอยู่แถบบริเวณลุ่มแม่น้ำแควน้อยดังปรากฏแหล่งโบราณคดีที่สำคัญในพื้นที่แถบนั้นเป็นจำนวนมากเช่นแหล่งโบราณคดีบ้านเก่าอำเภอมืองจังหวัดกาญจนบุรีและแหล่งโบราณคดีบ้านดอนตาเพชรอำเภอมืองจังหวัดกาญจนบุรีเป็นต้นนอกจากนี้ยังพบหลักฐานในบริเวณลุ่มแม่น้ำลพบุรีที่แหล่งโบราณคดีศูนย์กลางทหารปืนใหญ่อำเภอมืองจังหวัดลพบุรี

ต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ ๖-๙ ชุมชนแถบภาคกลางของประเทศไทยได้ติดต่อค้าขายกับพ่อค้าที่มาจากชาติทางซีกตะวันตกของแหลมทองเพิ่มมากขึ้นสินค้าที่เป็นที่นิยมในสมัยนั้นเช่นเครื่องประดับลูกปัดแก้วและหินภาชนะแก้วเครื่องถ้วยเปอร์เซียเป็นต้นตลอดจนวัตถุต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับการค้าเช่นตราประทับสลักจากหินแสดงให้เห็นการติดต่อกับพ่อค้าชาวอินเดียและโรมันสินค้าที่เลียนแบบสินค้าโรมันได้หลังไหลเข้ามายังเมืองท่าการค้าและศูนย์กลางการค้าใหญ่น้อยในภูมิภาคนี้ซึ่งกระจายอยู่ตามพื้นที่ภาคกลางตอนล่างบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง-ท่าจีนลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสักและลุ่มน้ำบางปะกงทำให้ชุมชนในพื้นที่เหล่านั้นมีพัฒนาการทางวัฒนธรรมต่อมา^{๒๙}

หลังจากพุทธศตวรรษที่ ๙-๑๑ เป็นต้นมาชุมชนในพื้นที่ดังกล่าวได้รับความเจริญทางวัฒนธรรมและศิลปวิทยาการจากอินเดียเพิ่มขึ้นจนกระทั่งมีการจัดระบบการปกครองภายในชุมชนและพัฒนาขึ้นมาเป็นเมืองภายใต้การปกครองของผู้ปกครองหรือกษัตริย์และที่สำคัญคือรับวัฒนธรรมและคติความเชื่อทางศาสนาทั้งศาสนาพุทธและฮินดูก่อให้เกิดวัฒนธรรมเฉพาะของภูมิภาคและแพร่ไปสู่

^{๒๘} กรมศิลปากร, อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, (๒๕๕๑), หน้า ๒๔.

^{๒๙} บัณฑิต ลิวชัยชาญ และคณะ, “การประดิษฐ์ฐานพระพุทธรูปจากลึงกาฬวิปในดินประเทศไทยสมัยวัฒนธรรมทวารวดี”, รายงานการวิจัย, (๒๕๕๓), หน้า ๓๕.

ภูมิภาคอื่นดังเช่นวัฒนธรรมทวารวดีที่ถือว่าเป็นวัฒนธรรมเนื่องในพระพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดียอย่างใกล้ชิดเป็นต้น

ในช่วงที่มีเมืองโบราณที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบเริ่มเกิดขึ้นบริเวณภาคกลางของประเทศไทยเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑ หรือ ๑๒ เมืองโบราณเหล่านั้นเจริญขึ้นภายใต้วัฒนธรรมทวารวดีโดยมีพื้นฐานมาจากชุมชนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายตัวอย่างเมืองโบราณที่สำคัญในสมัยทวารวดีที่ได้รับการศึกษาในระยะแรก ๆ เช่นเมืองอู่ทองจังหวัดสุพรรณบุรีเมืองนครปฐมโบราณเมืองละโว้ (ลพบุรี) เมืองคูบัวจังหวัดราชบุรีและเมืองศรีเทพเป็นต้นเมืองโบราณเหล่านี้เกิดจากการเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมเมืองในช่วงเวลานั้นที่ขยายตัวจากสังคมครอบครัวและสังคมหมู่บ้านที่มีชุมชนขนาดเล็กล้อมรอบเป็นสังคมที่มีผู้นำหรือหัวหน้าปกครองมีการแบ่งชนชั้นและหน้าที่ทางสังคมนอกจากนี้ยังมีการใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือในการปกครองและการสร้างจารีตประเพณีในกลุ่มของตนชุมชนทวารวดีได้รับอิทธิพลแนวความเชื่อแบบพุทธศาสนาในลัทธิเถรวาทควบคู่ไปกับการนับถือศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูทั้งลัทธิไศวนิกายและลัทธิไวษณพิกายโดยศาสนาพราหมณ์หรือศาสนาฮินดูจะแพร่หลายในหมู่บ้านชนชั้นปกครองในระยะหลังเมื่อเขมรโบราณเข้าสู่สมัยเมืองพระนครเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมทวารวดีก็ถูกครอบงำโดยเขมรโบราณทำให้ในระยะต่อมาความเชื่อได้เปลี่ยนแปลงไปตามอิทธิพลที่ได้รับมาจากวัฒนธรรมเขมรโบราณในด้านเศรษฐกิจเชื่อได้ว่าชุมชนทวารวดีมีพื้นฐานทางการเกษตรกรรมมีการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างเมืองหรือการค้าขายแลกเปลี่ยนกับชุมชนภายนอกจึงมีการติดต่อกับชุมชนหรือเมืองอื่น ๆ ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างกันนี้เป็นความสัมพันธ์ทางการค้าศาสนาเทคโนโลยีศิลปะและวัฒนธรรมเป็นหลัก

๒.๒ ข้อมูลเกี่ยวกับอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

๒.๒.๑ ประวัติความเป็นมาของอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

เมืองศรีเทพ ปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตอำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ตั้งเมืองตั้งอยู่ระหว่างบ้านบึงนาจานทางทิศตะวันตกกับบ้านศรีเทพน้อยทางทิศตะวันออกและบ้านสระปรือทางทิศเหนือสภาพพื้นที่ปัจจุบันเป็นพื้นที่ ๆ ใช้ในการเกษตรกรรม^{๓๐} ผังเมืองโบราณศรีเทพมีลักษณะผังเมืองขนาดใหญ่ เป็นรูปสี่เหลี่ยมมุมมนและมีระบบคูน้ำคันดินซ้อนเป็นรูปวงกลมอยู่ภายใน จึงทำให้ผังเมืองโบราณแห่งนี้มีลักษณะเป็นเมืองแฝด แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ คูน้ำคันดินที่ล้อมรอบทางด้านตะวันตกซึ่งมีแผนผังเกือบวงกลมเรียกว่าเมืองใน ส่วนคูน้ำคันดินที่ต่อขยาย ออกมาทางด้านตะวันออกเป็นว่าเมืองนอก (๑)

^{๓๐} กรมศิลปากร, อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, (กรุงเทพมหานคร: ศิลปากร, ๒๕๕๑), หน้า ๑๗.



แผนภาพที่ ๒.๑ แผนที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

หลักฐานการขุดค้นทางโบราณคดีชี้ให้เห็นว่า ตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๕ - ๗ เป็นต้นมาได้พบร่องรอยผู้คนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณนี้ ในระยะต่อมาเมื่อเข้าสู่ช่วงสมัยประวัติศาสตร์หรือช่วงทวารวดีได้มีการสร้างคูน้ำคันดินของในเมือง หลักจากนั้นเมื่อประชากรมีจำนวนเพิ่มขึ้น บางท่านสันนิษฐานว่าอยู่ในช่วงที่ได้รับวัฒนธรรมเขมร ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เป็นต้นมา จึงมีการสร้างเมืองออกไปทางทิศตะวันออก^{๓๑}

อย่างไรก็ดีการที่เมืองโบราณศรีเทพปรากฏและเป็นที่รู้จักนั้นเกิดขึ้นหลังจากที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเสด็จออกสำรวจเมืองเพชรบูรณ์ และทรงได้ค้นพบเมืองศรีเทพใน พ.ศ. ๒๔๔๘^{๓๒} ซึ่งพระองค์ทรงเล่าถึงการเดินทางไปยังเมืองโบราณศรีเทพ โดยอ้างถึงทำเนียบเก่า บอกรายชื่อหัวเมืองว่า ปรากฏชื่อเมืองศรีเทพเมืองหนึ่ง แต่ตัวเมืองหาไม่มีและสมุดคำอีกเล่มหนึ่งเป็นต้นร่างให้คนเชิญตามไปบอกข่าวการสิ้นรัชการที่ ๒ ตามหัวเมืองต่าง ๆ ซึ่งปรากฏเมืองสระบุรี เมืองไชยบาดาล เมืองศรีเทพ เมืองเพชรบูรณ์ ก็ได้เค้าว่าเมืองศรีเทพเห็นจะอยู่ทางลำน้ำป่าสัก แต่อยู่ตรงไหนไม่รู้^{๓๓} จนพระองค์ได้ทราบว่ามีเมืองโบราณขนาดใหญ่แห่งหนึ่ง มีชื่อว่าอภัยสาลี อยู่ใกล้กับเมืองวิเชียรบุรีและอยู่ในป่าแดง ซึ่งเป็นเมืองที่พระรูดงค์และชาวบ้านเรียกขานกันตามตำนานหรือนิทานพื้นบ้าน ครั้งพระองค์เสด็จเข้าไปสำรวจเมืองอภัยสาลี ทรงพบว่าเมืองโบราณสถานวัตถุอยู่มากมาย และทรง

^{๓๑} กรมศิลปากร, อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, หน้า ๓๗ - ๔๗.

^{๓๒} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร: บรรณาการ, ๒๕๔๓), หน้า ๑๒๓ - ๑๔๗.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๒ - ๑๔๓.

สันนิษฐานว่าเมืองโบราณแห่งนี้คงจะเป็นเมืองศรีเทพที่ปรากฏอยู่ในเอกสารดังกล่าว^{๓๔} ซึ่งก็อาจกล่าวได้ว่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเรียกชื่อเมืองโบราณแห่งนี้ว่าเมืองศรีเทพเป็นพระองค์แรก ส่งผลให้มีการเรียกเมืองโบราณดังกล่าวว่าเมือง “ศรีเทพ” ตลอดมาจนถึงปัจจุบัน ในครั้งนั้นพระองค์ได้พบศาสนสถานวัตถุและพบจารึก ๑ หลัก โดยปัจจุบันทั้งหมดถูกรักษาอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

ในปี พ.ศ. ๒๔๘๗ – ๒๔๘๑ นายตรีอมาตยกุล และ ดร.ควดริช เวลส์ (Dr. H. G. Quaritch Wales) ชาวอังกฤษ ได้เดินทางมายังเมืองศรีเทพ เพื่อทำการศึกษาและสำรวจโดยให้รายละเอียดเกี่ยวกับเมืองศรีเทพว่าเป็นเมืองแฝด คือมีเมืองเล็กและเมืองใหญ่ติดกันอยู่ และกล่าวอีกว่าจากการสำรวจเมืองใหญ่ไม่ปรากฏว่ามีโบราณสถานแต่อย่างใด มีแต่สระน้ำขนาดใหญ่อยู่กลางเมือง^{๓๕} อย่างไรก็ดี ดร.ควดริช เวลส์ (Dr. H. G. Quaritch Wales) ได้ทำการศึกษาและพิมพ์บทความเกี่ยวกับเมืองโบราณศรีเทพและเสนอความคิดว่าเมืองศรีเทพเป็นเมืองของชาวอินเดีย ที่อยู่ภายใต้อิทธิพลของอาณาจักรพูนัน^{๓๖} ประกอบกับผังเมืองก็เป็นแบบอินเดียมาแต่เดิม นอกจากนี้ยังกล่าวถึงเรื่องเส้นทางการค้า ซึ่งเป็นเส้นทางการค้าขายกับอาณาจักรพูนัน กล่าวคือ ระหว่างลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำโขงโดยผ่านศรีเทพและลุ่มน้ำมูล^{๓๗} นอกจากนี้เวลส์ยังเสนอว่า เมื่ออาณาจักรพูนันเสื่อมลงศรีเทพก็ร้างมาเป็นเวลา ๕๑๑ ปี จนกระทั่งพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เขมรจึงมีอำนาจเข้ามายึดดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำป่าสัก ก็ได้รับการบูรณะศรีเทพขึ้นมาใหม่อีกครั้ง^{๓๘}

ในปี พ.ศ. ๒๕๑๑ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัททดิศ ดิศกุล ได้นำนักศึกษาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ไปทำงานขุดค้นที่ตำบลพุเตย อำเภอวิเชียรบุรี จังหวัดเพชรบูรณ์ ซึ่งอยู่ไม่ห่าง

^{๓๔} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงประทานความเห็นเกี่ยวกับเมืองศรีเทพเป็น ๒ นัย คือ ประการแรก เมืองโบราณนั้นจะขนานนามชื่อว่าอะไรก็ตาม เป็นมูลของชื่อเก่าเมืองวิเชียรที่ เรียกว่า “เมืองศรีเทพ” เพราะยังเรียกเป็นชื่อตำบลมาถึงปัจจุบัน ประการที่สอง เมืองศรีเทพคงเป็นเมืองใหญ่มาก่อน แต่เกิดแห้งแล้งด้วยเหตุใดอย่างหนึ่ง จึงเป็นเมืองเล็กลง แล้วถูกเปลี่ยนชื่อเมืองเป็น “เมืองวิเชียรบุรี” สมัยรัชกาลที่ ๓ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **นิทานโบราณคดี**, หน้า ๑๔๕.

^{๓๕} ตรี อมาตยกุล, **นิทานโบราณคดีและประวัติศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร: คลังวิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๒๗.

^{๓๖} H. G. Quaritch Wales, **The Exploration of Sri Deva, An ancient Indian city in Indochina**, (London: The india society, 1937), p. 26.

^{๓๗} Ibid., 29.

^{๓๘} Ibid., 39.

จากเมืองศรีเทพเท่าไรนัก และมีบางส่วนได้เดินทางป่าดงเนินการขุดค้นทางโบราณคดียังเมืองศรีเทพ จากการขุดค้นได้พบเศียรเทวรูปพระวิฆนสวหมวกทรงกระบอกสลักจากศิลาทราย สูงประมาณ ๓๑ เซนติเมตร แต่มิได้พลองค์ด้วยแต่อย่างใด^{๓๙} อย่างไรก็ตามเมื่อกลับมาจึงพบว่า สามารถเข้ากันได้ดีกับ องค์ที่นำมาเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนครที่ได้จากเมืองศรีเทพในช่วงแรก นอกจากนี้ ยังพบพระพุทธรูปศิลปะแบบทวารวดีที่ปรากฏจารึกคาถา “เย ธมมา” เป็นภาษาบาลี ทำให้พระองค์ ตั้งข้อสันนิษฐานว่าเมืองศรีเทพคงอยู่ใต้อำนาจและถูกปกครองโดยอาณาจักรเจนละ (Chen-la) และ ทวารวดี ที่ผลัดกันมีอำนาจในเมืองศรีเทพ เนื่องจากพบหลักฐานพุทธศิลป์เขมรและทวารวดีอยู่ ร่วมกัน^{๔๐}

ในระยะต่อมากรมศิลปากรได้ทำการขุดค้นทางโบราณคดีอีกหลายครั้ง ประกอบกับในปี พ.ศ. ๒๓๒๗ - ๒๕๔๙ ได้มีการจัดตั้งเมืองโบราณแห่งนี้เป็นอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ดังนั้นจึงมีการจัดทำแผนแม่บทโดยมีหน่วยงานต่าง ๆ เข้ามาร่วมกันสำรวจศึกษาในประเด็นต่าง ๆ อย่างมากขึ้น ทำให้ข้อมูลในด้านต่าง ๆ ของเมืองศรีเทพเพิ่มมากขึ้นด้วย โดยเฉพาะการศึกษารูปแบบศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องในด้านต่าง ๆ ของเมืองศรีเทพเพิ่มจากขึ้นด้วย โดยเฉพาะการศึกษารูปแบบศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับวัฒนธรรมเขมร เป็นต้น

๒.๒.๒ ลักษณะโบราณสถานและโบราณวัตถุของอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

๑. กลุ่มประติมากรรม

เมืองโบราณศรีเทพ เป็นแหล่งที่ค้นพบประติมากรรมเทวรูปศิลาเนื่องในศาสนาพราหมณ์ เป็นจำนวนมาก ซึ่งเทวรูปต่าง ๆ ที่พบในเมืองโบราณแห่งนี้มีลักษณะบางประการที่เป็นเอกลักษณ์ เฉพาะตน แตกต่างไปจากเทวรูปที่พบในแหล่งอื่น ๆ ทั้งในประเทศไทยและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงเรียกรูปแบบที่พบในลักษณะนี้ว่า “สกุลช่างศรีเทพ”

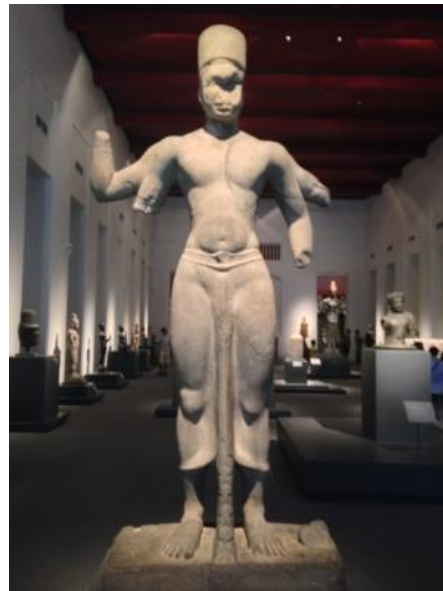
นอกจากนี้ยังพบประติมากรรมเนื่องในพุทธศาสนา ทั้งพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์อีก จำนวนหนึ่ง ซึ่งปัจจุบันประติมากรรมเทวรูปที่พบที่เมืองศรีเทพ พระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ส่วนหนึ่ง ถูกเก็บรักษาและจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร อีกส่วนหนึ่งอยู่ในการครอบครองส่วนบุคคลและพิพิธภัณฑสถานต่างประเทศ

^{๓๙} ตรี อมาตยกุล, นิทานโบราณคดีและประวัติศาสตร์, หน้า ๓๗๘.

^{๔๐} สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า, ศิลปะในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๕๑), หน้า ๖๙ - ๗๑.

ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา นักวิชาการหลายท่านได้กำการศึกษาและกำหนดอายุ ประติมากรรมสกุลช่างศรีเทพไว้ค่อนข้างมาก โดยในส่วนนี้เพื่อความเข้าใจในภาพรวมของการศึกษา ประติมากรรมเทวรูปที่เมืองศรีเทพ ผู้วิจัยจึงขอแบ่งการศึกษาที่ผ่านมาของเทวรูปที่เมืองศรีเทพ ออกเป็น ๔ กลุ่ม คือ กลุ่มพระวิษณุ-พระกฤษณะ กลุ่มประติมากรรมเทวรูปพระสุริยะ กลุ่ม พระพุทธรูปและกลุ่มพระโพธิสัตว์ตามลำดับ โดยเรียกชื่อประติมากรรมองค์ต่าง ๆ ตามด้วยหมายเลข ตามที่ได้ไล่เรียงไว้ ดังต่อไปนี้

๑. เทวรูปประทับยืนเอียงกายแบบตริภังค์ มี ๔ กร สวมหมวกทรงกระบอก นุ่งสมพตสั้น บางแบบเนื้อ โดยพระกรทั้ง ๔ ที่แนกออกจากลำตัวหักหายไป จึงไม่สามารถกล่าวได้ว่าของที่อยู่ใน พระหัตถ์ทั้ง ๔ มีสิ่งมดบัง (๒) กระนั้นลักษณะของภาพพระวิษณุบนแผ่นทอง ดุนนูน ซึ่งปัจจุบันถูก เก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ไซมอน ประเทศสหรัฐอเมริกา (๓) ก็ช่วยกำหนดว่าเทวรูปองค์นี้ น่าจะเป็นพระวิษณุ เนื่องจากภาพในแผ่นทองปรากฏเป็นเทวรูป ๔ กร สวมหมวกทรงกระบอก พระ หัตถ์ทั้ง ๔ ถือ จักร สังข์ คทา และดอกบัว อีกทั้งยังแสดงอาการยืนตริภังค์ (เอียงสะโพก) ลักษณะ เดียวกับเทวรูปองค์ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร เว้นแต่ลักษณะของผ้านุ่ง เครื่องประดับและผ้า ที่คาดพระโสณีที่คาดเฉียงผูกเป็นปมมีชายห้อยที่ปรากฏทางด้านซ้าย ที่ไม่ปรากฏบนเทวรูปองค์นี้ อย่างไรก็ตามก็ตีจากลักษณะโดยรวมจึงกล่าวได้ว่าเทวรูปองค์นี้เป็นเทวรูปพระวิษณุ



แผนภาพที่ ๒.๒ พระวิษณุ ๔ กรที่เมืองศรีเทพ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร



แผนภาพที่ ๒.๓ ภาพพระวิษณุบนแผ่นทองคำคูนูน

เทวรูปประทับยืนตรีภังค์ มี ๔ กร กรทั้ง ๔ หักหายไป สวมหมวกทรงกระบอกกลม เทวรูปองค์นี้ชำรุดมาก โดยลำตัวฝั่งซ้ายหักหายไปทั้งส่วน แต่จากลักษณะโดยรวมใกล้เคียงกับเทวรูปพระวิษณุองค์ที่ ๑ (ดู ๒) ฉะนั้นเทวรูปองค์นี้คงจะเป็นพระวิษณุเช่นเดียวกัน (๓)



แผนภาพที่ ๒.๔ ภาพพระวิษณุบนแผ่นทองคำคูนูน

เทวรูปประทับยืนแบบตรีภังค์ สวมหมวกทรงกระบอกแปดเหลี่ยม นุ่งผ้าสมพต สั้นบาง แขนนี้จะมี ๒ กร พระกรทั้ง ๒ หักหาย (๖) แต่การที่ลักษณะไหล่ซ้ายยกนิ้วขึ้นเกือบชิด พระเศียร เทียบได้กับเทวรูปพระกฤษณะโควรรธนาตากวัดเกาะ ศิลปะแบบพนมดา ยกเว้นการสวมหมวก กระบอก ไม่ปรากฏในพระกฤษณะที่วัดเกาะ ประเทศกัมพูชา



แผนภาพที่ ๒.๕ ภาพประติมากรรมพระกฤษณะโควรรธนะเมืองศรีเทพ

ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล มีความเห็นว่าประติมากรรมองค์นี้น่าจะหมายถึง พระวิษณุ เนื่องจากลักษณะท่าทางการยืนและหมวกทรงกระบอกที่สวมมีลักษณะเดียวกับเทวรูปพระวิษณุที่พบในแหล่งเดียวกัน^{๔๑}

อย่างไรก็ดี ศาสตราจารย์ ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ กำหนดเทวรูปองค์นี้ให้เป็นเทวรูปพระกฤษณะโควรรธนา โดยเทียบเคียงเรื่องการวางท่าทางกับเทวรูปพระกฤษณะจากวัดเกาะ ประเทศกัมพูชา ในศิลปะแบบพนมดา ซึ่งประเด็นในการสวมหมวกทรงกระบอกนั้นท่านได้ตั้งข้อคิดเห็นว่าอาจเป็นการแสดงให้เห็นถึงว่าเป็นอวตารหนึ่งของพระวิษณุ^{๔๒}

^{๔๑} จิตรปรีดี อุณหะสุวรรณ, “เทวรูปจากเมืองศรีเทพ”, สารนิพนธ์ปริญญา สาขาวิชาโบราณคดี, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๔), หน้า ๑๑.

^{๔๒} Piriya Krairiksh, *The scared image sculptures from Thailand*, (Koln: Museum der Stadt Koln, 1979-1981), pp. 118.

๒.๒.๓ โบราณสถานสำคัญของเมืองศรีเทพศรีเทพ

เป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่และมีอายุอยู่ยาวนานถึงประมาณ ๗๑๑ ปีทำให้พบซากโบราณสถานมากกว่า ๑๑๑ แห่งกระจายอยู่ภายในเมืองเช่นโบราณสถานเขาค้างในโบราณสถานปราสาทศรีเทพและโบราณสถานปราสาทสองพี่น้องเป็นต้นและนอกเมืองศรีเทพทางทิศเหนือเช่นโบราณสถานเขาค้างนอกและโบราณสถานปราสาทฤๅษีนอกจากนี้ยังมีโบราณสถานที่มีความสัมพันธ์กับเมืองศรีเทพแต่มีที่ตั้งอยู่ห่างไกลออกไปจากเมืองศรีเทพในรัศมี ๒๑ กิโลเมตร ได้แก่ โบราณสถานถ้ำเขามอรัตน์และโบราณสถานเขาค้างเกาะแก้วเป็นต้น

โบราณสถานที่มีความสัมพันธ์กับเมืองศรีเทพเหล่านี้ส่วนใหญ่ก่อสร้างฐานด้วยศิลาแลงเนื่องจากเป็นวัสดุที่หาได้ง่ายในบริเวณนี้ทั้งภายในเมืองศรีเทพเองและพื้นที่ใกล้เคียงส่วนตัวอาคารมักก่อสร้างด้วยอิฐมีเครื่องประดับตกแต่งที่ทำด้วยหินทรายและปูนปั้นโบราณสถาน พบทุกแห่งเป็นศาสนสถานหรืออาคารที่ก่อสร้างขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ในทางศาสนาสามารถแบ่งตามรูปแบบศิลปะได้ ๒ สมัยคือศิลปะทวารวดีที่มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ เป็นศาสนสถานในศาสนาพุทธและศิลปะเขมรโบราณหรือศิลปะลพบุรีที่มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ ซึ่งพบว่าเป็นศาสนสถานทั้งในศาสนาพุทธและฮินดู โดยมีโบราณสถานสำคัญดังนี้

๑. ศาสนสถานศิลปะทวารวดี ได้แก่
 - โบราณสถานเขาค้างใน
 - โบราณสถานเขาค้างนอก
 - โบราณสถานถ้ำเขามอรัตน์
๒. ศาสนสถานศิลปะเขมรโบราณหรือลพบุรี ได้แก่
 - โบราณสถานปราสาทศรีเทพ
 - โบราณสถานปราสาทสองพี่น้อง
 - โบราณสถานปราสาทฤๅษี

๑. ศาสนสถานศิลปะทวารวดี

วัฒนธรรมทวารวดีเป็นวัฒนธรรมแห่งลุ่มน้ำเจ้าพระยามีศูนย์กลางบริเวณภาคกลางของประเทศไทยแถบจังหวัดนครปฐมหรือจังหวัดสุพรรณบุรีซึ่งยังไม่เป็นข้อยุติถือเป็นวัฒนธรรมภายใต้ความเชื่อทางพระพุทธศาสนาที่มีพื้นฐานมาจากอารยธรรมอินเดียที่ได้รับการถ่ายทอดจากอินเดียโดยตรงหรืออาจผ่านมาทางศรีลังกาได้อีกทางหนึ่งวัฒนธรรมทวารวดีเจริญอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๑ หรือ ๑๒-๑๖ แพร่ไปยังเกือบทั้งภูมิภาคของดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันเช่นภูพระบาทจังหวัดอุดรธานีเมืองฟ้าแดดสงยางจังหวัดกาฬสินธุ์เมืองโบราณยะรังจังหวัดปัตตานีและเมืองหริภุญชัยจังหวัดลำพูนเป็นต้น ได้แก่

๑) โบราณสถานเขาค้างใน

โบราณสถานเขาค้างในเป็นศาสนสถานในศาสนาพุทธเชื่อว่าสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ตั้งอยู่เกือบกึ่งกลางใจเมืองศรีเทพส่วนในจากขนาดและตำแหน่งที่ตั้งของโบราณสถานแห่งนี้ทำให้กล่าวได้ว่าเขาค้างในเป็นศาสนสถานสำคัญประจำเมืองศรีเทพในช่วงที่เมืองนี้เจริญอยู่ภายใต้วัฒนธรรมทวารวดี

ชาวบ้านที่อยู่ใกล้เคียงเมืองศรีเทพเรียกโบราณสถานแห่งนี้ว่า “เขาค้างใน” เนื่องจากสภาพก่อนการขุดค้นโบราณสถานแห่งนี้มีดินและต้นไม้ปกคลุมคล้ายกับเป็นภูเขาส่วนคำว่า “ค้าง” มาจากความเชื่อของชาวบ้านที่ว่าสถานที่แห่งนี้เป็นที่เก็บสิ่งของมีค่าหรือเป็นคลังอาวุธในสมัยโบราณส่วนคำว่า “ใน” มาจากการที่มีซากโบราณสถานลักษณะเดียวกันนี้อีกองค์หนึ่งตั้งอยู่คั่นนอกเมืองทางทิศเหนือจึงเรียกโบราณสถานแห่งนี้ซึ่งอยู่ในเมืองว่า “เขาค้างใน” และเรียกโบราณสถานอีกองค์หนึ่งว่า “เขาค้างนอก”

โบราณสถานเขาค้างในประกอบด้วยอาคารหลายหลังปัจจุบันเหลือเฉพาะส่วนฐานส่วนใหญ่ก่อด้วยศิลาแลงสถาปัตยกรรมประธานเป็นสถูปเจดีย์ขนาดใหญ่ปัจจุบันส่วนฐานขนาดกว้าง ๒๔ เมตรยาว ๔๔ เมตรสูงประมาณ ๑๒ เมตรแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่มีบันไดทางขึ้นทางทิศตะวันออกด้านบนฐานอาคารแห่งนี้ปัจจุบันยังมีร่องรอยปูนฉาบพื้นอยู่ทางด้านหน้า (ทางทิศตะวันออก) ส่วนด้านหลังมีหลุมลักลอบขุดขนาดใหญ่เชื่อว่าฐานอาคารขนาดใหญ่แห่งนี้น่าจะรองรับอาคารประธานประเภทสถูปเจดีย์ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานสิ่งเคารพตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกด้านหน้าเป็นลานกว้างเพื่อประกอบพิธีกรรมหรือเป็นลานบูชาที่ริมขอบลานทางด้านขวามีร่องรอยของฐานสิ่งก่อสร้างทำด้วยอิฐซึ่งอาจเป็นฐานของสถูปหรือวิหารขนาดเล็กเหลืออยู่ ๑ แห่งแต่ขอบลานทางด้านซ้ายไม่ปรากฏอาจจะเคยมีอยู่แต่พังทลายไป^{๔๓}

ส่วนฐานอาคารเท่าที่เหลืออยู่นี้หากเปรียบเทียบกับโบราณสถานในรูปแบบศิลปะทวารวดีแล้วมีลักษณะคล้ายคลึงกับโบราณสถานหมายเลข ๑๔ วัดโขลงสุวรรณคีรีเมืองคูบัวจังหวัดราชบุรีที่มีการประดับผนังเป็นแบบช่วงเสาเว้นเป็นระยะ ๆ ฉาบปูนและประดับลวดลายปูนปั้นเป็นแถวยาวในแต่ละชั้นเช่นแถวลายก้านขดแถวช่องสี่เหลี่ยมตามแนวยาวที่มีรูปคนกระแจะสิงห์ลิงควายและช้างทำท่าแบกประดับเรียงเป็นแถวและยังพบลายประดับอื่น ๆ ตามแบบศิลปะทวารวดีเช่นลายกรอบสี่เหลี่ยมเล็ก ๆ เรียงกันเป็นแถวลักษณะการเจาะช่องมีประติมากรรมรูปคนกระแจะคำฐานโบราณสถานดังกล่าวมีปรากฏที่โบราณสถานหลายแห่งในสมัยทวารวดีเช่นโบราณสถานวัดโขลงสุวรรณคีรีเมืองคู

^{๔๓} กรมศิลปากร, อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, หน้า ๘๓.

บัวจังหวัดราชบุรีโบราณสถานวัดนครโกษาจังหวัดลพบุรีโบราณสถานที่เมืองโบราณโคกไม้เดนจังหวัดนครสวรรค์โบราณสถานที่เมืองอุทองจังหวัดสุพรรณบุรีและโบราณสถานที่เจดีย์จุลประโทนเมืองนครปฐมเป็นต้น^{๔๔} นอกจากสถาปัตยกรรมประธานแล้วภายในบริเวณซึ่งล้อมรอบด้วยกำแพงศิลาแลงยังมีสิ่งก่อสร้างขนาดเล็กได้แก่วิหารเจดีย์รายและอาคารประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ อยู่โดยรอบ

จากการศึกษารูปแบบทางศิลปะของลวดลายปูนปั้นที่ตกแต่งโบราณสถานแห่งนี้ โบราณวัตถุที่พบจากการขุดค้นโบราณสถานเช่นพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์สำริดและหลักฐานทางโบราณคดีอื่น ๆ ทำให้เชื่อว่าเขาค้างในถูกสร้างขึ้นเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ ซึ่งคงจะเป็นระยะเดียวกับการก่อตั้งเมืองศรีเทพโดยในระยะแรกอาจจะสร้างขึ้นเพื่อเป็นศาสนสถานในพุทธศาสนาแบบหินยานหรือเถรวาทตามที่นิยมนับถือกันในสังคมวัฒนธรรมทวารวดีในระยะแรกต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ จึงได้ปรับเปลี่ยนมาเป็นพุทธศานาพุทธศาสนาซึ่งเป็นลักษณะเช่นเดียวกันกับเมืองที่เจริญอยู่ภายใต้วัฒนธรรมทวารวดีในช่วงสมัยนั้น

โบราณสถานเขาค้างในยังคงอยู่เป็นศาสนสถานของชุมชนเรื่อยมาจนกระทั่งเมืองศรีเทพปรากฏอิทธิพลวัฒนธรรมขอมหรือเขมรโบราณซึ่งนับถือศาสนาฮินดูอย่างเด่นชัดแล้วในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ ดังที่ได้มีการค้นพบพระพุทธรูปที่เขาค้างในซึ่งมีลักษณะอิทธิพลเขมรมัยบาปวนและนครวัดอาจเป็นไปได้ว่าโบราณสถานเขาค้างในคงจะมีบทบาทต่อชุมชนควบคู่มากับเมืองศรีเทพตั้งแต่แรกเริ่มจนกระทั่งถูกทิ้งร้างไปพร้อม ๆ กันในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘

๒) โบราณสถานเขาค้างนอก

เขาค้างนอกตั้งอยู่ทางทิศเหนือของเมืองศรีเทพโดยห่างออกมาประมาณ ๒ กิโลเมตรในพื้นที่บ้านสระปรือตำบลศรีเทพอำเภอศรีเทพแต่เดิมโบราณสถานแห่งนี้มีลักษณะเป็นเนินดินขนาดใหญ่มีต้นไม้ปกคลุมอยู่ทั่วไปอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพได้ดำเนินการขุดค้นโบราณสถานแห่งนี้ในปี พ.ศ. ๒๕๕๑ พบว่าเป็นสถูปเจดีย์ขนาดใหญ่ที่สุดในวัฒนธรรมทวารวดีและมีสภาพของฐานที่สมบูรณ์ที่สุดจึงเป็นโบราณสถานที่มีความสำคัญมากแห่งหนึ่งของประเทศไทย

องค์สถูปประธานของโบราณสถานเขาค้างนอกประกอบด้วยส่วนฐานมีผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดกว้าง-ยาวด้านละ ๖๔ เมตรก่อด้วยศิลาแลงไม่ฉาบปูนและไม่มีลวดลายปูนปั้นประดับมีลักษณะเป็นฐานสองชั้นซ้อนลดหลั่นประดับด้วยชุกุลกบัวเรียงง่ายที่แสดงให้เห็นลักษณะของศิลปะทวารวดีที่มุ่มแต่ละชั้นน่าจะประดับด้วยเจดีย์ประจํามุมโดยรอบฐานแต่ละชั้นมีการยกกระเปาะหรือยกเก็จเป็นระยะเรียงรายโดยตกแต่งด้วยรูปอาคารจำลองนับเป็นลักษณะพิเศษและ

^{๔๔} กรมศิลปากร, อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, หน้า ๘๔.

เด่นชัดสามารถนำมาใช้ในการสันนิษฐานรูปแบบและกำหนดอายุโบราณสถานแห่งนี้ได้^{๔๕} ฐานอาคารมีบันไดทั้ง ๔ ทิศที่บริเวณกึ่งกลางของแต่ละด้านลักษณะบันไดมีผนังสูงซึ่งสามารถศึกษารูปแบบที่สมบูรณ์ได้ จากบันไดทางทิศเหนือหลักฐานจากการขุดค้นพบว่าในระยะท้ายสุดใช้บันไดทางทิศตะวันตกเป็นทางขึ้นไปสู่องค์สถูปเจดีย์ที่อยู่ด้านบนส่วนบันไดด้านอื่นถูกก่อกำบังเป็นผนังสูงซึ่งอาจมีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ด้านหน้าผนังดังกล่าวลักษณะของฐานอาคารแห่งนี้มีการทำซุ้มอาคารจำลองขนาดลดหลั่นกันไปในแต่ละด้าน ส่วนองค์เจดีย์ที่อยู่บนฐานข้างต้นมีสภาพปรักหักพังเหลือเพียงฐานสี่เหลี่ยมก่อด้วยอิฐมีหลุมเสาอยู่โดยรอบคล้ายกับเป็นเสาหลังคาคลุมลานล้อมรอบองค์เจดีย์ลักษณะเจดีย์อิฐองค์นี้น่าจะเป็นทรงสี่เหลี่ยมดังที่เทียบเคียงได้จากลักษณะของรูปอาคารจำลองที่ประดับที่ฐานศิลาแลงแต่ส่วนยอดจะเป็นรูปทรงโกนนั้นยังไม่สามารถบ่งชี้ได้อย่างชัดเจน

จากการขุดค้นที่บริเวณข้างฐานด้านทิศตะวันตกขององค์เจดีย์อิฐได้พบพระพุทธรูปศิลาศิลปะทวารวดีประทับยืนแสดงปางแสดงธรรม (วิตรรกะมูทรา) ทั้ง ๒ พระหัตถ์ขนาดพระพุทธรูปสูงประมาณ ๖๑ เซนติเมตรพระเศียรมีขมวดพระเกศาขดเป็นรูปก้นหอยและมีประภามณฑลอยู่ด้านหลังพระเศียรพระพุทธรูปองค์นี้น่าจะถูกเคลื่อนย้ายไปจากที่เดิมและนำไปตั้งไว้บริเวณข้างฐานเจดีย์ในระดับพื้นภายในซุ้มที่ก่อขึ้นสมัยหลังเพราะพระพุทธรูปมีสภาพชำรุดที่พระบาทและมีร่องรอยการซ่อมแซมที่นิ้วพระหัตถ์ด้านซ้ายโดยแต่เดิมเป็นการแสดงวิตรรกะมูทราที่มีนิ้วตั้งขึ้น ๓ นิ้วแต่นิ้วเหล่านั้นน่าจะหักหายไปจึงได้ตัดแปลงซ่อมแซมให้เป็นการงอนิ้วทั้ง ๓ ลงมาซึ่งแท้จริงแล้วในศิลปะทวารวดีได้มีการสร้างพระพุทธรูปแสดงปางวิตรรกะแบบงอนิ้วเช่นกันดังเช่นพระพุทธรูปยืนพบที่จังหวัดนครปฐมปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระปฐมเจดีย์และพระพุทธรูปพบที่เขาสมอคอนปัจจุบันจัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนครแต่พระพุทธรูปทั้ง ๒ องค์นี้แสดงปางวิตรรกะแบบงอนิ้วทั้ง ๒ พระหัตถ์ (ยังไม่เคยพบพระพุทธรูปแสดงปางวิตรรกะแบบตั้งนิ้วข้างหนึ่งและงอนิ้วข้างหนึ่ง) ดังนั้นพระพุทธรูปที่พบที่โบราณสถานเขาค้างนอกจึงมีลักษณะผิดปกติของการแสดงวิตรรกะมูทราแบบงอนิ้วที่พระหัตถ์ค้ำซ้ายเพียงด้านเดียวแต่เป็นการสะท้อนให้เห็นว่าช่างผู้ทำการตัดแปลงแก้ไขพระพุทธรูปองค์ดังกล่าวได้เคยพบเห็นลักษณะการทำวิตรรกะแบบงอนิ้วมาก่อนแล้วซึ่งเชื่อว่าการแสดงปางเช่นนี้น่าจะมีพัฒนาการมาจากมูทราของพระพุทธรูปในศิลปะอินเดียสมัยอมราวดี

^{๔๕} สันติ เล็กสุขุม, “รูปแบบสันนิษฐาน: เจดีย์เขาค้างนอก อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพเพชรบูรณ์”, ศิลปากร, ปีที่ ๕๒ ฉบับที่ ๖ (พฤศจิกายน-ธันวาคม ๒๕๕๒): ๒๕.

ตอนปลาย-ศรีลังกาสมัยอนุราชปุระ^{๔๖} แบบที่เรียกว่ากฏกมุทราซึ่งหมายถึงการหันฝ่าพระหัตถ์ออกด้านนอกโดยมีนิ้วโป้งชี้ขึ้นส่วนอีกสี่นิ้วงอเป็นวงกลมหรือวงแหวนโดยอาจใช้ประโยชน์เพื่อการจับชายจีวรหรือใช้เพื่อถือสิ่งของ^{๔๗}

นอกจากองค์สถูปประธานที่กล่าวมาแล้วยังสำรวจพบซากโบราณสถานที่อยู่ในองค์ประกอบรวมของโบราณสถานเขาคลังนอกอาจเป็นโคปุระหรือโบราณสถานบริวารโดยมีตำแหน่งอยู่กึ่งกลางด้านทั้ง ๔ ทิศจำนวนประมาณ ๒-๓ องค์เรียงกันในแต่ละด้านโดยห่างออกไปแต่ละองค์เป็นระยะประมาณ ๒๕ เมตรซึ่งต้องทำการขุดค้นเพิ่มเติมต่อไปในอนาคต

ดร.สันติ เล็กสุขุม ศาสตราจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากรเชื่อว่าโบราณสถานเขาคลังนอกน่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ และได้สันนิษฐานรูปแบบขององค์สถูปประธานไว้ว่า ".....ฐานก่อศิลาแลงเป็นสองงานซ้อนลดหลั่นระดับผนังของฐานด้วยรูปปราสาทจำลองใหญ่หน่อยเรียงรายผนังของบันไดทางขึ้นทั้งสี่ด้านของฐานทั้งสองคงเคยมีหลังคามากกว่าเปิดโล่งและเคยมีเจดีย์ขนาดเล็กประดับเหนือสันหลังคาหนึ่งย่อมเคยมีเจดีย์ขนาดเล็กประดับมุมทั้งสี่ของฐานซ้อนลดหลั่นด้วยเจดีย์ขนาดเล็กเหล่านี้รวมเรียกว่าเจดีย์บริวาร โดยมีเจดีย์ประธานซึ่งเด่นอยู่กลางล้อมด้วยระเบียงคตรูปทรงและรูปแบบ" ครรรธาตุ "ของเจดีย์ประธานคงเป็นแม่แบบของเจดีย์บริวารคือรูปภาชนะทรงหม้อน้ำ....."^{๔๘}

ข้อสันนิษฐานดังกล่าวถึงแม้จะมีนักวิชาการมีความเห็นแย้งโดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของหลังคาบันไดทางขึ้นซึ่งบางท่านเชื่อว่าอาจไม่มีหลังคาเมื่อเปรียบเทียบกับลักษณะที่ปรากฏที่อาคารจำลองตกแต่งรอบฐานและรูปทรงของเจดีย์อิฐบนฐานศิลาแลงซึ่งยังไม่สามารถหาข้อยุติได้ อย่างไรก็ตามสามารถใช้เป็นแนวทางเพื่อสันนิษฐานรูปแบบที่แท้จริงของโบราณสถานแห่งนี้ต่อไปได้ในอนาคต

^{๔๖} เชษฐ ติงสัจญชลี, "การวิเคราะห์การแสดงวิตรรกะมุทราสองพระหัตถ์ของพระพุทธรูปในศิลปะทวารวดี", ๒๕๔๔ หน้า ๕๔-๕๕, อังใน บัณฑิต ลิวชัยชาญ และคณะ, "การประดิษฐานพระพุทธรูปจากลึงกาทวิปในดินแดนประเทศไทยสมัยวัฒนธรรมทวารวดี", รายงานการวิจัย, (๒๕๕๑).

^{๔๗} บัณฑิต ลิวชัยชาญ และคณะ, "การประดิษฐานพระพุทธรูปจากลึงกาทวิปในดินแดนประเทศไทยสมัยวัฒนธรรมทวารวดี", รายงานการวิจัย, (๒๕๕๓), หน้า ๑๗๑.

^{๔๘} สันติ เล็กสุขุม, "รูปแบบสันนิษฐาน: เจดีย์เขาคลังนอกอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพเพชรบูรณ์", ศิลปากร, ปีที่ ๕๒ ฉบับที่ ๖ (พฤศจิกายน-ธันวาคม ๒๕๕๒): ๓๑.

๓) โบราณสถานถ้ำเขามอรัตน์

เขามอรัตน์เป็นภูเขาขนาดใหญ่โดดเด่นอยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองศรีเทพโดยห่างออกไปราว ๒๑ กิโลเมตร (ห่างออกไปในแนวตรง ๑๕ กิโลเมตร) อยู่ในพื้นที่ตำบลโคกสะอาด อำเภอสรีเทพบนเขาแห่งนี้มีถ้ำอยู่แห่งหนึ่งถูกดัดแปลงให้เป็นศาสนสถานของพระพุทธศาสนาภายในถ้ำมีแกนหินขนาดใหญ่สามารถเดินรอบแกนหินนี้ได้ที่แกนหินนี้มีภาพสลักปูนดำเป็นพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์เป็นสำคัญพระพุทธรูปองค์ใหญ่ซึ่งดูเหมือนว่าจะจะเป็นประธานของศาสนสถานแห่งนี้เป็นพระพุทธรูปประทับยืนยกพระหัตถ์ทั้งสองข้างสูงราว ๒.๕๑ เมตร แต่พระหัตถ์และพระเศียรถูกสกัดออกไปสันนิษฐานว่าเป็นพระพุทธรูปยืนปางปฐมเทศนาประทับยืนบนฐานกลีบบัวขนาดใหญ่กับมีพระพุทธรูปประทับยืนขนาดรองลงมาและพระพุทธรูปนั่งปางสมาธิถัดลึกเข้าไปภายในถ้ำรวมทั้งหมด ๑๑ องค์นอกจากภาพจำหลักรูปพระโพธิสัตว์และพระพุทธรูปแล้วยังมีภาพจำหลักเป็นรูปสลูปะเจดีย์และธรรมจักรอยู่ด้วยภาพจำหลักเหล่านี้สร้างขึ้นเนื่องในพุทธศตวรรษที่ ๑๔ เศียรของประติมากรรมเหล่านี้ถูกสกัดออกไปแต่ต่อมาได้ตามกลับมาได้และเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร^{๔๙} และจากการสอบถามชาวบ้านที่อยู่ในบริเวณนั้นทราบว่าเมื่อหลายสิบปีก่อนมีผู้พยายาม ระเบิดภายในถ้ำเพื่อหาทรัพย์สมบัติซึ่งจากการสำรวจอย่างละเอียดภายในถ้ำยังพบร่องรอยการสกัดเป็นหลุมขนาดเล็กตามผนังถ้ำเพื่อใช้ฝังระเบิดอยู่บ้างนอกจากนี้ยังพบว่ามีภาพสลักอีกหลายจุดที่ถูกทำลายไปแล้วบางบริเวณเหลือเฉพาะฐานกลีบบัวเพียงเล็กน้อย

ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ได้กล่าวถึงภาพสลักที่เขามอรัตน์ว่าเป็นภาพสลักลงบนแกนหินที่แต่เดิมอาจมีรักหรือปูนปั้นประกอบภาพเหล่านี้สะท้อนให้เห็นคติในศาสนาพุทธแบบมหายานภาพสลักเหล่านี้คล้ายคลึงกับศิลปะทวารวดีในแถบจังหวัดบุรีรัมย์เช่นที่อำเภอบึงสามพันอำเภอลำปลายมาศเป็นต้นโดยศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุลได้สรุปไว้ในเบื้องต้นว่าสำหรับพระพุทธรูปนั้นได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะทวารวดีแต่สำหรับพระโพธิสัตว์ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะขอมสมัยก่อนเมืองพระนคร^{๕๐}

สภาพทางภูมิศาสตร์บริเวณเมืองศรีเทพและหลักฐานทางโบราณคดีทำให้นักวิชาการเชื่อว่าเมืองศรีเทพเป็นจุดระหว่างเครือข่ายทางการค้าและทางวัฒนธรรมระหว่างเมืองโบราณในแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยาลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสักและบริเวณที่ราบสูงโคราชโดยสามารถเชื่อมโยงไปสู่

^{๔๙} กรมศิลปากร, อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, หน้า ๑๒๕.

^{๕๐} สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศาสตราจารย์หม่อมเจ้า, “ความรู้เพิ่มเติมเกี่ยวกับถ้ำพระโพธิสัตว์อำเภอกำแพงคอย จังหวัดสระบุรี” เมืองโบราณ, ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๔ (ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๓๗): ๕๘.

เขมรและจำปาสักได้ทำให้เมืองศรีเทพได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมที่หลากหลายนอกจากวัฒนธรรมทวารวดีที่ได้แพร่มายังเมืองศรีเทพในช่วงยุคต้นประวัติศาสตร์ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เป็นต้นไปวัฒนธรรมขอมหรือเขมรโบราณได้แพร่เข้ามาแทนที่ซึ่งพบอาคารรูปแบบปราสาทขอมตามเส้นทางติดต่อระหว่างเมืองศรีเทพและเมืองอื่น ๆ หลายแห่งเช่นเมืองละโว้หรือลพบุรีทางตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองศรีเทพและปราสาทนางผมหอมอำเภอลำสนธิจังหวัดลพบุรีทางตะวันออกของเมืองศรีเทพ เป็นต้น

การรับอิทธิพลวัฒนธรรมขอมในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมหลายอย่างที่เมืองศรีเทพโดยเฉพาะอย่างยิ่งค่านที่เกี่ยวเนื่องกับศาสนาเพราะหลักฐานทางโบราณคดีแสดงให้เห็นว่าวัฒนธรรมเขมรโบราณในช่วงเวลานั้นได้นำศาสนาฮินดูเข้ามาสู่เมืองศรีเทพอีกครั้งหนึ่งหลังจากที่ปรากฏเทวรูปฮินดูในเมืองศรีเทพมาก่อนแล้วในช่วงเวลาที่ร่วมสมัยกับวัฒนธรรมทวารวดีและมีข้อน่าสังเกตว่าโบราณสถานประเภทปราสาทขอมที่สร้างภายในเมืองศรีเทพนั้นไม่ได้หันหน้าไปทางทิศตะวันออกตามปกติแต่กลับหันหน้าไปทางทิศตะวันตกซึ่งอาจสันนิษฐานได้ว่าเป็นการหันหน้าเข้าหาเขาอมรตันซึ่งตั้งตระหง่านอยู่ในทิศทางนี้โดยสมมุติว่าเขาอมรตันเป็นสัญลักษณ์ของเขาไกรลาสถึงแม้ว่าโบราณสถานบนตัวเขาก่อนหน้านี้จะเป็นแบบทวารวดีก็ตาม^{๕๑}

๒. ศาสนสถานศิลปะเขมรโบราณหรือลพบุรี ได้แก่

๑) โบราณสถานปราสาทศรีเทพ

ปราสาทศรีเทพเป็นศาสนสถานแบบปราสาทในศิลปะขอมตั้งอยู่ทางด้านหลังในแนวแกนเดียวกับปราสาทสองพี่น้ององค์ปราสาทประธานเป็นปราสาทอิฐขนาดใหญ่ตั้งอยู่บนฐานศิลาแลงซึ่งตั้งอยู่บนฐานที่ยกพื้นสูงขึ้นมาจากระดับผิวดินเดิม (ฐานไพที) โดยการก่อศิลาแลงเป็นกรอบสี่เหลี่ยมจัตุรัสสูงขึ้นมาจากพื้นดินเดิมราว ๑ เมตรแล้วถมอัดดินลงไปในการก่อศิลาแลงปรับระดับให้เรียบเป็นลานกว้างรองรับปราสาท องค์ปราสาทประกอบด้วยฐานศิลาแลงแบบฐานบัวลูกฟัก ๒ ชั้นมีมุขทั้ง ๔ ด้านส่วนเรือนธาตุและเครื่องบนก่อด้วยอิฐที่ผินขัดจนเรียบสนิทและไม่สอปูนองค์ปราสาทหรือปราสาทมีความสูงเท่าที่เหลืออยู่ประมาณ ๑๓ เมตรไม่พบการก่อมุขยื่นออกมาทางด้านหน้าปราสาทพบเพียงร่องรอยหลุมเสากลมขนาดใหญ่จำนวน ๕ หลุมเรียงอยู่ที่ฐานศิลาแลงชั้นล่างสุดบริเวณด้านหน้าทางขึ้นและพบชิ้นส่วนซากไม้เสียบยื่นออกมาจากองค์ปราสาทด้านหน้ารวมทั้งพบกระเบื้องมุง

^{๕๑} อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, “โครงการอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพการศึกษาค่านสถาปัตยกรรมเพื่อการอนุรักษ์สรุปผลการสำรวจและแนวความคิดเบื้องต้น”, เมืองโบราณ, ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๓๑): ๑๓.

หลังคาชนิดกระเบื้องโค้งหรือกระเบื้องกาบกล้วยที่เรียกว่ากาบจำนวนมากซึ่งอาจจะแสดงให้เห็นถึงร่องรอยของหลังคาเครื่องไม้มุงกระเบื้องที่เคยคลุมอยู่บริเวณด้านหน้าปราสาทซึ่งหันหน้าไปทางทิศตะวันตกลักษณะแผนผังของปราสาทศรีเทพนี้เป็นสถาปัตยกรรมในช่วงสมัยบาปวนตอนปลายดังที่พบหลายแห่งในประเทศไทยเช่นปราสาทบ้านพลวงจังหวัดสุรินทร์และ พระธาตุนารายณ์เจงเวง จังหวัดสกลนคร เป็นต้น^{๕๒}

ภายในผนังเรือนธาตุของปราสาทศรีเทพและปราสาทสองพี่น้องด้วยเช่นกันมีลักษณะพิเศษจากโบราณสถานแบบปราสาทขอมในสมัยเดียวกันคือมีการก่ออิฐเป็นซุ้มจรณะนำที่กึ่งกลางผนังทั้ง ๕ ด้านซึ่งเป็นลักษณะที่พบเฉพาะในสถาปัตยกรรมเขมรโบราณและจามในระยะต้นเท่านั้น สถาปัตยกรรมเขมรสมัยพระนครหลวงไม่เคยทำซุ้มจรณะนำภายในเช่นนี้เลย ด้านหน้าของปราสาทประธานทั้งด้านซ้ายและขวามีฐานอาคารศิลาแลงหลังเล็ก ๆ จำนวน ๒ หลังอาคารทั้งสองหลังนี้คงจะมีหลังคาเป็นเครื่องไม้มุงกระเบื้องเช่นเดียวกันเนื่องจากพบร่องรอยหลุมเสาบนฐานอาคารด้านหน้าของโคปุระหรือประตูทางเข้ามีฐานอาคารและทางเดินยกพื้นรูปกากบาทที่ปลายสุดพบโคลนพญานาคแผ่พังพานตกอยู่ในบริเวณนั้นแต่เดิมคงจะเป็นเศียรของพญานาคปูนปั้นที่มีโคลนศิลาแลงอยู่ภายในแผ่พังพานอยู่บริเวณปลาย ๒ ข้างของทางเดินที่เรียกว่าสะพานนาคโดยมีลำตัวพญานาคทอดยาวเป็นราวสะพานตามความนิยมในศิลปะเขมรด้านซ้ายของสะพานนาคมีทางเดินปศุลาแลงสู่ฐานอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่ทอดยาวขนานกับสะพานนาคถัดมาทางทิศตะวันออกใกล้กับฐานไพทีมีอาคารรูปสี่เหลี่ยมขนาดเล็กก่อด้วยศิลาแลงอีก ๑ หลังขณะขุดค้นโบราณสถานได้พบประติมากรรมหินทรายรูปเทพซุ้มกละหรือกุกเวรซึ่งเป็นเทพแห่งความมั่งคั่งอยู่ใกล้ ๆ กับอาคารหลังนี้ส่วนทางด้านหน้าโคปุระก็ได้พบประติมากรรมหินทรายเช่นเดียวกันเป็นประติมากรรมรูปทวารบาลซึ่งน่าจะเป็นทวารบาลคู่เดียวกันกับทวารบาลจากเมืองศรีเทพที่ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนครซึ่งกำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘^{๕๓} สันนิษฐานว่าปราสาทศรีเทพน่าจะสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ เป็นศิลปะแบบบาปวนตอนครวัดเนื่องจากได้พบทับหลังที่สามารถกำหนดอายุได้ในช่วงสมัยดังกล่าวโดยมีจุดประสงค์ในการสร้างเพื่อเป็นเทวาลัยในศาสนาฮินดูแต่ต่อมามีการเตรียมการก่อสร้างหรือซ่อมแซมศาสนสถานแต่ยังไม่แล้วเสร็จโดยพบโคลนหินรูปกลีบขนุนที่ใช้ประดับบนชั้นหลังคาปราสาทถูกสลักทิ้งค้างไว้ใกล้ฐานปราสาทโดยยังไม่ได้สลักภาพลงไปซึ่งอาจจะแสดงให้เห็นถึงการพยายามซ่อมแปลงแก้ไขศาสนสถานโดยปรับเปลี่ยนจากศาสนสถานในศาสนาฮินดูเป็นศาสน

^{๕๒} อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, “โครงการอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพการศึกษาค่านสถาปัตยกรรมเพื่อการอนุรักษ์สรุปผลการสำรวจและแนวความคิดเบื้องต้น”, ๑๒.

^{๕๓} กรมศิลปากร, อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, หน้า ๑๑๙.

สถานในศาสนาพุทธแบบมหายานซึ่งเป็นความนิยมในช่วงรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ในช่วงต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ แต่ยังไม่ทันสำเร็จ

นอกจากโบราณสถานที่ยังปรากฏอยู่บนผิวดินแล้วในปัจุบันประมาณ พ.ศ. ๒๕๔๔ ได้มีการบูรณะปราสาทศรีเทพและมีการขุดตรวจทางโบราณคดีบริเวณโดยรอบฐานปราสาทเพื่อหาข้อมูลเพิ่มเติมในการบูรณะได้พบข้อมูลหลักฐานใหม่ที่ชี้ให้เห็นว่าก่อนที่จะมีการก่อสร้างสถาปัตยกรรมรุ่นหลังสุดดังที่ปรากฏในปัจจุบันนั้นได้มีการก่อสร้างสถาปัตยกรรมรุ่นเก่ากว่ามาก่อนแล้วโดยสถาปัตยกรรมในรุ่นนั้นถูกสร้างซ้อนทับอยู่ข้างใต้อย่างน้อย ๒-๓ รุ่นโดยมีการใช้พื้นที่ในบริเวณเดียวกันนี้ตั้งแต่ในช่วงที่ศรีเทพอยู่ภายใต้อิทธิพลวัฒนธรรมทวารวดี

ร่องรอยสิ่งก่อสร้างในพื้นที่เดียวกันนี้พบว่ามีร่องรอยการซ่อมแซมเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอในช่วงเวลาหลายศตวรรษ ได้แก่ อาคารขนาดใหญ่ (หมายเลข ๑.๑) ฐานก่อด้วยศิลาแลงอยู่ในตำแหน่งเดียวกันกับปราสาทศรีเทพด้านหน้าอาคารหลังนี้มีฐานอาคารศิลาแลงผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า (หมายเลข ๕) และสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสลักษณะสอบแคบลงสู่ก้นบ่อ (หมายเลข ๗) ก่อด้วยศิลาแลงขนาดกว้างยาวด้านละ ๖ เมตรลึกประมาณ ๕ เมตรและพบซากอาคารอื่นอีกหลายแห่ง

ต่อมาได้รื้ออาคารหมายเลข ๑.๑ และสร้างปราสาทศรีเทพไว้แทนที่โดยในระยะต้น (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗) ได้มีการถมปรับพื้นที่โดยรอบปราสาทศรีเทพให้สูงขึ้นประมาณ ๕๑ เซนติเมตรและปรับรูปแบบอาคารหมายเลข ๖ ซึ่งอยู่ด้านหน้าปราสาทศรีเทพให้เป็นอาคารที่มีปีกยื่นออกทั้งทางด้านซ้ายและขวามีการต่อเติมทางเดินด้านหน้าอาคารหมายเลข ๕ (คืออาคารหมายเลข ๖) และต่อเติมขอบสระให้สูงขึ้นตามระดับดินที่ถมใหม่รวมทั้งได้ก่อสร้างอาคาร (อาจเป็นบรรณาลัย) หลังที่อยู่ทางทิศเหนือ (หมายเลข ๒) และหลังที่อยู่ทางทิศใต้ (หมายเลข ๓)

ในระยะสุดท้ายได้ปรับปรุงอีกครั้งโดยถมดินสูงขึ้นอีกราว ๓๑ เซนติเมตรกลบทับอาคารประกอบทั้งหลายที่อยู่ด้านหน้าองค์ปราสาทประธานรวมทั้งสระน้ำแต่ยังคงเหลือเฉพาะอาคารบรรณาลัยทั้ง ๒ หลังที่ได้ก่อฐานใหม่ทับลงบนตำแหน่งเดิมและได้ก่อสร้างทางเดินเชื่อมต่อจากซุ้มประตูทางเข้าด้านหน้าทับอยู่บนอาคารหมายเลข ๕ เดิมซึ่งเชื่อว่าการปรับปรุงครั้งหลังสุดนี้น่าจะเป็นการปรับเปลี่ยนอาคารหลังนี้จากเทวสถานในศาสนาฮินดูให้เป็นวัดในคติพระพุทธศาสนาแบบมหายานในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ดังที่ได้พบหลักฐานหลายอย่างที่แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงภายในเมืองศรีเทพในครั้งนั้นเช่นชิ้นส่วนประดับสถาปัตยกรรมที่ยังคงทำไม่แล้วเสร็จเป็นต้น^{๕๔}

^{๕๔} กรมศิลปากร, อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, หน้า ๑๑๖.

๒) โบราณสถานปราสาทสองพี่น้อง

เป็นศาสนสถานขนาดใหญ่ในกลุ่มศาสนสถานกลางเมืองเช่นเดียวกับโบราณสถานเขาค้างในสร้างขึ้นเนื่องในศาสนาฮินดูในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ หันหน้าไปทางทิศตะวันตกเช่นเดียวกันกับปราสาทศรีเทพรูปแบบการก่อสร้างเป็นสถาปัตยกรรมแบบเขมรโบราณหรือลพบุรีชื่อปราสาทสองพี่น้องเป็นชื่อที่ชาวบ้านเรียกเช่นเดียวกันเนื่องจากมีปราสาท ๒ องค์ตั้งอยู่เคียงข้างกันองค์หนึ่งมีขนาดใหญ่กว่ามากอีกองค์หนึ่งมีขนาดเล็กกว่าจึงเรียกว่าปราสาทสองพี่น้อง

ปราสาทปราสาทองค์ใหญ่ตั้งอยู่บนฐานปัทม์ก่อด้วยศิลาแลงซ้อนกัน ๓ ชั้นองค์เรือนธาตุก่อด้วยอิฐไม่สอปูนแต่พบร่องรอยการฉาบปูนที่ภายนอกมีมุขยื่นออกมาทั้ง ๔ ทิศด้านทิศตะวันตกทำมุขยื่นออกมาเป็นห้องยาวเชื่อมต่อกับมณฑปด้านหน้าเป็นช่องทางเข้าสู่ภายในปราสาทได้ลักษณะเช่นนี้ปรากฏในปราสาทแบบบาปวนเชื่อมตอนครวัดพบทั่วไปในภาคตะวันออกเฉียงเหนืออีก ๓ ด้านเป็นมุขสั้นติดกับตัวปราสาททำเป็นช่องประตูหลอกส่วนชั้นหลังคาปัจจุบันพังทลายจนไม่เห็นรูปทรงแต่คงมีลักษณะเช่นเดียวกับปราสาทขอมองค์อื่น ๆ ในสมัยเดียวกันคือประกอบด้วยชั้นเชิงบาตรซึ่งโดยปกติแล้วมักจะมีจำนวน ๕ ชั้นซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไปบนยอดสุดนักประคับด้วยกลีบขนุนเรียงรายเป็นระยะในแต่ละด้านและที่มุมหลักทั้งสี่ของชั้นเชิงบาตรแต่ละชั้นประดับด้วยกลีบขนุนรูปสามเหลี่ยมซึ่งเรียกว่านาคบัลลังก์หลังคาปราสาทจึงมีลักษณะสอปเข้าคล้ายรูปพุ่มอย่างเช่นหลังคาปราสาทหินพิมายและปราสาทพนมรุ้ง ลักษณะแผนผังของปราสาทอยู่ในรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเพิ่มมุมด้านนอกทั้ง ๔ ด้านองค์ปราสาทค่อนข้างสูงเท่าที่เหลืออยู่สูงประมาณ ๗ เมตรผนังห้องภายในทั้งสามด้านคือด้านทิศเหนือตะวันออกและทิศใต้เจาะเป็นช่องซุ้มจรณะนำยอดซุ้มเป็นรูปสามเหลี่ยมเช่นเดียวกับ ปราสาทศรีเทพอาจจะใช้เป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพหรือเครื่องบูชาหรือเครื่องให้แสงสว่างอย่างใดอย่างหนึ่งภายในปราสาทมีแท่นศิลาแลงสำหรับประดิษฐานรูปเคารพโดยตรงกลางแท่นเจาะเป็นรูเพื่อใช้เสียบยึดเตี๋ยฐานรูปเคารพให้มั่นคง^{๕๕}

มุขปราสาทด้านหน้ายาวประมาณ ๑๑ เมตรฐานก่อด้วยศิลาแลงเป็นชุดของฐานปัทม์เช่นเดียวกันผนังมุขปราสาทก่อด้วยอิฐจากการขุดค้นโบราณสถานได้พบลูกมะหวดและกรอบหน้าต่างทำด้วยหินทรายตกอยู่ใต้ผนังมุขปราสาทด้านทิศใต้จึงสันนิษฐานว่าผนังด้านทิศใต้และน่าจะรวมถึงผนังด้านทิศเหนือด้วยคงจะเจาะผนังเป็นช่องหน้าต่างและมีซี่กรงลูกมะหวดประดับสำหรับหลังคามุขปราสาทซึ่งสูญหายไปหมดแล้วนั้นคงจะก่อด้วยอิฐซ้อนเหลื่อมเข้าหากันเป็นรูปโค้ง

^{๕๕} อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, “การกำหนดอายุปราสาทที่เมืองศรีเทพ”, เมืองโบราณ, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๔ (เมษายน-พฤษภาคม ๒๕๒๒): ๙๔.

เลียนแบบเครื่องไม้มีหน้าบันชั้นลดเช่นเดียวกับสถาปัตยกรรมเขมรโดยทั่วไป^{๕๖} ที่ด้านข้างของมุขปราสาทด้านหน้านี้พบทับหลังชิ้นหนึ่งที่มีรูปแบบศิลปะเขมรในช่วงบาปวนตอนครวัดกล่าวคือมีองค์ประกอบโดยรวมตามแบบศิลปะบาปวนใช้รูปประธานเป็นพระอิศวรอุ้มพระอุมาทรงโค (ปางอุมาเมศวร) อยู่บนแท่นบัลลังก์ได้แท่นลงไปเป็นรูปหน้ากาลตวัดมือจับเศียรพญานันตนาคราชที่ใช้เป็นต้นลายของลายท่อนมาลัยแต่ลักษณะเศียรนาครเป็นอิทธิพลศิลปะนครวัด

ด้านหน้าติดกับมุขปราสาทออกมานั้นมีฐานอาคารรูปกากบาทก่อด้วยศิลาแลงซึ่งอาจเป็นมณฑปด้านหน้าปราสาทซึ่งมักจะพบเสมอในสถาปัตยกรรมเขมรมณฑปนี้คงมีผนังก่อด้วยอิฐและหลังคาก่ออิฐเป็นรูปโค้งเลียนแบบหลังคาเครื่องไม้เช่นเดียวกับมุขปราสาทมีช่องหน้าต่างประดับลูกมะหวดเช่นเดียวกันและมีช่องประตูทางเข้าและหน้าบันประกอบโดยรอบทางด้านทิศเหนือใต้และตะวันตกโดยปกติมณฑปนี้สร้างขึ้นเพื่อให้ทับหลังประดับโบราณสถานปราสาทสองพี่น้องประชาชนทั่วไปได้เข้าไปภายในเพื่อประกอบ A decorative stone (intel from Prang Song Phi Nong monumen พิธีกรรมทางศาสนาส่วนองค์ปราสาทหรือปราสาทซึ่งเรียกว่า "วิมาน" นั้นเป็นที่ประดิษฐานศิวลึงค์หรือรูปเคารพเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์สงวนไว้เฉพาะแต่พราหมณ์หรือนักบวชที่สามารถเข้าไปประกอบพิธีกรรมภายในครรรคฤหะคือห้องภายในปราสาทได้เพียงพวกเดียวภายในมณฑปนั้นถ้าเป็นลัทธิไศวนิกายก็อาจจะเป็นที่ตั้งรูปโคนนิหิมอบซึ่งมีความหมายถึงพาหนะของพระศิวะหรือพระอิศวรก็ได้

ทางด้านทิศใต้ของปราสาทประธานมีปราสาทขนาดเล็กอีก ๑ องค์แต่เดิมเหลือเพียงส่วนของเรือนธาตุช่วงล่างต่อมาได้ซ่อมแซมบูรณะต่อเติมขึ้นไปจากเดิมอีกเล็กน้อยเพื่อติดตั้งทับหลังที่ตกอยู่ในบริเวณเดียวกัน ฐานชั้นล่างสุดของปราสาทหรือปราสาทองค์เล็กเป็นฐานปัทมก่อด้วยศิลาแลงเชื่อมต่อเป็นฐานเดียวกันกับฐานชั้นแรกขององค์ใหญ่ถัดขึ้นมาเป็นส่วนขององค์ปราสาทก่อด้วยอิฐลักษณะการก่ออิฐเป็นแบบเดียวกับปราสาทองค์ใหญ่แผนผังภายนอกขององค์ปราสาทก็เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเพิ่มมุมเช่นเดียวกันทางด้านหน้าคือทางด้านทิศตะวันตกมีประตูทางเข้าสู่ครรรคฤหะหรือห้องภายในองค์ปราสาทส่วนอีก ๓ ด้านคือด้านทิศเหนือทิศตะวันออกและทิศใต้ทำเป็นประตูหลากรูปทรงส่วนบนขององค์ปราสาทจะมีลักษณะเช่นเดียวกับปราสาทองค์ใหญ่^{๕๗} นอกจากปราสาท ๒ องค์และฐานมณฑปด้านหน้าปราสาทแล้วยังพบทางเดินและอาคารเล็ก ๆ อีกหลายหลังซึ่งคงจะใช้เป็นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

^{๕๖} อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, "การกำหนดอายุปราสาทที่เมืองศรีเทพ", : ๕๔.

^{๕๗} กรมศิลปากร, อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, หน้า ๑๑๑.

จากการขุดค้นโบราณสถานได้พบหลักฐานชิ้นส่วนประกอบสถาปัตยกรรมที่สำคัญหลายส่วนที่สามารถบอกอายุสมัยการก่อสร้างได้เช่นทับหลังและเสาประดับกรอบประตูซึ่งกำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ และจากเรื่องราวที่ปรากฏบนทับหลังซึ่งสลักเรื่องราวเกี่ยวกับพระศิวะประกอบกับได้พบชิ้นส่วนศิวลึงค์ฐานโยนและโคนนทีในบริเวณโบราณสถานจึงสันนิษฐานว่าเมื่อแรกสร้างโบราณสถานแห่งนี้คงจะเป็นเทวาลัยในศาสนาฮินดูลัทธิไศวนิกายซึ่งสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ แต่ทว่าศิวลึงค์ฐานโยนและโคนนทีที่พบนั้นปรากฏว่าถูกฝังไว้ในพื้นดินในระดับใต้ฐานอาคารจึงสันนิษฐานว่าเทวสถานแห่งนี้คงจะถูกเปลี่ยนแปลงเป็นวัดในพุทธศาสนาตามกระแสความนิยมที่แพร่มาจากเขมรในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ในระหว่าง พ.ศ. ๑๗๒๔-๑๗๖๑ และโบราณสถานแห่งนี้ก็คงจะถูกทิ้งร้างไปพร้อม ๆ กับเมืองศรีเทพในช่วงระยะเวลาใกล้เคียงกันนี้

นอกจากหลักฐานดังกล่าวแล้วยังมีหลักฐานอีกชิ้นหนึ่งที่น่าสนใจและอาจก่อให้เกิดความสับสนในการตีความทางประวัติศาสตร์ได้นั้นคือการค้นพบเทวรูปพระอาทิตย์หรือสุริยเทพที่บริเวณทางเดินรูปกากบาทซึ่งเป็นทางเดินเข้าด้านหน้าโบราณสถานแห่งนี้เทวรูปพระอาทิตย์หรือสุริยเทพนี้กำหนดอายุได้ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ซึ่งเป็นอายุที่มีความเก่าแก่กว่าตัวโบราณสถานมากจึงอาจเป็นไปได้ว่าเทวรูปองค์นี้อาจจะถูกเคลื่อนย้ายมาในสมัยหลังเช่นเดียวกับอัมจันท์ศิลารูปครึ่งวงกลมซึ่งสลักเป็นรูปดอกบัวครึ่งวงกลมที่อยู่ด้านหน้าประตูทางเข้าสู่ห้องครรภคฤหะของปราสาทองค์ใหญ่ซึ่งเป็นลักษณะของอัมจันท์ศิลาที่นิยมกันอยู่ในสมัยทวารวดีจึงอาจเป็นไปได้ว่าอาจจะมีการเคลื่อนย้ายมาในสมัยหลังเช่นเดียวกันแต่ถ้าเป็นรูปเคารพที่อยู่ที่นี่มาแต่เดิมก็อาจเป็นไปได้เช่นกันว่าอาจจะมีโบราณสถานที่มีอายุรุ่นเดียวกับรูปเคารพดังกล่าวถูกโบราณสถานรุ่นหลังสร้างซ้อนทับอยู่ข้างใต้

๓) โบราณสถานปราสาทฤๅษี

นักวิชาการส่วนใหญ่เชื่อว่าปราสาทฤๅษีเป็นปราสาทแบบเขมรหรือปราสาทที่เก่าที่สุดที่เมืองศรีเทพตั้งอยู่นอกเมืองออกไปทางทิศเหนือในเขตวัดป่าสระแก้ว บ้านน่าน้ำโครม ตำบลนาสนุ่น อำเภอศรีเทพ โบราณสถานหลังนี้หันหน้าไปทางทิศตะวันออกซึ่งแตกต่างจากโบราณสถานในศิลปะเขมรหรือลพบุรีที่อยู่ภายในเมืองศรีเทพที่หันหน้าไปทางทิศตะวันตก โบราณสถานแห่งนี้กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติในราชกิจจานุเบกษาเล่มที่ ๘๑ ตอนที่ ๒๙ ลงวันที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ หน้า ๘๕๙^{๕๕} อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพได้ดำเนินการขุดค้นโบราณสถานแห่งนี้ในปี พ.ศ. ๒๕๕๑ โดยสภาพก่อนการขุดค้นโบราณสถานมีเพียงองค์ปราสาทประธานเพียงหลัง

^{๕๕} อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, “รายงานการปฏิบัติงานทางโบราณคดีปราสาทฤๅษี”, หน้า ๘.

เดี่ยวแต่ภายหลังการขุดค้นโบราณสถานทั้งบริเวณพบปรากฏปราสาทหมายเลข ๒ และอาคารประกอบต่าง ๆ ของโบราณสถานกลุ่มนี้

ปราสาทหมายเลข ๑

มีลักษณะเป็นปราสาทแบบเขมรก่อด้วยอิฐตั้งอยู่บนฐานศิลาแลงโดยงานศิลาแลงนี้มีลักษณะเดี่ยวแตกต่างจากฐานปรากฏศรีเทพและปรากฏสองพี่น้องอย่างชัดเจนฐานนี้มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดกว้าง-ยาวด้านละประมาณ ๗.๕๑ เมตรส่วนตัวปรากฏปราสาทที่ก่อด้วยอิฐที่ตั้งอยู่บนฐานนั้นมีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเพิ่มมุมไม่มีสี่เหลี่ยมกว้าง-ยาวด้านละ ๔.๑๑ เมตรเมื่อพิจารณาองค์ประกอบของปรากฏปราสาทจากส่วนล่างขึ้นสู่ส่วนบนจะประกอบด้วย ชั้นบัวเชิงเรือนธาตุบัวรัดเกล้าชั้นบัวหางและเรือนชั้นลดชั้นที่ ๑ ตามลำดับส่วนที่อยู่ต่อเนื่องขึ้นไปได้รับการต่อเติมเปลี่ยนแปลงไปแล้วน่าจะประกอบด้วยเรือนชั้นลดซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไปอีกประมาณ ๕ ชั้นรับส่วนยอดปราสาทที่น่าจะเป็นรูปทรงวงกลมผ่าครึ่งแกะสลักด้วยศิลาทรายสีเทาที่จากการขุดค้นได้พบอยู่บริเวณด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของปราสาทหลังนี้^{๕๙}

องค์ปราสาทมีช่องประตูเข้าออกอยู่ทางด้านตะวันออกอีกสามค้ำนทำเป็นประตูหลอกที่มีลักษณะเลียนแบบบานประตูจริงเช่นเดียวกับปรากฏปราสาทโดยทั่วไปเหนือกรอบประตูทั้งสี่ค้ำนมีกรอบหน้าบันลักษณะเป็นวงโค้งสูงคล้ายคลึงกับลักษณะศิลปะขอมแบบสมโบร์ไพรกุกในราว พ.ศ. ๑๑๕๑-๑๒๑๑ ส่วนเสาแปดเหลี่ยมประดับกรอบประตูไม่มีการสลักลวดลายใด ๆ และติดตั้งอยู่เฉพาะช่องประตูด้านหน้า (ทิศตะวันออก) ซึ่งจากการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ศิลปะพบว่าเสาประดับกรอบประตูแปดเหลี่ยมนี้เป็นรูปแบบที่เริ่มมีขึ้นในศิลปะขอมแบบกULEN ราว พ.ศ. ๑๓๗๑-๑๔๒๑ นอกจากนี้จากการศึกษาลักษณะรูปทรงโดยรวมของปราสาทที่สร้างด้วยอิฐบนฐานเดี่ยวมีลักษณะคล้ายคลึงกับปราสาทเขาน้อยหลังกลางจังหวัดสระแก้วซึ่งสันนิษฐานว่าเริ่มสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ในระหว่างการขุดค้นโบราณสถานได้พบชิ้นส่วนองค์ประกอบสถาปัตยกรรมทำจากหินทรายมีปริมาณน้อยกว่าที่พบจากปราสาทหมายเลข ๒ สันนิษฐานว่าเป็นวัสดุประดับส่วนมุมตามเรือนชั้นที่ลดหลั่นกันขึ้นไปของปราสาทมีลักษณะบางประการที่เหมือนกับงานประดับในศิลปะขอมที่นิยมประดับตกแต่งส่วนเรือนธาตุและส่วนยอดด้วยการใช้วัสดุที่เป็นหินทรายแม้ว่าตัวปราสาทสร้างด้วยอิฐก็ตาม^{๖๐}

ลักษณะอาคารก่อสร้างฐานด้วยศิลาแลงซึ่งมีลักษณะเดี่ยวกว่าปรากฏศรีเทพและปรากฏสองพี่น้องตัวเรือนธาตุก่อด้วยอิฐมีประตูทางเข้าด้านหน้าทางทิศตะวันออกผนังอีก ๒ ค้ำนทำ

^{๕๙} อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, “รายงานการปฏิบัติงานทางโบราณคดีปรากฏฤๅษี”, หน้า ๑๓๑.

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๓.

เป็นประตูลอกพื้นที่เหนือกรอบประตูและหน้าบันมีลักษณะแคบมากแตกต่างจากอาคารศิลปะเขมร โดยทั่วไปโดยสร้างเป็นวงโค้งกลมไว้ถ้าพิจารณาในภาพรวมทั้งหมดจะมีส่วนละม้ายกับแบบสถาปัตยกรรมของจามอยู่บางส่วนแผนผังจะย่อไม้สิบสองธรรมดา บัวหัวเสาใช้เชิงแบบบัวคว่ำ-บัวหงายถึงแม้ว่าบัวคว่ำจะไม่ค่อยชัดเจนนักก็ตามแต่ก็เห็นการเพิ่มส่วนขององค์ประกอบทั้งส่วนบน-ล่างของบัวหัวเสา^{๖๑} ส่วนชั้นหลังคาลดหลั่นกันขึ้นไปแต่พังทลายเป็นส่วนใหญ่

มีกลุ่มโบราณสถานอยู่ทางด้านหน้าปราสาทประธานเชื่อว่าเป็นอาคารประเภทโคปุระและบรรณาลัยก่อด้วยศิลาแลงอาคารทั้งหมดในกลุ่มนี้ล้อมรอบด้วยกำแพงศิลาแลง พบโบราณวัตถุในศาสนาฮินดูลัทธิไศวนิกายหลายชิ้นเช่นฐานโยนซึ่งพบด้านข้างองค์ปราสาทประธานทางทิศเหนือคือลึงค์และชิ้นส่วนโคนนทิพบบริเวณด้านหน้าอาคารประธานในส่วนที่เชื่อว่าเป็นโคปุระ

ปราสาทหมายเลข ๒

นอกจากปราสาทหมายเลข ๑ ยังมีปราสาทก่ออิฐที่มีขนาดเล็กกว่าเล็กน้อยตั้งอยู่ทางทิศใต้โดยมีกำแพงแก้วล้อมรอบแยกส่วนออกมาจากปราสาทหมายเลข ๑ จากการศึกษาเทคนิคการก่อสร้างในการเตรียมพื้นฐานรากของอาคารพบว่าเทคนิคที่แตกต่างจากการเตรียมฐานรากของปราสาทฤๅษีและยังได้พบจารึกอักษรขอมอายุราวพุทธศตวรรษที่ที่ปราสาทหลังนี้ด้วยปราสาทหลังนี้มีสภาพพังทลายมากเหลือเฉพาะส่วนฐานมีลักษณะเป็นปราสาทอิฐเพิ่มมุมไม้ยี่สิบขนาดกว้าง-ยาวด้านละประมาณ ๔ เมตรตั้งอยู่บนฐานเตี้ยที่ก่อด้วยศิลาแลงในผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดกว้าง-ยาวด้านละประมาณ ๕.๒๑ เมตรสามารถทำการศึกษาค้นคว้าได้เฉพาะส่วนของบัวเชิงที่อยู่ด้านทิศใต้เท่านั้นมีลักษณะของการขัดเกลาริขณเรียบสนิทและตกแต่งเป็นส่วนของลวดบัวและเส้นลวดต่าง ๆ ประดับส่วนบัวเชิงบนฐานเตี้ยที่สร้างด้วยศิลาแลงเหมือนกับเทคนิคที่พบในงานก่อเรียงและตกแต่งอิฐที่พบจากปราสาทเมืองต่ำจังหวัดบุรีรัมย์ปราสาทศรีขรภูมิจังหวัดสุรินทร์และปราสาททองอำเภอบ้านกรวดจังหวัดบุรีรัมย์^{๖๒}

สำหรับลักษณะรูปทรงสันนิษฐานน่าจะเหมือนกับตัวปราสาทหมายเลข ๑ เนื่องจากในระหว่างการขุดค้นโบราณสถานยังได้พบชิ้นส่วนองค์ประกอบสถาปัตยกรรมประดับส่วนมุมทำด้วยหินทรายมีขนาดแตกต่างกันตามส่วนของเรือนธาตุชั้นลดที่ซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไปและพบเป็นจำนวนมากกว่าที่พบจากปราสาทหมายเลข ๑ ประเด็นที่น่าสังเกตคือจำนวนของชิ้นส่วนองค์ประกอบ

^{๖๑} อนุวิทย์ เจริญศุภกุล, “โครงการอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพการศึกษาด้านสถาปัตยกรรมเพื่อการอนุรักษ์สรุปผลการสำรวจและแนวความคิดเบื้องต้น”, หน้า ๑๓๓.

^{๖๒} อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, “รายงานการปฏิบัติงานทางโบราณคดี ปราสาทฤๅษี (ST '18: PRS)”, (๒๕๕๑), หน้า ๑๓๓, เอกสารยังไม่ตีพิมพ์.

สถาปัตยกรรมประดับส่วนมุมที่ทำด้วยหินทรายนั้นมีจำนวนน้อยมากเมื่อเทียบกับจำนวนเพิ่มมุมของปราสาททั้งสองหลังรวมกันอาจแสดงให้เห็นถึงการเคลื่อนย้ายชิ้นส่วนเหล่านั้นออกไปยังบริเวณพื้นที่ส่วนอื่นในภายหลังส่วนรูปแบบรายละเอียดในการทำส่วนองค์ประกอบต่าง ๆ เช่น ชั้นของบัวเชิงที่ปรากฏหลักฐานนั้น มีความแตกต่างกันออกไป อาจแสดงให้เห็นถึงการก่อสร้างในระยะเวลาที่ต่างกันจากปราสาทหมายเลข ๑^{๖๓}

จากรูปแบบสถาปัตยกรรมของปราสาทฤๅษีและจารึกที่พบบริเวณปราสาทอีกหลังหนึ่งสันนิษฐานได้ว่าโบราณสถานปราสาทฤๅษีน่าจะสร้างในช่วงศิลปะเขมรแบบแปรรูปจนถึงเกลี้ยงหรือระหว่างช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๕ จนถึงช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๖^{๖๔}

๔) ประติมากรรมในกลุ่มเทวรูปรุ่นเก่า

โบราณสถานและโบราณวัตถุเกี่ยวเนื่องกับศาสนาที่พบในเมืองศรีเทพแสดงให้เห็นว่าศาสนาพุทธและศาสนาฮินดูผลัดกันรุ่งเรืองที่เมืองโบราณแห่งนี้จึงเชื่อได้ว่าชาวเมืองศรีเทพในสมัยนั้นคงสร้างประติมากรรมรูปเคารพที่เกี่ยวข้องกับสองศาสนานี้ ได้แก่ พระพุทธรูปและเทวรูปไว้เป็นจำนวนมากจากคำบอกเล่าของชาวบ้านในท้องถิ่นที่เคยเห็นเมืองศรีเทพเมื่อราว ๕๑ ปีที่แล้วเล่าว่าเคยพบเทวรูปสลักจากศิลาอยู่ตามไต้ต้นไม้และเนินดินเป็นจำนวนมากจนกระทั่งในบางครั้งสามารถนำมาตั้งเรียงกันในหนองน้ำเป็นขอบบ่อชั่วคราวเพื่อวิดน้ำจับปลาได้แต่เป็นที่น่าเสียดายเป็นอย่างยิ่งที่เทวรูปเหล่านั้นได้ถูกเคลื่อนย้ายและนำเข้าสู่วงการค้าขายโบราณวัตถุโดยฝีมือของชาวบ้านเองกลุ่มคนลักลอบขุดหาโบราณวัตถุที่เคลื่อนย้ายมาจากพื้นที่อื่นชาวต่างชาติและพ่อค้าโบราณวัตถุจากกรุงเทพมหานครเมืองศรีเทพจึงถูกลักลอบขุดทำลายตั้งแต่ราว พ.ศ. ๒๕๑๑ หรือก่อนหน้านั้นเล็กน้อยเป็นต้นมาโดยมีการลักลอบขุดอย่างหนักในช่วงระหว่าง พ.ศ. ๒๕๑๔-๒๕๑๕ ในปัจจุบันประติมากรรมรูปเคารพขนาดใหญ่จากเมืองศรีเทพที่อยู่ในความครอบครองของกรมศิลปากรมีเพียงเทวรูปที่ถูกนำไปเก็บรักษาไว้ที่พระนครในคราวที่สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้เสด็จมาสำรวจเมืองศรีเทพใน พ.ศ. ๒๔๔๗ และที่พบจากการขุดค้นในสมัยหลังนอกจากนี้ยังมีประติมากรรมรูปเคารพอีกจำนวนหนึ่งที่อยู่ในความครอบครองของพิพิธภัณฑสถานในต่างประเทศซึ่งเป็นที่น่าเสียดายที่ไม่สามารถหาหลักฐานบ่งชี้ได้ว่าโบราณวัตถุเหล่านั้นเคยอยู่ที่เมืองศรีเทพมาก่อนและถูกนำออกนอกประเทศไปเมื่อใด

^{๖๓} อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, “รายงานการปฏิบัติงานทางโบราณคดี ปราสาทฤๅษี (ST '18: PRS)”, หน้า ๑๓๔.

^{๖๔} อนุวิทย์ เจริญสุภกุล, การกำหนดอายุปราสาทที่เมืองศรีเทพ, หน้า ๑๑.

ประติมากรรมรูปเคารพขนาดใหญ่ที่สลักจากศิลาที่พบในเมืองศรีเทพแสดงให้เห็นว่าช่างฝีมือชาวศรีเทพมีความสามารถสูงในการประสมประสานรูปแบบศิลปกรรมที่ถ่ายทอดมาจากภายนอกให้เข้ากันได้ดีและมีเอกลักษณ์ในลักษณะของศิลปกรรมสกุลช่างศรีเทพประติมากรรมกลุ่มนี้เห็นได้ชัดเจนว่ามีลักษณะที่บ่งบอกถึงการได้รับอิทธิพลจากภายนอกเช่นอินเดียและเขมรโบราณแต่ได้สร้างสรรค์จนมีลักษณะเฉพาะที่ไม่สามารถจัดอยู่ในรูปแบบศิลปะแบบใดแบบหนึ่งได้ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศดิลกกุลจึงจัดประติมากรรมกลุ่มนี้ให้อยู่ในกลุ่มเทวรูปรุ่นเก่ามีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ ที่มักพบในเมืองท่าการค้าหรือเมืองโบราณที่เจริญอยู่ในช่วงต้นสมัยประวัติศาสตร์ที่มีการติดต่อกับชุมชนภายนอกได้โดยสะดวกทั้งในบริเวณชายฝั่งทะเลทางภาคใต้ของไทยเมืองโบราณในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงใต้

ศาสตราจารย์บวส เซอริเย่ มีความเห็นว่าบรรดางานประติมากรรมของสกุลช่างศรีเทพนั้นได้รวมเอาแบบศิลปะของทวารวดีศรีวิชัยและเขมรโบราณหรือลพบุรีเข้าด้วยกันซึ่งเป็นแนวทางให้แปลงเป็นสกุลช่างลพบุรีในภายหลังอย่างไรก็ตามยังไม่อาจชี้ได้อย่างชัดเจนว่าศิลปกรรมสกุลช่างใดให้อิทธิพลที่แท้จริงแก่ศิลปกรรมสกุลช่างศรีเทพเพราะศิลปกรรมสกุลช่างต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนรับอิทธิพลมาจากศิลปะอินเดียจึงมีความคล้ายคลึงกันในหลายประเด็นสิ่งที่ปรากฏอย่างชัดเจนที่บ่งบอกให้เห็นถึงความสามารถของศิลปินในสกุลช่างศรีเทพคือการเนรมิตรูปสลักหินที่มีลักษณะอ่อนช้อยยืนลอยตัวอย่างมีอาการเคลื่อนไหวและมีลักษณะพิเศษบางอย่างที่จะพบในประติมากรรมสำริดเท่านั้นฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าการสร้างประติมากรรมศิลาในลักษณะนี้ไม่มีสกุลช่างใดจะทำได้ดีกว่าสกุลช่างศรีเทพและคงจะเป็นรูปประติมากรรมที่บรรลุถึงขั้นสุดยอดของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีความงดงามกว่าเทวรูปรุ่นเก่าที่พบ ณ แหลมมลายูหรือแม้แต่ที่คงศรีมหาโพธิ์ในภาคตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศไทยเอง^{๖๕}

ในเอกสารนี้จะได้นำเสนอประติมากรรมรูปเคารพที่อยู่ในกลุ่มเทวรูปรุ่นเก่าซึ่งสามารถกำหนดอายุได้ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ หรือก่อนหน้านั้นเล็กน้อย^{๖๖} ได้แก่ พระวิษณุพระกฤษณะโควรรณะและพระสุริยเทพเนื่องจากประติมากรรมกลุ่มนี้เป็นผลงานชิ้นเอกที่ชี้ให้เห็นถึงการมีฝีมือช่างชั้นสูงของช่างชาวเมืองศรีเทพโบราณที่สามารถสร้างสรรค์ผลงานที่มีเอกลักษณ์ไม่แพ้สกุลช่างอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในเวลาเดียวกันและยังแสดงให้เห็นถึงการติดต่อและรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากภายนอกของเมืองศรีเทพซึ่งหลักฐานกลุ่มนี้มีส่วนช่วยสนับสนุนเมืองศรีเทพ

^{๖๕} อนุวิทย์ เจริญศุกกุล, การกำหนดอายุปรางค์ที่เมืองศรีเทพ, หน้า ๘๗.

^{๖๖} สุภัทรดิศ ดิลกกุล, ศาสตราจารย์หม่อมเจ้า, “โบราณวัตถุที่ถูกลักลอบจากเมืองศรีเทพ”, เมืองโบราณ, ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๑ (ตุลาคม-พฤศจิกายน ๒๕๒๒): หน้า ๔๑.

ในฐานะเมืองสำคัญที่อยู่ระหว่างเส้นทางการค้าและแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมและเทคโนโลยีของบรรดาเมืองโบราณในระยะต้นสมัยประวัติศาสตร์ของดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบัน

๔.๑) พระวิษณุ

พระวิษณุที่พบจากเมืองศรีเทพปัจจุบันเก็บรักษาและจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนครจำนวน ๒ องค์ดังนี้

(๑) พระวิษณุ ประทับยืนเอียงกายแบบตรีภังค์มี ๕ กรสวมหมวกทรงกระบอกทรงผ้าสมพต (ผ้าโจงกระเบนสั้น) สลักอย่างคร่าว ๆ เป็นเส้นบางไม่มีริ้วพระกรทั้ง ๔ ของเทวรูปหักหายไปจึงไม่สามารถทราบได้ว่าถ้าวัดดู ในมือซึ่งเป็นสัญลักษณ์ขององค์เทพแต่อย่างไรก็ตามจากลักษณะการสวมหมวกทรงกระบอกหรือกิริยามงกุฎประกอบกับการเปรียบเทียบกับลักษณะภาพพระวิษณุบนแผ่นทองคูนซึ่งปัจจุบันจัดแสดงไว้ที่พิพิธภัณฑสถานออร์ตันไซมอนสหรัฐอเมริกาโดยมีคำอธิบายว่าพบที่เมืองศรีเทพในแผ่นทองคูนเป็นภาพเทวรูป ๔ กรสวมหมวกทรงกระบอกนุ่งผ้าสมพตในมือถือจักรสังข์คทาและดอกบัวอันเป็นสัญลักษณ์ของพระวิษณุรวมทั้งการจัดวางทำยืนแบบตรีภังค์ (เอียงกาย) ในลักษณะเดียวกันจึงอาจกล่าวได้ว่าเทวรูปองค์นี้คือพระวิษณุ^{๖๗} โดยลักษณะของพระวิษณุองค์นี้มีความใกล้เคียงกับศิลปะเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครคือศิลปะพนมดาที่มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒^{๖๘}

(๒) พระวิษณุ ประทับยืนเอียงกายแบบตรีภังค์ แต่พระวรกายส่วนล่างได้หักหายไปคงเหลือเฉพาะพระบาท ๒ ข้างติดอยู่กับฐานมี ๔ กรซึ่งหักหายไป ๒ กรโดยเหลือ ๒ กรทางขวาที่ไม่สมบูรณ์สวมหมวกทรงกระบอกเทวรูปองค์นี้ชำรุดมากแต่จากลักษณะของเทวรูปใกล้เคียงกับพระวิษณุหมายเลข ๑ จึงสันนิษฐานว่าเป็นพระวิษณุเช่นเดียวกัน^{๖๙}

ลักษณะของพระวิษณุทั้ง ๒ องค์นี้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ทางรูปแบบศิลปะกับศิลปะพนมดา (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒) ซึ่งเป็นศิลปะเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครคือมีลักษณะทางกายภาพที่ใกล้เคียงกับธรรมชาติรวมถึงการทำसनคัมที่บริเวณพระขงฆ์และการนุ่งผ้าสั้น นอกจากนี้ยังปรากฏอิทธิพลศิลปะคุปตะของอินเดีย (ราวพุทธศตวรรษที่ ๙-๑๓) คือการประทับยืนตรีภังค์แต่ในขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นถึงการมีลักษณะเฉพาะตัวคือไม่มีเครื่องยึดส่วนต่าง ๆ เพื่อเพิ่มความแข็งแรงขององค์ประติมากรรมลอยตัวดังที่มักพบในศิลปะเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครที่หมวกไม่

^{๖๗} กรมศิลปากร, อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, ๒๕๕๑, หน้า ๑๔๖.

^{๖๘} งามพรรณ เทพทา, “การศึกษาร่องรอยการนับถือศาสนาพราหมณ์ ณ เมืองโบราณศรีเทพในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๘”, ๒๕๕๒, หน้า ๑๖๖.

^{๖๙} กรมศิลปากร, อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, หน้า ๑๔๗.

มีการประดับลวดลายตามแบบศิลปะคุปตะจึงสันนิษฐานว่าพระวิชณุกุ่มนี้น่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒^{๗๐}

๔.๒) พระกษณะโควรรณะ

พระกษณะโควรรณะศิลาขนาดใหญ่เคียงบุคคลจริงที่พบจากเมืองศรีเทพมีจำนวน ๒ องค์ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนครดังนี้

(๑) พระกษณะโควรรณะ เป็นเทวรูปประทับยืนเอียงกายแบบตรีภังค์ พระเกศขมวดเป็นวงคล้ายกันห้อยยาวประพระอังสามี ๒ กรกรทั้ง ๒ หักหายไปแต่จากลักษณะไหล่ซ้ายที่ยกสูงขึ้นเกือบชิดศีรษะแสดงว่ากรข้างซ้ายจะต้องยกสูงขึ้นด้วยซึ่งลักษณะนี้เทียบได้กับประติมากรรมรูปพระกษณะโควรรณะศิลปะเขมรแบบพนมตาพบที่วัดเกาะประเทศกัมพูชาซึ่งมีจารึกยืนยันเรียกว่า "กษณะโควรรณสวามิน" นอกจากนั้นลักษณะการนุ่งผ้าสั้นและไม่มีเครื่องประดับตกแต่งร่างกายท่อนบนก็ยังคงเป็นไปในทำนองเดียวกันซึ่งสันนิษฐานได้ว่าเทวรูปองค์นี้คือพระกษณะโควรรณะจากลักษณะโดยทั่วไปนอกจากจะเทียบได้กับศิลปะเขมรก่อนเมืองพระนครแล้วยังอาจเทียบได้กับศิลปะอินเดียแบบคุปตะได้เช่นกัน^{๗๑}

(๒) พระกษณะโควรรณะ เป็นเทวรูปประทับยืนเอียงกายแบบตรีภังค์ สวมหมวกทรงกระบอกแปดเหลี่ยมพระเกศที่ยาวออกมาจากหมวกที่ด้านหลังมีลักษณะดักเป็นเส้นคล้ายกับประติมากรรมรูปพระวิชณูกุ่มในศิลปะเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครนุ่งผ้าสมพตมี ๒ กรกรทั้งสองหักหายไปไหล่ซ้ายยกขึ้นเหมือนกับพระกษณะโควรรณะหมายเลข ๑ เทวรูปองค์นี้มีลักษณะท่าทางการยืนและไหล่ซ้ายที่ยกขึ้นเหมือนกับพระกษณะโควรรณะจากวัดเกาะประเทศกัมพูชาดังกล่าวแล้วข้างต้นแต่จากลักษณะท่าทางที่ยืนและหมวกที่สวมเป็นหมวกทรงกระบอกเช่นเดียวกับเทวรูปพระวิชณูหมายเลข ๑ และ ๒ ที่พบในกลุ่มเดียวกันศาสตราจารย์หม่อมเทสุภัตติศติศกุลจึงสันนิษฐานว่าเป็นเทวรูปพระวิชณูในขณะที่นักวิชาการบางท่านเช่นคร.พิริยะไกรฤกษ์มีความเห็นที่น่าจะเป็นเทวรูปพระกษณะโควรรณะส่วนหมวกทรงกระบอกที่สวมอยู่ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพระวิชณูนั้นอธิบายได้ว่าเป็นการแสดงให้เห็นว่าพระกษณะโควรรณะเป็นอวตารปางหนึ่งของพระวิชณู

จากลักษณะโดยรวมของพระกษณะโควรรณะกลุ่มนี้พบว่ามีความคล้ายคลึงกับประติมากรรมในศิลปะเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครเช่นลักษณะการถักพระเกศ

^{๗๐} กรมศิลปากร, อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, หน้า ๑๔๖-๑๔๗.

^{๗๑} งามพรรณ เทพทา, การศึกษาร่องรอยการนับถือศาสนาพราหมณ์ ณ เมืองโบราณศรีเทพในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๘, หน้า ๑๔๘.

เป็นเส้นการนั่งสมพตสันหรือการมีพระเกศายาวขมวดเป็นวงคล้ายกันหอยซึ่งลักษณะพระเกศาแบบนี้พบในรูปเคารพสมัยคุปตะสกุลช่างมธูราด้วยเช่นกันแต่มีลักษณะที่แตกต่างจากประติมากรรมในศิลปะเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครในแง่เทคนิคการสร้างเพราะประติมากรรมที่พบในเมืองศรีเทพมีลักษณะการสลักแบบลอยตัวอย่างแท้จริงซึ่งแตกต่างจากที่พบในเขมรอย่างชัดเจนจากการศึกษารูปแบบพระกฤษณะโควรรณะทำให้สันนิษฐานว่าน่าจะมีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒

๔.๓) พระสุริยเทพ

การบูชาพระสุริยเทพที่เมืองศรีเทพนั้นยังเป็นเรื่องที่ต้องศึกษากันต่อไปว่าลัทธินี้แพร่มายังเมืองศรีเทพได้อย่างไรนักวิชาการส่วนใหญ่เชื่อว่าคงได้รับอิทธิพลมาจากเขมรก่อนเมืองพระนครหรือเจนละเนื่องจากพบพระสุริยเทพที่พนมบาเกศศิลปะไพรกเมงซึ่งคงได้รับอิทธิพลมาจากอินเดียอีกทอดหนึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าเมืองศรีเทพเป็นเมืองโบราณเพียงแห่งเดียวในประเทศไทยที่มีการบูชาพระสุริยเทพอย่างชัดเจนโดยพบเทวรูปพระสุริยเทพที่ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนครจำนวน ๓ องค์อีกองค์หนึ่งจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานออร์ตันไซมอนสหรัฐอเมริกา และยังพบว่ามีประติมากรรมศิลาอีกองค์หนึ่งซึ่งมีสภาพชำรุดมากสันนิษฐานว่าเป็นพระสุริยเทพเก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสมเด็จพระนารายณ์จังหวัดลพบุรี

(๑) พระสุริยเทพ ลักษณะเป็นประติมากรรมลอยตัวรูปบุรุษมีหนวดเครา พระพักตร์อวบอ้วนสวมตุ้มหูประดับข้อมือตรงสวมเสื้อคลุมยาวเหนือเข้าบางแนบเนื้ออกคอกยกแขนขึ้นระดับอกแต่กรทั้งสองหักหายไปสวมหมวกทรงกระบอกแปดเหลี่ยมด้านหน้าหมวกมีเครื่องประดับเพชรพลอยรูปไข่อ้อยตรงกลางมีรัศมีขดเป็นวงแฉกอยู่รอบ ๆ คล้ายดอกไม้ด้านหลังพระเศียรมีแผ่นรัศมีหรือประภามณฑลรูปกลมที่พระศอมีกรงศอประดับลวดลายในกรงศอมีลายวงขคแผ่กระจายออกจากรูปเหลี่ยมต่อจากลายวงขคมีลายเส้นตรงสามเส้นคั่นลายเกลียวเชือกพระกรที่หักหายไปนั้นคงจะถือดอกบัวระดับพระอุระ (อก) จากรูปลักษณะทั้งหมดที่กล่าวมานี้เทียบได้กับเทวรูปพระอาทิตย์หรือสุริยเทพที่พนมบาเกศศิลปะเขมรแบบไพรกเมง (อายุราว พ.ศ. ๑๘๘๕-๑๒๕๑)^{๗๒}

(๒) พระสุริยเทพ เป็นเทวรูปประดับข้อมือตรงสวมหมวกทรงกระบอกซึ่งด้านหน้านูนออกมาเล็กน้อยมีลวดลายประดับอยู่สามคั่นสวมตุ้มหูมีแผ่นประภามณฑลอยู่ด้านหลังเทวรูปองค์นี้อยู่ในสภาพที่ชำรุดมากแต่จากลักษณะทั่วไปใกล้เคียงกับพระสุริยเทพหมายเลข ๑ จึงน่าจะเป็นเทวรูปพระอาทิตย์หรือสุริยเทพเช่นเดียวกัน

^{๗๒} กรมศิลปากร, อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, หน้า ๑๕๑.

(๓) พระพระสุริยเทพ เป็นประติมากรรมรูปชายมีหนวดเคราซึ่งลักษณะของการมีเครานี้น่าจะเป็นอิทธิพลของชาวอิหร่านหรือเปอร์เซีย^{๗๓} ใบหน้าอวบอ้วนประทับยืนตรงสวมเสื้อคลุมบางแนบเนื้อยาวจนถึงพระขานุนที่น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากอินโด-ซีเชียน จากอินเดียเหนือสวมหมวกทรงกระบอกตรงมีลวดลายประดับอยู่ ๓ ด้านสวมตุ้มหูมีแผ่นประภาณทลอยู่ด้านหลังสวมกรองศอเป็นลายดอกไม้อยู่ตรงกลางสองข้างเป็นลายก้านขดบริเวณอุทรมลายุนโน้ดลงมาเบื้องล่างข้างซำรุดหายไปลายเส้นนูนคล้ายเส้นเชือกนี้แต่เดิมคงจะเป็นส่วนของก้านบัวซึ่งพระกรทั้งสองข้างที่หักหายไปนั้นคงจะถือดอกบัวอยู่ในระดับอกเทวรูปองค์นี้พบจากการขุดค้นโบราณสถานบริเวณทางเดินรูปกากบาททางเข้าด้านหน้าโบราณสถานปราสาทสองพี่น้องเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๕

นอกจากนี้ยังมีพระสุริยเทพศิลาจากเมืองศรีเทพบางองค์ที่จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานต่างประเศด้วยได้แก่เทวรูปพระสุริยเทพซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับองค์ที่เก็บรักษาไว้ในประเทศไทยเป็นประติมากรรมที่มีใบหน้าสลักแสดงอาการยิ้มอย่างงดงามสวมหมวกแปดเหลี่ยมมียอดสูงขึ้นไปเป็นชั้น ๆ แบบเดียวกับประติมากรรมรูปพระนารายณ์หลายองค์ซึ่งค้นพบที่เมืองศรีเทพสวมหมวกซึ่งมีขอบอยู่เบื้องล่างและมีลวดลายคล้ายลายใบไม้ประดับอยู่สามด้านตรงกลางมีขนาดใหญ่ที่สุดสวมตุ้มหูรูปกลมมีลายดอกไม้หกกลีบสลักอยู่ภายในมีประภาณทลอยู่เบื้องหลังและมีผมสยายเป็นลวดลายอยู่เบื้องหลังเศียรบนประภาณทลนั้นด้วยเข้าใจว่าเศียรคงจะถูกลักลอบออกไปก่อนเพราะปรากฏรูปอยู่ในหนังสือชื่อ "ประติมากรรมขอมสมัยโบราณ (Ancient Cambodian Sculpture)" ของนายเซอร์มันลี (Sherman E. Lee) ภัณฑารักษ์พิพิธภัณฑสถานแห่งเมืองคลีฟแลนด์ (Cleveland) สหรัฐอเมริกาซึ่งตีพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒ ในการแสดงประติมากรรมขอมที่พิพิธภัณฑสถานเอเชียเฮาส์ (Asia House Gallery) ในนครนิวยอร์กในหนังสือเล่มนี้นายลีได้เขียนไว้ว่าประติมากรรมชิ้นนี้เป็นชิ้นที่มีลักษณะของตนเองที่สุดและงามที่สุดชิ้นหนึ่งในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์สมัยโบราณเขาได้กำหนดอายุไว้ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ และได้บอกด้วยว่ามาจากเมืองศรีเทพภายในประเทศไทยเป็นของนายและนางเบนเฮลเลอร์ (Ben Heller) ซึ่งพำนักอยู่ที่นครนิวยอร์กในหนังสือเล่มนี้นายลิกกล่าวว่าเป็นเศียรของพระสุริยเทพอีกรูปหนึ่งซึ่งค้นพบจากเมืองศรีเทพและปัจจุบันรักษาอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนครนั่นเอง^{๗๔} ด้วยเหตุนี้จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าเศียรได้ถูกลักลอบนำออกไปก่อนต่อมาส่วนองค์จึงได้ถูกลักลอบนำออกไปภายหลังและพิพิธภัณฑสถานนอร์ตันไซมอนได้ซื้อไว้ทั้งสองชิ้นใน

^{๗๓} งามพรรณ เทพทา, การศึกษาร่องรอยการนับถือศาสนาพราหมณ์ ณ เมืองโบราณศรีเทพในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๘, หน้า ๑๙๑.

^{๗๔} สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศาสตราจารย์หม่อมเจ้า, "โบราณวัตถุที่ถูกลักลอบจากเมืองศรีเทพ", เมืองโบราณ, ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๑ (ตุลาคม-พฤศจิกายน ๒๕๒๒): หน้า ๔๒-๔๓.

ปัจจุบันจึงได้นำมาต่อกันและรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งนั้นจากองค์จะเห็นว่าเทวรูปองค์นี้ยืนด้วยอาการตรึงงศ์ (เอียงคน) และนุ่งผ้าโจงกระเบนสั้นแบบพระวิษณุที่เมืองศรีเทพไม่ได้สวมเสื้อคลุมยาวแบบพระสุริยเทพในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนครหรือยืนตรงแบบเทวรูปพระสุริยเทพองค์นั้นด้วยร่องรอยการแตกที่ปากก็อาจแสดงว่าเดิมมี ๔ กร ถ้าเทวรูปองค์นี้แต่เดิมมี ๔ กรจริงก็คงเป็นรูปพระวิษณุอย่างแน่นอนและไม่ได้ถือดอกบัว ๒ ดอกแบบเทวรูปพระสุริยเทพ

พระสุริยเทพที่พบจากเมืองศรีเทพนี้หากวิเคราะห์ทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะจะเห็นได้ว่าลักษณะหลายประการของพระสุริยเทพน่าจะมีอิทธิพลมาจากศิลปะอินเดียแบบคุปตะเช่นมีพระพักตร์อ้อมเอิบมีพระเศียรยาวม้วนเป็นขมวดปรกพระอังสากการสลักเป็นองค์ลอยตัวประทับยืนสมดังค์ (ยืนตรง) สวมหมวกทรงกระบอกมีการประดับลายใบไม้ที่บริเวณด้านหน้าและด้านข้างหมวกทั้ง ๒ ด้านคล้ายกับลายกนกผักกูดใส่กฤษณกลทรวงกลมขนาดใหญ่บนผ้าบางแบบพระวรกายสวมเสื้อคลุมยาวถึงบริเวณต้นพระขงส์ส่วนลวดลายที่ประดับรองศอนั้นมีความคล้ายคลึงกับสายรัดพระองค์ของพระโพธิสัตว์จากราชเคียรในศิลปะไพรกเมงในประเทศกัมพูชา^{๗๕} เมื่อเปรียบเทียบกับพระสุริยเทพองค์อื่น ๆ ที่พบในกัมพูชา เช่น พระสุริยเทพที่พนมบาเกศิลปะไพรกเมงมีลักษณะคล้ายกับพระสุริยเทพที่เมืองศรีเทพด้วยเช่นกันคือสวมหมวกทรงกระบอกแปดเหลี่ยมและสวมเสื้อคลุมยาวลงมาถึงพระขานนอกจากนี้ลวดลายที่ประดับเครื่องประดับเช่นศิราภรณ์และกรวยยังแสดงให้เห็นความสัมพันธ์กับศิลปะทวารวดีด้วยจึงน่าจะเป็นประติมากรรมที่สร้างขึ้นโดยช่างชาวพื้นเมืองและมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓^{๗๖}

๒.๓ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

๒.๓.๑ ความหมายของการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมนี้เกิดได้ในหลายลักษณะ หลายรูปแบบ หลายวิธีการ หลายกิจกรรมและหลายวัตถุประสงค์ ความแตกต่างเช่นนี้มีผลให้ไม่สามารถนิยามความหมายของการมีส่วนร่วมได้อย่างครอบคลุมครบถ้วนและเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป นอกจากนี้ข้อบ่งชี้เนื้อหาของสาระของการมีส่วนร่วมยัง

^{๗๕} สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว., ปราสาทหินและทับหลัง, ๒๕๔๒, หน้า ๔๑๑, อ้างใน งามพรรณ เทพทา, การศึกษาร่องรอยการนับถือศาสนาพราหมณ์ ณ เมืองโบราณศรีเทพในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๔, หน้า ๑๘๘.

^{๗๖} วรลักษณ์ ผ่องสุขสวัสดิ์, คดีเรื่องพระสุริยเทพในงานศิลปกรรมที่พบในประเทศไทยช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙, ๒๕๔๙, หน้า ๔๓, อ้างใน งามพรรณ เทพทา, การศึกษาร่องรอยการนับถือศาสนาพราหมณ์ ณ เมืองโบราณศรีเทพในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๔, หน้า ๑๙๑.

มิได้กระจ่างชัดอีกด้วย อย่างไรก็ตาม นักวิชาการหลายท่านได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ดังต่อไปนี้

ดีเลน (Delen) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า คือ การแบ่งอำนาจในการกำหนดนโยบายและตัดสินใจในการกำหนดหรือจัดสรรทรัพยากร ซึ่งจะไม่สามารถทำได้โดยขาดความเข้าใจร่วมกันได้ จิตสำนึกและประสานงานกัน โดยการร่วมมือกับบุคคลส่วนใหญ่ที่แสดงออกโดยผ่านกลุ่มตัวแทน ในการกำหนดและหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน ซึ่งจะทำให้บุคคลและกลุ่มบุคคลสามารถตัดสินใจในสิ่งที่กระทบต่อชีวิตเขา โดยเฉพาะผลประโยชน์ที่เขาควรได้รับจากบริการต่าง ๆ^{๗๗}

เฮน และอัฟฮอฟ (Cohen & Uphoff) ได้กล่าวว่าการมีส่วนร่วมโดยทั่วไปแล้วหมายถึง การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ แต่ก็ได้ให้ความหมายว่าจะเป็นการตัดสินใจแต่เพียงอย่างเดียว ยังใช้การจัดสินใจในควบคู่ไปกับการดำเนินงานด้วยและการตัดสินใจยังมีความเกี่ยวข้องกับประชาชนในเรื่องผลประโยชน์และการประเมินผลในกิจกรรมพัฒนาด้วย ซึ่งจะเห็นว่าการตัดสินใจนั้นเกี่ยวข้องกันโดยตรงกับการดำเนินงาน ทั้งยังเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์และการประเมินผลด้วยเหมือนกัน กล่าวคือ ผลประโยชน์นั้นเป็นผลมาจากการดำเนินงานและผลประโยชน์ก็จะมาเป็นตัวกำหนดใหญ่ที่มีการประเมินผล ซึ่งต่างก็ได้รับผลมาจากขั้นตอนการตัดสินใจแล้วทั้งสิ้นนั่นเอง นอกจากนี้ก็มีผลสะท้อนกลับจากการประเมินผลและการดำเนินงานกลับไปสู่การตัดสินใจในอีกด้วย^{๗๘}

นงเยาว์ หลีพันธุ์ สรุปได้ว่า การเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ การร่วมกันรับผิดชอบในเรื่องต่าง ๆ อันมีผลกระทบมาถึงประชาชนเอง การที่จะสามารถทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทเพื่อแก้ไขปัญหาและนำมาซึ่งสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนที่ดีขึ้นได้นั้น ผู้กระทำการเปลี่ยนแปลงจะต้องยอมรับในปรัชญาทางการพัฒนาชุมชน ที่มีมนุษย์ทุกคนต่างมีความปรารถนาที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างมีความสุข ได้รับการปฏิบัติอย่างเป็นธรรมและเป็นที่ยอมรับของผู้อื่นและพร้อมที่จะอุทิศตนเพื่อ

^{๗๗} Delen, Corazan Alma G, People Participation, (Philippine Encyclopedia of Social Works, 1977), pp. 231-236.

^{๗๘} Cohen, J.L. & Arato, A, Civil Society and political theory, (M.I.T. Press, U.S.A, 1997), pp. 7-9.

กิจกรรมชุมชน ขณะเดียวกันจะต้องยอมรับด้วยความบริสุทธิ์ใจว่ามนุษย์นั้นสามารถพัฒนาได้ ถ้ามีโอกาสและการชี้แนะที่ถูกต้อง^{๗๙}

อุดม แต้มชื่นพงศ์ สรุปได้ว่า ความหมายของการมีส่วนร่วม หมายถึง การมีส่วนร่วมในการทำงานของคณะกรรมการสภาตำบลกับประชาชน กลุ่มประชาชน เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งองค์กรของรัฐบาลและเอกชนทั้งโดยตรงและโดยอ้อมในการอนุรักษ์แหล่งน้ำแม่น้ำท่าจีนใน ๕ ลักษณะ คือ ร่วมศึกษาปัญหา ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ ร่วมติดตามและร่วมบำรุงรักษา^{๘๐}

สุเมธ ทรายแก้ว ได้ให้ความหมายกรณีการมีส่วนร่วมว่า การที่ปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มคนเข้ามามีส่วนร่วมเกี่ยวข้อง ร่วมมือและรับผิดชอบในกิจกรรมการพัฒนาที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมในขั้นตอนต่าง ๆ ของการดำเนินกิจกรรมนั้น ๆ โดยมีกลุ่มหรือองค์กรรองรับ ประชาชนที่เข้าร่วม มีการพัฒนาภูมิปัญญาและการรับรู้ สามารถคิดวิเคราะห์และตัดสินใจเพื่อกำหนดการดำเนินชีวิตได้ด้วยตนเอง^{๘๑}

สุรางค์รัตน์ จำเนียรพล ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมว่าเป็นการร่วมมือ ร่วมปฏิบัติและร่วมรับผิดชอบด้วยกัน ไม่ว่าจะปัจเจกบุคคลหรือของกลุ่ม ทั้งนี้เพื่อให้เกิดการดำเนินการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่ต้องการเพื่อบรรลุเป้าหมายที่กำหนด เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การพิจารณา ตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติและร่วมกันรับผิดชอบในเรื่องต่าง ๆ ด้วยตนเอง^{๘๒}

พร พูนขวัญ ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า หมายถึง ความร่วมมือของประชาชน ไม่ว่าจะของปัจเจกบุคคล หรือกลุ่มคนที่เห็นพ้องต้องกันและเข้าร่วมรับผิดชอบหรือเข้าร่วมกิจกรรมที่เป็น

^{๗๙} นงเยาว์ หลีพันธุ์, “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดทำโครงการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็กในจังหวัดจันทบุรี”, *วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล ๒๕๔๗), หน้า ๒๔.

^{๘๐} อุดม แต้มชื่นพงศ์, “การมีส่วนร่วมของคณะกรรมการสภาตำบลในการอนุรักษ์แหล่งน้ำท่าจีนศึกษาเฉพาะกรณีแม่น้ำท่าจีน เขตอำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม”, *วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๗), หน้า ๑๗.

^{๘๑} สุเมธ ทรายแก้ว, “ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดทรัพยากรธรรมชาติศึกษาเฉพาะรายกรณีหมู่บ้านขณะเลิกการประกวดหมู่บ้านดีเด่นระดับจังหวัดนครสวรรค์”, *วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๕.

^{๘๒} สุรางค์รัตน์ จำเนียรพล, “การสร้างประชาสังคมโดยรัฐ: การปรับตัวของประเทศไทย” *วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๙.

ประโยชน์ต่อสังคม เพื่อดำเนินการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ต้องการ โดยการกระทำผ่านกลุ่มคนหรือองค์กร เพื่อให้บรรลุถึงการเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์^{๘๓}

สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง ประชาชนทั้งที่เป็นบุคคลหรือกลุ่มคนร่วมมือกันรับผิดชอบและร่วมเสียสละในการกรำทำกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อพัฒนาและอนุรักษ์สิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม เช่น ร่วมค้นหาสาเหตุของปัญหา ร่วมหาวิธีเพื่อแก้ไขปัญหา ร่วมปฏิบัติงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดและร่วมในการติดตามประเมินผลและบำรุงรักษาสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมโดยมีส่วนร่วม

๒.๓.๒ รูปแบบการมีส่วนร่วม

องค์การสหประชาชาติ^{๘๔} ได้รวบรวมรูปแบบของการมีส่วนร่วมได้ ดังต่อไปนี้

๑) การมีส่วนร่วมแบบเป็นไปเอง เป็นไปโดยการอาสาสมัครหรือการรวมตัวกันขึ้นเองเพื่อแก้ไขปัญหาในกลุ่มของตนเอง โดยไม่ต้องการความช่วยเหลือจากภายนอก มีรูปแบบที่เป็นเป้าหมาย

๒) การมีส่วนร่วมแบบชักนำ เป็นการเข้าร่วมโดยไม่ต้องการความเห็นชอบหรือการสนับสนุนจากรัฐบาล ซึ่งเป็นรูปแบบโดยทั่วไปในประเทศที่กำลังพัฒนาการมีส่วนร่วมแบบบังคับ ซึ่งเป็นผู้มีส่วนร่วมภายใต้การดำเนินนโยบายของรัฐบาลภายใต้การดำเนินงานจากเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือบังคับโดยตรง รูปแบบนี้เป็นรูปแบบที่ผู้ดำเนินการได้รับผลทันที แต่ไม่ได้รับผลระยะยาวและมีผลเสียคือ ไม่ได้รับการสนับสนุนจากประชาชน

ถวิลวดี บุรีกุล^{๘๕} ได้สรุปรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ ๓ ด้าน ดังนี้

๑) ต้องมีวัตถุประสงค์หรือจุดหมายที่ชัดเจน การให้ประชาชนเข้าร่วมในกิจกรรมหนึ่ง ๆ จะต้องมีความชัดเจนและเป้าหมายที่ชัดเจนว่าเป็นไปเพื่ออะไร ผู้เข้าร่วมจะได้ตัดสินใจดีกว่าควรเข้าร่วมหรือไม่

^{๘๓} เอื้อมพร พูนขวัญ, “การมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่นในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมองค์พระปฐมเจดีย์” วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓), หน้า ๑๘.

^{๘๔} United Nation, Popular Participation in Decision Making for Development, (New York: United Nations Publication, 1998) อ้างถึงใน สิริพัฒน์ สาภจิตร, “ปัจจัยที่ส่งผลต่อการตัดสินใจมีส่วนร่วมของประชาชนในการสนับสนุน การบริหารงานองค์การบริหารส่วนตำบล อำเภอ วารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี”, วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญารัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขารัฐประศาสนศาสตร์, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๓๑.

^{๘๕} ถวิล บุรีกุล, การมีส่วนร่วม แนวคิด ทฤษฎีและกระบวนการ, หน้า ๔.

๒) ต้องมีกิจกรรมเป้าหมาย การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมต้องระบุลักษณะของกิจกรรมว่ามีรูปแบบและลักษณะอย่างไร เพื่อที่ประชาชนจะได้ตัดสินใจว่าควรเข้าร่วมหรือไม่

๓) ต้องมีบุคคลหรือกลุ่มเป้าหมาย การให้ประชาชนมีส่วนร่วมจะต้องระบุกลุ่มเป้าหมายอย่างไรก็ตาม โดยทั่วไปกลุ่มเป้าหมายมักถูกจำกัดโดยกิจกรรมและวัตถุประสงค์ของการมีส่วนร่วมอยู่แล้วโดยพื้นฐาน

เมื่อพิจารณาจากความเห็นที่องค์การระหว่างประเทศนักวิชาการและผู้ที่ทำวิจัยได้กล่าวถึงรูปแบบของการมีส่วนร่วมข้างต้นแล้วเห็นว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นแบ่งออกเป็น

การที่ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมโดยตรงสมัครใจและร่วมเข้าไปแก้ปัญหาตนเอง

การเข้าไปมีส่วนร่วม โดยมีบุคคลอื่นมาชักจูงบังคับ แล้วจึงจะเข้าไปมีส่วนร่วม ไม่ว่าจะเป็นการเข้าไปมีส่วนร่วมโดยตรงหรือผ่านองค์กรผู้แทนหรือกรรมการกลุ่มหรือชุมชน

๒.๓.๓ ขั้นตอนของการมีส่วนร่วมของประชาชน

ธีระพงษ์ แก้วหาวงษ์ กล่าวถึงขั้นตอนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการร่วมกันเข้ามาแก้ปัญหาของชุมชน มีดังนี้

- ๑) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ มีการกำหนดความต้องการและจัดลำดับความสำคัญ
- ๒) การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ
- ๓) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์
- ๔) การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลงาน^{๘๖}

ไพรัตน์ เตชะรินทร์^{๘๗} กล่าวถึงขั้นตอนการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานให้บรรลุตามวัตถุประสงค์และนโยบายพัฒนาที่กำหนดไว้ ๗ ประการ คือ

- ๑) ร่วมทำการศึกษาค้นคว้าปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในองค์กร
- ๒) ร่วมคิดหรือสร้างรูปแบบวิธีการพัฒนา เพื่อแก้ไขและลดปัญหาขององค์กรหรือเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อองค์กรหรือสนองความต้องการ

^{๘๖} ธีระพงษ์ แก้วหาวงษ์, กระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็ง ประชาคม ประชาสังคม, (ขอนแก่น: โครงการจัดตั้งมูลนิธิเสริมสร้างความเข้มแข็ง ชมนรณนักวิชาการสาธารณสุขภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, ๒๕๔๓), หน้า ๑๔๙ - ๑๖๓.

^{๘๗} ไพรัตน์ เตชะรินทร์, ทบทวนการพัฒนาชนบทไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ดีแอนด์เอส, ๒๕๒๕), หน้า ๗.

๓) ร่วมวางแผนนโยบายหรือแผนงานหรือโครงการหรือกิจกรรม เพื่อกำจัดหรือแก้ไขและสนองความต้องการขององค์กร

๔) ร่วมตัดสินใจการใช้ทรัพยากรที่มีจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม

๕) ร่วมจัดหรือปรับปรุงระบบบริหารงานพัฒนาให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

๖) ร่วมการลงทุนโครงการชุมชนตามขีดความสามารถของตนเองและหน่วยงาน

๗) ร่วมปฏิบัติตามนโยบายแผนงาน โครงการและกิจกรรมให้บรรลุเป้าหมายที่วางไว้ร่วมควบคุม ติดตาม ประเมินผล และร่วมบำรุงรักษาโครงการและกิจกรรมที่ทำให้ทั้งภาครัฐและเอกชนให้เกิดประโยชน์ตลอดไป

อคิน ระพีพัฒน์^{๘๘} ได้แบ่งขั้นตอนในการเข้ามาร่วมของประชาชนในการแก้ปัญหาชุมชนออกเป็น ๔ ขั้นตอนดังนี้ คือ

๑. การค้นหาปัญหา สาเหตุของปัญหา ตลอดจนแนวทางแก้ไข

๒. การตัดสินใจเลือกแนวทางและวางแผนพัฒนาแก้ไขปัญหา

๓. การปฏิบัติงานในกิจกรรมการพัฒนา

๔. การประเมินผลงานกิจกรรมการพัฒนา

ดังนั้น สรุปได้ว่า ขั้นตอนการมีส่วนร่วม เริ่มตั้งแต่การเข้ามาร่วมคิดค้นหาสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชนของตนเอง วิเคราะห์สภาพปัญหาร่วมกัน หาวิธีการแก้ไขปัญหา เข้าร่วมแก้ไขปัญหากับโครงการที่กำหนดได้ และติดตามประเมินผลงานที่เกิดขึ้น แล้วนำมาปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้น

๒.๓.๔ กระบวนการมีส่วนร่วม

นักวิชาการและผู้ที่เคยทำการศึกษาวิจัยเรื่องการมีส่วนร่วม ได้กล่าวถึงกระบวนการของการมีส่วนร่วม ดังนี้

Who and Uncef^{๘๙} ได้เสนอกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินการกิจกรรมได้ ๔ ขั้นตอน ดังนี้

^{๘๘} อคิน ระพีพัฒน์, การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์การศึกษา นโยบายสาธารณสุข, ๒๕๔๗), หน้า ๓๒๑.

^{๘๙} WHO and UNICEF, Report of the international conference on primary health care, (New York: N.P.Press, 1978), p. 41.

๑) การวางแผน ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหา จัดลำดับความสำคัญ ตั้งเป้าหมายกำหนดการใช้ทรัพยากร กำหนดวิธีการติดตาม ประเมินผลและการตัดสินใจด้วยตนเอง

๒) การดำเนินงาน ประชาชนต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการบริหารการใช้ ทรัพยากรและความมีความรับผิดชอบในการควบคุมจัดสรรการเงิน

๓) การใช้ประโยชน์ ประชาชนต้องนำเอาหลักใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ซึ่งเป็นการเพิ่ม ระดับของการพึ่งพาตนเองและการควบคุมทางสังคม

๔) การได้รับประโยชน์ ประชาชนต้องได้รับการแจกจ่ายผลประโยชน์จากชุมชนในพื้นที่ฐาน ที่เท่าเทียมกัน ซึ่งเป็นผลประโยชน์ส่วนตัว หรือสังคมหรือในรูปวัตถุก็ได้

อรรถัย ก๊กผล^{๙๐} เห็นว่ากระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นเงื่อนไขแห่งความสำเร็จ ปัจจัยแห่งความสำเร็จที่ควรยึดถือไว้ในการออกแบบหรือบริหารจัดการโครงการและมีส่วนร่วมของ ประชาชน ประกอบด้วย 4S คือ

๑) Starting Early กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนจะต้องดำเนินการก่อนการ ตัดสินใจ ที่ผ่านมามีความล้มเหลวของการมีส่วนร่วมของประชาชนเกิดจากภาครัฐ เริ่มกระบวนการการ มีส่วนร่วมล่าช้า หลังมีการตัดสินใจเรียบร้อยแล้วหรือมีข้อผูกมัดอื่น ๆ จนเปลี่ยนแปลงไม่ได้หรือ หลังจากเกิดความขัดแย้งขึ้น อย่างไรก็ตาม การจัดทำให้มีการรับฟังความคิดเห็นก่อนการตัดสินใจไม่ได้ หมายความว่าก่อนการตัดสินใจไม่กัวัน ควรให้มีเวลา เพียงพอในการรับฟังความคิดเห็นอย่าง กว้างขวาง เพื่อให้การตัดสินใจสะท้อนความคิดเห็นของชุมชน

๒) Stakeholders ผู้ที่ได้รับผลกระทบหรือผู้ที่มีส่วนได้เสียทุกฝ่ายไม่ว่าโดยตรงหรือ ทางอ้อม ถือว่าเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ควรมีโอกาสเข้าสู่กระบวนการมีส่วนร่วม สำหรับกลุ่มที่ได้รับ ผลกระทบโดยตรงอาจต้องได้รับฟังข้อมูลหรือปรึกษาเป็นกลุ่ม ๆ หน่วยงานที่รับผิดชอบต้องให้ ความสำคัญในการระบุผู้มีส่วนได้เสียส่วนเสีย ระวังไม่ให้เกิดการผิดกลุ่มเป้าหมาย ต้องตระหนักว่า ประชาชนแต่ละกลุ่มได้รับผลกระทบจากประเด็นการตัดสินใจไม่เท่ากัน บ่อยครั้งที่เรามักคิดว่า ประชาชนเป็นกลุ่มเดียวกัน ในความจริงผู้ที่ได้รับผลกระทบมีหลากหลายกลุ่ม การบริหาร การจัดการ มีส่วนร่วมต้องมั่นใจว่ากลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ที่สำคัญทุกกลุ่มมีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วม และแต่ละ กลุ่มอาจมีรูปแบบการมีส่วนร่วมที่แตกต่างกัน เพื่ออำนวยความสะดวกให้กลุ่มผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย เข้ามามีส่วนร่วม เช่น กำหนดเวลาการรับฟังความคิดเห็นที่ชาวบ้านมาร่วมได้หรือการใช้ภาษาท้องถิ่นรวมทั้งการอำนวยความสะดวก

^{๙๐} อรรถัย ก๊กผล, การบริหารปกครองสาธารณะ : การบริหารรัฐกิจในศตวรรษที่ ๒๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (ปทุมธานี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ศูนย์รังสิต, ๒๕๕๖), หน้า ๙๘ - ๑๑๑.

ความสะดวกให้ชาวบ้านในการเดินทางไปร่วม การพยายามเข้าหากลุ่มที่ด้อยโอกาสในสังคม เช่น คนยากจน ผู้หญิงคนชราและเด็ก

๓) Sincerity การมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่มีความละเอียดอ่อนและความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานที่รับผิดชอบ ในการจัดกระบวนการมีส่วนร่วมและประชาชนถือว่าเป็น ความสำคัญในการบริหารการมีส่วนร่วมให้ประสบความสำเร็จ หน่วยงานของรัฐเป็นเจ้าของโครงการ หรือมีอำนาจอนุมัติการจัดกระบวนการอย่างจริงจัง เปิดเผย ข้อสัตย์ปราศจากอคติให้เกียรติซึ่งกันและกัน มีการสื่อสารสองทางตลอดเวลา โดยเฉพาะให้ข้อมูลที่ถูกต้องเพียงพอ ตอบสนองต่อความสงสัยของผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย รวมทั้งแจ้งความก้าวหน้าหรือเปลี่ยนแปลงของโครงการอย่างต่อเนื่อง และอธิบายกระบวนการได้อย่างชัดเจน ลดปัญหาข้อสงสัยที่อาจก่อให้เกิดข่าวลือให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในระยะเริ่มต้น ขณะเดียวกันตั้งใจรับฟังข้อมูลและความคิดเห็นและนำไปเป็นข้อมูลสำหรับการตัดสินใจ ซึ่งข้อมูลเหล่านี้เป็นพื้นฐานของความน่าเชื่อถือและความไว้วางใจซึ่งกันและกัน อันนำมาสู่ความร่วมมือร่วมใจและการสื่อสารที่ดีขึ้น

๔) Suitability การเลือกเทคนิคหรือรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนต้องพิจารณาจากประเภทและขนาดของโครงการ โดยคำนึงถึงความเหมาะสม ความหลากหลายและลักษณะที่แตกต่างกันของทีและกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียตลอดจนความแตกต่างทางด้านวัฒนธรรมสังคม และค่านิยม ระดับความสนใจของชุมชนในประเด็นหรือโครงการความสามารถหรือความพร้อมรวมทั้งรวมทั้งข้อจำกัดของหน่วยงานที่รับผิดชอบในการจัดกระบวนการมีส่วนร่วม เช่น ด้านระยะเวลา บุคลากรและงบประมาณ ความสำเร็จของการมีส่วนร่วมอยู่ที่ความสามารถในการวิเคราะห์สถานการณ์และเลือกกระบวนการมีส่วนร่วมที่เหมาะสม การมีส่วนร่วมที่สร้างสรรค์ต้องประกอบด้วยกระบวนการย่อยหลายรูปแบบ ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ นอกจากนั้นยังต้องตระหนักว่าการให้ข้อมูลข่าวสารและข้อเท็จจริงเป็นองค์ประกอบที่ขาดไม่ได้ของการปรึกษาหารือที่มีประสิทธิผล

กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนไม่มีวิธีที่ดีที่สุด จำเป็นต้องปรับตามสถานการณ์ ซึ่งประกอบไปด้วยตัวแปรหลากหลาย เช่น ประเด็นสาธารณะที่ต้องนำไปสู่กระบวนการมีส่วนร่วม เทคนิคการมีส่วนร่วมของประชาชน รวมทั้งกลุ่มเป้าหมายหรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่ควรเข้าสู่กระบวนการมีส่วนร่วม รวมทั้งปทัสถาน วัฒนธรรม ชุมชน และบริบททางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง มีผลต่อกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนทั้งสิ้น

๒.๓.๕ การประยุกต์ใช้เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วม

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ ได้เสนอหลักการสำคัญของการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ทำให้เกิดความสำเร็จ ๕ ประการ ดังนี้^{๙๑}

๑) ภาวะผู้นำที่จะสร้างความเชื่อมั่น ศรัทธาและความร่วมมือร่วมใจในการทำงานที่มีความสอดคล้องกัน ซึ่งต้องมีวิสัยทัศน์ในเชิงกลยุทธ์ความซื่อสัตย์สุจริตและเสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวม

๒) การสร้างค่านิยมในการทำงานกันอย่างเหนียวแน่น จึงจะทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่เป็นมิตรภาพอย่างแท้จริง

๓) การพัฒนาปรับปรุงการทำงานอย่างสม่ำเสมอเพื่อให้เกิดการปรับกระบวนการทำงานอย่างต่อเนื่อง

๔) การจัดทำฐานข้อมูลสมาชิกเครือข่ายเพื่อใช้ในการติดต่อประสานงานและมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน

๕) การสร้างช่องทางในการติดต่อสื่อสารและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน

การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ ๒ ประเด็น คือ

๑) การจัดกระบวนการเรียนรู้สามารถทำได้ดังนี้

๑.๑ จัดเวทีวิเคราะห์สถานการณ์ของประชาชนเพื่อทำความเข้าใจและเรียนรู้ร่วมกันในเรื่องระเบียบต่าง ๆ

๑.๒ จัดเวทีแลกเปลี่ยนข้อมูล ประสพการณ์หรือจัดทัศนศึกษาภายในชุมชนและระหว่างองค์กรต่าง ๆ กับประชาชน

๑.๓ จัดอบรมทักษะเฉพาะด้านต่าง ๆ เพื่อการพัฒนาทักษะ

๑.๔ ลงมือปฏิบัติจริง

๑.๕ สรุปบทเรียนและถ่ายทอดประสพการณ์ที่จะนำไปสู่การปรับปรุง กระบวนการทำงานที่เหมาะสม

๒.๓.๖ เงื่อนไขการมีส่วนร่วม

ลักษณะการมีส่วนร่วมจากความเกี่ยวข้องทางด้านเหตุผล โดยการเปิดโอกาสให้สังคมองค์กรต่าง ๆ ในชุมชน ประชาชนมีบทบาทหลัก ตามสิทธิหน้าที่ ในการเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ตั้งแต่การคิดริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ วางแผน การร่วมมือปฏิบัติและการรับผิดชอบใน

^{๙๑} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ, “แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาระบบราชการ พ.ศ. ๒๕๕๑-๒๕๕๕”, หน้า ๒๓.

ผลกระทบที่เกิดขึ้น รวมทั้งส่งเสริม ชักนำ สนับสนุนให้การดำเนินงานเกิดผลประโยชน์ต่อชุมชน ตาม จุดมุ่งหมายที่กำหนดด้วยความสมัครใจ ลักษณะการมีส่วนร่วมจากความเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจเป็น เครื่องชี้นำตนเอง ให้เข้ามามีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นริเริ่มสร้างสรรค์การกระทำที่บรรลุวัตถุประสงค์ที่ กำหนดไว้ ทำให้ผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วม เกิดความผูกพัน มีความรู้สึกรับผิดชอบต่อกิจกรรมที่ดำเนินงาน ด้วยความสมัครใจ

จากแนวคิดและทัศนะที่ได้กล่าวมาข้างต้นทั้งหมด สามารถแยกประเด็นสรุปได้ว่าการมี ส่วนร่วมของประชาชนเกิดขึ้นจาก เป้าหมายที่ต้องการ ค่านิยม ความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณี ความ ผูกพัน การเสริมแรง โอกาส ความสามารถ การสนับสนุน ความคาดหวังในสิ่งที่ต้องการ โดยมี พื้นฐานของการมีส่วนร่วม แต่การทำกิจกรรมต่าง ๆ นั้นต้องมีเงื่อนไขที่จะต้องทำและปฏิบัติร่วมกัน ดังนี้

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์^{๙๒} กล่าวถึงเงื่อนไขการมีส่วนร่วมไว้ ๓ ประการ ดังนี้

- ๑) ประชาชนต้องมีอิสระจะมีส่วนร่วม
- ๒) ประชาชนต้องเต็มใจที่จะมีส่วนร่วม
- ๓) ประชาชนต้องสามารถที่จะมีส่วนร่วมนอกจากนี้ความสำเร็จของการมีส่วนร่วมยัง ขึ้นอยู่กับเงื่อนไข ดังต่อไปนี้
 - ๓.๑ ประชาชนต้องมีเวลาที่จะมีส่วนร่วมในกิจกรรม
 - ๓.๒ ประชาชนต้องไม่เสียเงินทองค่าใช้จ่ายในการมีส่วนร่วมมากเกินไปที่เขาประเมิน ถึงผลตอบแทนที่จะได้รับ
 - ๓.๓ ประชาชนต้องมีความสนใจที่สัมพันธ์สอดคล้องกับการมีส่วนร่วม
 - ๓.๔ ประชาชนต้องสามารถสื่อสารรู้เรื่องกับทั้งสองฝ่าย และประชาชนต้องไม่รู้สึก กระทบกระเทือนต่อตำแหน่งหน้าที่หรือสถานภาพทางสังคมหากจะมีส่วนร่วม

๒.๓.๗ วัตถุประสงค์ของการให้ประชาชนมีส่วนร่วม

การทำงานร่วมกันนั้นต้องมีวัตถุประสงค์คือข้อกำหนดที่เราตั้งขึ้นมาว่าเราทำสิ่งนั้น ๆ เพื่อ อะไร เป้าหมายและวัตถุประสงค์จะต้องสอดคล้องกันและเป็นไปได้ในเชิงหลักการทางวิทยาศาสตร์ เช่นเมื่อได้ตามเป้าหมายที่ตั้งไว้แล้วก็นำมาซึ่งวัตถุประสงค์ที่จะทำร่วมกัน

^{๙๒} นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์, กลวิธีแนวทางการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสภารการพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๘๗.

นฤนาท พุทไธสง^{๙๓} ได้สรุปว่าวัตถุประสงค์ของการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในโครงการพัฒนาต่าง ๆ มีดังนี้

๑) เมื่อได้รับข้อมูลข่าวสาร ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโครงการหรือกิจการและผลกระทบที่อาจเกิดขึ้น

๒) เพื่อช่วยในการชี้ประเด็นปัญหาและคุณค่าต่าง ๆ ของสิ่งแวดล้อม

๓) เพื่อแสดงความคิดเห็นอันอาจเป็นประโยชน์ในการแก้ปัญหา

สรุปว่าการมีส่วนร่วม คือ เป็นผลมาจากการเห็นพ้องกันในเรื่องของความต้องการและทิศทางของการเปลี่ยนแปลงและความเห็นพ้องต้องกัน จะต้องมีการเกิดความคิดริเริ่มโครงการเพื่อการปฏิบัติ เหตุผลเบื้องต้นของการที่มีคนมารวมกันได้ควรจะต้องมีการตระหนักว่าปฏิบัติการทั้งหมดหรือการกระทำทั้งหมด ที่ทำโดยกลุ่มหรือในนามกลุ่มนั้น การทำผ่านองค์การ ดังนั้นองค์การจะต้องเป็นเสมือนตัวนำให้บรรลุถึงความเปลี่ยนแปลงได้

๒.๔ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถาน

๒.๔.๑ ที่มาและความสำคัญของโบราณสถาน

স্যันท์ ไพรัชญจักร^{๙๔} กล่าวว่า โบราณสถาน โบราณวัตถุและศิลปวัตถุ เป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมประเภทจับต้องได้มีฐานะเป็น “ทรัพย์สินของแผ่นดิน” ประเทศหนึ่งและในทางวิชาการเรียกรวม ๆ ว่า ทรัพยากรทางโบราณคดี ซึ่งหมายถึง สถานที่ สิ่งก่อสร้าง รวมทั้งวัตถุสิ่งของที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์และวัฒนธรรมในอดีตทุกยุคทุกสมัยและเป็นสิ่งที่มีคุณค่าความสำคัญสามารถนำมาจัดการให้เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตของคนในยุคปัจจุบันและส่งต่อไปให้คนรุ่นต่อ ๆ ไป ได้ใช้ประโยชน์ในอนาคตได้

^{๙๓} นฤนาท พุทไธสง, พ.ต.ต., “ความคิดเห็นของประชาชนในท้องถิ่นต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมโบราณสถาน : ศึกษาเฉพาะกรณีโบราณสถานในบริเวณเกาะเมืองจังหวัดพระนครศรีอยุธยา”, วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑), หน้า ๒๑.

^{๙๔} สยามันต์ ไพรัชญจักร, การจัดการโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถาน โดยองค์การปกครองท้องถิ่น, (นนทบุรี: สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๔๘), หน้า ๒๓.

๒.๔.๒ ความหมายของโบราณคดี

พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (มาตรา ๔)^{๔๕} ได้ให้ความหมายว่า “โบราณสถาน” คือ อสังหาริมทรัพย์ โดยเฉพาะอายุหรือลักษณะแห่งการก่อสร้างหรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของ อสังหาริมทรัพย์นั้นเป็นประโยชน์ทางศิลป ประวัติศาสตร์หรือโบราณคดี ทั้งนี้ให้รวมถึงสถานที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดี ประวัติศาสตร์และอุทยาน ประวัติศาสตร์ ซึ่งจำแนกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ตามหลักสากลได้ดังนี้ อนุสาวรีย์ ประติมากรรมขนาดใหญ่ รูปเคารพ (Nation Statues) อาคารสัญลักษณ์ ประจำเมือง (Nation Landmarks) สถาปัตยกรรมแห่งชาติ (Nation Architecture) ย่านประวัติศาสตร์หรือหมู่บ้านประวัติศาสตร์ (National Historical District or Villages) อุทยานประวัติศาสตร์(Nation Historical Park)

ส่วน “โบราณวัตถุ” หมายความว่า อสังหาริมทรัพย์ที่เป็นของโบราณ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งประดิษฐ์หรือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หรือที่เป็นส่วนหนึ่งส่วนใดของโบราณสถาน ซากมนุษย์หรือซากสัตว์ซึ่งโดยอายุโดยลักษณะแห่งการประดิษฐ์หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้นเป็นประโยชน์ทางศิลป ประวัติศาสตร์หรือโบราณคดีและ “ศิลปวัตถุ” หมายความว่า สิ่งที่ทำด้วยฝีมืออย่างประณีตและมีคุณค่าสูงในทางศิลป

โบราณสถาน หมายถึง สิ่งก่อสร้าง ที่เกิดจากคนทำขึ้นโดยใช้วัสดุต่าง ๆ ที่คงทนถาวร เช่น หิน ดินเผาไฟและวัสดุที่ผุสลายได้ง่าย เช่น ไม้ไผ่ ไม้จริง ดินเหนียว สถานที่ธรรมชาติ ประเภทถ้ำและเพิงผา ที่คนสมัยโบราณและดัดแปลงก่อสร้างต่อเติมเป็นอาคาร โรงเรือนเพื่อใช้ประโยชน์เป็นบ้านเรือนที่อยู่

๒.๔.๓ ประเภทของโบราณสถาน

พระราชบัญญัติโบราณ โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (ฉบับที่ ๒)^{๔๖} ฉบับพิเศษของโบราณแยกได้ ๒ วิธีดังนี้

๑) แบ่งแยกโดยพิจารณาตามหลักกรรมสิทธิ์ คือน แบ่งเป็น

๑.๑ โบราณสถานที่มีเจ้าของหรือผู้ครอบครองโดยชอบด้วยกฎหมาย

^{๔๕} พระราชบัญญัติบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๑๔ แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติ โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (ฉบับที่ ๒), ๒๕๓๕.

^{๔๖} อ้างถึงแล้ว.

- ๑.๒ โบราณสถานที่ไม่มีเจ้าของหรือผู้ครอบครองโดยชอบด้วยกฎหมาย
- ๒) แบ่งโดยพิจารณาหลักการขึ้นทะเบียน คือ แบ่งเป็น
 - ๒.๑ โบราณสถานที่ขึ้นทะเบียน
 - ๒.๒ โบราณสถานที่ไม่ได้ขึ้นทะเบียน

อย่างไรก็ตาม ในบางครั้ง กรมศิลปากร ยังไม่ได้ใช้เงื่อนไขอื่น ๆ อีก เพื่อให้สอดคล้องกับการบริหารจัดการโบราณสถาน ดังนี้

๑) แบ่งตามคุณค่าและความสำคัญ

๑.๑ โบราณสถานระดับชาติ ได้แก่ โบราณที่มีคุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี ศิลปะ สถาปัตยกรรม วิชาการ สังคมหรือกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งมีความสำคัญต่อชุมชนใดคนหนึ่งที่มี ประวัติความเป็นมาเกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์และราชสำนัก โดยมีหลักฐานบ่งชี้อย่างชัดเจน โบราณสถานซึ่งมีลักษณะเด่น เป็นตัวแทนขององค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม หรือศิลปกรรมที่มีคุณค่าทางสุนทรียภาพ หรือสามารถบ่งชี้ได้ถึงพัฒนาการทางศิลปะ สถาปัตยกรรมโบราณที่มีลักษณะหาได้ยาก และมีเหลืออยู่น้อยแหล่ง เป็นตัวแทนของรูปแบบใด ๆ ที่มีลักษณะเฉพาะโบราณสถานที่ยังไม่ได้มีการสำรวจ ดำเนินการขุดค้น ขุดแต่งทางโบราณคดีหรือขึ้นทะเบียนโบราณสถาน ซึ่งเป็นโบราณสถานร้าง ที่มีความเก่าแก่และไม่มีการใช้งานในลักษณะที่สืบเนื่องจากประโยชน์ใช้สอยดั้งเดิมของโบราณสถาน

๑.๒ โบราณสถานระดับท้องถิ่น ได้แก่ โบราณสถานที่มีคุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลปะ สถาปัตยกรรม วิชาการ สังคมหรือกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งมีความสำคัญเฉพาะโดยต่อชุมชนในท้องถิ่นในท้องถิ่นหนึ่งเท่านั้น โบราณสถานที่มีลักษณะที่นอกเหนือไปจากที่บ่งชี้ถึงความเป็นโบราณสถานระดับชาติ

๒. แบ่งตามลักษณะปรากฏ

- ๒.๑ โบราณสถานที่เห็นรูปทรงชัดเจน
- ๒.๒ ซากโบราณสถาน คือ สิ่งก่อสร้างหรือสถาปัตยกรรมที่เคยเป็นรูปทรงและใช้ประโยชน์มาแต่อดีต แต่ปัจจุบันเสื่อมสภาพลงจนเห็นรูปทรงที่ชัดเจน แต่ยังมีคุณค่าในฐานะที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญ

๓. แบ่งตามวัสดุก่อสร้าง

- ๓.๑ โบราณสถานที่สร้างด้วยหิน
- ๓.๒ โบราณสถานที่สร้างด้วยอิฐ
- ๓.๓ โบราณสถานที่สร้างด้วยหินหรือศิลาแลง

๓.๔ โบราณสถานที่สร้างด้วยต้นไม้

๔. แบ่งตามประโยชน์ใช้สอย

๔.๑ โบราณสถานร้าง (Dead Monument) หมายถึง สิ่งก่อสร้าง อาคาร สถาปัตยกรรมที่เป็นโบราณสถานที่ยังคงมีอยู่แต่ไม่ได้อาศัยประโยชน์ตามหน้าที่ใช้งานดั้งเดิมในอดีต จนกลายเป็นหลักฐานทางโบราณคดี

๔.๒ โบราณสถานที่ยังใช้ประโยชน์ (Dead Monument) หมายถึง โบราณสถานที่ยังคงมีการใช้ประโยชน์มาจนถึงปัจจุบันนี้

๒.๔.๔ แนวคิดกระบวนการและขั้นตอนการจัดการโบราณสถาน

กรมศิลปากร^{๙๗} กล่าวว่า การดำเนินการจัดการโบราณสถานให้คงอยู่นั้น เป็นขั้นตอนที่ประกอบด้วยกระบวนการต่าง ๆ มากมาย ทั้งการดำเนินการวิชาการ ตลอดจนวิธีการปฏิบัติงานที่ต้องใช้เทคนิคเฉพาะ ดังนี้

ขั้นการสำรวจศึกษาและวิจัย การสำรวจโบราณสถาน ทั้งจำนวน องค์ประกอบ สภาพของโบราณสถาน และจำเป็นต้องศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของโบราณสถาน ลักษณะคุณค่าทางศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์และโบราณคดีของโบราณสถานนั้น ๆ

ขั้นการพิทักษ์รักษา เป็นขั้นตอนการควบคุมดูแลโบราณสถานให้คงสภาพเดิม โดยมีมาตรการขั้นพื้นฐานในการพิทักษ์รักษาโบราณสถาน คือมาตรการป้องกัน เป็นการกำหนดแนวทางและวิธีปฏิบัติไม่ให้โบราณสถานถูกละเลย มาตรการในการปราบปราม เป็นการลงโทษผู้กระทำความผิดในเรื่องทำลายโบราณสถาน อาจจะออกมาในรูปแบบการบังคับใช้กฎหมายมาตรการในการอนุรักษ์ เป็นกระบวนการใหญ่ที่ใช้ในการจัดการโบราณสถานให้คงอยู่และเป็นกลไกกลทางการบริหารจัดการเข้าคุ้มครอง เพื่อไม่ให้เกิดการแก้ไขหรือทำลายหลักฐานนั้น

ขั้นตอนการใช้ประโยชน์ เป็นกระบวนการในการบริการจัดการโบราณสถานให้เกิดประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ดังนี้

- ๑) ประโยชน์ทางการศึกษา
- ๒) ประโยชน์ทางสังคม
- ๓) ประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจและการท่องเที่ยว
- ๔) ประโยชน์ทางการเมือง

^{๙๗} กรมศิลปากร, ระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน, หน้า ๔๙ - ๕๑.

กรมศิลปากร^{๙๘} กล่าวว่า การอนุรักษ์โบราณสถานเป็นกระบวนการใหญ่ในการจัดการโบราณสถาน เพื่อให้คงอยู่และสามารถก่อให้เกิดประโยชน์ต่อเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมต่อไป ซึ่งมีวิธีดำเนินการอนุรักษ์โบราณสถานอย่างครบกระบวนการและถูกวิธีนั้น มีขั้นตอนดังต่อไปนี้

- ๑) ชั้นการป้องกันการเสื่อมสภาพ
- ๒) ชั้นการรักษาสภาพ
- ๓) ชั้นการเสริมความแข็งแรง
- ๔) ชั้นการบูรณะ
- ๕) ชั้นแบบจำลอง
- ๖) ชั้นการสร้างชิ้นใหม่
- ๗) ชั้นการประยุกต์ใช้สอย

ดังนั้น สรุปได้ว่ากระบวนการและขั้นตอนการจัดการโบราณสถานนั้น เพื่อต้องการให้โบราณสถานคงอยู่กับสถานที่ท่องเที่ยวที่ท่องเที่ยว โดยอาศัยทุกคนในการอนุรักษ์และพัฒนาตามขั้นตอน เพื่อให้เกิดรูปธรรมและเป็นประโยชน์มากที่สุด

๒.๔.๕ แนวคิดการอนุรักษ์โบราณสถาน

ตามระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน พ. ศ. ๒๕๒๘^{๙๙} การอนุรักษ์หมายความว่า การดูแล รักษา เพื่อให้คงคุณค่าไว้และให้หมายรวมถึงการป้องกัน รักษา การสงวน การปฏิสังขรณ์ และการบูรณะด้วยการสงวนรักษา หมายถึง รักษาไว้ตามสภาพของเดิมอย่างที่เคยเป็นมา การบูรณะ หมายถึง การซ่อมแซมและปรับปรุงทรงลักษณะกลมกลืนเหมือนของเดิมมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ แต่ต้องแสดงความแตกต่างของสิ่งที่มีอยู่เดิมและสิ่งที่ทำขึ้นใหม่

สิทธิพร ภิรมย์รัตน์^{๑๐๐} เสนอว่า แรงจูงใจหลายประการที่ผลักดันและนำไปสู่การดำเนินการในการอนุรักษ์ ได้แก่

- ๑) เพื่อพิทักษ์มรดกของสังคม คือ การอนุรักษ์เพื่อเป็นการพิทักษ์มรดกที่ได้รับมาจากอดีตไว้ให้ผู้คนในปัจจุบันและอนาคตได้ชื่นชมกับมรดกที่บรรพบุรุษของเราได้สร้างไว้

^{๙๘} กรมศิลปากร, ระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน, หน้า ๙๗ - ๙๘.

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๑.

^{๑๐๐} สิทธิพร ภิรมย์รัตน์, การอนุรักษ์ชุมชนเมืองและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม:แนวคิดหลักการ และผลปฏิบัติการ, หน้า ๔๒.

๒) เพื่อสร้างความหลากหลายมีชีวิตชีวาให้เกิดขึ้นในเมือง คือ ชุมชนที่มีสภาพแวดล้อมที่หลากหลายทั้งเก่าและใหม่ที่ผสมผสานกันอย่างมีสมยอมมีชีวิตชีวาน่าอยู่อาศัยมากกว่าชุมชนที่สร้างขึ้นใหม่ทั้งหมด

๓) เพื่อผลประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ คือ การอนุรักษ์มักจะทำให้ผลตอบแทนทางด้านเศรษฐกิจในรูปแบบที่หลากหลาย ผลตอบแทนเหล่านั้นมักจะมาจากกิจกรรม พาณิชยกรรมและการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นภายหลังการอนุรักษ์

๔) เพื่อเป็นสัญลักษณ์ คือ การอนุรักษ์เป็นการรักษาสิ่งที่เคยมีในอดีตไว้เป็นสัญลักษณ์หรือตัวแทน เพื่อให้คนรุ่นหลังได้รู้จัก รับประทานและเกิดความภาคภูมิใจ

ดังนั้น การอนุรักษ์โบราณสถาน ในการศึกษายังหมายรวมถึงท่าทีหรือความคิดของผู้ใดหรือหน่วยงานใดที่มีเจตนาในการอนุรักษ์โบราณสถาน ตามความเข้าใจและวิธีการของสังคมในแต่ละสมัย

๒.๔.๖ ลักษณะของเมืองและย่านประวัติศาสตร์

ลักษณะของเมืองประวัติศาสตร์นั้น มีอายุช่วง (Life span) อยู่ในช่วงใดช่วงหนึ่งหรือหลายช่วงเวลาในอดีต หรือตั้งแต่ช่วงเวลาในอดีตเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน เมืองเหล่านั้นมีหลายลักษณะแตกต่างกันตามขนาด เนื้อหาทางวัฒนธรรม การตั้งถิ่นฐานและการใช้ประโยชน์ของเมืองนั้น การแบ่งตามช่วงอายุของเมือง สามารถแบ่งได้เป็น ๔ ประเภท คือ^{๑๑๑}

๑) เมืองร้าง (Abandoned/Dead Ancient/Historic city) เป็นเมืองที่มีความเจริญรุ่งเรืองอยู่ในช่วงเวลาหนึ่งหรือหลายช่วง ก่อนที่จะถูกทิ้งร้างไปจนถึงปัจจุบัน อาจเนื่องจากภัยสงครามหรือภัยพิบัติต่าง ๆ เมืองลักษณะนี้สามารถคงอยู่ต่อไปได้เรื่อย ๆ ยกเว้น วัสดุและโครงสร้างโบราณสถานที่อาจเสื่อมโทรมไปตามกาลเวลา แต่เนื่องจากไม่มีการใช้งานเข้าแทรกแซง เมืองลักษณะนี้จึงไม่เสี่ยงอันตรายมากนักและต้องการเพียงแผนงานเพื่อการอนุรักษ์ การนำเสนอและการบำรุงรักษา

๒) เมืองโบราณที่ถูกทิ้งร้างและนำกลับมาใช้ใหม่ในปัจจุบัน เนื่องจากพื้นที่ในการตั้งถิ่นฐานในปัจจุบันถูกจำกัดขึ้น จึงมีการกลับไปตั้งถิ่นฐานที่เดิมและการไปตั้งถิ่นฐานแบบนี้จะไปทำลายหลักฐานของเมืองโบราณเดิมโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ เป็นปรากฏการณ์ของการขยายตัวของประชากร โดยเฉพาะในประเทศที่กำลังพัฒนา โดยจะเห็นได้จากการบุกรุกเมืองและทำลายโบราณสถานซึ่งเป็นองค์ประกอบและเนื้อหาของเมืองเพื่อการสร้างอาคารใหม่ ๆ ประกอบกับความจำเป็นในการเพิ่ม

^{๑๑๑} ธาดา สุทธิธรรม, ทฤษฎีและแนวปฏิบัติการอนุรักษ์อนุสรณ์สถานและแหล่งโบราณคดี, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท หิรัญพัฒน์ จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๔๒.

ปริมาณของระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ ซึ่งหากไม่คำนึงถึงแผนผังเมืองโบราณจะมีผลทำให้ สัดส่วน ขนาด รูปแบบการใช้สอย และบรรยากาศของเมืองเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตอย่างสิ้นเชิง ฉะนั้นสิ่งสำคัญของมาตรการการอนุรักษ์ คือการพิจารณาปรับใช้ให้เข้ากับกิจกรรมใหม่ ๆ ของเมืองอย่างรอบคอบ โดยการท่องเที่ยวอาจมีผลในการช่วยเหลือทางเศรษฐกิจและจิตใจให้มีการอนุรักษ์ แต่อาจส่งผลในทางบวกและทางลบในเวลาเดียวกัน ซึ่งเป็นหน้าที่ของรัฐบาลและประชาชนที่จะต้องดำเนินการเพื่อความอยู่รอดของเมือง

๓) เมืองที่มีการพัฒนามาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน (Living Ancient/Historic City) เป็นเมืองโบราณหรือเมืองประวัติศาสตร์ ที่มีการใช้งานสืบเนื่องจากอดีตจนถึงปัจจุบัน แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองตกต่ำ การฟื้นฟูและชีวิตของเมือง ซึ่งพัฒนาการตามกาลเวลา มักจะเผชิญกับการเสื่อมโทรมหรือทำลายเนื้อเมืองในหลายลักษณะ อาทิ การขายการจัดการทางเศรษฐกิจที่เหมาะสมหรือระบบเศรษฐกิจที่คล่องจนเกินไป การปรับใช้ประโยชน์ใหม่ ๆ หรือการเพิ่มปริมาณของสาธารณูปการและสาธารณูปโภค ล้วนส่งผลให้รูปแบบลักษณะและบรรยากาศของเมืองเปลี่ยนแปลงไป

๔) เมืองที่ถูกทิ้งร้างไปในช่วงระยะเวลาหนึ่ง และถูกนำกลับมาใช้ใหม่ยุคประวัติศาสตร์ถึงปัจจุบัน เมืองลักษณะนี้มีหลักฐานของช่วงพัฒนาของเมืองในยุคโบราณแล้วหยุดไป ต่อมามีการกลับเข้าไปตั้งถิ่นฐานใหม่ในยุคประวัติศาสตร์ และทำให้เมืองการพัฒนาการจากยุคประวัติศาสตร์มาถึงยุคปัจจุบัน การกลับเข้าไปตั้งถิ่นฐานใหม่อาจจะโดยคนกลุ่มใหม่หรืออารยธรรมใหม่

ย่านประวัติศาสตร์ หมายถึง พื้นที่เมืองหรือชนบทที่กำหนดขอบเขตการศึกษาภูมิศาสตร์ ซึ่งเป็นแหล่งสำคัญที่รวมเชื่อมโยงหรือแสดงความต่อเนื่องของที่ตั้ง โครงสร้างหรือวัตถุที่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในแง่ประวัติศาสตร์หรือสุนทรียภาพ อันเกิดจากการวางแผนหรือพัฒนาทางกายภาพ กฎบัตรสากลว่าด้วยการอนุรักษ์เมืองประวัติศาสตร์และย่านประวัติศาสตร์ในเมือง (Internation Charter for the Conservation of Historic Town and Urban Area) มีใจความสำคัญดังนี้

๑) ทุกชุมชนเมือง ไม่ว่าจะชุมชนนั้นจะค่อย ๆ พัฒนามาตามกาลเวลาหรือตั้งใจที่จะสร้างขึ้นมา ล้วนเป็นการแสดงให้เห็นถึงสังคมที่แตกต่างกันไปตามประวัติศาสตร์ของชุมชนนั้น

๒) กฎบัตรนี้จะเกี่ยวพันถึงย่านประวัติศาสตร์ต่อพื้นที่ในเมือง ทั้งเมืองเล็กและเมืองใหญ่ และย่านประวัติศาสตร์ใจกลางเมือง หรือเพียงส่วนหนึ่งของเมืองที่รวมกับพื้นที่แวดล้อมโดยธรรมชาติและมนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งให้คุณค่าทางวัฒนธรรมของชุมชนหรือเมืองด้วย

ไฟล์เดล (Feildn) กล่าวถึง ความสำคัญของพื้นที่ประวัติศาสตร์ว่าศูนย์กลางเมืองเก่าที่ได้รักษาไว้อย่างดี เป็นข้อได้เปรียบสำหรับประชาชน คือทำให้ประชาชนมีความคุ้นเคยและมีกิจกรรมที่หลากหลายเมื่อเทียบกับเมืองที่พึ่งได้รับการวางแผนเมืองเก่าความสะดวกสบายสำหรับการ

อยู่อาศัย มีบริการสาธารณะในขนาดที่เหมาะสม รวมทั้งการจับจ่ายและการสัญจร การเมืองมักมีศูนย์กลางอยู่รอบอาคารสำคัญ เช่น โบสถ์วิหาร สุเหร่าหรือลานเมือง (Town Hall) และมีองค์ประกอบของตลาด (Market Square) ทางเดินเท้า ตรอกซอย คลองและสะพาน พื้นที่เมืองเหล่านี้ สร้างความน่าสนใจ ประชาชนที่รับรู้ประวัติศาสตร์ของพื้นที่จะรู้สึกถึงคุณค่าในการมีส่วนร่วมในประวัติศาสตร์และควมมีเอกลักษณ์ ซึ่งเมืองประวัติศาสตร์เป็นระบบที่มีหลายหน้าที่ มีกิจกรรมที่อยู่อาศัย สังคม การเมือง และเศรษฐกิจ ดังนั้นพื้นที่ประวัติศาสตร์ควรได้รับการจัดอย่างเหมาะสม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอนุรักษ์อาคารและกิจกรรมทางสังคม เพื่อเป็นการส่งเสริมทางเศรษฐกิจ แต่ในปัจจุบันเมืองประวัติศาสตร์มักถูกคุกคามเสมอ โดยเฉพาะในประเทศที่กำลังพัฒนา

๒.๔.๗ ขอบเขตการอนุรักษ์ (Edge of preservation Action)

การกำหนดขอบเขตพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ต้องให้เกิดความแนชัดเพื่อประโยชน์ในการบริหารพื้นที่ในการควบคุม การอนุรักษ์ การนำกลับมาใช้ประโยชน์และการบำรุงรักษาที่ตั้งของพื้นที่ทางประวัติศาสตร์หรือองค์ประกอบของพื้นที่ที่ปรากฏให้เห็นเด่นชัด แต่การกำหนดว่าพื้นที่นั้นจะครอบคลุมเพียงใดต้องอาศัยการตัดสินใจ จากลักษณะทางกายภาพของหลักฐานที่ปรากฏ ประกอบกับปัจจัยด้านอื่น ๆ คือ ปัจจัยทางธรรมชาติ ปัจจัยทางการเมือง ปัจจัยทางประวัติศาสตร์และปัจจัยทางวัฒนธรรม การบริหารและการควบคุมสภาพแวดล้อมสามารถตัดทอนพื้นที่ออกมาตามความเหมาะสมได้ตามต้องการ บ่อยครั้งกำแพงเมือง ซึ่งเป็นขอบเขตทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมยังคงหลงเหลืออยู่ แต่เราไม่สามารถกำหนดให้พื้นที่ทั้งหมดภายในกำแพงเมืองนั้นเป็นเขตพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ได้ เนื่องจากอาคารทางประวัติศาสตร์ภายในได้ถูกทำลายไปหมด หรือกระจัดกระจายจนไม่อาจกำหนดเป็นเขตพื้นที่แต่ก็มีบ่อยครั้งที่สามารถกำหนดเขตได้โดยใช้กำแพงเมือง คูเมือง คลองเป็นเส้นขอบเขตหรืออาจขยายพื้นที่ให้เกินขอบเขตเหล่านั้น เนื่องจากปกป้องสิ่งแวดล้อมรอบมาเป็นสิ่งจำเป็น

เนื้อหาของการปฏิบัติการอนุรักษ์ นั้นเป็นการยากที่จะสามารถบ่งบอกได้ว่าจะมีขอบเขตของการอนุรักษ์ที่แน่นอน การกำหนดขอบเขตหรือพื้นที่ใดที่หนึ่งสำหรับการอนุรักษ์ก็เป็นอันตรายเนื่องจากจะไปจำกัดการโตของเมืองและประชากรที่อยู่ในเมืองและการอนุรักษ์บางพื้นที่จำเป็นต้องอนุรักษ์ทั้งเมืองจึงประสบผลสำเร็จ (Workerr)^{๑๐๒} ได้กล่าวไว้ใน Character of town ไว้ว่าการ

^{๑๐๒} ณววรรณ สายเชื้อ, “แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาท้องถิ่น กรณีศึกษาเมืองสงขลา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาการวางแผนภาคและเมือง, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๔๒.

อนุรักษ์เราไม่สามารถอนุรักษ์เก็บหรือรักษาทุกสิ่งทุกอย่างไว้ได้ทั้งหมด เพราะแม้แต่ละเมือง แต่ละชุมชน ล้วนมีข้อจำกัดที่ต่างกันไป ทั้งในทางเศรษฐกิจ สังคมการเมือง ฯลฯ ซึ่งควบคู่ไปกับการพัฒนาและวิวัฒนาการของเมืองที่ไม่หยุดนิ่ง จะต้องยอมให้เมืองและชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงบ้าง เพื่อความเหมาะสมในด้านต่าง ๆ ดังนั้นการคัดเลือกอาคาร ย่าน หรือที่ที่เหมาะสมสำหรับการเป็นตัวแทนหรือเอกลักษณ์ของเมืองนั้นสามารถแทนได้เช่นกัน ดังนั้นการกำหนดของเขตของการอนุรักษ์นั้น ก็น่าจะมีความยืดหยุ่นได้บ้าง โดยเฉพาะศึกษาตามลักษณะเฉพาะของเมืองแต่ละเมือง แต่อย่างไรก็ตามการกำหนดขอบเขตก็เป็นเรื่องสำคัญ Caranese ได้ให้แนวทางในการเลือกขอบเขตของการอนุรักษ์ ให้เหมาะสมกับเมืองโดยสอดคล้องกับการพัฒนา โดยแบ่งกลุ่มไว้ ๗ กลุ่มด้วยกัน ดังนี้

๑) Fragment ชิ้นส่วนซึ่งเคยเป็นส่วนหนึ่งของสถาปัตยกรรมที่ยังคงหลงเหลืออยู่ในขณะที่องค์ประกอบใหญ่ได้เสื่อมสลายไปตามกาลเวลา หรือถูกทำลายเหลือเพียงสถาปัตยกรรมบางส่วนรวมทั้งปฏิมากรรม เช่น ชิ้นส่วนของอาคาร โบราณสถานประตูเมือง (City Gate) กำแพงเมือง (City Wall)

๒) Building คืออาคารทั้งหลาย เช่น บ้าน โบสถ์ วัด โรงละคร

๓) Street Space เป็นการเก็บรักษาถนนทั้งสาย เพื่อรักษา side Walk แต่ภายในอาคารจะเปลี่ยนหน้าที่ใช้สอยเพื่อรักษาภูมิทัศน์ของถนนทั้งสาย ให้ความต่อเนื่องกัน ของรูปแบบอาคารที่อาจจะร่วมสมัยกัน ใช้วัสดุคล้ายกันมีรูปแบบอาคารเหมือนกัน เป็นต้น

๔) Neighbor Hoods คือชุมชนที่มีกิจกรรม มีวิถีชีวิตดำเนินอยู่ร่วมกับชุมชนนั้นมาอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่อดีตในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

๕) District คือย่านที่มีเอกลักษณ์ของตัวเอง หรือย่านที่มีกิจกรรมแตกต่างไปจากย่านอื่น เช่น ย่านเยาวราช

๖) Skyline การรักษาเส้นขอบฟ้า ในกรณีที่ไม่สามารถรักษาย่านทั้งย่านได้ เหลือเพียงอาคารเดี่ยวโดด ๆ จึงต้องรักษาแนวเส้นของฟ้าเดิมได้โดยรอบ ไม่ให้เกิดอาคารและสิ่งปลูกสร้างอื่นมาบดบังอาคารเดิม ทำให้เสียเส้นขอบฟ้าของอาคารนั้น

๗) Village & town เป็นการรักษาเมืองทั้งเมือง เช่น เกาะรัตนโกสินทร์ อยุธยา วิธีที่ยอมรับในการกำหนดเขตอนุรักษ์ โดยเฉพาะเมืองเก่าที่มีอยู่ในปัจจุบันมักจะเริ่มประกาศเขตอนุรักษ์ในใจกลางและบริเวณโดยรอบส่วนของเมืองที่มีค่าสูงสุด มีแนวโน้มที่ผู้คนส่วนใหญ่จะเห็นความสำคัญที่ต้องอนุรักษ์ได้แล้วจึงค่อย ๆ ขยายพื้นที่ไปยังรอบนอกเพิ่มออกไปเรื่อย ๆ จนสุดขอบเขต ที่สมควรอนุรักษ์

ในวงกว้างออกไปถึงเขตรอบนอกคูเมือง หรือกว้างกว่านั้นก็ได้ ถ้าหากพื้นที่นั้นมีคุณค่าต่อการอนุรักษ์^{๑๐๓}

สรุปว่า ผังเมืองเป็นเครื่องมือทางเทคนิคที่ตอบโจทย์การอนุรักษ์และการพัฒนา เป็นการทำให้ประชาชนมีส่วนร่วม ฉะนั้นจึงต้องดูให้ดีกว่า การจะทำผังเมืองให้ทุกคนมีความสุขจะสามารถทำได้ อย่างไรก็ตาม การมีส่วนร่วมจึงเป็นเรื่องที่สำคัญและเป็นเรื่องยากที่จะทำให้คนที่พูดภาษาผังเมือง และคนทั่วไปเข้าใจกันได้ “ถ้ามีผังเมืองแล้วก็ไม่ควรมีการเสี่ยงภัย อย่างอยุธยา ที่เคยเป็นอยู่ชั่วอู่น้ำก็กลายเป็นนิคมอุตสาหกรรม เป็นการกำหนดพื้นที่ลงไปโดยไม่คำนึงถึงความเหมาะสมแบบนี้ไม่เรียกว่าเป็นผังเมือง เพราะหากมีผังเมืองแล้วต้องไม่เกิดปัญหา การที่คนในพื้นที่ได้รังความเดือดร้อน มีสาเหตุมาจากการไม่ได้รังการป้องกันที่ถูกต้อง ซึ่งต้องกลับมาคิดว่า เป็นความผิดของใคร” ผังเมืองมีความสำคัญต่อความอยู่รอดของประเทศชาติและต้องให้ความสำคัญ ซึ่งในประเทศไทยมีการพัฒนาประชาธิปไตย คนในพื้นที่จะต้องมีส่วนร่วมในการจัดการร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นชุมชนเล็ก ๆ หรือพื้นที่ขนาดใหญ่ การมีส่วนร่วมก็ควรมีกำหนดที่ชัดเจน ทั้งนี้ ในเรื่องการบริหารการเสี่ยงภัยต้องมองตั้งแต่การป้องกันก่อนการเกิด รวมถึงการเผชิญภัยเมื่อมีปัญหา สุดท้ายจึงเป็นเรื่องของการแก้ไขไม่ได้เกิดขึ้นอีก “ผังเมืองอยู่ในขั้นตอนแรกกว่า การเตรียมการอย่างไรเพื่อป้องกันสิ่งที่คาดว่าจะเกิดไม่ให้เกิดขึ้นมา แต่ต้องคิดด้วยว่า หากเกิดขึ้นแล้ว ตะมมีการบรรเทาและจัดการปัญหาได้อย่างไร นอกจากนี้ยังมีเรื่องของความเชื่อมโยงในการจัดการ การทำเรื่องนี้ต้องทำให้เห็นภาพรวมและกระบวนการที่ชัดเจน” ทั้งนี้ในการจัดการเรื่องสาธารณเพื่อประโยชน์ตั้งมีระบบที่ชัดเจน อีกสิ่งหนึ่งที่สำคัญมากคือต้องจัดการความขัดแย้งในพื้นที่รอยต่อให้ชัดเจน ให้มีความสอดคล้องและกลมกลืนกันได้ทั่วประเทศ

๒.๔.๘ หลักสำคัญของการอนุรักษ์เมืองและย่านประวัติศาสตร์ที่ยั่งยืน

เมืองประวัติศาสตร์ หมายถึง เขต หรือพื้นที่ที่เป็นชุมชนบริเวณหนึ่ง ประกอบด้วยอาคารสิ่งก่อสร้างในการดำเนินชีวิต และสภาพแวดล้อม มีการปกครอง มีผู้ปกครอง มีการจัดการและการบริหารอย่างมีระบบ

ย่านประวัติศาสตร์ หมายถึง พื้นที่ส่วนใดส่วนหนึ่งของเมือง ย่านประวัติศาสตร์คือด้านที่มีความสำคัญหรือมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์หรือโบราณคดี

^{๑๐๓} อัจฉรี ชาญประโคน, อ้างถึงใน ฌวรรธน์ สายเชื้อ, “แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาท้องถิ่นกรณีศึกษาเมืองสงขลา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาการวางแผนภาคและเมือง, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๔๕.

อุทยานประวัติศาสตร์ หมายถึง สวนสาธารณะหรือส่วนหนึ่งของเมืองที่มีส่วนประกอบ ๓ ด้าน คือ โบราณสถาน สิ่งแวดล้อมโบราณสถาน และการผสมผสานกันระหว่างการก่อสร้างของมนุษย์ และธรรมชาติแวดล้อม

รอย เวสเก็ต (Roy Worskett) ได้กล่าวถึงเป้าหมายและหลักการของการอนุรักษ์ไว้ที่น่าสนใจว่าการอนุรักษ์กับการเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งที่ต้องดำเนินควบคู่กันไป เราไม่สามารถที่จะปฏิเสธการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในยุคสมัยต่าง ๆ ได้ สภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปจะเป็นแรงผลักดันให้เกิดความต้องการการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางกายภาพไปด้วย และหากการอนุรักษ์เป็นสิ่งที่มีความคุ้มค่าแล้ว เราจะต้องผสมผสานระหว่างการเปลี่ยนแปลงใหม่กับโครงสร้างเก่าของเมือง เพราะโดยข้อจำกัดทางเศรษฐกิจเราไม่อาจสร้างเมืองใหม่ทั้งเมืองได้ เราจะต้องสร้างการเปลี่ยนแปลงอย่างใหม่ที่ไม่ทำลายคุณค่าของอาคารเก่า ตลอดจนเอกลักษณ์ของเมืองประวัติศาสตร์ที่ต้องอนุรักษ์ไว้

นอกจากนั้นการอนุรักษ์จะต้องมีความสัมพันธ์กับชีวิตในสังคมไทย กล่าวคือ การอนุรักษ์ไม่ใช่การปรับปรุงตัดแปลงอาคารขึ้นมาเพื่อตึกดูการท่องเที่ยวเท่านั้น แต่หากประวัติศาสตร์จะมีความหมายต่อโลกปัจจุบันและให้มีความต่อเนื่องกันอดีตแล้ว การอนุรักษ์จะต้องมองถึงการรักษาสภาพแวดล้อมและการมีชีวิตที่ดีของเมืองด้วย เพื่อเป็นการปลูกอดีตของเมืองให้ตื่นขึ้นมาอีกครั้ง ซึ่ง Robert McNulty^{๑๐๔} เห็นว่าการทำลายความหวงแหนทางวัฒนธรรมโดยความก้าวหน้าเป็นความจริงที่เกิดขึ้น การสวางวัฒนธรรมเป็นงานสำคัญไม่น้อยไปกว่าการพัฒนาและความเจริญทางเทคโนโลยี การเปิดวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยว ก็เท่ากับเป็นการเริ่มต้นกระบวนการแตกสลายทางวัฒนธรรม ซึ่งหลักการสำคัญของการอนุรักษ์เมืองและย่านประวัติศาสตร์อย่างยั่งยืนนั้น มีดังนี้^{๑๐๕} เคารพต่อธรรมชาติที่ไม่หยุดนิ่งของเมืองและย่านประวัติศาสตร์ โดยคงไว้ซึ่งความต่อเนื่องของชีวิตวัฒนธรรมและการตั้งถิ่นฐาน ให้ความสำคัญต่อสิทธิของประชาชนในท้องถิ่นและเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนตั้งแต่ต้น เคารพต่อเอกลักษณ์และคุณค่าของย่านเมืองประวัติศาสตร์ ความมอองงาม ตลอดจนความสมดุลทางสังคมที่มีอยู่เดิม ซึ่งต้องมีการศึกษาวิเคราะห์อย่างละเอียด ชัดเจนและถูกต้องตามหลักวิชาการให้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับเมืองและย่านประวัติศาสตร์ ตลอดจนเผยแพร่ความรู้ด้านการอนุรักษ์แต่ประชาชน ทำได้โดยให้ความรู้และการศึกษาทั้งในโรงเรียนและนอกระบบ มีการฝึกอบรมไปถึงการประชาสัมพันธ์ จัดทำแนวทางหรือคู่มือการพัฒนาเมืองและย่านประวัติศาสตร์

^{๑๐๔} Robert McNulty, “Cultural Tourism: Opportunities of Conservation Economic development”, in Conservation and Tourism, (London: heritage trust, 1985), p. 37.

^{๑๐๕} Roy Worskett, *the Character of town: An Approach to Conservation*, pp. 42-56.

เผยแพร่การประชาชน โดยให้ข้อมูลเกี่ยวกับมาตรการการควบคุมการพัฒนา โดยเฉพาะรูปแบบอาคารและสิ่งก่อสร้างที่เหมาะสม ประสานและเชื่อมโยงแผนอนุรักษ์เมืองและย่านประวัติศาสตร์ เข้ากับแผนพัฒนาระดับชาติ ภาคและท้องถิ่น เช่น ประสานการควบคุมเข้ากับผังเมืองรวม เป็นต้น

สรุปว่า การพัฒนาเมืองเชิงอนุรักษ์เป็นการพัฒนาโดยแยกพื้นที่พัฒนาเชิงเศรษฐกิจออกจากพื้นที่ที่ควรอนุรักษ์ทางศิลปกรรมและธรรมชาติ แต่ยังคงแสดงให้เห็นถึงความเชื่อมต่อของพื้นที่พัฒนาทั้งสองลักษณะ โดยให้เห็นการคลี่คลายที่ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงจากพื้นที่อนุรักษ์ไปสู่พื้นที่พัฒนาเชิงเศรษฐกิจ พื้นที่อนุรักษ์ต้องปรับปรุงให้องค์ประกอบของชุมชนเมืองเดิมปรากฏอย่างเด่นชัด ทั้งรูปแบบอาคาร ผังบริเวณ สิ่งแวดล้อมและบรรยากาศของทั้งพื้นที่ ส่วนพื้นที่ที่พัฒนาเพื่อเศรษฐกิจต้องให้ห่างจากพื้นที่อนุรักษ์ ระยะห่างระหว่างสองพื้นที่ต้องขึ้นอยู่กับอัตราความเจริญเติบโตของเมืองแต่ละเมือง ทั้งนี้ต้องไม่ให้เกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจเข้ามารบกวนพื้นที่อนุรักษ์ ในพื้นที่อนุรักษ์เมื่อได้รับการปรับปรุงจนอาคาร สถานที่และสิ่งที่มีคุณค่าปรากฏจนเห็นเอกลักษณ์ของพื้นที่ชัดเจนในระดับหนึ่งแล้ว จะต้องมีการจัดการปรับปรุงในรายละเอียดต่าง ๆ และจัดการเพื่อให้ได้บรรยากาศของพื้นที่ที่ได้รับการอนุรักษ์นั้น ในการปรับปรุงจะต้องระมัดระวังมิให้เน้นการตกแต่งมากเกินไปจนได้รับความรู้สึกแปลก ซึ่งเกิดจากการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมเดิม หากเป็นเช่นนั้นจะไม่เรียกว่าการพัฒนาเชิงอนุรักษ์ แต่จะเป็นการตกแต่งเมือง การพัฒนาเมืองเก่าในเชิงอนุรักษ์นั้น นอกจากการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมสำคัญ อัตลักษณ์ คุณลักษณะเฉพาะ บุรณภาพและความเป็นของเดิมแท้ของเก่าแล้ว จะต้องคำนึงถึงระบบนิเวศของเมืองด้วย อาทิ สายน้ำหรือแหล่งน้ำที่หล่อเลี้ยงเมือง ระบบนิเวศเกษตรโดยรอบเมืองเก่าและระบบนิเวศธรรมชาติที่มีผลเกี่ยวข้องกับเมืองเก่า เพราะระบบนิเวศเหล่านี้ย่อมมีผลในการทำให้เมืองเก่าสามารถดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืน ดังนั้นภาพของการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองเก่าจึงมีบริบทที่กว้างขวางมากขึ้น

๒.๔.๙ ความหมายของการอนุรักษ์

สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ^{๑๐๖} ได้ให้ความหมายของการสงวนรักษาและการอนุรักษ์ ไว้ดังนี้

การสงวนรักษา หมายถึง การรักษาไว้ในสภาพเดิมเพื่อนำไปใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมตามช่วงเวลาที่กำหนดไว้

^{๑๐๖} สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, แผนการจัดการอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมเมืองเก่าพิมาย, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท วิทยารักษ์ จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๖.

การอนุรักษ์ หมายถึง การรักษาความสำคัญและหลักฐานในการเป็นเครื่องชี้ให้เห็นวิวัฒนาการ ความรุ่งโรจน์ของศิลปวัฒนธรรมไว้ โดยปรับสภาพให้เข้ากับสภาพสังคมและเศรษฐกิจ เพื่อให้ประชาชนในสังคมสามารถสร้างสรรค์สิ่งที่มีคุณค่าในด้านศิลปกรรมในปัจจุบันและอนาคตต่อไปได้

การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม หมายถึง การสร้างสรรค์ การฟื้นฟูมรดกทางวัฒนธรรมในด้านศิลปกรรมในรูปแบบประสมประสาน เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมและสืบทอดความเป็นชาติและเอกลักษณ์ของประชาชนในท้องถิ่น การอนุรักษ์เป็นการรักษาสภาพเดิมของศิลปวัตถุ สถาปัตยกรรม โบราณสถานหรือส่วนของเมือง รวมทั้งสิ่งแวดล้อมที่มีคุณค่าเพื่อให้มีประโยชน์ใช้สอยร่วมกับเราในชีวิตประจำวัน

คาร์เตอร์ (Carter)^{๑๐๗} ได้กล่าวว่าการอนุรักษ์นั้นไม่เพียงแต่การเก็บอาคารเพื่อการ “รักษา” เท่านั้น หากหมายถึง การถนอมดูแลรักษาทุกสิ่งจากตัวอาคารถึงสภาพแวดล้อมทางกายภาพและบรรยากาศในจินตภาพอันมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์โดยเชื่อว่าเมืองไม่ใช่เป็นเพียงผลงานที่แสดงในพิพิธภัณฑ์ หากแต่เป็นศูนย์กลางของชีวิตที่ดำเนินไป

มิดเดิลตัน (Middleton)^{๑๐๘} ได้รายงานการฝึกงานเกี่ยวกับ Civic Trust ที่ Royal Festival Hall กล่าวว่า เซฟเฟิร์ด (Peter Shepherd) ได้ให้หลักการเพื่อการอนุรักษ์ไว้ว่าเพื่อเก็บรักษาส่วนที่ดีของเมืองและสร้างส่วนที่ไม่ดีใหม่ ให้สอดคล้องกับของเก่าที่ดีขึ้น เพื่ออนุรักษ์อาคารกลุ่มอาคารและบริเวณที่เกี่ยวข้อง เพื่อการคิดหาประโยชน์ใช้สอยใหม่ ๆ ให้กับอาคาร จะต้องพิสูจน์ได้อย่างแน่ใจว่าที่นั่น ๆ มีความสำคัญควรแก่การอนุรักษ์อย่างไม่ต้องสงสัยจะต้องทำให้ประชาชนหันมาสนใจสิ่งนั้นด้วย

ในปัจจุบันเป็นยุคของการพัฒนาประเทศให้เจริญรุดหน้าเท่าเทียมกับอารยประเทศนั้น สิ่งสำคัญอย่างยิ่งที่ควรคำนึงถึงเป็นหลักการในการพัฒนาโดยไม่ทำลายและต้องพยายามที่จะรักษาคุณภาพระหว่างการพัฒนาให้เหมาะสม

^{๑๐๗} Carter, Larry W, **Environmental Impact Assessment**, (New York: McGraw-Hill Book Company, 1972), p. 15.

^{๑๐๘} Middleton Michale, “**Conservation in Action**” A Progress Report on What is Being Done in Britain’s Conservation area, Based on Civic Trust Conference Held at the Royal Festival Hall, (London: Civic Trust, 1972), p. 8.

นิจ หิญชีระนันท์^{๑๐๙} ได้กล่าวว่า ในการที่จะสามารถปฏิบัติให้เป็นไปตามหลักการได้ จำเป็นจะต้องเข้าใจในหลักการเสียก่อน การอนุรักษ์กับการพัฒนานั้นไม่ใช่สิ่งตรงข้ามอันแยกออกจากกัน แต่จะต้องถือว่าการพัฒนากับการอนุรักษ์เป็นส่วนอันสอดคล้องประสานกันดัง “เป็นอันหนึ่งอันเดียวดังเกลียวเชือก” ซึ่งหากยอมรับในข้อตกลงคำกล่าวนี้อยู่สรุปเป็นหลักการได้ คือ

- ๑) ขจัดความเชื่ออย่างผิดเพี้ยน ที่ว่าการพัฒนากับการอนุรักษ์เป็นสิ่งขัดกัน
- ๒) พึงเข้าใจให้ถูกต้องว่า แท้ที่จริงการพัฒนากับการอนุรักษ์นั้นเป็นส่วนประกอบต่อกันและกัน
- ๓) คุณกำหนดว่าไม่มีกระบวนการพัฒนาอันใดที่ถือได้ว่าสมบูรณ์ หากขาดข้อพิจารณาในด้านการอนุรักษ์รวมอยู่ด้วยกันได้อย่างดุลยภาพ

ออลิน (Alin, Bertrand) ได้กล่าวว่า ถ้าเราต้องการสร้างชีวิตจิตใจให้แก่เมืองใด ชุมชนใด เราต้องหวนกลับไปศึกษาชีวิตจิตใจในอดีตของเมืองนั้นเสียก่อน คำกล่าวนี้อยู่เป็นเครื่องเตือนใจแก่นักพัฒนาเมืองทั้งหลายว่า “...ถ้าอยากสร้างให้ดีเท่าใด ก็อดไม่ได้ที่จะส่งเสริมและอนุรักษ์โบราณวัตถุ และโบราณสถานให้ดีควบคู่ไปกับการพัฒนาเมืองด้วย”^{๑๑๐}

แซนดายส์ (Sandys) ได้กล่าวว่า การยอมรับในข้อที่ว่ามรดกด้านอารยธรรมที่เป็นสถาปัตยกรรมอันล้ำค่าของโลก ซึ่งมนุษย์ทุกชาติทุกภาษาต่างเป็นเจ้าของและปกป้องรักษา ฉะนั้นเราทุกคนต้องมีหน้าที่คุ้มครองป้องกันสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ได้รอดพ้นจากอันตรายร้ายแรงนานัปการ ซึ่งได้แก่การพังทลายอันเกิดขึ้นจากการละเลยไม่เอาใจใส่ หรือผลพิษในอากาศหรือสาเหตุอื่น ๆ อีกมากมาย โดยเฉพาะการพิจารณาอย่างรอบคอบในเรื่องการรื้อทำลาย เพราะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเมื่อมีการพัฒนาแผนใหม่^{๑๑๑}

^{๑๐๙} นิจ หิญชีระนันท์, ม.ป.ป.เอกสารการสอนชุด วิชากฎหมายสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๒๑), หน้า ๒๑.

^{๑๑๐} Alvin, Bertrand, *Rural Sociology*, (New York: McGraw-Hill Book Company, 1958), p. 151.

^{๑๑๑} Sandys, Ducan, *Tourism and Heritage Conservation*, (PATA Conference Bangkok: November, 1979), pp. 4-7.

สุภัทรดิศ ดิศกุล ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า การที่รักษาอาคารเหล่านั้นอาจมีวิธีการอย่างหนึ่งคือการสร้างอาคารใหม่เพื่อเชิดชูอาคารเก่าให้ชัดเจน โดยต้องขึ้นอยู่กับความสามารถของสถาปนิกกว่ามีความสามารถเพียงใด^{๑๑๖}

วีรวุฒิ โอตระกุล ได้กล่าวว่า หนทางหนึ่งในการอนุรักษ์ให้ได้ผลนั้น คือการตัดแปลงนำเอาสถาปัตยกรรมต่าง ๆ และโบราณสถานนำมาใช้ในลักษณะการอย่างใหม่วิธีขึ้นกว่าเดิมและเกิดความสอดคล้องกับสภาพการณ์ในปัจจุบัน แต่กิจการดังกล่าวจะสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อสามารถรักษาหลักการของการอนุรักษ์ไว้ได้คือผลของการตัดแปลงจะต้องยังคงไว้ซึ่งลักษณะ ส่วนใหญ่และรายละเอียดส่วนสำคัญของสถาปัตยกรรมหรือโบราณสถานนั้นเช่นเดียวกับคนไว้ซึ่งคุณค่าทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมและศิลปกรรมคงไว้ซึ่งคุณค่าทางประวัติศาสตร์โบราณคดีและวิชาที่เกี่ยวข้อง^{๑๑๗}

จากแนวความคิดดังกล่าว สรุปได้ว่าในปัจจุบันแนวความคิดในด้านการอนุรักษ์มิใช่การอนุรักษ์ในลักษณะที่แตะต้องไม่ได้ แต่จะต้องอนุรักษ์ในลักษณะที่สามารถผสมกลมกลืนกับชีวิตและเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมมนุษย์ในสังคมปัจจุบัน

๒.๔.๑๐ การอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานในประเทศไทย

เมื่อวันที่ ๑๗ มกราคม ๒๕๖๖ ได้มี “ประกาศจัดการตรวจรักษาของโบราณ” โดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ให้กรมการหอสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครเป็นพระนิพนธ์งานอำนวยการตรวจรักษาโบราณสถานวัตถุสถาน โดยมีหลักการและเหตุผลในคำปรารภดังนี้ “ในประเทศสยามนี้มีของโบราณสถาน เช่น เจดีย์สถานและวัตถุต่าง ๆ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินและช่างผู้ชำนาญศิลปศาสตร์ได้สร้างไว้แต่ปางก่อนเป็นอันมาก ของโบราณสถานเช่นกล่าวมาย่อมเป็นหลักฐานในพงศาวดาร และเป็นเครื่องมืออุปกรณ์การตรวจหาความรู้โบราณคดีต่าง ๆ อันจะเกิดประโยชน์และเกียรติยศของบ้านเมือง เพราะฉะนั้นบรรดาอารยธรรมประเทศจึงถือว่าเป็นหน้าที่ของรัฐบาลจะต้องเอาเป็นธุระเกื้อกูลการตรวจตรารักษาของโบราณ อันมีอยู่ในประเทศของตน ของโบราณอันมีในพระราชอาณาเขตสยามประเทศนี้ที่พนักงานดูแลรักษาอยู่ตามสมควรแล้วก็มีที่ยังทอดทิ้งมิได้มีผู้

^{๑๑๖} สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า, ศิลปะและโบราณสถานวัตถุในสรุปรายงานการสัมมนาเรื่อง “การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมด้านศิลปกรรมและมรดกทางวัฒนธรรมกรุงเทพมหานคร”, (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.พ.), หน้า ๑๕.

^{๑๑๗} วีรวุฒิ โอตระกุล, “มาอนุรักษ์กันเถิด”, วารสารสถาปนิก, ฉบับ ๒๑๑ ปี กรุงรัตนโกสินทร์, (๒๕๔๑), หน้า ๑๓๒.

พิทักษ์รักษาที่มี ที่ควรจะตรวจตราหาความรูปให้เป็นประโยชน์ยิ่งขึ้นแต่ยังมีได้ตรวจตรามาก เพราะเหตุยังไม่มีเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลที่จะอำนวยความสะดวกและการรักษาของโบราณ การนั้นจึงยังไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย” ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งราชบัณฑิตยสถานขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ เพื่อทำหน้าที่แผนกกรรมการหอสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร และให้ส่วนงานทั้งหมดของกรรมการหอสมุดวชิรญาณมาเป็นงานของราชบัณฑิตยสถานวิธีการตรวจรักษาโบราณสถาน วัตถุสถาน กระทำกันอย่างไรนั้นจะทราบได้จากปาฐกถาเรื่องสงวนของโบราณ ซึ่งสมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงแสดงต่อที่ประชุม เทศาภิบาลมณฑล ณ พิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร เมื่อวันที่ ๑๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๓ มีความตอนหนึ่งดังนี้ “วิธีการสงวนโบราณสถาน การที่ทำเป็น ๓ อย่าง”

อย่างที่ ๑ คือการค้น ให้รู้ว่ามีโบราณสถานอยู่ที่ไหนบ้าง เช่น ราชบัณฑิตยสถานได้มีตราขอให้เทศาภิบาลต่างมณฑลช่วยสืบและบอกมาให้ทราบเพื่อจะทำบัญชีและหมายเลขลงแผนที่ประเทศสยามไว้เป็นสำรวจ

อย่างที่ ๒ คือ การตรวจ คือเมื่อรู้ว่าโบราณสถานอยู่ ณ ที่ใดแล้ว แต่งตั้งให้ผู้เชี่ยวชาญออกไปดูยังที่นั้น เพื่อพิจารณาดูให้รู้ว่าเป็นของอย่างไร สร้างในสมัยใดและเป็นของสำคัญเพียงใด การตรวจนี้บางอย่างต้องขุดหาแนวรากผนัง และค้นลวดลายต้องทำมากบ้างน้อยบ้างตามลักษณะสถานที่นั้น

อย่างที่ ๓ คือ การรักษา ซึ่งนับว่าเป็นการยากยิ่งกว่าอย่างอื่น เพราะโบราณสถานในประเทศนี้มีมาก ในเวลานี้ยังเหลือกำลังราชบัณฑิตยสภาที่จะต้องจัดการได้ทุกแห่ง จึงคิดจะจัดการรักษาแต่ที่เป็นสถานที่สำคัญและที่พอจะสามารถรักษาได้เสียก่อน ถึงกระนั้นก็ต้องผ่อนผันทำไปทีละน้อย เพราะต้องหาเงินสำหรับจ่ายในการรักษานั้น จำเป็นต้องกำหนดลักษณะการรักษาเป็น ๒ ชั้น ชั้นต่ำเป็นแต่ห้ามมิให้ผู้ใคร่ทำลายของโบราณสถาน มิให้หักพังลงอีกต่อไป ชั้นสูง คือการปฏิสังขรณ์คืนอย่างเดิม ในเรื่องการปฏิสังขรณ์โบราณ ราชบัณฑิตยสภาใครจะให้เทศาภิบาลคอยสอดส่องในความ ๓ ข้อ ที่จะกล่าวต่อไปนี้ คือ

๑. ถ้าผู้ศรัทธาจะปฏิสังขรณ์โบราณสถานสำคัญ ขอให้แจ้งแก่เขาให้ทำตามแบบอย่างเดิมอย่างให้เปลี่ยนแปลงรูปร่างและลวดลายไปอย่างอื่นตามใจชอบ

๒. อย่าให้รื้อทำลายโบราณสถานที่สำคัญเพื่อจะสร้างของใหม่ขึ้นแทน

๓. วัดโบราณที่จะทำการปฏิสังขรณ์นั้น มักมีผู้ศรัทธาสร้างสิ่งต่าง ๆ เพิ่มเติมของโบราณสถานดังเช่นสร้างเจดีย์ขนาดย่อม ๆ ขึ้นบรรจุอัฐิธาตุของญาติวงศ์เป็นต้น ของที่สร้างเพิ่มเติมเช่นว่านี้ไม่ควรสร้างขึ้นในอุปจารใกล้ซิดของโบราณที่ดั้งเดิม ด้วยอาจทำให้ของโบราณเสียสง่าราศี

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาอานันทมหิดลได้มีพระราชบัญญัติว่าด้วยโบราณสถานศิลปวัตถุ โบราณวัตถุและการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๔๗๗ ประกาศใช้เมื่อวันที่ ๗ พฤษภาคม ๒๔๗๓ โดยยกเลิกประกาศจัดการตรวจรักษาของโบราณ พ.ศ. ๒๔๖๖ พระราชบัญญัติว่าด้วยโบราณสถาน ศิลปวัตถุ โบราณวัตถุและการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๔๗๗ นี้ได้โอนอำนาจการควบคุมดูแลจากราชบัณฑิตยสถานมาเป็นอำนาจ

สรุปจากการศึกษาแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมและอนุรักษ์โบราณสถาน พบว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนในความหมายกว้างซึ่งมักจะคาบเกี่ยวกับการพัฒนานั้น ก็คือ การให้โอกาสประชาชนเป็นฝ่ายการตัดสินใจ กำหนดปัญหาความต้องการของตนเองอย่างแท้จริง เป็นการเสริมพลังอำนาจให้แก่ประชาชน กลุ่ม องค์กรชุมชนให้สามารถระดมขีดความสามารถในการจัดการทรัพยากร การตัดสินใจและควบคุมดูแลกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชนมากกว่าที่จะเป็นฝ่ายตั้งรับ สามารถกำหนดการดำรงชีวิตได้ด้วยตนเองให้มีชีวิตมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นตามความจำเป็นอย่างมีศักดิ์ศรีและสามารถพัฒนาศักยภาพของประชาชน ชุมชนในด้านภูมิปัญญา ทักษะ ความรู้ความสามารถและการจัดการ และรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของโลกได้ และประชาชนจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการอย่างมีอิสระ การทำงานต่อเน้นในรูปกลุ่มหรือองค์กรชุมชนที่มีวัตถุประสงค์ในการเข้าร่วมอย่างชัดเจน เนื่องจากพลังกลุ่มจะเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้งานพัฒนาต่าง ๆ บรรลุผลสำเร็จตามความมุ่งหมายได้ ทั้งนี้ การจะเกิดสภาพของการมีส่วนร่วมของประชาชนตามความหมายที่กล่าวถึงข้างต้นนี้จะต้องเกิดสภาพการณ์หรือเงื่อนไขสำคัญ คือ การมีความตระหนักและความเห็นพ้องต้องกันของประชาชนที่มีจำนวนมากพอต่อการริเริ่มโครงการหรือกิจกรรมหนึ่งกิจกรรมใดที่เป็นความต้องการของส่วนร่วม โดยความร่วมมือของประชาชนไม่ว่าของบุคคลหรือกลุ่มคนที่เห็นพ้องต้องกันและเข้ามารับผิดชอบเพื่อการดำเนินการพัฒนา และการเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่ต้องการโดยมีลักษณะเป็นการกระทำผ่านกลุ่มหรือองค์กรเพื่อให้บรรลุถึงความเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์เงื่อนไข การมีส่วนร่วมและการวัดการมีส่วนร่วมนั้น การทำงานในแต่ละอย่างนั้นต้องมีเงื่อนไขหรือข้อตกลงร่วมกันทำงานแต่ละชิ้นจึงประสบผลสำเร็จตามเป้าหมายที่วางไว้

การอนุรักษ์โบราณสถานโบราณวัตถุ นั้น มีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ของชาติเป็นอย่างมาก เนื่องจากแสดงถึงประวัติความเป็นมาของชาติ อันก่อให้เกิดความภาคภูมิใจในอัจฉริยภาพของบรรพบุรุษ ในการสร้างสรรค์ประเทศชาติ ทำให้เกิดความรักชาติ ภูมิใจในความเป็นไทย ก่อให้เกิดความรักสามัคคีในชาติและแสดงถึงเอกลักษณ์ของชาติและอาจก่อให้เกิดรายได้ต่อชุมชน หากมีการพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว ที่มีความสำคัญเป็นอย่างมากที่จะมีการอนุรักษ์

ในปัจจุบันได้ให้ความสำคัญต่อโบราณสถาน สิ่งที่มีคุณค่าทางสถาปัตยกรรม ประวัติศาสตร์ในฐานะที่เป็นของหายากและเป็นสมบัติล้ำค่าของชาติ ซึ่งถึงแม้ว่าสภาพสังคมในปัจจุบันจะมีอิทธิพลผลักดันในด้านผลของการเร่งรัดพัฒนาให้ทันสมัยขึ้น แต่การพัฒนาดังกล่าวก็ต้องควบคู่ไปกับการอนุรักษ์อย่างได้คุณภาพให้เข้ากับชีวิตในสังคมปัจจุบันและสิ่งแวดล้อมสมัยใหม่ โดยต้องไม่ทำให้สูญเสียเอกลักษณ์ของสิ่งเหล่านั้นไปอย่างน่าเสียดาย

๒.๕ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาพื้นที่ทางประวัติศาสตร์

๒.๕.๑ ที่มาและความสำคัญของพื้นที่ทางประวัติศาสตร์

Feilden^{๑๑๔} กล่าวถึง ความสำคัญของพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ว่า เป็นศูนย์กลางเมืองเก่า ที่ได้รับการรักษาไว้อย่างดี เป็นข้อได้เปรียบสำหรับประชาชน ทำให้ประชาชนมีความคุ้นเคยและมีกิจกรรมที่หลากหลาย เมื่อเทียบกับเมืองที่เพิ่งได้รับการวางแผนสำหรับการอยู่อาศัย มีบริการสาธารณะในขนาดที่เหมาะสม รวมทั้งการจับจ่ายและการสัญจรในเมือง มักมีศูนย์กลางอยู่รอบอาคารที่สำคัญ เช่น โบสถ์ วิหาร สุเหร่า หรือลานเมืองและองค์ประกอบทางการตลาด ทางเดินเท้า ตรอก ซอย คลองและสะพาน พื้นที่เมืองเหล่านี้สร้างความน่าสนใจให้ประชาชนที่รับรู้ประวัติศาสตร์ของพื้นที่ จะรู้จักสำนึกถึงคุณค่าในการมีส่วนร่วมในประวัติศาสตร์และความมีเอกลักษณ์ ซึ่งเมืองประวัติศาสตร์เป็นระบบที่มีหลายหน้าที่ มีกิจกรรมที่อยู่อาศัย สังคม การเมืองและเศรษฐกิจ ดังนั้นพื้นที่ประวัติศาสตร์ควรได้รับการจัดการอย่างเหมาะสม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอนุรักษ์อาคารและกิจกรรมทางสังคม เพื่อเป็นการส่งเสริมทางเศรษฐกิจ แต่ใจปัจจุบันเมืองประวัติศาสตร์มักถูกคุกคามเสมอ

๒.๕.๒ ความหมายของการพัฒนาการท่องเที่ยว

โศรยา สิงชวรงค์^{๑๑๕} กล่าวว่า การพัฒนาการท่องเที่ยว คือ การดำเนินงานที่จะให้ทิศทางการท่องเที่ยวเป็นไปในทิศทางที่จะก่อให้เกิดความพึงพอใจของนักท่องเที่ยว รักษาทรัพยากรให้คงความดึงดูดใจและพัฒนาให้เกิดการขยายตัวของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ซึ่งอาจแบ่งได้เป็นการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวโดยทั่วไปในประเทศไทย ดึงดูดใจและพัฒนาให้เกิดการขยายตัวของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว และส่งเสริมการท่องเที่ยวการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยทั่วไปในประเทศ

^{๑๑๔} Feilden, (1998), p. 79, อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑ - ๑๑.

^{๑๑๕} โศรยา สิงชวรงค์, “วิวัฒนาการแหล่งท่องเที่ยวกรณี เกาะช้าง จังหวัดตราด”, วิทยานิพนธ์ปริญญา สังคมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสิ่งแวดล้อม, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๖), หน้า ๔๔.

ไทยได้กำหนดวัตถุประสงค์เพื่อ ช่วยแก้ไขการขาดดุลการชำระเงิน ให้การท่องเที่ยวเป็นฐานทางเศรษฐกิจในส่วนภูมิภาค ที่จะกระตุ้นให้เกิดการลงทุนในอุตสาหกรรมและพานิชยกรรมที่ต่อเนื่อง เป็นแหล่งสร้างงาน กระจายรายได้และความเจริญไปสู่ภูมิภาค เพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี โบราณสถานทางประวัติศาสตร์อันเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาทางสังคม การดำเนินงานการพัฒนาการท่องเที่ยว มุ่งเน้นไปที่การพัฒนาทรัพยากรท่องเที่ยว ควบคู่ไปกับการชั่งจูง แนะนำและควบคุมพฤติกรรมนักท่องเที่ยว ให้ประสานกลมกลืน หากในแหล่งท่องเที่ยวใดการพัฒนาขาดความสมดุลระหว่างองค์ประกอบทั้ง ๒ ส่วนแล้ว ย่อมก่อให้เกิด ผลกระทบต่อการท่องเที่ยวได้ การพัฒนาการท่องเที่ยว การพัฒนาการท่องเที่ยวอาจดำเนินการโดยอิสระ แบบแก้ปัญหาเฉพาะหน้า แบบมีแผนเฉพาะตัวและแบบมีแผนผสมผสาน เชื่อมโยงกันในระดับที่กว้างขวางขึ้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับขนาดและความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยว ปริมาณ และรูปแบบการท่องเที่ยวลักษณะขององค์กรที่รับผิดชอบและผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อระบบสังคม สิ่งสำคัญที่จะประกันความสำเร็จของการพัฒนาการท่องเที่ยวคือการประสานสอดคล้องกัน ในองค์ประกอบของการท่องเที่ยว ความเชื่อมโยงระหว่างพื้นที่และการกระจายตัวของผลประโยชน์จากการพัฒนา

สรุปได้ว่า ความหมายของการพัฒนาการท่องเที่ยว คือการดำเนินงานพัฒนาสภาพชุมชน ด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งอำนวยความสะดวกหรือโครงสร้างพื้นฐาน โดยมีการวางแผนการจัดการจากภาครัฐ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวอันจะทำให้เกิดการขยายตัวของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ซึ่งจะควบคู่ไปกับการรักษาทรัพยากรให้คงความดึงดูดใจ ทั้งนี้จำเป็นต้องสอดคล้องกับสภาพและความต้องการของชุมชนและเกิดการกระจายผลประโยชน์จากการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างเป็นธรรม

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา ได้กล่าวถึงการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวไว้ว่าเป็นการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องในปรับปรุงและเสริมแต่งแหล่งท่องเที่ยว จากสภาพเดิมไปสู่สภาพใหม่ที่ดีกว่า ตามความต้องการของนักท่องเที่ยว^{๑๑๖}

สรุปได้ว่า การพัฒนาการท่องเที่ยว คือ กระบวนการหรือวิธีการในการปรับปรุงหรือทำให้สถานที่ท่องเที่ยวหรือแหล่งท่องเที่ยวขึ้น ๆ มีการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ ไปในทิศทางที่ดีขึ้นเจริญ

^{๑๑๖} บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร: เพรส แอนด์ ดีไซน์, ๒๕๔๘), หน้า ๕๖.

ขึ้น เกิดความสะดวกรสบายในการเดินทางมาท่องเที่ยว และสามารถสร้างแรงจูงใจให้นักท่องเที่ยวเดินทางมาท่องเที่ยวยังแหล่งท่องเที่ยวขึ้น

โฆสิต ปั้นเปี่ยมรัษฎ์^{๑๑๗} กล่าวว่า การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเป็นการนำเอาทรัพยากรที่มีอยู่มาใช้ประโยชน์ และแบ่งพื้นที่ทางการท่องเที่ยวออกเป็น ๓ พื้นที่เพื่อประโยชน์ในการจัดการ ดังนั้นพื้นที่ท่องเที่ยวที่ติดตลาดแล้วจึงทำการพัฒนาได้โดยอาศัยความร่วมมือจากหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง จัดการทำแผนการใช้ประโยชน์ของพื้นที่โดยไม่เกิดความสามารถในการรับรองของพื้นที่และความร่วมมือในระดับท้องถิ่น พื้นที่ที่มีศักยภาพทางการท่องเที่ยวระหว่างประเทศ เช่น เชียงใหม่ ที่เป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพทางการท่องเที่ยวและต้องพยายามพัฒนาพื้นที่ใกล้เคียงด้วย เช่น เชียงราย ลำปาง ลำพูน เพื่อการกระจายผลประโยชน์ของการพัฒนาท่องเที่ยวไปยังจังหวัดใกล้เคียงอย่างกว้างขวาง พื้นที่สำหรับการท่องเที่ยวภายในจังหวัด เป็นพื้นที่ในจังหวัดหรือระหว่างจังหวัดใกล้เคียง ๆ กัน คณะกรรมการการท่องเที่ยวและการศึกษาวุฒิสภาที่ได้กล่าวถึงการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว

สรุปได้ว่า เป็นการบริหารและการจัดการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่งให้มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว เหมาะกับสภาพทรัพยากรมีความหลากหลายด้านจุดประสงค์ทางการศึกษาเรียนรู้เป็นหลัก และไม่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะมีการดำเนินงาน ๓ ด้าน คือ ๑) ด้านนโยบาย ๒) ด้านการจัดการ ได้แก่ การจัดการพื้นที่ท่องเที่ยว การให้การศึกษาและสื่อความหมาย การจัดการการท่องเที่ยวและการจัดการสิ่งแวดล้อม

๒.๖ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม

๒.๖.๑ ที่มาและความหมายของการท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม

การท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา^{๑๑๘} กล่าวว่า การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์เป็นการท่องเที่ยวประเภทหนึ่งที่น่าการเดินทางท่องเที่ยวไปยังแหล่งท่องเที่ยวทางสภาพประวัติศาสตร์และโบราณคดี เพื่อชื่นชมและเพลิดเพลินในสถานที่ท่องเที่ยว ได้ความรู้ มีความเข้าใจต่อประวัติศาสตร์และโบราณคดี ในท้องถิ่นบนพื้นฐานความรับผิดชอบและมีจิตสำนึกต่อการรักษามรดกทางวัฒนธรรมและคุณค่าของสิ่งแวดล้อม

^{๑๑๗} โฆสิต ปั้นเปี่ยมรัษฎ์, ทรัพยากรธรรมชาติกับการพัฒนาชนบท, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๓๓), หน้า ๔๔.

^{๑๑๘} บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน, หน้า ๖๖.

ธนกร สุวุฒิกุล^{๑๑๙} กล่าวว่า ประเทศไทยนั้นมีสถานที่ท่องเที่ยวที่มีความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์อยู่หลายแห่ง มีความโดดเด่นและเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของในแต่ละท้องถิ่น ซึ่งถือเป็นปัจจัยดึงดูดที่สำคัญด้านการท่องเที่ยว

สรุปได้ว่า การท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์เป็นการท่องเที่ยวที่เน้นไปยังแหล่งท่องเที่ยวที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และสังคม เพื่อชื่นชมและเรียนรู้ต่อประวัติศาสตร์และโบราณสถานในแหล่งท่องเที่ยวนั้น บนพื้นฐานความรับผิดชอบต่อและมีจิตสำนึกต่อการรักษามรดกทางวัฒนธรรม โดยชุมชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม

วาสิกา แสนคำ^{๑๒๐} ได้สรุปว่า การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเป็นการเคลื่อนไหวของผู้คนที่เกิดขึ้นจากปัจจัยกระตุ้นทางวัฒนธรรม เช่น การเดินทางท่องเที่ยวเพื่อการศึกษา การเดินทางท่องเที่ยวเพื่อชื่นชมศิลปวัฒนธรรมประเพณี เทศกาล การเข้าเยี่ยมชมอนุสรณ์สถาน การเดินทางเพื่อศึกษาขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อที่สืบทอดติดต่อกันมาของชุมชน ท้องถิ่น ตลอดจนความเชื่อทางศาสนา

ชญัญ วงษ์วิภาค^{๑๒๑} กล่าวว่า การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมมีประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ คือ ผลการดำเนินการท่องเที่ยวก่อให้เกิดประโยชน์ต่อเงินตราต่างประเทศที่ได้รับจากหน่วยงานต่าง ๆ และทางสังคมและวัฒนธรรม ช่วยเผยแพร่เอกลักษณ์ของท้องถิ่นในเป็นที่รู้จักกว้างขวางทั้งภายในประเทศและนอกประเทศ

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ^{๑๒๒} กล่าวว่า การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเป็นวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมผ่านการเดินทางท่องเที่ยว เป็นการท่องเที่ยวที่เน้นการพัฒนาด้านภูมิปัญญาสร้างสรรค์ เคารพสิ่งแวดล้อม ศักดิ์ศรีและวิถีชีวิตผู้คน หรือสามารถกล่าวได้อีกนัยว่า การ

^{๑๑๙} ธนกร สุวุฒิกุล, การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์, หน้า ๑๑.

^{๑๒๐} วาสิกา แสนคำ, การพัฒนาการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมบ้านเปียงหลวง อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่, (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๕), หน้า ๔๔.

^{๑๒๑} ชญัญ วงษ์วิภาค, การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๗๗.

^{๑๒๒} ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนวิจัย, ๒๕๔๑), หน้า ๘๘.

ท่องเที่ยววัฒนธรรม คือการท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้ผู้อื่นและย้อนกลับมาตนเองอย่างเข้าใจความเกี่ยวพันของสิ่งต่าง ๆ ในโลกที่มีความเกี่ยวโยงพึ่งพา ไม่สามารถแยกออกจากกันได้

สรุปได้ว่าการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม คือ การศึกษาความรู้ในพื้นที่หรือบริเวณที่มีลักษณะสำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม มีการบอกเล่าเรื่องราวในการพัฒนาทางสังคมและมนุษย์ผ่านทางประวัติศาสตร์อันเกี่ยวเนื่องกับวัฒนธรรม องค์ความรู้และการให้คุณค่าของสังคมหรือการเดินทางท่องเที่ยว เพื่อการเรียนรู้วัฒนธรรมในแหล่งต่าง ๆ ที่มีความหลากหลายและความแตกต่าง ไม่ว่าจะเป็นศิลปวัฒนธรรม ประเพณีหรือเทศกาลต่าง ๆ ของแต่ละท้องถิ่น เพื่อให้ได้มาซึ่งความรู้ความเพลิดเพลินและเป็นส่วนหนึ่งในการถ่ายทอดวัฒนธรรมให้คงอยู่ต่อไป

๒.๖.๒ รูปแบบการท่องเที่ยวของพื้นที่ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม

รูปแบบการท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์

วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง^{๑๒๓} กล่าวว่า การท่องเที่ยวในเชิงประวัติศาสตร์เป็นรูปแบบการท่องเที่ยวประเภทหนึ่งที่มีความนิยมสูงในปัจจุบัน นอกจากเมืองประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมนี้ จะได้รับการวางแผนด้านการจัดการการอนุรักษ์ทางประวัติศาสตร์แล้ว ยังมีการพัฒนาให้เกิดกิจกรรมที่หลากหลายขึ้น เช่น การจัดนิทรรศการ เทศกาล การจัดแสดงแสงสี เพื่อเพิ่มความสนใจแก่นักท่องเที่ยว สิ่งนี้นักท่องเที่ยวให้ความสนใจท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ ได้แก่

รูปแบบทางวัฒนธรรม ความเชื่อ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ (Distinctive Cultural Pattern) รวมไปถึงธรรมเนียม ประเพณี การแต่งกาย ระเบียบแบบแผนในการดำรงชีวิต การได้เข้าไปมีส่วนร่วมในวิถีชีวิตของท้องถิ่นเป็นสิ่งที่สิ่งนี้นักท่องเที่ยวให้ความสนใจอย่างมาก อย่างไรก็ตามก็จะต้องคำนึงถึงผลกระทบที่ประชาชนในท้องถิ่นที่ได้รับเป็นพิเศษ

ความสนใจในศิลปะท้องถิ่น (Arts and Handicrafts) เช่น ดนตรี การละเล่น การฟ้อนรำ และศิลปะหัตถกรรมที่ผลิตขึ้น เช่น ภาพวาด ประติมากรรม เครื่องใช้ ซึ่งเมืองที่ได้รับการพัฒนาเป็นศูนย์กลางทางศิลปะมีจุดมุ่งหมายลำดับแรก คือ ตอบสนองต่อนักท่องเที่ยวและผลตอบแทนทางรายได้

ความสนใจต่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจ (Economic Activities) จากการศึกษาด้านการท่องเที่ยว พบว่า การท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่ประสบความสำเร็จ มีผลกิจกรรม

^{๑๒๓} วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง, เส้นทางท่องเที่ยวอุตสาหกรรมเชิงประวัติศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ๒๕๔๗), หน้า ๓๑ – ๓๒.

ทางเศรษฐกิจที่น่าสนใจของแหล่งท่องเที่ยววนั้น ๆ เช่น เทศกาล งานแสดงสินค้าเกษตรกรรม ซึ่งขึ้นอยู่กับเทคนิคในการจัดการแหล่งท่องเที่ยววนั้น ๆ

จากการศึกษาด้านการท่องเที่ยว พบว่า การท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่ประสบความสำเร็จ มีผลกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่น่าสนใจของแหล่งท่องเที่ยววนั้น ๆ เช่น เทศกาล งานแสดงสินค้าเกษตรกรรม ซึ่งขึ้นอยู่กับเทคนิคในการจัดการแหล่งท่องเที่ยววนั้น ๆ การเที่ยวชมอุตสาหกรรมท้องถิ่น ตลาดชุมชน ได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวมากและเป็นกิจกรรมหนึ่งที่ถูกจัดอยู่ในโปรแกรมท่องเที่ยวสถานที่จัดรูปแบบทางวัฒนธรรม (Museums and Other cultural) ความน่าสนใจของพิพิธภัณฑ์ สามารถบอกเล่าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ อารยธรรม ชาติพันธุ์วิทยา งานศิลปะท้องถิ่น แม้กระทั่งความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี วัตถุประสงค์หลักของพิพิธภัณฑ์ เพื่อให้บริการความรู้แก่ประชาชนและดึงดูดนักท่องเที่ยวต่างชาติ นอกจากนี้จะแสดงเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ บางแห่งยังจัดงานแสดงร่วมสมัย นำเสนอเรื่องราวโดยวิธีการต่าง ๆ ศูนย์วัฒนธรรม หอศิลปะ ร้านขายของที่ระลึกก็ได้รับความนิยมจากนักท่องเที่ยวเหมือนกัน ประเพณีเทศกาลท้องถิ่น (Cultural Festivals) ความเชื่อและค่านิยมในท้องถิ่นหรืออิทธิพลทางศาสนา ความเป็นมิตรของผู้คนในท้องถิ่น (Friendliness of Resident) อาจไม่ใช่สิ่งดึงดูดหลักของการท่องเที่ยว แต่ความเป็นมิตรความซื่อสัตย์ของคนในท้องถิ่นช่วยสร้างบรรยากาศและความประทับใจที่ดีแก่นักท่องเที่ยวในเมืองท่องเที่ยววนั้น

รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

พจนานุกรม^{๑๒๔} กล่าวว่า การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเป็นกิจกรรมที่นำวัฒนธรรมท้องถิ่นมาใช้เพื่อเป็นทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว โดยเริ่มต้นจากการพิจารณาความเป็นไปได้ในการพัฒนาชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยวของชุมชนไว้ ดังต่อไปนี้

๑. ความสนใจ ความระตือรือร้น และการมีส่วนร่วมของชุมชนต่อการจัดการการท่องเที่ยว
๒. ความเหมาะสมของชุมชนในการเป็นแหล่งท่องเที่ยวทั้งด้านธรรชาติและวัฒนธรรม
๓. ความเสี่ยงต่อผลกระทบที่ยากต่อการควบคุมและจัดการ
๔. ความตั้งใจจริงความสามารถขององค์กรที่มาเป็นพี่เลี้ยง

๒.๖.๓ องค์ประกอบกรท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และเชิงวัฒนธรรมองค์ประกอบกรท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์

^{๑๒๔} พจนานุกรม, คู่มือการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน, (กรุงเทพมหานคร: โครงการท่องเที่ยวเพื่อชีวิตและธรรมชาติ, ๒๕๔๖), หน้า ๕๕.

ขยาภรณ์ ชื่นรุ่งโรจน์^{๑๒๕} กล่าวว่า องค์ประกอบในการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ อนุรักษ์และวิชาการ ประกอบด้วย ๓As ได้แก่

สิ่งดึงดูดใจ (Attractions) เกิดสถานที่ (site) เช่น พิพิธภัณฑสถาน โบราณสถาน หมู่บ้าน ประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรมหรือสิ่งปลูกสร้างที่มนุษย์สร้างขึ้นและเหตุการณ์ (Events) ที่น่าประทับใจ การประกวด การแข่งขันกีฬา เทศกาล การแสดง เป็นต้น

สิ่งอำนวยความสะดวก (Amenities) ความสะดวกสบาย ทำให้นักท่องเที่ยวไปถึงสถานที่ ได้รวดเร็วและปลอดภัยโดยมีโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ระบบขนส่ง ระบบสื่อสาร ระบบสาธารณูปโภค ไฟฟ้า ทานเดินเท้า ห้องน้ำ ห้องอาหาร ร้านขายของที่ระลึก โทรศัพท์ มัคคุเทศก์ เป็นต้น

การเข้าถึง (Accessibility) ระบบการขนส่งประกอบด้วย เส้นทาง พาหนะ สถานีและผู้ประกอบการ การขนส่งมีวัตถุประสงค์ในการลำเลียงคนและสิ่งของไปยังจุดหมายปลายทางโดยผ่านเส้นทางองค์ประกอบการท่องเที่ยววัฒนธรรม

บุญเลิศ จิตตั้งพัฒนา^{๑๒๖} กล่าวว่า องค์ประกอบด้านแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น อันประกอบด้วยสิ่งดึงดูดในอยู่ ๑๐ ประการ คือ

๑. ประวัติศาสตร์และร่องรอยทางประวัติศาสตร์ที่ยังปรากฏให้เห็น
๒. โบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานต่าง ๆ
๓. งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่ดั้งเดิมในท้องถิ่นและสิ่งปลูกสร้าง ผังเมือง
๔. ศิลปะ หัตถกรรม ประติมากรรม ภาพวาด รูปปั้นและแกะสลัก
๕. ศาสนา รวมถึงพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนา
๖. ดนตรี การแสดงละคร ภาพยนตร์ มหรสพต่าง ๆ
๗. ภาษาและวรรณกรรม รวมถึงระบบการศึกษา
๘. วิถีชีวิต การแต่งกาย อาหาร ธรรมเนียมการรับประทานอาหาร
๙. ประเพณี วัฒนธรรมพื้นบ้าน ขนบธรรมเนียมและเทศกาลต่าง ๆ
๑๐. ลักษณะงานหรือเทคโนโลยีต่าง ๆ ที่มีการนำมาใช้เฉพาะท้องถิ่น

^{๑๒๕} ขยาภรณ์ ชื่นรุ่งโรจน์, การวางแผนการพัฒนาการท่องเที่ยว, (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๗), หน้า ๓๔.

^{๑๒๖} บุญเลิศ จิตตั้งพัฒนา, การพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร: เพรส แอนด์ดีไซน์, ๒๕๔๘), หน้า ๗๗.

๒.๗ หลักพุทธธรรมในการส่งเสริมการอนุรักษ์โบราณสถาน

๒.๗.๑ หลักพุทธธรรมในการส่งเสริมการอนุรักษ์ทางพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นเป็นเวลา ๒๕๑๑ ปีกว่าล่วงมาแล้ว เดิมทีเดียวนั้นพระพุทธศาสนาเกี่ยวข้องกับแสวงหาวิถีกำจัดทุกข์ของมนุษย์ จึงไม่ได้เน้นโดยตรงเรื่องแนวปฏิบัติต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพราะปัญหาทางสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหายุคปัจจุบัน สมัยพุทธกาลไม่มีปัญหานี้ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมยังบริสุทธิ์ สะอาด ทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ อุดมสมบูรณ์พระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลายใช้ชีวิตใกล้ชิดกับธรรมชาติอย่างแนบแน่นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันไม่เคยปรากฏหลักฐานใด ๆ ว่าเบียดเบียนช่วงชิงทรัพยากรธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์มาสร้างประโยชน์ในทางวัตถุเพื่อตนเองหรือเพื่อพระศาสนาเลย ในทางตรงกันข้ามกลับอาศัยใช้สอยทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้นด้วยความซาบซึ้งในคุณค่าและมีจิตใจในการถนอมรักษาอย่างสูงส่ง ถึงกระนั้นก็ตามในฐานะพระพุทธศาสนาเป็นปรัชญาชีวิตที่สมบูรณ์แบบที่สะท้อนในแง่มุมต่าง ๆ ของประสบการณ์จึงเป็นไปได้ที่จะค้นหาหลักคำสอนเพื่อทำความเข้าใจและอนุรักษ์ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พระพุทธศาสนามีปรัชญาและคำสอนที่เน้นความตระหนักและมีความเมตตาต่อชีวิตทั้งมวลแต่ที่ผ่านมาชีวิตสัตว์พืชพรรณ ทรัพยากรทางธรรมชาติ เป็นต้น ถูกทำลายลงอย่างรวดเร็วอันเป็นผลมาจากความโง่เขลา ความโลภ และการขาดความเคารพต่อโลก วิฤติการณ์ทางสิ่งแวดล้อมที่เราเผชิญอยู่ทุกวันนี้ ต้องการความช่วยเหลือที่เร่งด่วน แต่การมุ่งเน้นคุณค่าด้านจิตวิญญาณของมนุษย์มิได้หมายความว่าละเลยบทบาทของวิทยาศาสตร์ แต่วิทยาศาสตร์มีขอบเขตอยู่กับสภาพของโลก

ในขณะที่พุทธศาสนาเป็นแหล่งคุณค่าของมนุษย์และทุกวันนี้ ประชาชนจำนวนมากรู้สึกว้าวนอกเสียจากปัจเจกชนและค่านิยมทางสังคมจะได้รับการกระตุ้น เมื่อนั้นเราจึงจะเริ่มแก้ปัญหาที่กำลังเผชิญอยู่ได้ในวิถีทางที่มีผลต่อชีวิตบนโลกทั้งปัจจุบันและอนาคต^{๑๒๗}

๒.๗.๒ หลักพุทธธรรมในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน

ในยุคที่โลกมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ศิลปวัฒนธรรมในระดับชุมชนยังคงมีอยู่ในทุกชุมชนทั้งศิลปวัฒนธรรมที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ เพียงแต่ละชุมชนยังขาดแนวทางและองค์ความรู้

^{๑๒๗} ประเวศ อินทองปาน, พระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๖), หน้า ๑.

ในการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม การอนุรักษ์ฟื้นฟูและการถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรมที่มีอยู่อย่างหลากหลาย ให้มีความเข้าใจ และเห็นถึงความสำคัญในการอนุรักษ์สืบทอดและถ่ายทอดไปยังคนรุ่นต่อไป ยูเนสโก (UNESCO) เป็นองค์กรระดับนานาชาติที่มีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนและฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชนในประเทศไทย นับแต่อดีตถึงปัจจุบัน วัดถือเป็นศูนย์กลางของชุมชนและศิลปวัฒนธรรม อีกทั้งเป็นแหล่งรวบรวมจัดเก็บศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นที่จับต้องได้และจับต้องไม่ได้ รวมทั้งการเชื่อมโยงความเป็นมาของวัฒนธรรมกับชุมชน รวมถึงพุทธประวัติ สิ่งเหล่านี้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันมีคุณค่ายิ่ง และเป็นเสมือนเอกลักษณ์ของความเป็นไทยนอกจากนี้ วัดยังเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญประจำท้องถิ่นในทุกยุคทุกสมัย และเป็นแหล่งที่สอนธรรมะอีกด้วย

ภายหลังจากรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๕๑ ที่ได้บัญญัติรับรองให้บุคคลชุมชนและรัฐมีสิทธิและหน้าที่ ในการคุ้มครองและบำรุงรักษาศิลปวัฒนธรรมของชาติ ให้ชุมชนท้องถิ่นมีสิทธิอนุรักษ์ หรือฟื้นฟู จารีตประเพณีภูมิปัญญาท้องถิ่นศิลปวัฒนธรรมอันดี รวมทั้งสืบสานศิลปวัฒนธรรมของชาติ และภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมไปถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น ทั้งนี้คณะรัฐมนตรีได้มีมติแต่งตั้งคณะกรรมการแห่งชาติ ว่าด้วยการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (National Commission for UNESCO) ขึ้นเพื่อให้ประเทศไทยสามารถดำเนินไปตามกฎระเบียบของยูเนสโกได้อย่างถูกต้อง การทำงานวัฒนธรรมของชุมชนจึงจำเป็นต้องสร้างความร่วมมือของสถาบันหลักในชุมชน ได้แก่ วัด บ้าน โรงเรียน และสมาชิกในชุมชน เพื่อกำหนดแนวทางการพัฒนางานศิลปวัฒนธรรมในชุมชนร่วมกัน ซึ่งการนำสถาบันสำคัญในชุมชนมาเป็นยุทธศาสตร์ในการพัฒนาขึ้นต่าง ๆ นั้นก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคมแบบ “มนตรีบวร” ได้แก่สถาบันการปกครอง (บ = บ้าน) สถาบันศาสนา (ว = วัด) สถาบันการศึกษา (ร = โรงเรียน) ที่ต่างให้ความสำคัญต่อกันในการตัดสินใจและแก้ปัญหาของชุมชนอีกทั้งเป็นแกนกลางในการบริหารชุมชนในทุกด้าน^{๑๒๘}

ประเทศไทยส่วนมาก ประชาชนภายในประเทศจะนับถือศาสนา พุทธชาวพุทธคือผู้ที่มีศรัทธาเลื่อมใสและนับถือพระพุทธรูปศาสนา เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ชาวพุทธที่ดีต้องน้อมนำเอาหลักคำสอนของพระพุทธรูปศาสนาไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและสังคม ตลอดจนต้องปฏิบัติตามแบบ

^{๑๒๘} วิกีซอร์ซ, “เอกสารราชการ รัฐธรรมนูญแห่งราช”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.th.wiki source.org/wiki> [๑๘ เมษายน ๒๕๖๓].

แผนประเพณี และพิธีกรรมทางศาสนาด้วย เพื่อเป็นการแสดงถึงความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา และส่งเสริมให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองสืบไป^{๑๒๙}

หน้าที่ของชาวพุทธที่สำคัญคือ การศึกษาหลักธรรมการปฏิบัติตามหลักธรรมการบำรุงพระพุทธศาสนา เป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนา โดยปฏิบัติได้ เช่น การเข้าร่วมพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา การอุปสมบท บริจาคทรัพย์เป็นทาน เป็นต้น จะเห็นว่าการร่วมพิธีกรรมหรือการร่วมทำกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา ก็ถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งในหน้าที่ของชาวพุทธที่ดีด้วยเช่นกัน ที่จะช่วยทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาได้อีกทางหนึ่ง เพียงแค่เรามีส่วนร่วมในพิธีกรรม หรือเข้าไปเป็นแกนนำในการทำกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา ก็ถือได้ว่าเรามีส่วนร่วมในการทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาอีกด้วย และพิธีกรรมก็จะทำให้เราเข้าถึงหลักธรรมอันจะทำให้เกิดศรัทธาในศาสนา เกิดการประพฤติตนเป็นคนดี ละเว้นจากการทำความชั่ว นอกจากนี้ ยังทำให้เกิดความเข้าใจและเข้าถึงหลักธรรมคำสั่งสอนได้เป็นอย่างดี ทั้งยังช่วยลดอาชญากรรมและปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม หากเริ่มให้การสนับสนุนการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางศาสนาของประชาชนในชุมชน ซึ่งถือเป็นหน่วยที่เล็กที่สุดของการปกครอง ก็จะสามารถช่วยลดภาระหน้าที่ของภาครัฐในการส่งเสริมพุทธศาสนาได้^{๑๓๐}

๒.๗.๓ หลักพุทธธรรมในการส่งเสริมการปลูกจิตสำนึก

หลักการมีส่วนร่วมของประชาชนตามหลักพุทธศาสนามีอยู่คือการปลูกจิตสำนึกและการมีส่วนร่วมในสังคมพุทธพระพุทธศาสนากับสังคมไทยการปลูกจิตสำนึกและการมีส่วนร่วมในสังคมพุทธ

การปลูกจิตสำนึก

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงการปลูกจิตสำนึกของสังคมพุทธ ความว่า ตามหลักพระพุทธศาสนา พุทธศาสนิกชนจะต้องมองกว้าง คิดไกล ใฝ่สูง โดยมีคำอธิบายดังต่อไปนี้

๑. **มองกว้าง** พระพุทธศาสนาสอนให้เรา มองกว้าง กล่าวคือไม่ให้มองแค่ตัวเอง ไม่ให้มองแค่สังคมของเรา แต่ให้มองทั้งโลก ให้มีปัญญามองเห็นระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยในสรรพสิ่งในธรรมชาติทั้งหมด เรามองว่าธรรมชาติทั้งหมดนี้เป็นระบบแห่งปัจจัยสัมพันธ์ สิ่งทั้งหลายในจักรวาลนี้มีความสัมพันธ์ พึ่งพาอิงอาศัยและส่งผลกระทบต่อกันทั้งสิ้น และให้มีเมตตากรุณาดำเนินชีวิตและบำเพ็ญกิจต่าง ๆ มองกว้างนั้น ถ้ายังมองออกไปไม่ถึงทั้งโลกหรือถึงอารยธรรมของมนุษยชาติ ก็ขอให้มิจิตสำนึกทางสังคม ในระดับประเทศชาติของตัวเองก่อน เป็นการค่อย ๆ ฝึก ค่อย ๆ พัฒนากันไป

^{๑๒๙} สมทรง ปุณฺณฤทธิ, **มารยาทชาวพุทธ**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๕), หน้า ๒๘.

^{๑๓๐} ประชิต สกุนะพัฒน์, **ศาสนพิธี**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แสงดาว, ๒๕๔๘), หน้า ๑๒.

ขยายทัศนะออกไป ไม่ใช่มองอยู่แค่ตัวเองและผลประโยชน์ของตัวเองหรือเอาแต่กลุ่มแต่พวกของตัวเองแล้วก็กระทบกันไป กระแทกกันมาอยู่แค่นั้น จิตสำนึกทางสังคมนั้น ตอนแรกเอาแค่นี้ให้มีความรักบ้านเมืองมีความซาบซึ้งภูมิใจในความดีงามของชุมชนหรือสังคมของตน ซึ่งจะแสดงออกมาในจิตใจ เช่น เมื่อเห็นคนต่างประเทศเข้ามาในบ้านเมืองของตน ก็คิดนี้ว่า ถ้าคนต่างชาติเหล่านั้นเดินทางไปในประเทศของเรา ได้เห็นความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความสะอาด ทิวทัศน์ธรรมชาติที่สวยงามในบ้านเมืองของเรา และประชาชนที่อยู่ดีมีสุขมีน้ำใจ เขาก็คงจะชื่นชม^{๑๓๑}

แม้แต่ไม่เห็นคนต่างชาติเหล่านั้น แต่ตนเองเดินทางไปในบ้านเมืองของตัวเอง มองเห็นความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความสะอาด ทัศนียภาพในธรรมชาติแวดล้อมที่ยังคงอยู่ในสภาพอันดี และประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี แล้วเกิดความรู้สึกชื่นใจ อยากให้คนต่างบ้านต่างเมืองมาเห็น และนึกว่าถ้าเขามาเห็นแล้ว เขาก็จะชื่นชม เมื่อนึกไปและทำให้เป็นไปจริงได้อย่างนี้แล้ว ก็เกิดความปีติ เอิบอิ่มปลาบปลื้มใจ ภูมิใจในประเทศชาติบ้านเมือง ความรู้สึกนึกคิดอย่างนี้ ถ้ามีขึ้นเกิดขึ้นเสมอ ๆ ก็จะชักนำจิตใจและความคิดไปในทางที่ดีงาม และสร้างสรรค์ จะทำให้ชีวิตและสังคมเจริญพัฒนาไปในทางที่ดีงามถูกต้อง

๒. คิดไกล พระพุทธศาสนาสอนให้ คิดไกล ไปข้างหน้าจนกว่าจะถึงจุดหมายสูงสุด ให้มีชีวิตอยู่กับปัจจุบัน โดยมีปัญหาสืบค้นหยั่งรู้เหตุปัจจัยยาวไกลในอดีต และมีความไม่ประมาทที่จะป้องกันความเสื่อมและสร้างสรรค์เหตุปัจจัยให้พร้อมที่จะนำไปสู่ความเจริญงอกงามในอนาคต บนฐาน

แห่งชีวิตที่อยู่กับปัจจุบัน ที่จัดการกับปัจจุบันให้ดีที่สุด ด้วยการพัฒนาตนก้าวไปข้างหน้าตลอดเวลาให้ชีวิตงอกงามสมบูรณ์จนถึงพระนิพพาน นี่คือการคิดไกลอย่างยิ่ง

๓. ใฝ่สูง ก็คือใฝ่ธรรมมุ่งแสวงหาความรู้ให้เข้าถึงความจริงแท้ บรรารณาจะสร้างสรรค์ความดีงาม บำเพ็ญประโยชน์สุขแก่สังคม ให้ชีวิตและสังคมบรรลุความดีงามประเสริฐเลิศด้วยธรรมเหมือนดังพระโพธิสัตว์ที่ตั้งปณิธานใฝ่บรรารณาโพธิญาณ มีใจเด็ดเดี่ยว มุ่งหวังบรมธรรม อย่างนี้จึงจะเรียกว่าใฝ่สูง ความใฝ่สูง คือใฝ่ธรรม ที่เป็นหลักการใหญ่ประจำใจของคนทั้งสังคม คือ การถือธรรมเป็นใหญ่ เคารพธรรม บูชาธรรม คนในสังคมนี้จะต้องเชิดชูบูชาความจริง ความถูกต้อง ความดีงามยึดเอาธรรม คือ ความจริง ความถูกต้อง ความดีงามนั้นเป็นบรรทัดฐาน ถ้าสังคมไทยเป็นสังคมแห่งความ

^{๑๓๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), “การปลูกจิตสำนึกและการมีส่วนร่วมในสังคมพุทธพระพุทธศาสนา กับสังคมไทย”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://chaiwat211149.blogspot.com> [๒๑ เมษายน ๒๕๖๓].

ไฝธรรมได้อย่างนี้ ก็ถึงขั้นที่เรียกได้ว่าเป็นสังคมที่มีอุดมธรรม ถ้าคนไทยมีอุดมธรรมแล้ว ปัญหาต่าง ๆ ที่เลวร้ายทั้งหลายจะหมดไป และความเจริญพัฒนาที่แท้จริงอันพึงปรารถนา ก็จะตามมา^{๑๓๒}

การมีส่วนร่วมในสังคมพุทธ คือ การที่พุทธศาสนิกชนจะต้องส่วนเข้ามาช่วยเหลือสังคมที่ตนเองอาศัยอยู่ให้มีความสุข ดังนั้นการเข้ามามีส่วนร่วมจะต้องเป็นสมาชิกที่ดีของสังคม ซึ่งพระธรรมปิฎกกล่าวไว้ว่า

๑. คนมีคุณแก่ส่วนรวม สมาชิกที่ดีของสังคมจะเป็นผู้ช่วยสร้างสรรค์สังคม มีธรรม คือ หลักความประพฤติ ดังนี้

๑.๑ มีหลักพรหมวิหาร คือ ธรรมประจำใจของผู้ประเสริฐหรือผู้มีจิตใจยิ่งใหญ่ กว้างขวางดุจพระพรหม ๔ อย่างคือ มีเมตตา คือความรักความปรารถนาดี มีไมตรีจิตที่ดี ต้องการช่วยเหลือให้ทุกคนประสบประโยชน์และความสุข มีความกรุณา คือความสงสาร อยากช่วยเหลือผู้อื่น ให้พ้นจากความทุกข์ ใฝ่ใจที่จะปลดปล่อยบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของคนและสัตว์ทั้งปวง มีมุทิตา คือความเบิกบานพลอยยินดี เมื่อเห็นผู้อื่นอยู่ดีมีสุข ก็มีใจแช่มชื่นเบิกบาน เมื่อเห็นเขาทำดีงาม ประสบความสำเร็จก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป ก็พลอยยินดีบันเทิงใจด้วยพร้อมที่จะช่วยส่งเสริมสนับสนุน และมีอุเบกขา คือความมีใจเป็นกลาง มองตามความเป็นจริงไม่เอนเอียง หรือมีอคติ เป็นต้น

๑.๒ บำเพ็ญการสงเคราะห์ คือ ปฏิบัติตามหลักการสงเคราะห์ หรือธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจคน และประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี ที่เรียกว่า สังคหวัตถุ ๔ อย่าง คือ ทาน คือ การให้ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือสงเคราะห์ ด้วยปัจจัยสี่ ทุน หรือทรัพย์สินสิ่งของ ตลอดจนให้ความรู้ความเข้าใจ และศิลปวิทยา แก่เพื่อนร่วมสังคม ปิยวาจา คือ เจรจาอ่อนหวาน พูดคำที่สุภาพ อ่อนโยนและเป็นคำที่มีประโยชน์ที่ผู้ฟังได้ฟังแล้วชื่นใจ สบายใจเห็นประโยชน์ในคำพูดนั้น พูดให้กำลังใจ เป็นต้น อัตถจริยา คือ การบำเพ็ญตนให้เป็นคนมีประโยชน์ต่อผู้อื่น ได้แก่ การไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่เพื่อนมนุษย์ และไม่นิ่งดูตายเมื่อผู้อื่นขอความช่วยเหลือ การสนับสนุนในสิ่งที่เห็นว่าถูกต้องดีงาม เป็นประโยชน์ต่อเพื่อนมนุษย์ในสังคม และ สมานัตตตา คือ การปฏิบัติตนสม่ำเสมอ ไม่ถือตัว ไม่หยิ่งจองหองในเมื่อได้มีฐานะซึ่งได้แก่ การให้ความนับถือเพื่อนมนุษย์ ผู้มีฐานะศักดิ์ศรีเท่าเทียมกับตน ไม่ดูหมิ่นเหยียดหยามบุคคลที่ด้อยกว่าตน เป็นต้น

๒. คนผู้เป็นส่วนร่วมที่ดีของหมู่ชนคนผู้เป็นส่วนร่วมที่ดีของหมู่ชน ซึ่งจะช่วยให้หมู่ชนอยู่ร่วมกันด้วยดี มีธรรม คือหลักความประพฤติ ดังนี้

^{๑๓๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), “การปลูกจิตสำนึกและการมีส่วนร่วมในสังคมพุทธพระพุทธศาสนา กับสังคมไทย”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://chaiwat211149.blogspot.com> [๒๑ เมษายน ๒๕๖๓].

๒.๑ ฟังตนเองได้ คือทำตนให้เป็นที่ฟังของตนได้ พร้อมทั้งจะรับผิดชอบตนเอง ไม่ทำตัวให้เป็นปัญหาหรือเป็นภาระถ่วงหมู่คณะ หรือหมู่ญาติ ด้านการประพฤติธรรมสำหรับสร้างที่ฟังตนเอง เรียกว่า นาถกรณธรรม ๑๑ ประการคือ มีศีล คือประพฤติดีมีวินัย มีพหุสัจจะ คือมีการศึกษาเล่าเรียนมาก มีกัลยาณมิตรตา คือรู้จักคบคนดี มีโสวจิตสตา คือเป็นคนพูดง่าย ไม่กระด้างดื้อรั้น มีกิงกรณีเยสุ ทักขตา คือ เอาใจใส่ช่วยเหลือกิจการของหมู่คณะ มีธรรมกามาตา คือ เป็นผู้ใฝ่ศึกษาหลักธรรม สิ่งดีงามทั้งหลาย มีวิริยารัมภะ คือมีความขยันหมั่นเพียร ไม่เกียจคร้าน มีสันตภูฐี คือ มีความรู้จักพอ ไม่โลภมาก มีสติ คือมีสติมั่นคง มีความรู้สึกตัวอยู่ตลอดเวลา และมีปัญญา คือเป็นผู้เข้าใจถึงเหตุผล รู้ดีรู้ชั่ว เป็นต้น

๒.๒ อยู่ร่วมในหมู่ด้วยดี ในด้านความสัมพันธ์กับผู้อื่นที่เป็นเพื่อนร่วมงาน ร่วมกิจการ หรือร่วมชุมชน ตลอดจนพี่น้องร่วมครอบครัว ฟังปฏิบัติหลักการอยู่ร่วมกัน ที่เรียกว่า สาราณียธรรม (ธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน) มี ๖ ประการคือ มีเมตตากายกรรม ได้แก่ การเข้าไปตั้งกายกรรม ประกอบด้วย เมตตา นั่นคือ การอยู่ด้วยกันด้วยการกระทำดีต่อกัน ไม่เบียดเบียนทำร้ายกัน แต่มุ่งเน้นการสร้างความร่วมมือกัน เพื่อความผาสุกร่วมกัน เป็นต้น มีเมตตาวาจากรรม ได้แก่ การเข้าไปตั้งวาจากรรม ประกอบด้วยเมตตา คือใช้หลักการพูด โดยการเจรจาให้เข้าใจกันไม่กล่าวร้ายเสียดสีกัน เป็นต้น มีเมตตามโนกรรม ได้แก่ การเข้าไปตั้งมโนกรรมประกอบด้วยเมตตา คือการไม่คิดทำร้ายซึ่งกันและกัน มีความซื่อสัตย์เคารพในความคิดเห็นซึ่งกันและกัน มีจิตเมตตาต่อกัน เป็นต้น แบ่งปันผลประโยชน์ที่ได้มาด้วยความชอบธรรมแก่เพื่อร่วมสังคมได้แก่ การแบ่งปันช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทั้งในด้านอาหาร เครื่องอุปโภคบริโภคเครื่องมือการเกษตร ตลอดจนวิทยาการความรู้ต่าง ๆ ให้แก่เพื่อนร่วมสังคม รวมตลอดถึงการรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน ไม่ทำลายระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมที่ก่อให้เกิดผลกระทบมวลมนุษย์ เป็นต้น รักษาความประพฤติ(ศีล) เสมอกัน ได้แก่ การอยู่ร่วมกันอย่างให้เกียรติซึ่งกันและกัน มีความเสมอภาคกัน และ มีความเห็นร่วมกัน ไม่วิวาทเพราะมีความเห็นผิดกัน ได้แก่ การอยู่ร่วมกันจะต้องยอมรับในกฎกติกาทางสังคมที่กำหนดไว้ ไม่กระทำตนเสมือนว่าเป็นการฝ่าฝืนมติของสังคม ไม่เอาัดเอาเปรียบกันหรือข่มเหงกีดกันผู้อื่น มีแต่จะสร้างความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและสังคมที่ตนอาศัยอยู่ด้วย

๓. คนมีส่วนร่วมในการปกครองที่ดี

สมาชิกของรัฐผู้มีส่วนร่วมให้เกิดการปกครองที่ดี โดยเฉพาะคนในสังคมประชาธิปไตย ฟัง รู้หลักและปฏิบัติดังนี้

๓.๑ รู้หลักอธิปไตย คือ รู้หลักความเป็นใหญ่ที่เรียกว่า อธิปไตย ๓ ประการคือ อัตตาริปไตย ถือตนเป็นใหญ่ คือ ถือเอาตนเอง ฐานะ ศักดิ์ศรี เกียรติภูมิ ของตนเป็นใหญ่ ฝ่ายที่เป็นกุลชนในด้านนี้คือ การเว้นจากการทำความชั่ว มุ่งทำความดีด้วยการเคารพตนเองโลกาธิปไตย ถือโลก

เป็นใหญ่ คือ ถือความนิยมของชาวโลกเป็นใหญ่ หวั่นไหวไปตามเสียงนินทาสรรเสริญ เป็นต้น ฝ่ายที่เป็นกุศลได้แก่ เว้นจากการทำชั่ว มุ่งทำความดีด้วยการเคารพเสียงของชนหมู่มาก และ ธรรมาธิปไตย ถือธรรมเป็นใหญ่ คือ ถือหลักการ ความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม เหตุผลเป็นใหญ่ กระทำด้วยการคำนึงถึงสิ่งที่ได้ศึกษา ได้ตรวจสอบข้อเท็จจริง และยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น การรู้จักพิจารณาอย่างถ่องแท้ ตามกำลังสติปัญญา และมุ่งคิดพิจารณาด้วยความบริสุทธิ์ใจ เป็นไปโดยชอบธรรม และเพื่อความดีงาม ตามหลักโดยทั่วไปได้แก่ การรู้จักเคารพหลักการ กฎ ระเบียบ กติกา และข้อบังคับทางสังคมหรือองค์กรนั้น ๆ ดังนั้นหากเราต้องการถือนำความถูกต้องเป็นใหญ่ จะต้องยึดหลักของธรรมาธิปไตย โดยมีได้ถือนหรือถือโลกเป็นใหญ่

๓.๒ มีส่วนในการปกครอง โดยปฏิบัติตามหลักการมีส่วนร่วมรับผิดชอบที่จะช่วยป้องกันความเสื่อม นำไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองโดยส่วนเดียว ที่เรียกว่า อปรีธานิยธรรม คือ หมั่นประชุมกันเนื่องนิത്യ พร้อมเพรียงกันประชุม ไม่ทำตามอำเภอใจตนเอง ให้เกียรติผู้รู้ผู้มีประสบการณ์ให้เกียรติและคุ้มครองสตรี เคารพสักการะโบราณสถาน และดูแลรักษาผู้ทรงศีล^{๑๓๓} และหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักธรรมที่มีคุณค่า มีประโยชน์ ตามบริบทที่ว่าสังคมไทยเป็นสังคมเมืองพุทธ ซึ่งมีทั้งหลักธรรมที่ใช้สำหรับประพฤติปฏิบัติของแต่ละบุคคลหลักธรรมในการปกครอง หลักธรรมสำหรับการบริหาร และหลักธรรมที่ใช้สำหรับการอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุข โดยเฉพาะหลักอปรีธานิยธรรมซึ่งเป็นธรรมสำหรับการปกครองที่จะช่วยป้องกันความเสื่อมนำไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองของหมู่คณะ องค์กร หน่วยงานต่าง ๆ รวมถึงการปกครองระดับประเทศ ผู้วิจัยเห็นว่าการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนต่อการปกครองท้องถิ่นรูปแบบพิเศษ กรุงเทพมหานคร ตามระบอบประชาธิปไตย ที่ทุกคนในองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นต้องเข้ามามีส่วนร่วม โดยนำหลักธรรมเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม มาร่วมบูรณาการในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนเพื่อบริหารชุมชนต่อกรุงเทพมหานคร ในด้านการมีส่วนร่วมในการ

๑) ตัดสินใจ

๒) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ

๓) การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์

๔) การมีส่วนร่วมในการประเมินผลเกี่ยวกับ ด้านการศึกษา ด้านปัญหาเสพติด ด้านสุขภาพและสวัสดิการชุมชน และ ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม อปรีธานิยธรรมนี้เป็น

^{๑๓๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), “การปลูกจิตสำนึกและการมีส่วนร่วมในสังคมพุทธพระพุทธศาสนากับสังคมไทย”, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://chaiwat211149.blogspot.com> [๒๑ เมษายน ๒๕๖๓].

หลักธรรมสำหรับการมีส่วนร่วมในการปกครอง ซึ่งเหมาะสมอย่างยิ่งในสังคมปัจจุบันที่มุ่งเน้นการมีส่วนร่วม ร่วมรับผิดชอบต่อการกระทำในชุมชนที่อยู่ร่วมกัน

๒.๗.๔ หลักคำสอนเรื่องอภิธานิยธรรมในพระพุทธศาสนา

ในหัวข้อนี้เป็นการศึกษาเกี่ยวกับความรู้ของหลักอภิธานิยธรรม ได้แก่ ความหมาย ความ เป็น และสาระสำคัญของหลักอภิธานิยธรรม มีรายละเอียด ดังนี้

๑. ความหมายของอภิธานิยธรรม

การที่มนุษย์อยู่ร่วมกันในสังคมและดำรงชีวิตเพื่อความอยู่รอดนั้น ย่อมมีความรักความ สามัคคีต่อกันและจะต้องมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ซึ่งในบางครั้งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ไม่ได้ดำเนิน ไปอย่างราบรื่นหรือเป็นระเบียบแบบแผน เนื่องจากความแตกต่างในด้านสภาพแวดล้อมการศึกษา และพื้นฐานทางความคิด^{๑๓๔} ดังนั้น จึงต้องมีระเบียบวินัยอันดีงามเพื่อเชื่อมโยงความสามัคคีพร้อม เปรียงของมวลมนุษย^{๑๓๕} เช่นเดียวกับความหมายของอภิธานิยธรรม ที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ใน พระพุทธศาสนา และนักปราชญ์ได้นิยามไว้ ดังนี้

อรรถกถาที่มณิกาย มหาวรรค ได้ระบุความหมายของหลักอภิธานิยธรรมว่าธรรมที่เป็น เหตุให้เกิดความเจริญโดยส่วนเดียว ไม่มีความเสื่อม มี ๒ ประเภท คือ ราชอภิธานิยธรรม และภิกษุ อภิธานิยธรรม^{๑๓๖}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับอภิธานิย ธรรม ว่าเป็นธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว ชื่อว่า อภิธานิย ธรรม^{๑๓๗}

^{๑๓๔} ดวงเด่น นุเรมรัมย์, “พุทธจริยศาสตร์กับแนวคิดเรื่องสงครามที่เป็นธรรม”, วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๕), หน้า ๑๓.

^{๑๓๕} พระมหาอดุลย์ คนแรง, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์มังคลัตถปิณี”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตร มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๑), หน้า ๖๓.

^{๑๓๖} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑๓๔-๑๓๖/๑๑๖-๑๒๘.

^{๑๓๗} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๓๑.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของอปริหานิยธรรม ว่า “เป็นธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว สำหรับหมู่ชนหรือผู้บริหารบ้านเมือง”^{๑๓๘} คือการถือธรรมเป็นใหญ่ ธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญถ่ายเดียว ไม่มีเสื่อมเลย^{๑๓๙}

พระทวีป กุลยาณธมโม (เล็กบัณฑิตย) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับหลักปริหานิยธรรมว่า “เป็นที่ตั้งแห่งความไม่เสื่อม ๗ ประการ ซึ่งธรรมทั้ง ๗ ประการนี้เป็นเพื่อความเจริญทั้งฝ่ายบ้านเมืองและสงฆ์”^{๑๔๐}

จากความหมายข้างต้น สรุปหลักปริหานิยธรรมได้ว่า เป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว ไม่มีความเสื่อม หลักอปริหานิยธรรมอีกข้อหนึ่งที่ครอบคลุมการปฏิบัติสามัคคีธรรมทั้งทางกาย วาจาและทางจิตใจได้อย่างดีที่สุดประการหนึ่ง ดังนั้น แนวความคิดและคุณลักษณะเรื่องความสามัคคีนั้นต้องเป็นไปในลักษณะที่ก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งแก่ตน คนอื่น รวมทั้งส่วนรวมอันมีชาติบ้านเมืองเป็นที่หลัก ลักษณะของความสามัคคีต้องสอดประสานกันระหว่างการกระทำทางกายและจิตใจ กล่าวคือ การกระทำทางกายต้องถูกต้อง ดึงมา การกล่าววาจาทางปากต้องอ่อนหวาน ถูกต้อง ไพเราะ และการนึกคิดทางปัญญา ต้องอยู่ในลักษณะที่ถูกต้องดึงมา เป็นสัมมาทิฐิเพื่อให้เกิดประโยชน์ทั้งแก่ตน คนอื่นและสังคมส่วนรวมได้

๒. หลักอปริหานิยธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

จากการศึกษาความหมายของอปริหานิยธรรมแล้ว ประเด็นนี้เป็นการศึกษาถึงที่ปรากฏในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา อปริหานิยธรรม ๗ หมายถึง ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความไม่เสื่อม ๗ ประการ ผู้ปฏิบัติธรรมนี้จะไปเพื่อความเจริญทั้งฝ่ายรัฐและฝ่ายสงฆ์มีรายละเอียด ดังนี้

ก) หลักอปริหานิยธรรมสำหรับฝ่ายสงฆ์

จากการที่พระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เป็นบรรพชิตมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ และได้จาริกกระจายกันออกไปอยู่ตามสถานที่ต่างๆ ทั่วทั้งชมพูทวีป มีทั้งแบบที่

^{๑๓๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๒๑๑.

^{๑๓๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๕๗, ๔๔๗-๔๔๘.

^{๑๔๐} พระทวีป กุลยาณธมโม (เล็กบัณฑิตย), “การศึกษาวิเคราะห์หลักกัลยาณธรรมสำหรับการดำรงชีวิตที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๙๒-๙๓.

ปลีกวิเวกอยู่เพียงลำพังผู้เดียวและแบบที่อยู่รวมกันเป็นหมู่เป็นคณะ เพราะฉะนั้น เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยและความสงบสุขของหมู่คณะ พระพุทธเจ้าจึงทรงกำหนดให้พระสงฆ์สาวกซึ่งอยู่กันเป็นหมู่เป็นคณะนั้นต่างก็มีหน้าที่ร่วมกันรับผิดชอบ โดยการพิจารณาตามคุณสมบัติและความสามารถของแต่ละบุคคลว่ามีความเหมาะสมกับหน้าที่อะไร เช่นอุปชฌาย์ อาจารย์ ซึ่งเป็นการแบ่งเบาภาระในการปกครองดูแลคณะสงฆ์ของพระพุทธเจ้าได้เป็นอย่างดี เนื่องจากหน้าที่และคุณสมบัติของผู้ทำหน้าที่ต่าง ๆ นั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้เพื่อประโยชน์และความสงบสุขของคณะสงฆ์ เพราะฉะนั้น ในการปกครองของคณะสงฆ์จึงต้องมีการกระจายหน้าที่ไปยังพระสงฆ์สาวกต่างๆ เพื่อให้ร่วมกันรับผิดชอบปกครองดูแลกันได้อย่างทั่วถึง

สำหรับสังคัมภีร์ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ให้กำเนิดมานี้ เป็นสังคัมภีร์ที่รวมผู้คนซึ่งมาจากภูมิหลังที่แตกต่างกันทั้งทางด้านฐานะ ชาติตระกูล ชั้นชั้นวรรณะ ความเชื่อและการศึกษา และสิ่งที่ช่วยให้สังคัมภีร์ดำรงอยู่ได้นั้น นอกจากจะต้องดำเนินกิจกรรมต่างๆ ภายใต้อุปการแห่งพระธรรมวินัย แล้วก็คือความสามัคคีของสมาชิกในสังคัมภีร์ และหลักการปฏิบัติที่มุ่งให้เกิดความสามัคคีนี้ก็คือปริหานิยธรรม ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายไว้เช่นเดียวกับหลักการปกครองของแคว้นวัชชี เมื่อครั้งพระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ ใกล้พระนครราชคฤห์ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ความว่า ๑. ภิกษุทั้งหลายหมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์เพียงใด พึงหวังความเจริญได้แน่นอน ไม่พึงหวังความเสื่อมเลยเพียงนั้น...๒. ภิกษุทั้งหลายเมื่อประชุมก็พร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อเลิกประชุมก็พร้อมเพรียงกันเลิก จักพร้อมเพรียงช่วยกันทำกิจที่สงฆ์พึงทำเพียงใด พึงหวังความเจริญได้แน่นอน ไม่พึงหวังความเสื่อมเลยเพียงนั้น...๓. ภิกษุทั้งหลายจักไม่บัญญัติสิ่งที่ยังไม่ได้บัญญัติ จักไม่เพิกถอนสิ่งที่บัญญัติแล้ว จักประพฤติมั่นในสิกขาบทตามที่บัญญัติไว้แล้วเพียงใด พึงหวังความเจริญได้แน่นอน ไม่พึงหวังความเสื่อมเลยเพียงนั้น...๔. ภิกษุทั้งหลายยังสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ท่านผู้เป็นเถระ เป็นรัตตัญญู บวชมานานเป็นสังฆบิดร เป็นสังฆปริณายก และจักสำคัญถ้อยคำแห่งท่านเหล่านั้น ว่า เป็นถ้อยคำอันตนพึงเชื่อฟังเพียงใด พึงหวังความเจริญได้แน่นอน ไม่พึงหวังความเสื่อมเลยเพียงนั้น ๕. ภิกษุทั้งหลายไม่ตกอยู่ในอำนาจตัณหาที่เกิดขึ้นแล้ว อันเป็นเหตุให้เกิดในภพ ต่อไปเพียงใด พึงหวังความเจริญได้แน่นอน ไม่พึงหวังความเสื่อมเลยเพียงนั้น...๖. ภิกษุทั้งหลายจักพอใจอยู่ในเสนาสนะป่าเพียงใด พึงหวังความเจริญได้แน่นอน ไม่พึงหวังความเสื่อมเลยเพียงนั้น...๗. ภิกษุทั้งหลายจักเข้าไปตั้งความระลึกถึงเฉพาะตนได้ว่า โฉนหนอ เพื่อนพรหมจรรย์ ผู้มีศีลเป็นที่รัก ที่ยังไม่มาของงมา และ ที่มาแล้วพึงอยู่เป็นสุขเพียงใด พึงหวังความเจริญได้แน่นอน ไม่พึงหวังความเสื่อมเลยเพียงนั้น...๐ปริหานิย

ธรรม ๗ ประการนี้ จักตั้งอยู่ในภิกษุทั้งหลาย และภิกษุทั้งหลายจักปรากฏในอธิทานิยธรรม ๗ ประการนี้เพียงใด ภิกษุทั้งหลายพึงหวังความเจริญได้แน่นอน ไม่พึงหวังความเสื่อมเลยเพียงนั้น”^{๑๔๑}

จากข้อความเบื้องต้น เห็นได้ว่าผลที่เกิดขึ้นจากความสามัคคีของคณะสงฆ์ก็คือความสุขดังพุทธดำรัสของพระพุทธเจ้าซึ่งตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายไว้ว่า “ความสามัคคีของหมู่ เป็นเหตุนำสุขมาให้”^{๑๔๒} ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงสรรเสริญสามัคคีธรรมว่าเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข และเพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มากเพราะฉะนั้น ในการปกครองของคณะสงฆ์ หากพระสงฆ์สามัคคีกัน ความขัดแย้งแตกแยกกันก็จะไม่เกิดขึ้น และความสามัคคียังทำให้คนที่ยังไม่เลื่อมใสในสงฆ์ ก็เลื่อมใส ส่วนคนที่เลื่อมใสแล้ว ก็เลื่อมใสยิ่ง ๆ ขึ้นไป^{๑๔๓} และได้ตรัสเป็นคาถาประพันธ์ไว้ว่า “ความสามัคคีแห่งสงฆ์ เป็นเหตุให้เกิดสุขและบุคคลผู้นุเคราะห์สงฆ์ผู้สามัคคีกันแล้ว ผู้ยินดีในความสามัคคีกัน ตั้งอยู่ในธรรม ย่อมไม่พลาดจากธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ ย่อมบันเทิงในสวรรค์ตลอดกัป เพราะสมานสงฆ์ให้สามัคคีกัน”^{๑๔๔}

อย่างไรก็ตาม ภิกษุอธิทานิยธรรม เป็นหลักธรรมคำสอนซึ่งเป็นหลักการด้านประพฤติปฏิบัติของภิกษุสงฆ์นั้น พระพุทธเจ้าตรัสแสดงไว้มากมายเช่นเดียวกัน ผู้วิจัยจึงนำหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรมของภิกษุสงฆ์ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคมสงฆ์ ซึ่งเป็นธรรมเพื่อความดีงามในฐานะเป็นภิกษุ การเป็นภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ในแง่ของปัจเจกบุคคล พระพุทธเจ้าก็ตรัสสอนให้ภิกษุสงฆ์รักษาและดำรงตนให้เหมาะสมกับความเป็นสมณะหรือนักบวชด้วยหลักการด้านคุณธรรมและจริยธรรม

ข) หลักอธิทานิยธรรมสำหรับฝ่ายรัฐ

ในมหาปริณีพาสสูตร กล่าวถึงเหตุการณ์ในสมัยพุทธกาล เมื่อรัฐวัชชีถือว่าเป็นรัฐที่มีอำนาจมาก รัฐอื่นๆ ยากที่จะเอาชนะได้จะทราบได้จากคราวที่พระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ที่กุเวกคิณฑกุฎในเขตปกครองของกรุงราชคฤห์ ในสมัยนั้นพระเจ้าอชาตศัตรูผู้เป็นเจ้าปกครองแคว้นมคธ มีพระราชประสงค์จะเสด็จไปปราบแคว้นวัชชี จึงทรงรับสั่งว่า “เราจะโค่นล้มพวกวัชชีผู้มีฤทธิ์มากอย่างนี้ มีอำนาจมากอย่างนี้ ให้พินาศย่อยยับ”^{๑๔๕} พระองค์รับสั่งให้วัสสการพราหมณ์มหาอำมาตย์เข้าเฝ้า

^{๑๔๑} ที.ม. (ไทย) ๑๙/๑๓๖/๘๒-๘๓.

^{๑๔๒} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๙๔/๙๓.

^{๑๔๓} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๙/๓๖๒-๓๖๓.

^{๑๔๔} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๙/๓๖๓.

^{๑๔๕} ที.ม. (ไทย) ๑๙/๑๓๑/๗๗.

แล้ว รับสั่งให้ไปทูลถามถึงความประสงค์ที่พระองค์จะเสด็จไปปราบพวกวัชชีว่า จะสำเร็จไหมกับพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะพระองค์ทรงเชื่อว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าจะไม่ตรัสคำเท็จ พระพุทธเจ้าตรัสว่า^{๑๔๖} จากนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกพระอานนท์มาตรัสถามเรื่อง อปทานิยธรรมทั้ง ๗ ข้อ คือ ๑) เจ้าวัชชีหมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์ ๒) เจ้าวัชชีพร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงกระทำ ๓) เจ้าวัชชีไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ ๔) เจ้าวัชชีเคารพนับถือผู้ใหญ่ในแคว้นวัชชี ๕) เจ้าวัชชีไม่ฉุดคร่าขึ้นใจกุลสตรีหรือกุลกุมารี ๖) เจ้าวัชชีสักการเคารพนับถือบูชาเจดีย์ในแคว้นวัชชี และ ๗) เจ้าวัชชีจัดการรักษาคุ่มครอง ป้องกันพระอรหันต์ทั้งหลายด้วยความชอบธรรมตราบใดที่พวกวัชชีรักษาขอปริยานิยธรรมทั้ง ๗ ข้อนี้ เจ้าวัชชีพึงได้แต่เจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย^{๑๔๗}

ดังนั้น พระเจ้าอชาตศัตรูจึงไม่ควรทำสงครามกับพวกเจ้าวัชชี นอกจากจะใช้วิธีปรองดองทางการทูต หรือไม่ก็ทำให้แตกสามัคคีกัน^{๑๔๘} การปกครองแบบสาธารณรัฐนี้ มีจุดสำคัญอยู่ที่ความพร้อมเพรียงกันและความสามัคคีกันของคณะผู้บริหารนั่นเอง โดยคณะผู้บริหารจะต้องประชุมปรึกษาหารือกันเกี่ยวกับปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับรัฐอย่างสม่ำเสมอ โดยฟังมติเสียงข้างมากเป็นสำคัญแล้วจะมีการเสนอนโยบายต่างๆ ของรัฐออกไป เหมือนกับในคราวที่พระอานนท์ไปแจ้งข่าวการเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้าแก่เจ้ามัลละซึ่งกำลังทำการประชุมกันด้วยพระกรณียกิจบางอย่างในสันฐาคาร และกษัตริย์มัลละทั้งหลายก็ได้ประชุมปรึกษาหารือกันเกี่ยวกับการจัดการกับพระสรีระศพของพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่า การปกครองแบบสาธารณรัฐนี้มีส่วนคล้ายคลึงกับการปกครองแบบประชาธิปไตย เพราะมีการบริหารงานโดยการปรึกษาหารือกับสภาซึ่งประกอบด้วยสมาชิกแห่งราชวงศ์ต่างๆ ซึ่งรวมเข้ากันเป็นคณะผู้ปกครอง อาจกล่าวได้ว่าเป็นระบบประชาธิปไตยแบบโบราณก็ได้

กล่าวได้ว่า อปทานิยธรรม เป็นแนวทางการหลักปฏิบัติ ซึ่งได้แก่ความไม่เสื่อม หรือความเจริญก้าวหน้านั่นเองที่เป็นลักษณะของอปทานิยธรรมความเจริญก้าวหน้าหรือความไม่เสื่อมถอย” ที่มีความเกี่ยวข้องกับการดำเนินงานนี้สามารถอธิบายได้ตามแนวทางของพระพุทธศาสนาว่าการดำเนินงานที่จะมีความเจริญและก้าวหน้าไม่เสื่อมถอยนั้น จะต้องประกอบไปด้วยคุณลักษณะของผู้ปกครองที่ดี เพราะผู้ปกครองนั้นไม่ว่าจะเป็นการปกครองในรูปแบบใด ๆ ก็ตาม หากผู้ปกครองไม่มี

^{๑๔๖} ที.ม. (ไทย) ๑๙/๑๓๕/๘๑.

^{๑๔๗} ที.ม. (ไทย) ๑๙/๑๓๕-๑๓๕/๗๘.

^{๑๔๘} ที.ม. (ไทย) ๑๙/๑๓๕/๘๑.

ธรรมในการปกครอง การปกครองนั้นก็เป็นการปกครองที่ไม่ดี เป็นการปกครองที่นาประเทศชาติหรือองค์กรต่าง ๆ เช่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไปสู่ความเสื่อมถอยได้ในที่สุด ฉะนั้น สาระสำคัญของความเจริญความไม่เสื่อมถอยในสังคม ประกอบด้วยหลักสำคัญ ๒ อย่าง คือ ๑) ผู้นำเป็นผู้มีธรรมในการดำเนินงานจะต้องมีหลักธรรม หรือข้อปฏิบัติในการเป็นผู้นำ ๒) ผู้ตามหรือประชาชนเป็นผู้มีธรรมในการอยู่ร่วมกัน ในการประพฤติและปฏิบัติตนในสังคมและชุมชน

ผู้วิจัยมีความคิดเห็นเกี่ยวกับหลักกฏของปธานิยธรรม ๗ ว่า เป็นหลักธรรมอันที่จะนำมาซึ่งความสงบสุขของสังคม และเป็นหลักธรรมแห่งการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ซึ่งมีความจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตและเอื้อประโยชน์ต่อบุคคลรอบข้างด้วยหลักธรรมนี้ จะสามารถนำไปสู่วิถีทางแห่งการแก้ปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นในชุมชนได้ถ้าหากทุกคนมีส่วนร่วมกัน ก่อนที่ปัญหาจะสะสมปัญหาจนกระทั่งเป็นปัญหาระดับชาติต่อไป

สรุปได้ว่า อปธานิยธรรม เป็นหลักปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความไม่เสื่อม และเกิดความเจริญก้าวหน้า สำหรับลักษณะของอปธานิยธรรมที่ทำให้มีความเจริญโดยที่ไม่มีทางเสื่อมนั้น จะต้อง

ประกอบด้วยสิ่งสำคัญ ๓ ประการ ได้แก่ ผู้นำเป็นผู้มีธรรมผู้ตามหรือประชาชนเป็นผู้มีธรรมและมีหลักวิธีการบริหารการปกครองที่ดี และการดำเนินงานตามหลักธรรมดังกล่าวนี้ เป็นหลักธรรมที่ประชาชนหรือสมาชิกในสังคม หรือองค์กร หน่วยงานต่าง ๆ ควรยึดถือเป็นหลักปฏิบัติ และเป็นหลักธรรมที่สอนให้ดำเนินชีวิตอย่างมีความรับผิดชอบทั้งต่อตนเองและต่อสังคมโดยรวมทำให้สามารถรู้วิธีการหรือหลักการที่จะดำเนินงานให้บรรลุถึงจุดประสงค์เพราะการเป็นบุคคลที่ดีในสังคมย่อมต้องอาศัย ความประพฤติ ทางกาย วาจา ใจ อยู่ในความเหมาะสมมีความมุ่งหมาย มีจุดหมาย รู้จักผลประโยชน์ขององค์กร ชุมชน และกลุ่มในสังคมที่ตนดูแลอยู่ ทำให้เกิดผลสำเร็จได้อย่างมีประสิทธิภาพรู้จักตนเองและประเมินตนตามความเหมาะสมกับหน้าที่เกิดผลสำเร็จได้อย่างมีประสิทธิภาพที่รู้จักประมาณในการบริหารต่าง ๆ ทั้งของตน ผู้ร่วมงาน และองค์กรเกิดผลสำเร็จได้อย่างมีประสิทธิภาพรู้จักเวลาจังหวะความเหมาะสมในการดำเนินงานก่อให้เกิดความสำเร็จได้อย่างมีประสิทธิภาพรู้จักชุมชนและการจัดระบบของสังคมให้ดีทำให้สามารถเข้าใจและรู้จักบุคคลในชุมชนของตนเอง ตลอดทั้งบุคคลทั่วไปที่ผู้นำเข้าไปเกี่ยวข้อง มาใช้ในชุมชนทำให้เกิดคุณค่าและประโยชน์อย่างยิ่ง ต่อตนเอง สังคม และประเทศชาติ ตลอดจนการดำรงชีวิตของตนสามารถอยู่ในกรอบรั้วองค์กร สังคม และประเทศชาติอย่างมีความสุขจากคุณค่า และคุณประโยชน์ของอปธานิยธรรมสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์เพราะสามารถทำให้เกิดความร่วมมือระหว่างประชาชนในชุมชนกับการดำเนินงานของการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์

ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ได้ สร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ลดภาระหน่วยงานของจังหวัดเพชรบูรณ์ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน เช่น ฝ่ายสิ่งแวดล้อม ฝ่ายพัฒนาชุมชน สามารถแก้ปัญหาในชุมชนได้จริง เพราะแต่ละชุมชนมีสภาพพื้นที่วัฒนธรรม ความเป็นอยู่ที่แตกต่างกัน และมีลักษณะพิเศษที่เป็นจุดเด่นของแต่ละชุมชนแตกต่างกันหลักการบริหารนิยธรรมจึงสอดคล้องกับการนำมาใช้ประยุกต์ในการส่งเสริมการมีส่วนร่วม ให้ชุมชนเกิดประโยชน์สุขและความเจริญแก่คนในสังคมได้

๒.๗.๕ หลักพุทธธรรมในการส่งเสริมการอนุรักษ์ด้านการมีจิตสำนึกสาธารณะ

ปฏิบัติแนวคิดเรื่องจิตสาธารณะเป็นแนวคิดที่มีการกล่าวถึงอย่างกว้างขวางในสังคมปัจจุบัน เพราะสภาพสังคมในปัจจุบันเต็มไปด้วยปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ จิตสาธารณะจึงเป็นเหมือนยารักษาโรคที่เกิดจากความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ “จิตสาธารณะ” ในมิติของคำสอนทางพระพุทธศาสนาทำให้เห็นว่าคำนี้ได้สะท้อนถึงภาพที่ชัดเจนของ “ความเป็นพุทธศาสนา” เพราะเป็นหน้าที่หลักของพระพุทธศาสนา กล่าวคือ เป็นภารกิจที่ต้องช่วยเหลือสังคม เพื่อนมนุษย์ ดังพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ว่าภิกษุทั้งหลายจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุข แก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล และประโยชน์สุขแก่ทวยเทพ และมนุษย์ ออญไปโดยทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายที่มีธุลีในตาน้อย มีอยู่ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม จักมีผู้รู้ธรรม ภิกษุทั้งหลาย แม้เราจะไปยังตำบลอรุเวลา เสนานิคมเพื่อแสดงธรรม^{๑๔๙}

พุทธดำรัสข้างต้นนี้เป็นปฐมโอวาทที่ได้ตรัสกับพระอรหันต์ชุดแรก ๖๑ องค์ ที่ทรงส่งออกไปไปบำเพ็ญประโยชน์ตามแนวจิตสาธารณะแก่ชาวโลก หลักจากพระอรหันต์เหล่านั้นพัฒนาตน ถึงความสมบูรณ์พร้อมแล้ว ถือว่าเป็นพระดำรัสอย่างเป็นทางการในการรับสั่งให้พระอรหันต์ชุดดังกล่าวออกไปบำเพ็ญประโยชน์บนฐานแนวคิดเรื่องจิตสาธารณะ และสะท้อนให้เห็นถึงแนวทางการดำเนินชีวิตของชาวพุทธที่เป็นไปเพื่อผู้อื่นอย่างแท้จริงเมื่อพระองค์ได้ส่งพระสาวกไปทำหน้าที่บำเพ็ญประโยชน์แก่สังคมแล้ว พระองค์ก็ทรงเริ่มโปรดสัตว์โลกด้วยธรรมคำสอนที่เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่สัตว์โลก ภารกิจบนฐานแนวคิดจิตสาธารณะ นี้ถือได้ว่าเป็นพันธสัญญาของพระองค์ก็ว่าได้

^{๑๔๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๙.

๒.๘ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วรพต ลือเลิศ ศึกษาเรื่อง การส่งเสริมการอนุรักษ์โบราณสถาน ตำบลเวียง อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย ตามหลักพุทธบูรณาการ” ผลการวิจัยพบว่า ทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัยนี้ คือ ทฤษฎีการอนุรักษ์โบราณสถาน ทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม และทฤษฎีเกี่ยวกับการจัดการมรดกโลก การส่งเสริมการอนุรักษ์โบราณสถาน มีปัญหาอุปสรรคที่สำคัญ ๓ ด้าน คือ ๑) ปัญหาด้านบุคลากร ๒) ปัญหาด้านงบประมาณ ๓) ปัญหาด้านการบริหารจัดการ โดยมีหลักพุทธธรรมที่สามารถนำมาบูรณาการในการส่งเสริมการอนุรักษ์โบราณสถานประกอบด้วย หลักอภิธานิธรรม ในข้อประชุมกัน เนื่องนิตย์ พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม ให้เคารพนถือบูชาพระเจดีย์ทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอกเมือง และไม่บั่นทอนผลประโยชน์ที่เคยอุปถัมภ์บำรุงพระเจดีย์เหล่านั้น หลักสัพปริสธรรม ในข้ออัตตัญญา คือ รู้จักตัวเองอันรวมถึงความสำนึกคุณค่าประวัติศาสตร์ โบราณวัตถุโบราณสถาน และ ปริสัญญา รู้จักชุมชน อันรวมถึงการรู้จักประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ บ่งถึงความเป็นมาของชุมชนของตนเอง และหลักสัมมัตตปธาน ๔ คือ สังวรปธาน เพียรระวังมิให้ความเสียหายที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น ปหานปธาน เพียรกำจัดความเสียหายที่เกิดขึ้นแล้ว ภวานาปธาน เพียรหาวิธีการอนุรักษ์โบราณสถานที่ยังไม่มี ให้เกิดขึ้น อนุรักษนาปธาน เพียรรักษา คือ เพียรดำรงวิธีการอนุรักษ์โบราณสถานที่เกิดขึ้นแล้ว ให้คงอยู่และให้ดียิ่งขึ้น แนวทางการส่งเสริมการอนุรักษ์โบราณสถานนี้เรียกว่า PPC MODEL อันประกอบด้วย P หมายถึง การส่งเสริม (Promotion) P หมายถึง จิตสำนึกสาธารณะ (Public Mind) และ C หมายถึงการอนุรักษ์ (Conservation)^{๑๕๐}

ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ได้วิจัยเรื่อง “การทำนุบำรุงศาสนสถานและโบราณสถาน: อำนาจและวิธีการ” ผลการวิจัยพบว่า กรมศิลปากรและสำนักงานพระพุทธศาสนา เป็น ๒ หน่วยงานในการทำนุบำรุงรักษาโบราณสถานโบราณวัตถุ โดยรวมแล้วไม่เกิดเป็นปัญหามากนัก เพราะทั้ง ๒ หน่วยงาน มีอำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบร่วมกัน ต่างหน่วยงานก็มีพระราชบัญญัติ หรือระเบียบในการปฏิบัติ ในส่วนที่มีปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน คือ ความขัดแย้งกันเรื่องของการพัฒนา กับการอนุรักษ์ที่ไม่เป็นไปในทิศทางเดียวกันทำให้เกิดความไม่เหมาะสมต่อศาสนา การทำลายโบราณสถาน และหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ทั้งโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ และบางครั้งก็เกิดขึ้น โดยเจตนา การทำนุบำรุงรักษาใน ส่วนของกรมศิลปากรมีปัญหาเรื่องการขาดกำลังคนทางด้านอนุรักษ์ ตามหลักวิชา และขาด

^{๑๕๐} วรพต ลือเลิศ, “การส่งเสริมการอนุรักษ์โบราณสถาน ตำบลเวียง อำเภอเชียงแสน จังหวัด เชียงราย ตามหลักพุทธบูรณาการ”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), บทคัดย่อ.

งบประมาณ เพราะการอนุรักษ์ตามกรรมวิธีโบราณนั้น ต้องใช้งบประมาณค่อนข้างสูงมาก ต้องมีช่าง ชำนาญการเฉพาะทาง และต้องใช้เวลา ที่เป็นปัญหามากและหลายฝ่ายได้ตั้งข้อสังเกต คือ เรื่องของความเหมาะสมและความถูกต้องตามหลักวิชา ได้แก่ การใช้บริษัทรับเหมาในการบูรณะโบราณสถาน และอาจมีผลประโยชน์ที่ตามมาจากการรับเหมา ส่วนปัญหาของทางวัด คือ ความต้องการใช้โบราณสถานและพื้นที่ในการพัฒนาวัด ทั้งเพื่อการใช้สอย และเพื่อการหาปัจจัยในการทำนุบำรุงวัด และส่วนหนึ่งยังอาจเป็นปัจจัยในเชิงพุทธพาณิชย์ ทางออกของปัญหาก็คือ ทั้ง ๒ ฝ่ายควรมีความเข้าใจร่วมกัน และเห็นความสำคัญของความเป็นโบราณสถานอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรม ไม่ใช่สมบัติของผู้ใดผู้หนึ่งทุกฝ่ายควรเคารพในกฎระเบียบที่ควรปฏิบัติกรมศิลปากรควรมีการพัฒนาบุคลากรทางด้านการอนุรักษ์ ควรปรับระบบการทำงานในการประสานงานด้านต่าง ๆ สร้างความรู้ความเข้าใจกับวัดและชุมชนให้มากขึ้น เพื่อให้เห็นคุณค่าของโบราณสถานอันเป็นสมบัติของส่วยรวม ไม่ใช่สมบัติของกรมศิลปากรในส่วนของวัด พระสงฆ์ยังขาดความรู้ความเข้าใจในกฎหมายด้านการอนุรักษ์ และความรู้ความเข้าใจทางด้านศิลปกรรม ทั้งกรมศิลปากรและสำนักงานพุทธศาสนาแห่งชาติ ควรร่วมกันสร้างความรู้ความเข้าใจในส่วนนี้ และประเด็นสำคัญต้องละทิ้งผลประโยชน์ทั้งหลายที่จะเกิดจากโบราณสถาน ศาสนสถานมาเห็นแก่ความสำคัญ ความเป็นมรดกของส่วนรวมและร่วมกันดูแลรักษาให้คงอยู่สืบไป^{๑๕๑}

ณัฐพงษ์ ถือดำ และคณะ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การจัดระบบพิพิธภัณฑ์ สถาน เคหสถาน ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน” ผลการวิจัยพบว่า ยุทธศาสตร์การจัดการพิพิธภัณฑ์ โบราณสถานและเคหสถานในจังหวัดภูเก็ต พังงา และกระบี่ควรประกอบด้วยยุทธศาสตร์อย่างน้อย ๒ ยุทธศาสตร์ คือ ยุทธศาสตร์พัฒนาทรัพยากรและบริการด้านการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมและยุทธศาสตร์การจัดแบบบูรณาการระบบการจัดการพิพิธภัณฑ์โบราณสถานและศาสนาในจังหวัดภูเก็ต พังงา กระบี่ มีดังนี้ พิพิธภัณฑ์ต้องจัดให้มีอาคารจัดแสดงที่มีเอกลักษณ์ มีภูมิทัศน์ที่สวยงาม มีห้องน้ำ มีที่นั่งพัก มีสถานที่บริการอาหารและเครื่องดื่ม บุคลากรของพิพิธภัณฑ์ต้องให้ภาษาอังกฤษในการสื่อสารได้ มีบุคลิกที่ดีและมีความรู้เรื่องโบราณวัตถุที่จัดแสดงเป็นอย่างดี การบริหารจัดการองค์กรต้องยึดแบบเอกชน การจัดแสดงพิพิธภัณฑ์ต้องมีชีวิต สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมได้มีข้อความบรรยายเป็นภาษาอังกฤษ มีจุดขายที่ชัดเจนและต้องประชาสัมพันธ์เพิ่มขึ้นทั้งทางตรงและทางอ้อม เปิดโอกาสให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและประชาชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วม โบราณสถานต้องจัดให้มีอาคาร

^{๑๕๑} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “การทำนุบำรุงศาสนสถานและโบราณสถาน: อำนาจและวิธีการ”, รายงานการวิจัย, (ศูนย์พุทธศาสนศึกษา: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔), บทคัดย่อ.

สำนักงาน อาคารจัดนิทรรศการความเป็นมา และความสำคัญของโบราณสถาน มีห้องน้ำไว้ให้บริการ นักท่องเที่ยว ปรับภูมิทัศน์บริเวณที่ไม่มีก่อสร้างต้องระบุดูเด่นของโบราณสถานแต่ละแห่งให้ชัดเจน ประชาสัมพันธ์โบราณสถานเพิ่มขึ้นให้กับชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษา จัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้และส่วนสาธารณะของชุมชน ศาสนาสถานต้องจัดให้มีภูมิทัศน์ที่สวยงาม มีสถานที่จอดรถเพียงพอ มีห้องน้ำสะอาดและเพียงพอ ปราศจากแมลง สุนัข ระบายน้ำ มีที่นั่งพัก มีศาสนมงคลที่เป็นจุดเด่นชัดเจน มีสถานที่สำหรับกราบนมัสการพระสนทนาธรรมและประพรมน้ำพุทธมนต์เป็นส่วนมีเอกสารแนะนำการใช้ภาษาในการสนทนาธรรมกับพระ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรจัดบุคลากรเป็นประชาสัมพันธ์ของศาสนสถาน และจัดให้มีกิจกรรมเพื่อชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมจัดสร้างเว็บไซต์ของวัดเพื่อให้ข้อมูลแก่นักท่องเที่ยว^{๑๕๖}

กฤษฎา พิณศรี และคณะ ได้ทำ การวิจัยเรื่อง “โครงการศึกษาศักยภาพแหล่งโบราณสถานวัฒนธรรมล้านช้างในอีสานใต้เพื่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม” ผลจากการศึกษา ได้พบแหล่งโบราณสถานวัฒนธรรมล้านช้างที่อาจพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม จำนวนทั้งสิ้น ๑๙ แห่ง ส่วนใหญ่มีศักยภาพโดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง และเมื่อแยกพิจารณาเป็นรายข้อได้พบว่า ข้อที่มีศักยภาพค่อนข้างสูงส่วนใหญ่เป็นด้านที่เกี่ยวกับความสำคัญของโบราณสถาน เช่น มีรูปแบบทางศิลปะ ฝีมืองานช่าง แสดงความเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น มีประวัติศาสตร์อันยาวนานเป็นแหล่งที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ที่สำคัญในอดีต หรือมีความเกี่ยวข้องกับประเพณี วัฒนธรรม หรือวันสำคัญในท้องถิ่น ส่วนข้อที่มีศักยภาพค่อนข้างน้อยส่วนใหญ่เป็นด้านที่เกี่ยวกับสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับนักท่องเที่ยวและการประชาสัมพันธ์ แสดงให้เห็นว่าโดยสภาพและความสำคัญของตัวโบราณสถานรวมทั้งประเพณีวัฒนธรรม หรือวันสำคัญในท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับโบราณสถานนั้นสามารถที่จะนำมาใช้เป็นจุดขายสำหรับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้หากแต่ต้องมีการพัฒนาปรับปรุงเพื่อส่งเสริมให้โบราณสถานมีศักยภาพเพิ่มมากขึ้น เช่น การปรับปรุงระบบสาธารณูปโภคการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์การปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ของแหล่งและบูรณะโบราณสถานให้อยู่ในสภาพดี การบูร

^{๑๕๖} อนุรักษ์ ถือดำ และคณะ, “การจัดระบบพิพิธภัณฑ์สถาน เคหสถานให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน”, รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์, (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๑), บทคัดย่อ.

ณาการการท่องเที่ยวกับประเทศเพื่อนบ้าน รวมทั้งการอนุรักษ์ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณีอันดีงามของท้องถิ่นไว้ เพื่อให้เกิดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในท้องถิ่นที่ยั่งยืนต่อไป^{๑๕๓}

ธานินทร์ ไชยเชษฐ์ และคณะ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การทำนุบำรุงศาสนสถานและโบราณสถาน : อำนาจและวิธีการ” ผลการวิจัยพบว่า ศาสนสถานและโบราณสถานมีทั้งที่เป็นโบราณสถานร้างและเป็นที่ปัจจุบันยังใช้งานอยู่ ส่วนที่มักเกิดปัญหาการดูแลรักษา คือโบราณสถานที่เป็นศาสนสถานที่ยังใช้งานกับโบราณสถานที่ร้างที่ตั้งอยู่ในเขตศาสนสถานที่ยังใช้งานอยู่ ผู้ดูแลโบราณสถานคือ กรมศิลปากรส่วนศาสนสถานซึ่งส่วนใหญ่ คือ วัดในพุทธศาสนานั้นปัจจุบันผู้ดูแลคือสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ การทำนุบำรุงโบราณสถาน และศาสนสถานโดยรวมแล้วไม่เกิดเป็นปัญหามากนัก เพราะทั้ง ๒ หน่วยงานมีอำนาจหน้าที่ ความรับผิดชอบแตกต่างกัน ต่างหน่วยก็มีพระราชบัญญัติ หรือระเบียบต่างกัน ส่วนที่มีปัญหาคือ ความขัดแย้งเรื่องของการพัฒนา กับการอนุรักษ์ที่ไม่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน ทำให้เกิดความไม่เหมาะสมต่อศาสนา การทำลายโบราณสถาน และหลักฐานทางประวัติศาสตร์ทั้งโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ และบางครั้งก็เกิดขึ้นโดยเจตนาการทำนุบำรุงรักษาในส่วนของกรมศิลปากรมีปัญหาเรื่องการขาดกำลังคนทางด้านอนุรักษ์ตามหลักวิชาการ และขาดงบประมาณ และที่เป็นปัญหามากและหลายฝ่ายได้ตั้งข้อสังเกต คือ เรื่องความเหมาะสมและความถูกต้องตามหลักวิชาการ ส่วนปัญหาของทางวัด คือความต้องการใช้โบราณสถาน และพื้นที่ในการพัฒนาวัด ทั้งเพื่อการใช้สอยและเพื่อการหาปัจจัยในการทำนุบำรุงวัด และส่วนหนึ่งยังอาจเป็นปัจจัยในเชิงพุทธพาณิชย์^{๑๕๔}

รัศมี ชูทรงเดช และคณะ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่สอง” ผลการวิจัยพบว่า ๑) วิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดีที่ได้จากการสำรวจและขุดค้นด้วยเทคนิควิธีของแต่ละศาสตร์ ๒) ได้สร้างองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของคนบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า ว่ามีการอยู่อาศัยในพื้นที่ตั้งแต่สมัยไพลสโตซีนตอนปลาย ประมาณ ๓๒,๓๘๑ ปีมาแล้ว จนกระทั่งปัจจุบัน แสดงให้เห็นว่าพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมมีความต่อเนื่อง และยังสามารถพัฒนาแนวคิดทฤษฎีทางโบราณคดี ตลอดจน

^{๑๕๓} กฤษฎา พิณศรี และคณะ, “โครงการศึกษาศักยภาพแหล่งโบราณสถานวัฒนธรรมล้านช้างในอีสานใต้เพื่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม”, รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์, (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๑), บทคัดย่อ.

^{๑๕๔} ศักดิ์ชัย สายสิงห์ และคณะ, “การทำนุบำรุงศาสนสถานและโบราณสถาน: อำนาจและวิธีการ” รายงานการวิจัยพุทธศาสนศึกษา, (ศูนย์พุทธศาสนศึกษา: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔), บทคัดย่อ.

ประยุกต์ใช้เครื่องมือทางการแพทย์ในการวิเคราะห์งานด้านมานุษยวิทยากายภาพ ซึ่งยังไม่เคยมีการทำมาก่อนในวงการโบราณคดีในประเทศไทย ๓) ทำให้บูรณาการองค์ความรู้เกี่ยวกับเรื่องของคน สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมโบราณ ๔) ทำให้ทราบว่าวัฒนธรรมดั้งเดิมในสมัยไพลสโตซีนตอนปลาย คือ วัฒนธรรมหินกะเทาะ ความหลากหลายทางวัฒนธรรมเริ่มปรากฏในสมัยโฮโลซีนตอนปลาย คือวัฒนธรรมโล่งไม้และสมัยต่อมา ๕) ทำให้ทราบว่ามีการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมโบราณตั้งแต่สมัยไพลสโตซีนตอนปลาย จนถึงปัจจุบัน ซึ่งเกิดโดยปัจจัยทางธรรมชาติและมนุษย์ นอกจากนี้ยังทราบว่า การเคลื่อนย้ายไปมาภายในพื้นที่นี้มีมาแล้วตั้งแต่ในอดีต ซึ่งก็ทำให้เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมและชาติพันธุ์เกิดขึ้น ๖) ผลของงานวิจัยได้นำไปเผยแพร่และใช้ประโยชน์ในแง่การสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและพัฒนาแหล่งโบราณคดีเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน^{๑๕๕}

สุณีย์ บริสุทธิ์ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การส่งเสริมความตระหนักของชุมชนเชียงแสนต่อคุณค่าด้านโบราณสถานเมืองเชียงแสน” ผลการวิจัยพบว่า ๑) กลุ่มตัวอย่างมีความเข้าใจลึกซึ้งถึงคุณค่าของโบราณสถานเมืองเชียงแสนว่าเป็นแหล่งโบราณคดีครั้งสมัยก่อนประวัติศาสตร์ และสมัยประวัติศาสตร์ มีการรวมตัวกัน จัดกิจกรรมอนุรักษ์โบราณสถาน และเล็งเห็นแนวทางการจัดกิจกรรมเพื่อเสริมสร้างรายได้แก่ชุมชน โดยยึดแนวทางการธำรงรักษาไว้ซึ่งสิ่งมีค่าทางประวัติศาสตร์อย่างยั่งยืน ๒) อำเภอเชียงแสนตั้งอยู่ในจุดยุทธศาสตร์ทำการท่องเที่ยวชื่อว่าสามเหลี่ยมมรกตโดยมีเส้นทาง R๓A เชื่อมระหว่างไทย ลาว เมียนมาร์ ที่ได้ดำเนินไปการมากแล้ว และกำลังเป็นรูปธรรมในเร็ววัน มีแม่น้ำโขงเป็นทางสัญจรหลักไปสู่เมืองสำคัญของประเทศเพื่อนบ้าน ๓) ผู้นำชุมชนและประชาชนสามารถรวมตัวกันจัดกิจกรรมที่ก่อให้เกิดการสร้างคุณค่าของโบราณสถาน เช่น กิจกรรม walk Rally ไหว้ศาล ๙ โบราณสถาน งานบวงสรวงเจ้าพ่อประตูป่าสัก และเจ้าแม่นางเจ็๔ รวบรวมเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ศิลปะ ความเชื่อ พิธีกรรมกลุ่มปัญญาที่เป็นอัตลักษณ์ และเอกลักษณ์ของเชียงแสนสมัยก่อนที่สูญหายไป และที่ยังคงอยู่จากผู้สูงอายุ ๕) กลุ่มเชียงแสนการท่องเที่ยวสามารถเป็นแกนนำในการจัดนำเที่ยวและมีรายได้จากการท่องเที่ยว^{๑๕๖}

^{๑๕๕} รัศมี ชูทรงเดช และคณะ, “โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่สอง”, รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์, (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๑), บทคัดย่อ.

^{๑๕๖} สุณีย์ บริสุทธิ์, “การส่งเสริมความตระหนักของชุมชนเชียงแสนต่อคุณค่าด้านโบราณสถานเมืองเชียงแสน”, วารสาร FEU ACADEMIC REVIEW มหาวิทยาลัยฟาร์อีสเทิร์น, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๒ (ธันวาคม ๒๕๕๑-พฤษภาคม ๒๕๕๒): ๕๗.

พระมหานรินทร์ นิปโก (เกินสกุล) ได้กล่าวว่า การอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และ ศิลปวัตถุ เป็นการใช้และจัดการทรัพยากรทั้งที่เป็นธรรมชาติ และที่มนุษย์สร้างขึ้นอย่างฉลาด ตลอดจนการวางแผนอย่างรอบคอบสำหรับทรัพยากรเหล่านั้น เพื่อบรรลุความต้องการในอนาคตและ หมายรวมถึงการป้องกัน การดูแล การรักษา เพื่อให้คงคุณค่าไว้ การสงวน และการปฏิสังขรณ์และการ บูรณะด้วย การสงวนรักษา การดูแลรักษาไว้ตามสภาพเดิมเท่าที่เป็นอยู่ และป้องกันมิให้เสียหายต่อไป ความมุ่งหมายในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ จำเป็นต้องมีการพิจารณาเชิง แนวคิด เพราะความคิดจะเป็นแกนนำไปสู่การปฏิบัติเทคนิควิธีที่เหมาะสม การอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุให้ได้นั้น จำต้องมีการกำหนดจุดมุ่งหมายในการดำเนินงานร่วมกัน คือ ๑) การอนุรักษ์เป็นการสงวนไว้ซึ่งงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าอย่างมาก เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ ๒) งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่บางชิ้น เป็นสิ่งที่บรรพบุรุษได้ก่อสร้างไว้เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งคุณงาม ความดีของบรรพบุรุษ เราก็จะต้องอนุรักษ์ไว้เป็นต้น ส่วนมรดกทางวัฒนธรรมแบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ ได้แก่ ๑) วัฒนธรรมทางจิตใจ ได้แก่ มรดกทางวัฒนธรรมที่ตกทอดมา ที่เป็นนามธรรมซึ่ง แสดงออกให้เห็นผ่านทางด้านจริยธรรม ค่านิยม ปรัชญา ประเพณีต่าง ของสังคม ๒)มรดกทางวัตถุ ได้แก่ ผลผลิตที่มนุษย์ได้สร้างขึ้นให้เห็นเป็นรูปธรรม เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุศิลปวัตถุ งาน ทัศนกรรมพื้นบ้าน เป็นต้น^{๑๕๗}

พนิชพงศ์ พลับผล ได้กล่าวถึงการอนุรักษ์และบูรณะโบราณสถาน และแหล่งที่ตั้ง (The Venice Charter ๑๙๖๔) ได้แสดงให้เห็นถึงแนวความคิดในการร่วมมือกันระหว่างประเทศเพื่อ อนุรักษ์โบราณสถานไว้ว่า “โบราณสถานของมนุษย์หลายชั่วคนยังคงอยู่จนทุกวันนี้ในฐานะพยานที่มี ชีวิตของประเพณีโบราณแห่งยุคของมัน ประชาชนทั้งหลายได้ตระหนักถึงคุณค่าของมนุษย์ชาติอย่างมี เอกภาพขึ้นทุกขณะ และเห็นว่าโบราณสถานเป็นมรดกของคนทุกคนในชาติการรับผิดชอบร่วมกันเพื่อ ปกป้องรักษาเพื่อชนรุ่นใหม่ในอนาคต ได้เป็นที่ยอมรับว่าเป็นหน้าที่ของพวกเรา ที่จะส่งมันต่อไปสู่ อนาคตในสภาพที่เต็มพร้อมความเป็นแท้ของมันเอง^{๑๕๘}

^{๑๕๗} พระมหานรินทร์ นิปโก (เกินสกุล), “รูปแบบการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา ของพระสงฆ์ในจังหวัดปทุมธานี”, วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์, ปีที่ ๑๓ ฉบับพิเศษ เล่ม ๓ (มิถุนายน ๒๕๖๑): ๙๕.

^{๑๕๘} พนิชพงศ์ พลับผล, “กฎหมายการอนุรักษ์โบราณสถานในประเทศไทย”, วิทยานิพนธ์ปริญญานิติ ศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๙๑.

พระครูวัชรสุวรรณาทธ รมมโชโต (ลูกซุบ เกตุเขียว) ศึกษาเรื่อง “การประยุกต์ใช้อธิปไตยธรรมเพื่อส่งเสริมกลยุทธ์การอนุรักษ์โบราณสถานของพระสังฆาธิการในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๕” ผลการวิจัยพบว่า พระสังฆาธิการต้องวางแผนให้ชัดเจน การจัดตั้งองค์กรพบว่า องค์กรจะต้องรวบรวมข้อมูลของปัจจัยที่เกี่ยวข้องที่เหมาะสมกับโครงสร้างองค์กรในการดำเนินกิจกรรมให้มีความคล่องตัว การบริหารบุคคลพบว่า การเสาะแสวงหาเพื่อทำหน้าที่ในการดูแลปกป้องการอำนวยความสะดวกพบว่าพระสังฆาธิการจะต้องมีความรู้และข้อมูลอย่างลึกซึ้ง ที่สามารถนำไปกำหนดการวินิจฉัยสั่งการที่รวดเร็วแม่นยำ และการควบคุมพบว่า การใช้ระเบียบและระบบที่จัดวางขึ้น พระสังฆาธิการจะต้องพัฒนาระบบของจิตสำนึก มีความรู้สึกรับผิดชอบต่อพระศาสนาสำหรับการบูรณาการหลักพุทธ จะต้องทำให้พระสังฆาธิการมีฉันทะใส่ใจในการอนุรักษ์อยู่เสมอและมุ่งมั่น มีวิริยะความขยันหมั่นเพียรในการอนุรักษ์โบราณสถาน ความพยายามอดทน มีจิตตะความตั้งใจในการอนุรักษ์โบราณสถาน มีความกระตือรือร้น พระสังฆาธิการจะต้องมีความรู้และข้อมูลอย่างลึกซึ้งที่สามารถนำไปกำหนดการวินิจฉัยสั่งการที่รวดเร็วแม่นยำ และการควบคุม พบว่า การใช้ระเบียบและระบบที่จัดวางขึ้น พระสังฆาธิการจะต้องพัฒนาระบบของจิตสำนึก มีความรับผิดชอบต่อพระศาสนา สำหรับการบูรณาการหลักพุทธธรรมจะต้องทำให้พระสังฆาธิการมีฉันทะใส่ใจในการอนุรักษ์อยู่เสมอและมุ่งมั่น มีวิริยะความขยันหมั่นเพียรในการอนุรักษ์โบราณสถาน ความพยายามอดทน มีจิตตะความตั้งใจในการอนุรักษ์โบราณสถาน มีความกระตือรือร้นและมีวิมังสาใช้สติปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรอบสอบหาสาเหตุเพื่อแก้ไขปรับปรุงให้ดีขึ้น^{๑๕๙}

พระมหาเสถียร ถาวรธมโม (เกศาชาติ) ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์โบราณสถานของพระสังฆาธิการจังหวัดพระนครศรีอยุธยา” ผลการวิจัยพบว่า สาเหตุของปัญหาได้แก่เขตโบราณสถานให้ชัดเจน ออกกฎหมายไม่ให้ประชาชนบุกรุกพื้นที่โบราณสถาน ด้านร่วมหาวิธีการแก้ไขปัญหา ปัญหาดังกล่าวได้แก่ เจ้าหน้าที่มีส่วนในการทำลายโบราณสถาน เพราะเห็นแก่เงินที่ได้รับในการที่ได้รับในการออกเอกสารสิทธิ์ทับซ้อนโบราณสถาน ข้อเสนอแนะ ได้แก่ กำหนดบทลงโทษเจ้าหน้าที่ที่ทุจริตอย่างรุนแรง ด้านร่วมปฏิบัติงาน ปัญหาได้แก่ ขาดความรู้ความเข้าใจในการบูรณะขาดการประสานงานจากหน่วยงานที่รับผิดชอบดูแล ข้อเสนอแนะได้แก่ ควรจัดหาผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในการบูรณะและหน่วยงานที่รับผิดชอบดูแล ควรมีการประสานงานกับวัดอย่างสม่ำเสมอ

^{๑๕๙} พระครูวัชรสุวรรณาทธ รมมโชโต (ลูกซุบ), “การประยุกต์ใช้อธิปไตยธรรมเพื่อส่งเสริมกลยุทธ์การอนุรักษ์โบราณสถานของพระสังฆาธิการสนเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๕”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), บทคัดย่อ.

ด้านร่วมติดตามประเมินผลและบำรุงรักษา ปัญหา ได้แก่ ไม่ได้รับการสนับสนุนเท่าที่จำเป็น ขาดความรู้ความเข้าใจ ไม่ได้รับการสนับสนุนเท่าที่ควรจะเป็น ขาดความรู้ความเข้าใจทางหลักวิชาการ และนโยบายที่ชัดเจนในการบำรุงรักษาข้อเสนอแนะ ได้แก่ รัฐบาลควรให้การสนับสนุนงบประมาณให้ทั่วถึง หน่วยงานราชการควรมีนโยบายที่ชัดเจนในการบำรุงรักษาตามสภาพปัจจุบันที่เกิดขึ้น^{๑๖๐}

ชีวิรัตน์ สาลีประเสริฐ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องการอนุรักษ์โบราณสถานวัตถุ อำเภออุ้มทอง สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑” พบว่า นโยบายของหน่วยงานต่าง ๆ ต้องการให้สถาบันการศึกษาองค์กรต่าง ๆ และชุมชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ ฟื้นฟู มรดกทางศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยให้จัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน ส่วนนักเรียนและบุคคลที่เกี่ยวข้องมีความต้องการในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องการอนุรักษ์โบราณสถานโบราณวัตถุต่าง ๆ^{๑๖๑}

มยุรี สุกังคณาช ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเพื่อเสนอแนวทางการอนุรักษ์วัดในชุมชนริมคลองอ้อม จังหวัดนนทบุรี” พบว่า ความสำคัญของโบราณสถานที่ทำการศึกษาอยู่ในระดับที่ค่อนข้างมากและส่วนใหญ่ได้รับการปฏิสังขรณ์แล้ว แต่คนในชุมชนเองไม่ได้มีบทบาทหรือมีส่วนร่วมในการกำหนดแนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานของตนเอง รวมไปถึงการที่ชุมชนส่วนใหญ่ยังไม่ตระหนักในการเป็นเจ้าของ ดังนั้น จึงเสนอแนะให้แนวทางสำหรับการอนุรักษ์โบราณสถานนั้น ควรให้ความสำคัญกับคนในชุมชนด้วย เพื่อเป็นการสร้างจิตสำนึกสร้างความสามารถเบื้องต้นในการดูแลรักษาสภาพของโบราณสถานและการเปิดโอกาสให้คนในชุมชน ได้เข้ามามีส่วนร่วมกำหนดแนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานในระดับชุมชนของตนเอง^{๑๖๒}

ศิวาภรณ์ รัตนพันธ์ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเพื่อเสนอแนะแนวทางการพัฒนาและอนุรักษ์วัดในกรุงเทพมหานคร” จากการศึกษาพบว่าวัดในกรุงเทพมหานครประสบปัญหาการถูกทำลายสภาพภูมิทัศน์ อันเนื่องมาจากกิจกรรมการใช้ที่ดินในบริเวณวัดที่มีลักษณะไม่เหมาะสม ทำให้

^{๑๖๐} พระมหาเสถียร ถาวรธมโม (เกศชาติ), “การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์โบราณสถานของพระสังฆาธิการจังหวัดพระนครศรีอยุธยา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), บทคัดย่อ.

^{๑๖๑} ชีวิรัตน์ สาลีประเสริฐ, “การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องการอนุรักษ์โบราณสถานโบราณวัตถุ อำเภออุ้มทองสำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑”, *วิทยานิพนธ์ศึกษามหาบัณฑิต สาขาหลักสูตรและการนิเทศ*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๑๑๖.

^{๑๖๒} มยุรี สุกังคณาช, “การศึกษาเพื่อเสนอแนวทางการอนุรักษ์วัดในชุมชนริมคลองอ้อม จังหวัดนนทบุรี”, *วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๕), หน้า ๑๑๗.

ขาดความสงบและขัดต่อบทบาทในการเป็นศาสนสถาน การเพิ่มบทบาทของวัดในด้านการท่องเที่ยวที่ขาดการวางแผนอย่างระมัดระวังเป็นส่วนทำลายเอกลักษณ์ของวัด สภาพความเสื่อมโทรมของศิลปโบราณสถาน ซึ่งขาดการบำรุงอย่างถูกต้อง และผลกระทบจากสภาวะเป็นพิษของสิ่งแวดล้อมเมือง รวมไปถึงสภาพความแออัดทรุดโทรมของชุมชนแวดล้อมวัดมีส่วนทำให้วัดขาดความงาม บทบาทของวัดที่เคยมีต่อชุมชนในลักษณะสร้างสรรค์มีความสำคัญลดน้อยลง โดยมีสถาบันอื่นมารับหน้าที่แทน เช่น โรงเรียน สภาสังคมสงเคราะห์และบทบาทที่เพิ่มขึ้นในปัจจุบันคือการใช้วัดเป็นสถานที่จอดรถและการให้บริการทางด้านการมาปณิก จึงกล่าวได้ว่าวัดมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นและทำให้เกิดความพรั่งพรูด้าน สบสนภายในบริเวณวัด นอกจากนี้ความประหลาดอันไม่เหมาะสมของสงฆ์มีส่วนทำลายภาพพจน์ที่ดีของวัดที่มีต่อประชาชน การศึกษานี้จึงเป็นการศึกษาปัญหาของวัดและชุมชน และได้ให้ข้อเสนอแนะในการแก้ปัญหาดังกล่าว โดยจัดระดับปัญหาเป็น ๒ ระดับคือปัญหาในระดับวัดและปัญหาในระดับชุมชน เสนอให้ปรับปรุงสภาพแวดล้อมทางกายภาพ โดยเน้นการอนุรักษ์สภาพโบราณสถานสำคัญ และเสนอให้มีกิจกรรมเพิ่มเติมทางศิลปวัฒนธรรมไปถึงการพัฒนาชุมชน เพื่ส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างวัดและชุมชน นอกจากนี้ยังเสนอแนะแนวทางให้ภาครัฐเห็นความสำคัญในการอนุรักษ์มรดกของชาติ และเข้ามามีส่วนช่วยสนับสนุนอย่างจริงจัง เพื่อให้การปฏิบัติได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น^{๑๖๓}

ชาญ เลี้ยวเส็ง ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาบทบาทของวัดในการอนุรักษ์พุทธศิลป์เพื่อการท่องเที่ยว” พบว่า หลักคำสอนที่เกี่ยวข้องกับการสร้างงานพุทธศิลป์ มีหมวดธรรมว่าด้วยเรื่อง บุชา ไตรสิกขา บุญกิริยาวัตถุ ไตรลักษณ์ เจตียะ อปายู อุโบสถศีลและทศบารมี วัดเกิดขึ้นมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล ผู้สร้างได้ถวายเพื่อเป็นที่ประทับของพระพุทธองค์ และเป็นที่อยู่ของพระสงฆ์ วัดได้พัฒนารูปแบบจากสิ่งก่อสร้างที่มุ่งประโยชน์ให้เป็นสถานที่อันรื่นรมย์และเป็นพระอารามที่มีความอลังการ เพื่อเป็นพุทธบูชา วัดจึงกลายเป็นที่รวมของฝีมือเชิงช่าง และมรดกทางวัฒนธรรมในกาลต่อมา ดังนั้น การมาเที่ยวชมพุทธศิลป์จึงได้คุณค่าทั้งด้านการพักผ่อน การแสวงหาความรู้และการแสวงบุญ วัดที่เข้าไปศึกษามีพุทธศิลป์ ที่มีคุณค่าโดดเด่นแตกต่างกันออกไป มีประโยชน์ทางการใช้สอยเพื่อกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นหลัก ทุกวัดได้ดูแลรักษาพุทธศิลป์ในวัดให้คงอยู่ในสภาพเดิมหรือใกล้เคียงกลมกลืนกับสภาพเดิมมากที่สุด พระสงฆ์ที่มีหน้าที่ดูแลรับผิดชอบในวัดที่เข้าไปศึกษา มีความรู้ความ

^{๑๖๓} ศิวาภรณ์ รัตนพันธ์, “การศึกษาเพื่อเสนอแนะแนวทางการพัฒนาและอนุรักษ์วัดในกรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาการวางแผนเมือง, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๑๗.

เข้าใจเรื่องการอนุรักษ์พุทธศิลป์ตรงกันกับนักวิชาการศิลปะและนักวิชาการศิลปะเหล่านั้นเห็นว่า วัดต้องใช้พุทธศิลป์ให้เกิดคุณค่าทางธรรมาปฏิบัติแก่ผู้มาเที่ยวชมให้มากที่สุดโดยไม่ได้ให้ความสำคัญในเชิงเศรษฐกิจใจ ๆ จากการสำรวจภาคสนามพบว่า สิ่งที่วัดควรปรับปรุงมากที่สุดคือการจัดทำเอกสารแนะนำวัด (ร้อยละ ๓๔) และปรับปรุงความสะอาดบริเวณวัด (ร้อยละ ๓๑) กรมศิลปากรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง การท่องเที่ยวควรให้การสนับสนุนและแนวทางในการปรับปรุงวัดเพื่อรองรับการท่องเที่ยวอย่างมีประสิทธิภาพโดยไม่สูญเสียเอกลักษณ์ของความเป็นศาสนสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่อไป^{๑๖๔}

กฤษฎา พิณศรี^{๑๖๕} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาศักยภาพแหล่งโบราณสถานวัฒนธรรมล้านช้างในอีสานใต้เพื่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม” การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ตรวจสอบและศึกษาศักยภาพด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของแหล่งโบราณสถานวัฒนธรรมล้านช้างในเขตอีสานใต้รวมทั้งแนวทางเสริมสร้างความเข้มแข็งในการพัฒนาและจัดการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่กลุ่มอีสานใต้สู่ความยั่งยืน ผลจากการศึกษา ได้พบแหล่งโบราณสถานวัฒนธรรมล้านช้างที่อาจพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม จำนวนทั้งสิ้น ๑๙ แห่ง ส่วนใหญ่มีศักยภาพโดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง และเมื่อแยกพิจารณาเป็นรายข้อได้พบว่าข้อที่มีศักยภาพค่อนข้างสูงส่วนใหญ่เป็นด้านที่เกี่ยวข้องกับความสำคัญของโบราณสถาน เช่น มีรูปแบบทางศิลปะ ฝีมืองานช่าง แสดงความเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น มีประวัติศาสตร์อันยาวนาน เป็นแหล่งที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ที่สำคัญในอดีต หรือมีความเกี่ยวข้องกับประเพณี วัฒนธรรม หรือวันสำคัญในท้องถิ่น ส่วนข้อที่มีศักยภาพค่อนข้างน้อยส่วนใหญ่เป็นด้านที่เกี่ยวข้องกับสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับนักท่องเที่ยวและการประชาสัมพันธ์ แสดงให้เห็นว่าโดยสภาพและความสำคัญของตัวโบราณสถาน รวมทั้งประเพณี วัฒนธรรม หรือวันสำคัญในท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับโบราณสถานนั้น สามารถที่นำมาใช้เป็นจุดขายสำหรับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้ หากแต่ต้องมีการพัฒนาปรับปรุงเพื่อส่งเสริมให้โบราณสถานมีศักยภาพเพิ่มมากขึ้น เช่น การปรับปรุงระบบสาธารณูปโภค การเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ การปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ของแหล่งและบูรณะโบราณสถานให้อยู่ในสภาพดี การบูรณาการการท่องเที่ยวกับประเทศเพื่อนบ้าน รวมทั้งการอนุรักษ์ขนบธรรมเนียม จารีต ประเพณีอันดีงามของท้องถิ่นไว้ เพื่อให้เกิดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในท้องถิ่นที่ยั่งยืนต่อไป

^{๑๖๔} ชาญ เลี้ยวเส็ง, “ศึกษาบทบาทของวัดในการอนุรักษ์พุทธศิลป์เพื่อการท่องเที่ยว”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาศาสนาเปรียบเทียบ**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๔), หน้า ๑๑๓.

^{๑๖๕} กฤษฎา พิณศรี และคณะ, “การศึกษาศักยภาพแหล่งโบราณสถานวัฒนธรรมล้านช้างในอีสานใต้เพื่อการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม”, **รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์**, (มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์, ๒๕๕๑), บทคัดย่อ.

กมลทิพย์ ประสิทธิ์ธีรราพันธ์^{๑๖๖} ได้ศึกษาวิจัย “พฤติกรรมกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในอุทยานแห่งชาติเอราวัณของนักท่องเที่ยวชาวไทย จังหวัดกาญจนบุรี” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพฤติกรรมกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และปัจจัยที่ส่งผลต่อพฤติกรรมกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของนักท่องเที่ยวชาวไทยที่เดินทางไปเยือนอุทยานแห่งชาติเอราวัณ จังหวัดกาญจนบุรี ผลการศึกษาพบว่านักท่องเที่ยวชาวไทยที่ตอบแบบสอบถามเป็นเพศหญิง โดยส่วนใหญ่ มีอายุระหว่าง ๒๑-๒๕ ปี สถานภาพโสด สำเร็จการศึกษาระดับอนุปริญญา ปวช. ปวส. ส่วนใหญ่เป็นพนักงานบริษัทเอกชนมีรายได้อยู่ระหว่าง ๕,๑๑๑-๑๑,๑๑๑ บาท นักท่องเที่ยวชาวไทยมีพฤติกรรมกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่ถูกต้องในระดับมาก สำหรับปัจจัยที่มีผลต่อพฤติกรรมกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของนักท่องเที่ยวชาวไทยในอุทยานแห่งชาติเอราวัณ คือ เพศ อายุ รายได้เฉลี่ยต่อเดือน และการเข้าร่วมกิจกรรมที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ได้แก่ มุลนิธิสืบนาคะเสถียร และสมาคมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ในขณะที่ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา อาชีพ กลุ่มบุคคลที่ร่วมเดินทางท่องเที่ยว ขนาดของกลุ่มเดินทาง และการเข้าร่วมกิจกรรม ที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ได้แก่ มุลนิธิกรีนพีซ และมูลนิธิโลกสีเขียว ไม่มีผลต่อพฤติกรรมกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของนักท่องเที่ยวชาวไทยในอุทยาน

กรณีย์ ถนอมกุล^{๑๖๗} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “พฤติกรรมกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวในจังหวัดสกลนคร” มีวัตถุประสงค์การวิจัยเพื่อศึกษาลักษณะประชากรศาสตร์ การรับรู้ข่าวสารและรูปแบบการดำรงชีวิตที่มีผลต่อพฤติกรรมกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวในจังหวัดสกลนคร ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มตัวอย่างนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เป็นเพศหญิงอายุ ๕๑-๖๑ ปี สมรส รายได้ต่อเดือนน้อยกว่า ๕,๑๑๑-๑๑,๑๑๑ บาท และมีจุดประสงค์การเดินทาง คือ การท่องเที่ยว มีรูปแบบการดำรงชีวิตส่วนใหญ่ งานอดิเรกคือการท่องเที่ยว กิจกรรมทาบุงตามวัดใช้บ้านเป็นสถานที่พักผ่อน ชอบอาหารไทย ศึกษาธรรมะด้วยการอ่านหนังสือธรรมะ คิดว่าตนเองเป็นคนรักสงบ เข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนาเพื่อทำให้จิตใจสงบ คิดเห็นเกี่ยวกับการทาบุงบริจาคทานเพื่อช่วยเหลือสังคม คิดเห็นเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมโดยทั่วไปของจังหวัดสกลนคร เหมาะสำหรับการปฏิบัติธรรม เดินทางโดยรถยนต์ส่วนตัว ระยะเวลาท่องเที่ยวในจังหวัดสกลนคร ๑-

^{๑๖๖} กมลทิพย์ ประสิทธิ์ธีรราพันธ์, “พฤติกรรมกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในอุทยานแห่งชาติเอราวัณของนักท่องเที่ยวชาวไทย จังหวัดกาญจนบุรี”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต, ๒๕๓๓), บทคัดย่อ.

^{๑๖๗} กรณีย์ ถนอมกุล, “พฤติกรรมกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวในจังหวัดสกลนคร”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๗), บทคัดย่อ.

๒ วัน พักแรมที่บ้านญาติ เดินทางมาท่องเที่ยวจังหวัดสกลนคร ๑ ครั้ง เดินทางมาจังหวัดสกลนคร นครพนมหนองคาย มุกดาหาร เลือกวัดพระธาตุเชิงชุมวรวิหารเป็นแหล่งท่องเที่ยวมากที่สุด และกราบสักการะพระพุทธรูปเป็นรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธที่มากที่สุด เพศอายุ สถานภาพสมรส ระดับการศึกษา จุดประสงค์การเดินทางมาท่องเที่ยวที่แตกต่างกันมีผลต่อพฤติกรรมการท่องเที่ยวในจังหวัดสกลนครที่แตกต่างกัน การรับรู้ข้อมูลข่าวสารกิจกรรม ความสนใจ และความคิดของนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวในจังหวัดสกลนครมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธในจังหวัดสกลนคร ได้แก่ รูปแบบการเดินทาง สถานที่พักแรมจังหวัดที่เดินทาง การเลือกแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ และรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงพุทธในจังหวัดสกลนคร

กาญจนา กันภัย และคณะ^{๑๖๘} ได้ศึกษาเรื่อง “พฤติกรรมนักท่องเที่ยว กรณีศึกษาตลาดน้ำอัมพวา” มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาพฤติกรรมนักท่องเที่ยวที่มาเลือกซื้อสินค้าในตลาดน้ำอัมพวา และศึกษาจำนวนนักท่องเที่ยวชมตลาดน้ำอัมพวา ผลการศึกษาพบว่า ส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง มีอายุ ๒๑-๓๑ ปี ศึกษาอยู่ในระดับปริญญาตรี ส่วนใหญ่จะมีสถานภาพโสด มีอาชีพเป็นนักเรียน/นักศึกษา รายได้ต่อเดือน ๑๑,๑๑๑-๓๑,๑๑๑ ส่วนใหญ่มีภูมิลำเนาอยู่ที่กรุงเทพฯ/ ปริมณฑล นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เลือกที่จะมาท่องเที่ยวตลาดน้ำอัมพวาเพื่อซื้อสินค้า อาหารอร่อย ตามเพื่อน ชอบมากเป็นเมืองเล็ก ๆ แต่น่ารัก มีหนุ่มหน้าตาดี เป็นสถานที่ท่องเที่ยว ใกล้ที่พัก การจัดแต่งร้าน ย้อนยุค และต้องการมาดูแลและชมลักษณะกิจกรรมในการรวมตัวมาเป็นตลาดน้ำ เคยมาเที่ยวที่ตลาดอัมพวา ๑-๕ ครั้ง/ปี โดยรถยนต์ส่วนตัว มาเที่ยวที่ตลาดน้ำอัมพวาเพื่อท่องเที่ยว/พักผ่อน นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่มาท่องเที่ยวในวันอาทิตย์ นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่มาท่องเที่ยวตลาดน้ำอัมพวาจะไม่ค้างคืนค่าใช้จ่ายในการท่องเที่ยว ๒,๕๑๑ บาทขึ้นไป กิจกรรมที่นักท่องเที่ยวทำเมื่อมาท่องเที่ยวตลาดน้ำอัมพวาคือรับประทานอาหาร อาหารที่นักท่องเที่ยวทานมากที่สุดคือ ผัดไทยกุ้งสด ขนมที่นักท่องเที่ยวชอบทานมากที่สุดคือทองหยิบ/ทองหยอด นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่จะไม่นั่งเรือชมหิ่งห้อย สินค้าที่ซื้อไปเป็นของฝากของที่ระลึกมีโลโก้อัมพวา เป็นประโยคคำว่า อัมพวา สถานที่ท่องเที่ยวในจังหวัดสมุทรสงครามที่นักท่องเที่ยวเคยไปคือ ตลาดน้ำแม่กลอง ผลการศึกษาข้อมูลทางการตลาด พฤติกรรมการเลือกซื้อสินค้าและใช้บริการที่ตลาดน้ำอัมพวา ด้านผลิตภัณฑ์ คือการที่นักท่องเที่ยวได้สัมผัสกับบรรยากาศดั้งเดิมภายในร้านค้าต่างๆ ด้านราคา คือ อาหารและ เครื่องดื่มมีราคาที่เหมาะสม ด้านช่องทางการจัด

^{๑๖๘} กาญจนา กันภัย และคณะ, “พฤติกรรมนักท่องเที่ยว กรณีศึกษาตลาดน้ำอัมพวา”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม, ๒๕๕๑), บทคัดย่อ.

จำหน่าย คือ ตลาดน้ำอัมพวา มีชื่อเสียงและเป็นอันดับ ๑ ของตลาดน้ำ และด้านการส่งเสริมการตลาด คือ ให้บริการใส่บาตรตอนเช้าจากโครงการที่ตลาดน้ำอัมพวาได้จัดทำขึ้น

จรัสพันธ์ ลิทธิเจริญ^{๑๖๙} ได้ศึกษาถึงพฤติกรรมการท่องเที่ยวในภาคเหนือของนักท่องเที่ยวชาวไทย มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงพฤติกรรมการท่องเที่ยวในภาคเหนือของนักท่องเที่ยวชาวไทย เพื่อให้ทราบพฤติกรรมการท่องเที่ยวและปัญหาที่นักท่องเที่ยวประสบในการเดินทางท่องเที่ยวในภาคเหนือ ผลการศึกษาพบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามทั้งเพศชายและเพศหญิงมีจำนวนใกล้เคียงกัน ส่วนใหญ่มีอายุ ๒๑ – ๔๑ ปี สถานภาพโสด มีการศึกษาระดับปริญญาตรีประกอบอาชีพพนักงานบริษัท/รัฐวิสาหกิจ มีรายได้น้อยกว่า ๒๑,๑๑๑ บาทต่อเดือน ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่เดินทางท่องเที่ยวเพื่อการพักผ่อนเป็นวัตถุประสงค์หลัก จำนวนวันที่ใช้ในการเดินทางท่องเที่ยวส่วนใหญ่มากกว่า ๓ วัน และนิยมเดินทางท่องเที่ยวในช่วงวันหยุดตามเทศกาลต่างๆ หรือวันหยุดนักชดเชย ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ทราบข้อมูลแหล่งท่องเที่ยวจากบุคคลใกล้ชิด ได้แก่ ญาติพี่น้อง และบุคคลในครอบครัว บุคคลที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเดินทางท่องเที่ยวได้แก่ ตัวของ ผู้ตอบแบบสอบถามเอง นอกจากนี้ผู้ตอบแบบสอบถามนิยมเดินทางท่องเที่ยวร่วมกับบุคคลในครอบครัว และการเดินทางท่องเที่ยวนิยมเดินทางเป็นกลุ่มตั้งแต่ ๕ คนขึ้นไป โดยจัดโปรแกรมการเดินทางท่องเที่ยวด้วยตนเอง ผู้ตอบแบบสอบถามนิยมเดินทางมาท่องเที่ยวในจังหวัดเชียงใหม่มากที่สุดรองลงมาได้แก่ เชียงราย พิชณุโลก ลำปาง และสุโขทัยตามลำดับ และสนใจการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมมากกว่ารูปแบบอื่น โดยแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่สนใจมากที่สุดได้แก่ วัด พระธาตุ และศาสนสถาน

จารุวรรณ แสงจันทร์^{๑๗๐} ได้ศึกษาถึงพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในชุมชนเกาะเกร็ด อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพฤติกรรม ปัจจัยที่มีผลต่อพฤติกรรม ของนักท่องเที่ยวเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในชุมชนเกาะเกร็ด อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี รวมทั้งศึกษาสภาพปัญหา อุปสรรคที่เกิดจากการท่องเที่ยว และข้อเสนอแนะในการส่งเสริมพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในชุมชนเกาะเกร็ด อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี ผลการศึกษาพบว่า กลุ่มตัวอย่างมีพฤติกรรมมาท่องเที่ยวเพื่อการส่งเสริม

^{๑๖๙} จรัสพันธ์ ลิทธิเจริญ, “พฤติกรรมมาท่องเที่ยวในภาคเหนือของนักท่องเที่ยวชาวไทย”, วิทยานิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๑), บทคัดย่อ.

^{๑๗๐} จารุวรรณ แสงจันทร์, “พฤติกรรมมาท่องเที่ยวเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในชุมชนเกาะเกร็ด อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๕), บทคัดย่อ.

การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในระดับสูง และปัจจัยที่มีผล ต่อพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในชุมชนเกาะเกร็ด อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี คือการรับรู้ข่าวสารเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ มีผลต่อพฤติกรรมการท่องเที่ยวเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๑.๑๑๑ วัตถุประสงค์หลักการเดินทาง ความรู้เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ มีพฤติกรรมการท่องเที่ยวเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๑.๑๕ นอกจากนี้ยังพบว่า อายุ และรายได้เฉลี่ยต่อเดือน มีความสัมพันธ์เชิงบวกกับพฤติกรรมการท่องเที่ยวเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ปัญหาอุปสรรคเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในชุมชน คือนักท่องเที่ยว มีโอกาสเลือกใช้บริการธุรกิจท่องเที่ยว และมีส่วนร่วมในกิจกรรมหรือโครงการอนุรักษ์ สิ่งแวดล้อมน้อย นักท่องเที่ยวบางคนขาดจิตสำนึกในการร่วมรักษาสิ่งแวดล้อม ชุมชนขาดงบประมาณและบุคลากรในการดูแลสภาพแวดล้อมบริเวณแหล่งท่องเที่ยว นอกจากนี้เจ้าหน้าที่และประชาชนในชุมชนยังขาดความรู้ความเข้าใจในการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ จึงทำให้ขาดข้อมูลที่เป็นประโยชน์สำหรับนักท่องเที่ยว สำหรับข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งนี้คือ ชุมชนควรส่งเสริมให้ผู้ประกอบการธุรกิจ ประชาชนในท้องถิ่น นักท่องเที่ยวร่วมกันรักษาสภาพแวดล้อมจัดการท่องเที่ยวให้เป็น พื้นที่ปราศจากมลพิษ ส่งเสริมการใช้วัสดุธรรมชาติ ควรจัดกิจกรรมหรือโครงการอนุรักษ์ สิ่งแวดล้อมโดยให้นักท่องเที่ยวและชุมชนมีส่วนร่วมโดยตรง ควรจัดฝึกอบรมเจ้าหน้าที่ หรือมีคณาจารย์ท้องถิ่นให้เข้าใจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และสามารถให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์แก่นักท่องเที่ยว และมีศูนย์ข้อมูลการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ประกอบการจัดทำสื่อที่เข้าใจและพบเห็นได้ง่าย นอกจากนี้ควรจัดกิจกรรมการท่องเที่ยว เชิงอนุรักษ์ที่หลากหลายเพื่อให้ นักท่องเที่ยวมีโอกาสเลือกใช้บริการได้มากยิ่งขึ้น

ชัยวัฒน์ สืบหยิว^{๑๗๑} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “พฤติกรรมการท่องเที่ยวภายในประเทศของนักท่องเที่ยวชาวไทย กรณีศึกษาในเขตอำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์” การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ ๓ ประการ คือ เพื่อศึกษาพฤติกรรมนักท่องเที่ยวชาวไทยที่เดินทางมาท่องเที่ยวในเขตอำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เพื่อศึกษาความต้องการของนักท่องเที่ยวชาวไทย ในการเดินทางมาท่องเที่ยวในเขตอำเภอหัวหินในอนาคต และเพื่อศึกษาถึงความคิดเห็นเกี่ยวกับสิ่งอำนวยความสะดวก ปัญหาและข้อเสนอแนะในการปรับปรุงแหล่งท่องเที่ยวในเขตอำเภอหัวหิน ผลการวิจัย

^{๑๗๑} ชัยวัฒน์ สืบหยิว , “พฤติกรรมการท่องเที่ยวภายในประเทศของนักท่องเที่ยวชาวไทยกรณีศึกษาในเขตอำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์”, วิทยานิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๖), บทคัดย่อ.

พบว่า นักท่องเที่ยวที่เดินทางไปท่องเที่ยวอำเภอดำรงวิทยะ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ส่วนใหญ่เป็นเพศชาย กลุ่มอายุระหว่าง ๑๕ - ๒๕ ปี ระดับการศึกษาชั้นปริญญาตรีสถานภาพการทำงานเป็นข้าราชการ รัฐวิสาหกิจและลูกจ้างบริษัท มีรายได้ระหว่าง ๖,๑๑๑-๑๔,๙๙๙ บาท มีภูมิลำเนาอยู่ในเขตภาคกลาง (เว้นกรุงเทพมหานคร) มีวัตถุประสงค์ในการมาเที่ยวเพื่อการพักผ่อน โดยแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นแรงจูงใจในการเดินทางมาท่องเที่ยว คือทะเลและเกาะมีมูลเหตุจูงใจในการเดินทางมาท่องเที่ยวจากคำชักชวนจากเพื่อนหรือญาติ ในการเดินทางนิยมใช้เดินทางโดยรถยนต์ส่วนตัวกับกลุ่มครอบครัวและญาติ นิยมรับประทานอาหารตามร้านอาหารธรรมดา และจะพักค้างคืนพักค้างคืน ประมาณ ๒ คืน นักท่องเที่ยวเคยมาท่องเที่ยวในเขตหัวหินในรอบปีถึง ๒ ครั้งและจะกลับมาเที่ยวอีกโดยสถานที่ที่ต้องการที่จะไปเที่ยวในอนาคต คือ ทะเลและหาดหัวหิน นักท่องเที่ยวต้องการให้มีการปรับปรุงถนนและสถานที่จอดรถ การจัดระเบียบจราจรให้มีความคล่องตัว และการรักษาความสะอาดแหล่งท่องเที่ยวต่างๆ โดยเฉพาะชายหาดหัวหิน

ณัฏฐ์ ศรีดี และคณะ^{๓๗๒} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคกลาง : กระบวนการจัดการพุทธศิลป์ถิ่นสยามเพื่อความงามของจิตใจและปัญญา” วัตถุประสงค์ของการวิจัย คือ ๑) เพื่อศึกษารูปแบบ กิจกรรมอัตลักษณ์และกระบวนการท่องเที่ยววัดในภาคกลาง ๒) เพื่อศึกษาพฤติกรรม ความคิดเห็น และความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวที่มีต่อกระบวนการจัดการพุทธศิลป์ถิ่นสยามเพื่อความงามของจิตใจและปัญญา ๓) เพื่อศึกษาเส้นทางและประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาเพื่อความงามของจิตใจและปัญญา และ ๔) เพื่อศึกษาวิเคราะห์สภาพปัญหาและผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาของวัดในภาคกลาง ผลการศึกษาพบว่า

๑. รูปแบบอัตลักษณ์และกระบวนการจัดการท่องเที่ยวในวัดในเขตภาคกลางประกอบไปด้วย ๑) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงสถาปัตยกรรม/พุทธศิลป์ ๒) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ ๓) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมและประเพณี ๔) รูปแบบการท่องเที่ยวเพื่อเยี่ยมชมกราบไหว้พระเกจิและพระศักดิ์สิทธิ์ ๕) รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงการปฏิบัติธรรม โดยมุ่งเน้นกิจกรรมการปฏิบัติธรรมของประชาชนเป็นพื้นฐาน ๖) รูปแบบการท่องเที่ยวอันเกิดจากสายสัมพันธ์ทางสังคมและการพัฒนาชุมชน โดยวัดท่องเที่ยวในเขตภาคกลาง มีอัตลักษณ์ที่มีความโดดเด่นเฉพาะ

^{๓๗๒} ณัฏฐ์ ศรีดี และคณะ, “รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคกลาง : กระบวนการจัดการพุทธศิลป์ถิ่นสยามเพื่อความงามของจิตใจและปัญญา”, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๖), บทคัดย่อ.

ตนเอง โดยจำแนกตามอิริยาบถของพระพุทธรูปในลักษณะปางต่าง ๆ ได้แก่ พระพุทธรูปปางมารวิชัย ปางสมาธิปางประทับยืน ปางไสยาสน์มีขนาดใหญ่โดดเด่นเป็นที่เคารพนับถือของประชาชนทั่วไป นอกจากนี้ยังมีอัตลักษณ์เฉพาะตามลักษณะของสื่อพุทธศิลป์ที่มีใช่พระพุทธรูป ได้แก่ เจดีย์ต้นโพธิ์ร้อย พระพุทธรูปปาง นกทั้งยังมุ่งเน้นไปที่การปฏิบัติธรรมโดยเฉพาะ และกระบวนการจัดการท่องเที่ยวใน วัด ในลักษณะเป็นระบบโดยมีการใช้ทรัพยากรอย่างเหมาะสม เพื่อการรักษาและส่งเสริมความ หลากหลายของธรรมชาติสังคมและวัฒนธรรม พร้อมกับการสร้างเครือข่ายพัฒนาการท่องเที่ยว ร่วมกับท้องถิ่น ประสานแผนการพัฒนาการท่องเที่ยว โดยมีประชุมและปรึกษากับผู้เกี่ยวข้องที่มี บทบาทการจัดการท่องเที่ยว ตลอดจนจนถึงการพัฒนาบุคลากร จัดเตรียมข้อมูลบริการข่าวสารการ ท่องเที่ยว

๒. นักท่องเที่ยวมีพฤติกรรมการท่องเที่ยววัดในเขตภาคกลางกล่าวคือ จะเดินทางมา ท่องเที่ยวกับครอบครัว โดยใช้รถยนต์ส่วนตัว มีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการมาท่องเที่ยวและพักผ่อน ซึ่ง นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่จะมาเคยมาท่องเที่ยวที่วัดนั้นมาก่อน การเดินทางมาท่องเที่ยวจะมุ่งเน้นแบบ เข้าไปเย็นกลับ หรือ One-Day Trip โดยจะทราบข้อมูลเกี่ยวกับการท่องเที่ยวมาจากเว็บไซต์การ ท่องเที่ยว เพื่อนหรือญาติของตนเอง มีค่าใช้จ่าย ไม่เกิน ๑,๑๑๑ บาทต่อคนต่อครั้ง และจะเดินทาง ต่อไปยังสถานที่ท่องเที่ยวอื่นต่อไป นอกจากนี้นักท่องเที่ยวมีความเห็นว่า วัดท่องเที่ยวในเขตภาคกลาง ส่วนใหญ่เป็นวัดที่สำคัญ มีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับ มีคุณค่าต่อจิตใจอย่างมาก ส่วนใหญ่ตั้งของโบราณ สถานที่สำคัญ โดยวัดเหล่านั้นมีพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ประดิษฐานอยู่ ซึ่งเป็นสื่อพุทธศิลป์ที่มีความ งดงาม มีความเป็นมาทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมประเพณีที่สามารถสืบค้นได้และเป็นที่ยึดเหนี่ยว จิตใจในฐานะชาวพุทธ ซึ่งประดิษฐานคู่บ้านคู่เมืองมายาวนาน เป็นที่พึ่งทางจิตใจของประชาชนทั่วไป ทั้งในยามปกติหรือเมื่อมีความเดือดร้อน และในขณะที่ต้องการประสบความสำเร็จซึ่งเมื่อได้มากกราบ ไหว้พระพุทธรูปที่วัดแล้ว นักท่องเที่ยวจะมีความรู้สึกทำให้มีความมั่นใจในการดำเนินชีวิตมากขึ้น มี กำลังใจในการฟันฝ่าอุปสรรคและผ่านพ้นไปได้เพราะเมื่อมีสติมากขึ้น ก็จะทำให้ทำงานได้ดีขึ้นประสบ ความสำเร็จมากขึ้น จิตใจที่พุ่งช่านก็สงบลง และมีสติมากขึ้น รู้สึกมีความสุขมากขึ้นโดยมีการตั้งความ พยายามขอให้ช่วยดลบันดาลให้ประสบความสำเร็จตามที่อธิษฐานขอพร, ขอให้สำเร็จในการประกอบ อาชีพและการดำเนินชีวิต ตลอดจนถึงโชคลาภ และต้องการทำบุญไหว้พระ ทำให้มีแนวทางในการ ดำเนินชีวิตหลังจากได้กราบไหว้กล่าวคือ ได้ทำความดีละเว้นความชั่ว ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ทำให้ไม่ ประมาทในชีวิต และได้ดำเนินชีวิตด้วยความมีสติ

๓. จากการสอบถามความคิดเห็นและความพึงพอใจนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาว ต่างประเทศต่อวัดท่องเที่ยวในเขตภาคกลาง สำหรับนักท่องเที่ยวชาวไทย พบว่า นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงมีอายุอยู่ในระหว่าง ๒๑-๓๑ ปีมีการศึกษาในระดับปริญญาตรีโดยยังเป็นนักเรียน/

นักศึกษาอยู่ มาท่องเที่ยวเนื่องจากไปพักผ่อนกับครอบครัว เพื่อน เพื่อศึกษาหาความรู้ทางพุทธศาสนา และชื่นชมในกิจกรรมทางพุทธศาสนาคือการไหว้พระ - สวดมนต์โดยมีความคิดเห็นต่อการท่องเที่ยว วัดในเขตภาคกลาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสื่อพุทธศิลป์หรือพระพุทธรูปที่สำคัญในวัด โดยรวมอยู่ในระดับ มาก โดยด้านที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุดมี ๒ ด้าน ได้แก่ ด้านการจัดการท่องเที่ยว และด้านการประชาสัมพันธ์ และด้านที่มีค่าเฉลี่ยรองลงมาได้แก่ด้านการต้อนรับ ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก ด้านสิ่งดึงดูดใจ และ ด้านการขนส่งตามลำดับ และนักท่องเที่ยวชาวไทยมีความพึงพอใจต่อการท่องเที่ยววัดในเขตภาค กลาง โดยรวมอยู่ในระดับมาก โดยด้านที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุดมี ๓ ด้าน ได้แก่ ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกในการ เข้าถึงด้านสิ่งอำนวยความสะดวกในแหล่งท่องเที่ยว ด้านสถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูปและด้านที่มี ค่าเฉลี่ยรองลงมาได้แก่ด้านการจัดการและด้านเจ้าหน้าที่ผู้ให้บริการ ตามลำดับ สำหรับนักท่องเที่ยว ชาวต่างประเทศ พบว่า นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงมีอายุอยู่ในระหว่าง ๒๑-๓๑ ปีจบการศึกษา ในระดับปริญญาตรีประกอบอาชีพธุรกิจส่วนตัว เดินทางมาท่องเที่ยวเนื่องจากเดินทางมาประชุม ทัศน ศึกษาแล้วแวะเที่ยวชมสถานที่ต่างๆ โดยเฉพาะวัดในบริเวณใกล้เคียง เพื่อเที่ยวชมความงามของวัด และพุทธศิลปะ โดยชื่นชอบในกิจกรรมทางพุทธศาสนาได้แก่การเข้าร่วมกิจกรรมตามประเพณีที่สำคัญ โดยมีความคิดเห็นต่อการท่องเที่ยววัดในเขตภาคกลาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสื่อพุทธศิลป์หรือ พระพุทธรูปที่สำคัญในวัด โดยรวมอยู่ในระดับปานกลางโดยด้านที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุด ได้แก่ด้านการ ต้อนรับ และด้านที่มีค่าเฉลี่ยรองลงมาได้แก่ด้านการจัดการท่องเที่ยว ด้านการขนส่ง ด้านสิ่งดึงดูดใจ ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก และด้านการประชาสัมพันธ์ตามลำดับและนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศมี ความพึงพอใจต่อการท่องเที่ยววัดในเขตภาคกลางโดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง โดยด้านที่มีค่าเฉลี่ย สูงสุด ได้แก่ ด้านเจ้าหน้าที่ผู้ให้บริการ รองลงมาได้แก่ ด้านการจัดการ ด้านสิ่งอำนวยความสะดวกในการ เข้าถึง ด้านสถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูป และด้านสิ่งอำนวยความสะดวกในแหล่งท่องเที่ยว ตามลำดับเมื่อเปรียบเทียบความคิดเห็นและความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาว ต่างประเทศจะพบว่า นักท่องเที่ยวมีความคิดเห็นและความพึงพอใจต่อการท่องเที่ยววัดในเขตภาค กลาง แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ .๑๕ โดยนักท่องเที่ยวชาวไทยจะมีความเห็นและความ พึงพอใจในระดับที่สูงกว่านักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศทั้งโดยรวมและในรายด้าน

๔. เส้นทางท่องเที่ยวสามารถแบ่งออกเป็น ๙ เส้นทางตามลักษณะของความโดดเด่นของ สื่อพุทธศิลป์ดังนี้เส้นทางที่หนึ่งวัดพระศกดิ์สิทธิ์เส้นทางที่สอง วัดพระนอน (ไสยาสน์) เส้นทางที่สาม วัดพระนั่งเส้นทางที่สี่พระพราง / เจดีย์ใหญ่เส้นทางที่ห้าเส้นทางที่หกวัดกิจกรรมเส้นทางที่เจ็ดพระ ที่มากับสายน้ำ เส้นทางที่แปดวัดเบญจมภาคีเส้นทางที่เก้าวัดหลวงพ่โตและผลการประเมินศักยภาพ ของแหล่งท่องเที่ยว พบว่า วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว จำนวน ๓๖ วัด มีศักยภาพมากที่สุดจำนวน ๒๘ วัดและมีศักยภาพมากจำนวน ๘ วัด

๕. ผลกระทบการท่องเที่ยวที่มีต่อวัดและพระพุทธศาสนา มีดังนี้คือ ๑) ผลกระทบทางบวก คือ ชุมชนมีจิตสำนึกเกิดการพัฒนาตนเองพึ่งพาตนเองคิดเป็น ทำเป็นมีความพยายามในการเรียนรู้พัฒนาเกิดรายได้เพิ่มขึ้นมีการรวมตัวกันสร้างความเข้มแข็งในชุมชนนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนทั้งด้านเศรษฐกิจด้านสังคมวัฒนธรรมและด้านสิ่งแวดล้อมและนำไปสู่ความยั่งยืนคือการรวบรวมองค์

ความรู้ภูมิปัญญาสืบสานสืบทอดตลอดจนการนำไปใช้ประโยชน์ได้ และ ๒) ผลกระทบด้านลบคือ ทำให้เกิดปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม อาทิ จำนวนขยะที่เพิ่มมากขึ้นจากนักท่องเที่ยวการใช้ระบบนิเวศธรรมชาติการรับวัฒนธรรมที่เข้ามาอย่างรวดเร็วเกิดกระแสการเลียนแบบมีความขัดแย้งทางความคิดเสียความเป็นส่วนตัวในการที่จะต้องรองรับนักท่องเที่ยวและที่สำคัญคืออาจถึงกับสูญเสียเอกลักษณ์ของท้องถิ่นหากมีการตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวมากเกินไป

๖. ปัญหาอุปสรรคและแนวทางการจัดการท่องเที่ยวของวัดในเขตภาคกลางประกอบด้วย ๑) ด้านการบริหารจัดการหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมีความร่วมมือกันน้อยมาก จึงควรมีการสร้างความร่วมมือกันในการบริหารจัดการเพิ่มมากขึ้น ๒) ด้านแหล่งท่องเที่ยวเกี่ยวกับกิจกรรม การดำเนินกิจกรรมบางชนิดยังส่งผลกระทบต่อแหล่งท่องเที่ยว ควรกำหนดกิจกรรมให้เหมาะสมกับแหล่งท่องเที่ยว ชิดความสามารถในการรองรับ และก่อให้เกิดผลกระทบให้น้อยที่สุด ๓) ด้านการบริการ ยังไม่ได้มุ่งเน้นเรื่องการให้บริการและยังไม่มีมีการกำกับดูแลด้านมาตรฐานการให้บริการ ควรส่งเสริมสนับสนุนการบริหารและให้บริการที่มีคุณภาพโดยคำนึงถึงการใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่า เป็นระบบและยั่งยืน ๔) ด้านสิ่งแวดล้อมและสภาพภูมิทัศน์มีการจัดสร้างและต่อเติมสิ่งแปลกปลอมขึ้นโดยมิรู้ตัว ก่อให้เกิดการทำลายภูมิทัศน์และสภาพแวดล้อมทางการท่องเที่ยว ควรสร้างความสัมพันธ์ของชุมชนในการมีส่วนร่วมและจิตสำนึกของการพัฒนาอย่างเป็นระบบ ถ่วงแท้ในคุณค่าของทรัพยากรกับกระบวนการการพัฒนาการท่องเที่ยว ๕) ด้านนักท่องเที่ยว ยังขาดจิตสำนึกและความรับผิดชอบต่ออนุรักษทรัพยากรทำให้แหล่งเที่ยวนั้นเสื่อมโทรม ควรสร้างเสริมและเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจจิตสำนึกของนักท่องเที่ยวและเจ้าของท้องถิ่น ให้ความรัก ห่วงแหน และรับผิดชอบต่อทรัพยากรท่องเที่ยว ๖) ด้านชุมชนในแหล่งท่องเที่ยว ยังขาดจิตสำนึกในการเป็นเจ้าของสถานที่ที่ดีควรมีการส่งเสริมให้ประชาชนในท้องถิ่นผู้เป็นเจ้าของแหล่งท่องเที่ยวเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมของวัดเพิ่มมากขึ้น

ตันติกร โคตรขารี^{๑๗๓} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “พฤติกรรมนักท่องเที่ยวชาวไทย ในการท่องเที่ยวเชิงศาสนาพระธาตุประจำวันเกิด จังหวัดนครพนม” ผลการศึกษาพบว่า ผู้ตอบแบบสอบถาม ส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง มีอายุ ๑๕ - ๒๔ ปี มีการศึกษาอยู่ในระดับปริญญาตรี ประกอบอาชีพนักเรียน/นักศึกษา มีรายได้เฉลี่ยต่อเดือนน้อยกว่า ๕,๑๑๑ บาท ส่วนใหญ่มีภูมิลำเนา/ที่พักอาศัย อยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือด้านพฤติกรรมในการตัดสินใจท่องเที่ยว พบว่า มีวัตถุประสงค์ในการเดินทางมาท่องเที่ยวที่พระธาตุประจำวันเกิดเพื่อนมัสการพระธาตุ พาหนะที่ใช้ในการเดินทางมายังพระธาตุประจำวันเกิดคือรถยนต์ส่วนตัว การเดินทางมาท่องเที่ยวยังพระธาตุประจำวันเกิดส่วนใหญ่มากับเพื่อน ได้รับข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยวจากญาติ/เพื่อน ส่วนใหญ่ไม่พักค้างคืน ใช้จ่ายเงินเพื่อการทบาญซื้อเครื่องสักการะและเช่าวัดถุ่มงคล ที่พระธาตุประจำวันเกิด น้อยกว่า ๕๑๑ บาท ช่วงเวลาในการเดินทางมาท่องเที่ยวส่วนใหญ่จะเดินทางในวันหยุดนักขัตฤกษ์/เทศกาลอื่นๆ ส่วนใหญ่ไม่เคยเดินทางมายังแหล่งท่องเที่ยวแต่คิดว่าจะเดินทางมาเที่ยวซ้ำอีกและจะแนะนำให้เพื่อนหรือคนรู้จักเดินทางมาท่องเที่ยวพระธาตุประจำวันเกิด ความต้องการในการแก้ไขปรับปรุงแหล่งท่องเที่ยว ในเรื่องของข้อมูลของแหล่งท่องเที่ยวมากที่สุด พระธาตุประจำวันเกิดที่นิยมเดินทางไปมัสการมากที่สุดคือ พระธาตุพนมด้านแรงจูงใจ พบว่า แรงจูงใจทางกายภาพอยู่ในระดับมากที่สุด ($x = ๔.๓๑$) แรงจูงใจทางศาสนาอยู่ในระดับมาก ($x = ๓.๘๖$) แรงจูงใจทางระหว่างบุคคลอยู่ในระดับมาก ($x = ๓.๗๑$) แรงจูงใจด้านสภาพหรือชื่อเสียงอยู่ในระดับมาก ($x = ๓.๖๙$) ด้านความพึงพอใจ พบว่า ด้านผลิตภัณฑ์อยู่ในระดับมาก ($x = ๓.๖๙$) ด้านราคาอยู่ในระดับมาก ($x = ๓.๖๖$) ด้านสถานที่อยู่ในระดับมาก ($x = ๓.๗๖$) ด้านการส่งเสริมการตลาดอยู่ในระดับปานกลาง ($x = ๓.๓๙$) ด้านบุคคลอยู่ในระดับมาก ($x = ๓.๗๖$) ด้านกระบวนการอยู่ในระดับมาก ($x = ๓.๔๒$) ด้านสิ่งแวดล้อมทางกายภาพอยู่ในระดับมาก ($x = ๔.๑๕$)

เนตรชนก นันท์^{๑๗๔} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมกรณีศึกษาชุมชนวัดพระบาทห้วยต้ม อำเภอเถลี จังหวัดลาพูน” พบว่าด้านองค์ประกอบของแหล่งท่องเที่ยวของชุมชนวัดพระบาทห้วยต้มในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม ทั้ง ๓ ด้าน

^{๑๗๓} ตันติกร โคตรขารี, “พฤติกรรมนักท่องเที่ยวชาวไทย ในการท่องเที่ยวเชิงศาสนาพระธาตุประจำวันเกิด จังหวัดนครพนม”, การศึกษาอิสระปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๕), บทคัดย่อ.

^{๑๗๔} เนตรชนก นันท์, “การพัฒนาการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม : กรณีศึกษาชุมชนวัดพระบาท ห้วยต้ม อำเภอเถลี จังหวัดลาพูน”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๔), บทคัดย่อ.

คือ ด้านสิ่งดึงดูดใจ ด้านความสะดวกในการเข้าถึง และด้านสิ่งอำนวยความสะดวก แต่มีจุดอ่อนอยู่ ๒ จุดในองค์ประกอบสิ่งอำนวยความสะดวก คือ การให้บริการอาหารและเครื่องดื่มที่ไม่หลากหลาย และการขาดการให้บริการด้านข้อมูล ส่วนแนวทางการจัดการที่เหมาะสมสำหรับการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมนั้น ผู้ให้ข้อมูลหลักได้ร่วมกันวางแนวทางการจัดการไว้ ๔ ด้าน คือ การจัดการด้านการจัดการโครงสร้างองค์การการท่องเที่ยว การจัดการด้านบุคลากร การจัดการระบบการดำเนินงานและการจัดรายการนาเที่ยว แต่พบว่ามีข้อจำกัดคือ ยังไม่มีนักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวในชุมชนแห่งนี้ เพราะยังไม่มีบริการประชาสัมพันธ์เพียงพอส่งผลให้ชุมชนยังไม่มีโอกาสฝึกทักษะในการลงมือปฏิบัติการ

พระมหาสุทิตย์ อากาศโร และคณะ^{๑๗๕} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย” วัตถุประสงค์หลักของแผนงานวิจัย ๑) เพื่อศึกษารูปแบบ กิจกรรม อัตลักษณ์และกระบวนการจัดการเพื่อการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในประเทศไทย ๒) เพื่อศึกษาพฤติกรรมของนักท่องเที่ยว ๓) เพื่อศึกษาสำรวจเส้นทางและประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในภูมิภาคต่างๆ ๔) เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา และ ๕) เพื่อวิเคราะห์ระบบความสัมพันธ์และผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา การศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบผสมผสานโดยใช้วิธีการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ จากกลุ่มตัวอย่างที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในสังคมไทยจำนวน ๑๕๑ วัด จากกลุ่มตัวอย่างพระสงฆ์นักท่องเที่ยวนักท่องเที่ยว ผู้ประกอบการในแต่ละภูมิภาคๆ ละ ๒๕๑ราย แล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์สังเคราะห์เพื่อให้เห็นทิศทางของการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมในสังคมไทยดังนี้

๑. ผลการศึกษาเส้นทางท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในสังคมไทย พบว่า มีเส้นทางการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาที่หลากหลาย ในมิติของความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์กิจกรรมทางพระพุทธศาสนา และวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยวัดที่มีความงดงามทางด้านพุทธศิลป์และมีความเชื่อเรื่อง “พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์” จะเป็นเส้นทางท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมสูงมาก

๒. ผลการศึกษารูปแบบ กิจกรรม อัตลักษณ์และกระบวนการจัดการเพื่อการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในประเทศไทยนั้นพบว่า รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวจะปรากฏ

^{๑๗๕} พระมหาสุทิตย์ อากาศโร, ดร. และคณะ, “การพัฒนารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย”, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๖), บทคัดย่อ.

ตามอัตลักษณ์ที่สำคัญตามคติความเชื่อของพระพุทธศาสนาและความเชื่อของท้องถิ่นแต่ละภูมิภาค และมีกระบวนการจัดการที่แตกต่างกันไปตามอัตลักษณ์ของวัดนั้น โดยมีรูปแบบ กิจกรรม อัตลักษณ์ และกระบวนการจัดการเพื่อการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกันใน ๕ ด้าน คือ ๑) รูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวตามศรัทธาความเชื่อในพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ ๒) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวตามคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมประเพณีในท้องถิ่น ๓) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวตามความงามของแหล่งพุทธศิลปกรรม ๔) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวตามแหล่งประวัติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนาและประวัติศาสตร์ของบ้านเมือง และ ๕) รูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวเพื่อการปฏิบัติธรรมและกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา

๓. กระบวนการจัดการท่องเที่ยวของวัดในสังคมไทย พบว่า มีกระบวนการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวของวัดในมิติที่หลากหลายทั้งในเชิงกายภาพ การพัฒนาสังคม การพัฒนาจริยธรรม การจัดกิจกรรมเชิงพุทธ และการส่งเสริมการปฏิบัติธรรม

๔. การประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวในสังคมไทย ทั้งในด้านกายภาพ/สภาพแวดล้อม การจัดการพุทธศิลปกรรมภายในวัด การรองรับด้านสังคมและวัฒนธรรม การให้คุณค่าทางจิตใจและปัญญาตามหลักพุทธศาสนา การส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชนและการพัฒนาสังคมพบว่า วัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวส่วนใหญ่มีศักยภาพและขีดความสามารถในการรองรับการท่องเที่ยวได้ในระดับดีมีเพียงบางวัดที่มีความสามารถในการจัดการเชิงการท่องเที่ยวในระดับดีมาก และก็มีอีกหลายวัดที่ยังมีข้อจำกัดในการพัฒนากิจกรรมเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว

๕. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการส่งเสริมการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา พบว่า มี ๓ ลักษณะ ได้แก่ ๑) การมีส่วนร่วมและการจัดการในเชิงอำนาจ ๒) การมีส่วนร่วมและการจัดการในเชิงอำนาจ และ ๓) การมีส่วนร่วมและการจัดการในเชิงการสนับสนุน

๖. ความสัมพันธ์ของการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม พบว่า องค์กรต่างๆ เข้ามามีส่วนร่วมและมีความสัมพันธ์ในลักษณะของการเกื้อกูลต่อกันในทุกมิติทั้งในเรื่องของการใช้อำนาจเชิงกฎหมาย การอำนาจและการสนับสนุนเพื่อให้เกิดการพัฒนา กิจกรรมการท่องเที่ยวในพื้นที่ต่างๆ และการสนับสนุน โดยมีองค์ประกอบที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ต่อการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมที่สำคัญ คือ กลุ่มคน สถานที่ท่องเที่ยว กลไกการตลาด การจัดการกิจกรรมท่องเที่ยว การเสริมสร้างความสัมพันธ์องค์กรการจัดการและผลประโยชน์ซึ่งองค์ประกอบทั้งหมดจะต้องมีกระบวนการที่เกื้อหนุนกัน

๗. ผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อวัดและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา พบว่า มีผลกระทบทั้งในบวกและทางลบ เช่น การก่อให้เกิดรายได้การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ส่วนกระทบทางลบ เช่น การขาดเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม การทำลายสิ่งแวดล้อม เป็นต้น โดยมีปัญหา อุปสรรคการ

จัดการด้านท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาหลายประการ เช่น ปัญหาความเสื่อมโทรมของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวปัญหาด้านสาธารณูปโภคและสวัสดิภาพของนักท่องเที่ยว ปัญหาการรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม ปัญหาด้านการจัดการท่องเที่ยว ปัญหาติดบุคคลซ้ำซ้อน ปัญหาเรื่องการบริหารจัดการภายในวัด เป็นต้น ดังนั้น วัด ชุมชนและภาคีที่เกี่ยวข้องจะต้องดำเนินการอย่างเหมาะสมเพื่อความยั่งยืนของการเรียนรู้และการพัฒนาจิตใจและสังคม

พระใบฎีกาเสน่ห์ ญาณเมธี, ดร. และคณะ^{๑๗๖} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคเหนือ : กระบวนการเรียนรู้สู่การสร้างสรรค์เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม” การศึกษารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคเหนือ : กระบวนการเรียนรู้สู่การสร้างสรรค์เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม มีวัตถุประสงค์ ๕ ประการ คือ(๑) เพื่อศึกษารูปแบบ กิจกรรม อัตลักษณ์ และกระบวนการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคเหนือ (๒) เพื่อศึกษาพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวและกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดที่มีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของท้องถิ่นในมิติของการจัดการการท่องเที่ยว (๓) เพื่อศึกษาเส้นทางและประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคเหนือ (๔) เพื่อเสริมสร้างเครือข่ายการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคเหนือ และ (๕) เพื่อวิเคราะห์ผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา และแนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในภาคเหนือ สรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

๑. ผลการสำรวจรูปแบบและกิจกรรมการท่องเที่ยวของวัดในภาคเหนือ ๔ กลุ่มวัด รวมทั้งสิ้น ๔๕ วัด ดังนี้ ๑) กลุ่มวัดที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เน้นความเป็นพุทธศิลป์ จำนวน ๖ วัด ๒) กลุ่มวัดที่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงคติธรรมที่เน้นกิจกรรมเกี่ยวกับความศรัทธา ความเชื่อ และประเพณีวัฒนธรรม จำนวน ๒๑ วัด ๓) กลุ่มวัดที่เป็นแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์และพระพุทธศาสนา จำนวน ๑๕ วัด ๔) กลุ่มวัดที่เป็นแหล่งเรียนรู้การปฏิบัติธรรมตามหลักวิปัสสนากัมมัฏฐาน จำนวน ๔ วัด อัตลักษณ์และกระบวนการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ของวัดในภาคเหนือ สรุปกิจกรรมเป็นรายจังหวัดได้ดังนี้

๑) จังหวัดเชียงใหม่ จัดกิจกรรมไหว้พระ ๙ วัดนามมงคล ในเขตอำเภอเมืองเชียงใหม่

^{๑๗๖} พระใบฎีกาเสน่ห์ ญาณเมธี, ดร. และคณะ, “การศึกษารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคเหนือ : กระบวนการเรียนรู้สู่การสร้างสรรค์เชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม”, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๖), บทคัดย่อ.

๒) จังหวัดแม่ฮ่องสอน เปิดเส้นทางท่องเที่ยว ๓๖๕ วันอัครรรยแห่งขุนเขาไหว้พระ ๙ วัดในเขตตัวเมืองแม่ฮ่องสอน

๓) จังหวัดลำพูน จัดโครงการจาริกบุญ ไหว้พระ ๙ วัดลำพูน เมืองบุญหลวงแห่งล้านนาในเขตตัวเมืองลำพูน

๔) จังหวัดเชียงราย จัดโครงการธรรมทัศนาจรไหว้พระวัดมงคลนาม ๙ วัด ในเขตตัวเมืองจังหวัดเชียงราย

๕) จังหวัดน่าน จัดกิจกรรมไหว้พระ ๙ วัด ขอพรเสริมสิริมงคล ในเขตตัวเมืองน่าน

๖) จังหวัดพะเยา จัดกิจกรรมไหว้พระ ๙ วัด ในเขตตัวเมืองพะเยาและอำเภอเชียงคา

๗) จังหวัดแพร่ จัดโครงการ สิบนี้วันทา ไหว้สา ๙ พระธาตุ ในเขตตัวเมืองและอำเภอต่าง ๆ

๘) จังหวัดลำปาง จัดโครงการหมู่บ้านวัฒนธรรมนำเที่ยวไหว้พระ ๙ วัดมีศรี นามเป็นมงคล ในเขตอำเภอเมืองลำปาง

๙) จังหวัดตาก จัดโครงการไหว้พระ ๙ วัด สร้างบุญเสริมบารมี เชื่อมไมตรี ๒ แผ่นดิน ไทย-เมียนมาร์ในเขตอำเภอแม่สอดและเมืองเมียวดี

๑๐) จังหวัดพิษณุโลก จัดกิจกรรมไหว้พระ ๙ วัดตั้งในเมืองพิษณุโลก

๑๑) จังหวัดสุโขทัย เปิดเส้นทางสักการะ ๙ มงคล เมืองมรดกโลกสุโขทัย

๑๒) จังหวัดอุตรดิตถ์ จัดกิจกรรมไหว้พระ ๙ วัด เพื่อเสริมสิริมงคล ภายใน ๑ วัน ในเขตอำเภอเมืองและอำเภอลับแล

๒. ผลการสำรวจการเดินทางท่องเที่ยววัดในภาคเหนือของประเทศไทย พบว่า นักท่องเที่ยวที่มีความพึงพอใจต่อสถานที่ท่องเที่ยวและการจัดการท่องเที่ยวโดยรวม ระดับมาก (ค่าเฉลี่ย ๓.๖๖) เรียงตามลำดับ คือ ด้านทรัพยากรการท่องเที่ยว ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก ด้านกลยุทธ์การท่องเที่ยว ด้านบุคลากร ระดับปานกลาง (ค่าเฉลี่ย ๓.๒๗) และด้านประชาสัมพันธ์ ระดับปานกลาง (ค่าเฉลี่ย ๒.๘๗) กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ของวัดในภาคเหนือ มีประเด็นสำคัญ ๔ ประเด็น คือ (๑) การจัดการด้านพื้นที่ มีการจัดทำผังการใช้สอยพื้นที่ของวัดตามบทบาทหน้าที่ (๒) การจัดการด้านแผนพัฒนา มีการจัดทำแผนพัฒนาวัดทั้งในระยะสั้นและระยะยาว (๓) การจัดการด้านบุคลากร มีกระบวนการจัดการบุคลากร และ (๔) การจัดการด้านระบบการสื่อความหมาย การส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อพัฒนาจิตใจและสังคมของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ และเพื่อการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อพัฒนาจิตใจและสังคม มีการพัฒนาทางด้านระบบสื่อความหมายของวัด

๓. เส้นทางและการประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวของวัดในภาคเหนือ ๓ เส้นทาง คือ เส้นทางที่ ๑ เส้นทางท่องเที่ยวตามรอยตำนานพระเจ้าเลียบโลก จำนวน ๑๗ วัด เส้นทางที่ ๒

เส้นทางการท่องเที่ยวตามรอยคติความเชื่อธาตุ จำนวน ๑๒ วัด และ เส้นทางที่ ๓ เส้นทางการท่องเที่ยวตามรอยวัดสำคัญทางประวัติศาสตร์และการท่องเที่ยว จำนวน ๒๓ วัด ส่วนผลการประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวของวัดในภาคเหนือ จำแนกได้ ๔ ลักษณะ คือ ๑) ความสามารถในการรองรับด้านเศรษฐกิจ ๒) ความสามารถในการรองรับด้านกายภาพ ๓) ความสามารถในการรองรับด้านนิเวศวิทยา และ ๔) ความสามารถในการรองรับทางความรู้สึกลับ

๔. การเสริมสร้างความเข้มแข็งของเครือข่ายการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคเหนือ แบ่งออกเป็น ๔ กลุ่ม คือ ๑) กลุ่มนักท่องเที่ยว ๒) กลุ่มธุรกิจการท่องเที่ยว ๓) รัฐบาล และ ๔) กลุ่มพระสงฆ์ในวัดและชาวบ้านในชุมชน

๕. ผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของวัดในภาคเหนือ พบว่า(๑) ปัญหาความเสื่อมโทรมของวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวภาคเหนือบางแห่ง (๒) ปัญหาด้านสาธารณูปโภคและสวัสดิภาพของนักท่องเที่ยว (๓) ปัญหาการรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม (๔)ปัญหาด้านการจัดการท่องเที่ยว และ (๕) ปัญหาการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการโดยท้องถิ่น

พระสรวิชัย อภิปถุญญ และคณะ^{๑๗๗} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคใต้: การสื่อสารคุณค่าและการพัฒนาเชิงบูรณาการ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา ๑) เพื่อศึกษารูปแบบกิจกรรม อัตลักษณ์ และกระบวนการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคใต้ ๒) เพื่อศึกษาพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวและกระบวนการการสื่อสารคุณค่าของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดที่มีความสัมพันธ์ กับการกระบวนการพัฒนาเชิงบูรณาการในมิติของการท่องเที่ยวและการสร้างสังคมสมานฉันท์ ๓) เพื่อศึกษาเส้นทางและประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยว ทางพระพุทธศาสนาในภาคใต้ ๔) เพื่อเสริมสร้างเครือข่ายการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคใต้ และ ๕) เพื่อวิเคราะห์ผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา และแนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดในภาคใต้ผลการศึกษาพบว่าเส้นทางการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคใต้มี ๓ รูปแบบได้แก่ ๑) เส้นทางพุทธธรรมเชิงบูรณาการ: การท่องเที่ยวตามจารีกประวัติศาสตร์ศรีวิชัย และพระธาตุแดนใต้ ๒) เส้นทางท่องเที่ยว เชิง ธรรมะ ๓) เส้นทางท่องเที่ยววิถีชีวิตคู่วิถีธรรม: เส้นทางธรรม แหล่งท่องเที่ยวศูนย์รวมจิตใจชุมชน โดยแต่ละเส้นทางมีความโดดเด่นและคุณค่าทางพระพุทธศาสนาที่สามารถสื่อสาร

^{๑๗๗} พระสรวิชัย อภิปถุญญ และคณะ, “การศึกษารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคใต้ : การสื่อสารคุณค่าและการพัฒนาเชิงบูรณาการ”, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๖), บทคัดย่อ.

หลักธรรม ตลอดจนความโดดเด่นเชิงสถาปัตยกรรม ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ต่างกันอย่างออกไปตั้งนั้น หากภาครัฐและภาคท้องถิ่น ให้ความสนใจในการพัฒนาความโดดเด่นของแต่ละวัดในเส้นทางการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคใต้ จนสามารถยกระดับมาตรฐานองค์ความรู้ การบริหารจัดการที่เหมาะสมกับสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมที่กำลังเปลี่ยนไปของสังคมไทย การท่องเที่ยวลักษณะเช่นนี้จะเป็นอีกหนึ่งทางเลือกสำหรับการท่องเที่ยวของไทยในอนาคตสำหรับการประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวของวัดในภาคใต้ จากการศึกษาพบว่า

แหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคใต้ส่วนใหญ่ มีความพร้อมในการรองรับการท่องเที่ยวในระดับชาติได้ อย่างไรก็ตามท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยไปสู่สังคมอาเซียน และสังคมนานาชาติในอนาคต มาตรฐานด้านการทำแผนพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในระยะยาว การประชาสัมพันธ์การจัดการสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการจัดการสิทธิประโยชน์ยังเป็นประเด็นที่ต้องการการจัดการอย่างเป็นมาตรฐาน และเนื่องจากพื้นที่ที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนานั้นมีลักษณะเฉพาะทางกฎหมาย ตลอดจนความสำคัญทางประวัติศาสตร์สังคม วัฒนธรรมและวิถีชีวิต ความเชื่อของแต่ละท้องถิ่น การพัฒนาและยกระดับไปสู่มาตรฐานสากล จึงเป็นเรื่องละเอียดอ่อนที่ภาครัฐ ภาคท้องถิ่นภาคประชาสังคมต้องให้ความร่วมมือร่วมกันในการผลักดันยุทธศาสตร์ดังกล่าว

แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม^{๑๗๘} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : กระบวนการเปลี่ยนแปลง เส้นทางการบุญสู่เส้นทางธรรม” วัตถุประสงค์ของงานวิจัยนี้เพื่อ (๑) เพื่อศึกษารูปแบบ กิจกรรม อัตลักษณ์ และกระบวนการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (๒) เพื่อศึกษาพฤติกรรมของนักท่องเที่ยว และกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้และการสื่อสารคุณค่าของแหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดที่มีความสัมพันธ์กับกระบวนการเปลี่ยนแปลงจากเส้นทางการบุญสู่เส้นทางธรรม (๓) เพื่อศึกษาเส้นทางการประเมินทรัพยากรการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งแนวทางการส่งเสริมกิจกรรมการท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (๔) เพื่อศึกษาวิเคราะห์สภาพปัญหาและผลกระทบของการท่องเที่ยวที่มีต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือวิธีการดำเนินการวิจัยประกอบด้วยวิธีวิจัยเชิงเอกสาร โดยศึกษาจากหนังสือ

^{๑๗๘} แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม,ดร.และคณะ, “รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : กระบวนการเปลี่ยนแปลง เส้นทางการบุญสู่เส้นทางธรรม”, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๖), บทคัดย่อ.

ประวัติวัด เอกสารแผ่นพับ จิตรกรรมฝาผนัง การวิจัยเชิงสำรวจโดยใช้แบบสอบถามสำหรับเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นชาวไทยและชาวต่างชาติจำนวน ๓๑๑ ชุด แบบสอบถามและสัมภาษณ์เชิงลึกเจ้าอาวาส พระเถระและผู้เกี่ยวข้องภายในวัดจำนวน ๓๑ ชุด/รูป ประชุมเสวนาวิชาการมีผู้เข้าร่วมกว่า ๑๑๑ คน การประชุมกลุ่มย่อยพระสงฆ์และชุมชนจำนวนกว่า ๒๑ รูป/คน ซึ่งสามารถสรุปผลการวิจัย ได้ดังนี้

จากวัดกลุ่มตัวอย่าง ๓๑ วัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนา พบว่าเส้นทางท่องเที่ยวมี ๒ รูปแบบ ๓ เส้นทาง ดังนี้ รูปแบบที่ ๑) เส้นทางบุญ ซึ่งประกอบด้วย ๒ เส้นทาง คือ เส้นทางตำนานองค์พระธาตุและเส้นทางอภิวาทพระพุทธรูปคู่บ้านพระอริยสงฆ์คู่มือเมือง รูปแบบที่ ๒) เส้นทางธรรม คือ เส้นทางรุ่งเรืองในพุทธธรรม แต่ละเส้นทางมีอัตลักษณ์และกระบวนการท่องเที่ยว ดังนี้ ๑) เส้นทางตำนานองค์พระธาตุ มีพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าเป็นแหล่งดึงดูดทำให้นักท่องเที่ยวเกิดเป้าหมายในการเดินทางกราบไหว้แสวงบุญ มีทั้งหมด ๑๑ พระธาตุ ๒) เส้นทางอภิวาทพระพุทธรูปคู่บ้านพระอริยสงฆ์คู่มือเมือง มีพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์และพระอริยสงฆ์เป็นแหล่งดึงดูด ซึ่งนักท่องเที่ยวมีความเชื่อว่าไหว้พระพุทธรูปและทำบุญกับพระอริยสงฆ์ได้บุญมาก ได้ชื่อว่าเดินตามรอยพระอริยสงฆ์ และยังมีรูปแบบการปฏิบัติธรรมที่ยังสืบทอดมาจนถึงทุกวันนี้มีทั้งหมด ๑๑ วัด ๓) เส้นทางรุ่งเรืองในพุทธธรรม วัตถุประสงค์ของการไปคือเพื่อปฏิบัติธรรม หวังเพิ่มบุญสั่งสมความสงบ แสวงหาความจริงของชีวิต ลดความวุ่นวาย หวังการบรรลุธรรม ปฏิบัติตามแนวทางที่พระอริยสงฆ์ปฏิบัติไว้เป็นแบบอย่าง

จากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการเปลี่ยนแปลงจากเส้นทางบุญสู่เส้นทางธรรม พบว่าเส้นทางท่องเที่ยว ๓ เส้นทาง สามารถเปลี่ยนแปลงรูปแบบท่องเที่ยวได้ เส้นทางบุญสามารถเปลี่ยนเป็นเส้นทางธรรมได้ ในทำนองเดียวกันเส้นทางธรรมสามารถเปลี่ยนกลับเป็นเส้นทางบุญได้ เมื่อมีปัจจัยเข้ามากระตุ้น เช่น เส้นทางกร้าวพระธาตุและพระพุทธรูปมีนักท่องเที่ยวจำนวนมาก ทำให้ขาดความสงบทำให้เริ่มมีการจัดการแบ่งพื้นที่ทำบุญกับพื้นที่ปฏิบัติธรรมให้เห็นส่วนเส้นทางปฏิบัติธรรมและเส้นทางไหว้พระอริยสงฆ์ซึ่งมีความเงียบสงบ เดิมเคยมีนักท่องเที่ยวเดินทางมาทำบุญและปฏิบัติธรรมจำนวนมากครั้งที่พระอริยสงฆ์ยังมีชีวิตอยู่ นอกจากนี้เส้นทางทั้งสองเส้นนี้ มีการผสมผสานกันสลับไปสลับมา อันเนื่องมาจากกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาและกิจกรรมทางประเพณี ทำให้เกิดเส้นทางบุญสู่เส้นทางธรรมและจากแบบสอบถามพบว่านักท่องเที่ยวชาวไทยส่วนมากเป็นสุภาพสตรี สถานภาพโสด อายุเฉลี่ย ๒๑-๓๑ ปี การศึกษาส่วนใหญ่ปริญญาตรีเดินทางท่องเที่ยวเป็นคณะ ทราบข้อมูลจากญาติและเพื่อน ให้ความสนใจในการไหว้พระธาตุเป็นส่วนมาก นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติส่วนใหญ่เป็นชาย สถานภาพโสดอายุเฉลี่ย ๒๑-๓๑ ปีการศึกษาระดับปริญญาตรี มาท่องเที่ยวกับครอบครัว โดยบริษัทนำเที่ยว เคยมาเมืองไทยมากกว่า ๒ ครั้ง การท่องเที่ยวที่มีต่อวิถี

ชีวิตและวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบว่าพระสงฆ์มีการตื่นตัวและปรับปรุงวัดเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว เกิดการสร้างงาน การพัฒนาสาธารณูปโภคภายในวัด ในขณะเดียวกันภาระของพระสงฆ์ในการต้อนรับนักท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้นรบกวนการปฏิบัติธรรมและบางวัดยังไม่มี การแบ่งพื้นที่ระหว่างนักท่องเที่ยวและที่พักพระสงฆ์แม้ว่าการท่องเที่ยวจะนำมาซึ่งรายได้จำนวนมากถึงกระนั้นวัดก็ได้กระจายรายได้ไปสู่ชุมชนในรูปแบบการ บำเพ็ญประโยชน์ เช่นมอบทุนการศึกษา นอกจากนี้ยังพบว่าชุมชนท้องถิ่นไม่แสดงอัตลักษณ์ทางท่องเที่ยวยกเว้นงานเทศกาลประจำปี

ปาริฉัตร อัจจะนิล^{๑๗๙} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “พฤติกรรมนักท่องเที่ยวชาวไทยต่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในรูปแบบตลาดเก่า กรณีศึกษาตลาดคลองสวน ๑๑๑ ปี จังหวัดสมุทรปราการ” ผลการศึกษาพบว่ากลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง มีอายุระหว่าง ๓๕-๔๔ ปี ระดับการศึกษาปริญญาตรี ส่วนใหญ่มีอาชีพพนักงานเอกชน มีรายได้ต่อเดือนระหว่าง ๑๑,๑๑๑-๑๕,๑๑๑ บาท และส่วนใหญ่มีภูมิลำเนาที่พักอาศัยอยู่ในกรุงเทพมหานคร ด้านพฤติกรรมและแรงจูงใจที่มีอิทธิพลต่อการเดินทางท่องเที่ยวพบว่า วัตถุประสงค์ในการเดินทางเพื่อพักผ่อน / เที่ยวชมตลาด ส่วนใหญ่เดินทางโดยรถยนต์ส่วนตัว เดินทางมากับครอบครัว กลุ่มตัวอย่างได้รับข้อมูลจากญาติ / เพื่อน ส่วนใหญ่ไม่พักค้างคืนการใช้จ่ายเงินต่อครั้งระหว่าง ๕๑๑-๑,๑๑๑ บาท เดินทางท่องเที่ยวในวันหยุดเสาร์-อาทิตย์ ส่วนใหญ่มาท่องเที่ยวครั้งแรกและจะเดินทางกลับมาเที่ยวอีกครั้ง กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่จะแนะนำให้บุคคลอื่นเดินทางมาท่องเที่ยวและต้องการให้ปรับปรุงแก้ไขในเรื่องของข้อมูลของแหล่งท่องเที่ยวมากที่สุด แรงจูงใจทางกายภาพที่มีอิทธิพลต่อการเดินทางท่องเที่ยว พบว่า เป็นแหล่งท่องเที่ยวแบบตลาดเก่าโบราณย้อนยุค แรงจูงใจทางวัฒนธรรม พบว่า เพื่อศึกษาเรียนรู้วัฒนธรรมและการรักษาเอกลักษณ์ของชุมชน แรงจูงใจระหว่างบุคคล พบว่า เพื่อเดินทางจากสภาพความเป็นอยู่เดิม และแรงจูงใจทางด้านสถานภาพหรือชื่อเสียง พบว่า เป็นการเดินทางท่องเที่ยวเพื่อการศึกษาด้านความพึงพอใจต่อส่วนประสมทางการตลาดของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่า ความพึงพอใจด้านผลิตภัณฑ์ ระดับปานกลางความพึงพอใจด้านราคา ระดับปานกลาง, ความพึงพอใจด้านสถานที่ระดับปานกลาง, ความพึงพอใจด้านการส่งเสริมการขาย ระดับปานกลาง, ความพึงพอใจด้านบุคคลระดับมากความพึงพอใจด้านกระบวนการ ระดับปานกลาง, และความพึงพอใจด้านสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ระดับมาก

^{๑๗๙} ปาริฉัตร อัจจะนิล, “พฤติกรรมนักท่องเที่ยวชาวไทยต่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในรูปแบบตลาดเก่า กรณีศึกษาตลาดคลองสวน ๑๑๑ ปีจังหวัดสมุทรปราการ”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๕), บทคัดย่อ.

ปิยะวดี ทิริกมล^{๑๘๐} (๒๕๔๕) ได้ศึกษาถึงพฤติกรรมการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวชาวไทยต่อการท่องเที่ยวในจังหวัดสุโขทัย มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาพฤติกรรมของนักท่องเที่ยวชาวไทยต่อการท่องเที่ยวในจังหวัดสุโขทัย และหาเหตุผลเหตุจูงใจที่ทำให้นักท่องเที่ยวชาวไทยไปเที่ยวในจังหวัดสุโขทัย ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มตัวอย่างเพศหญิง และเพศชายมีสัดส่วนใกล้เคียงกัน มีอายุระหว่าง ๒๓ - ๓๑ ปี ส่วนใหญ่เป็นคนโสด การศึกษาระดับมัธยมศึกษา และอาชีวศึกษา มีรายได้ระหว่าง ๕,๑๑๑ - ๑๑,๑๑๑ บาท ทำงานในบริษัท เอกชน การเดินทางไปจังหวัดสุโขทัยเพื่อศึกษาหาความรู้ทางประวัติศาสตร์เป็นส่วนใหญ่ไม่พักค้างคืน ประทับใจในความสวยงาม แต่ต้องการให้ปรับปรุงเรื่องความสะดวกของแหล่งท่องเที่ยว และจะกลับไปเที่ยวอีกแน่นอน การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลพื้นฐานของประชากร กับพฤติกรรมการท่องเที่ยว พบว่า อายุ ระดับการศึกษา และอาชีพมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการท่องเที่ยวอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๑๕ สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลพื้นฐานของประชากรกับมูลเหตุจูงใจในการตัดสินใจไปท่องเที่ยวที่จังหวัดสุโขทัยพบว่า อายุ และสถานภาพสมรส มีความสัมพันธ์กับมูลเหตุจูงใจ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ที่ระดับ .๑๕ ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างมูลเหตุจูงใจในการตัดสินใจไปท่องเที่ยวจังหวัดสุโขทัยกับพฤติกรรมการท่องเที่ยวนั้นพบว่ามูลเหตุจูงใจด้านผลดีทัศนียภาพมีความสัมพันธ์ พฤติกรรมการพฤติกรรมการท่องเที่ยวทางสถิติที่ระดับ .๑๕

มธุรส ปราบไพรี^{๑๘๑} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศักยภาพชุมชนในการจัดการท่องเที่ยว: กรณีศึกษาชุมชนไทยทรงดำ บ้านเขาย้อย ตำบลเขาย้อย อำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี” พบว่าชาวไทยทรงดำมีศักยภาพในการจัดการท่องเที่ยว โดยพบว่าศักยภาพของชุมชนคือ การรวมกลุ่มการทำงานของสมาชิกโครงการหมู่บ้านท่องเที่ยว โดยมีผู้นำชุมชนอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการที่มีศักยภาพ ความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่สะท้อนถึงความเป็นชุมชนเดียวกัน ความเข้มแข็งทางวัฒนธรรม ชุมชนที่สามารถเกิดการสืบทอดและถ่ายทอด โดยเฉพาะระบบอุดมการณ์ของชุมชน การดำเนินรูปแบบเศรษฐกิจแบบสวัสดิการ และการเปิดโอกาสให้ชุมชนเกิดการมีส่วนร่วม เพื่อตัดสินใจร่วมกันอย่างสมัครใจและยุติธรรม นอกจากนี้ชุมชนยังประกอบไปด้วยศักยภาพด้านลักษณะภูมิประเทศ การ

^{๑๘๐} ปิยะวดี ทิริกมล, “พฤติกรรมการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวชาวไทยต่อการท่องเที่ยวในจังหวัดสุโขทัย”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๕), บทคัดย่อ.

^{๑๘๑} มธุรส ปราบไพรี, “ศักยภาพของชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยว : กรณีชุมชนไทยทรงดำบ้านเขาย้อย ตำบลเขาย้อย อำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี”, *วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๓), บทคัดย่อ.

คมนาคม วัฒนธรรม สิ่งปลูกสร้าง และสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน ที่สามารถพัฒนาให้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวของชุมชนได้ ส่วนปัจจัยที่มีผลในการทำให้ชุมชนเกิดศักยภาพประกอบด้วย ๓ ปัจจัย ได้แก่ (๑) วัฒนธรรมชุมชนที่มีความเข้มแข็งโดยได้รับการสืบทอดอย่างต่อเนื่องและมีผลต่อความเป็นชุมชนไทยทรงดำและระบบเครือญาติ (๒) การพึ่งตนเองของชุมชนโดยการจัดปัจจัยภายในชุมชนที่มีอาชีพและรายได้โดยเห็นว่าการท่องเที่ยวคืออาชีพเสริมจึงไม่เกิดการพึ่งพาการท่องเที่ยว การมีผู้อาวุโส ผู้นำอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการที่ได้รับความเคารพนับถือจากชุมชนและเป็นผู้ที่มีความรู้ จึงทำให้ชุมชนต่างมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันซึ่งเป็นปัจจัยสนับสนุนการท่องเที่ยวของชุมชน และ (๓) การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยว ตั้งแต่ระดับของการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร จนถึงการรับประโยชน์ร่วมกันของสมาชิกโครงการซึ่งเป็นปัจจัยสนับสนุนทำให้เกิดการยอมรับต่อการพัฒนาชุมชนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว

วคิน ปัญญาวุธตระกูล^{๑๘๒} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในพื้นที่ระยองวัฒนธรรม (กำแพงเพชร สุโขทัย พิษณุโลก เพชรบูรณ์)” การวิจัยนี้มุ่งทำการศึกษาการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในพื้นที่ระยองวัฒนธรรม คือ จังหวัดกำแพงเพชร สุโขทัย พิษณุโลก และเพชรบูรณ์ โดยได้ผลสรุปตามวัตถุประสงค์ดังนี้ คือ ๑. ศึกษาสำรวจข้อมูลอุปสงค์และอุปทานการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม พบว่า ด้าน อุปทานการท่องเที่ยวมีแหล่งท่องเที่ยวทั้งสิ้น ๑๕๔ แห่ง โดยอาจแบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มประวัติศาสตร์ ๑๑๖ แห่ง และกลุ่มประเพณีวัฒนธรรมและกิจกรรมที่สำคัญ ๔๘ แห่ง ด้านอุปสงค์การท่องเที่ยวมีผู้ เยี่ยมเยือนทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศมีโอกาสขยายตัว เนื่องจากการกลับมาเยือนครั้งที่ ๒ และ ๓ โดยมีความสนใจในวัฒนธรรมท้องถิ่น แต่ส่วนใหญ่ประสบปัญหาไม่มีกิจกรรมการท่องเที่ยวใหม่ๆ ดังนั้นการจัดการท่องเที่ยวแบบใหม่ ที่สร้างตลาดท่องเที่ยวในเชิงรุกในรูปแบบ “แหล่งท่องเที่ยวเชื่อมโยง” ภายใต้จุดขายร่วมกัน ที่มีลักษณะเฉพาะทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ภายใต้แนวคิด “แดนตำนาน แหล่งวีรกรรมและคนกล้า” ๒. โดยกำหนดมาตรฐานในการคัดเลือกแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมและจัดลำดับความสำคัญเพื่อกิจกรรมการท่องเที่ยว ผลการประเมินแหล่งท่องเที่ยว สามารถจัดลำดับความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยวได้เป็น ๓ กลุ่ม โดยแบ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวในกลุ่มพื้นที่หลัก จำนวน ๒๒ แห่ง พื้นที่รองจำนวน ๔๑ แห่ง และพื้นที่เสริมจำนวน ๙๒

^{๑๘๒} วคิน ปัญญาวุธตระกูล, “การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในพื้นที่ระยองวัฒนธรรม (กำแพงเพชร สุโขทัย พิษณุโลก เพชรบูรณ์)”, รายงานการวิจัย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๑), บทคัดย่อ.

แห่ง ๓. การจัดกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมโดยพิจารณาจากการจัดความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มพื้นที่ต่างๆ และพฤติกรรมนักท่องเที่ยว เพื่อนำมาสู่การจัดเส้นทางพานำเที่ยวจำนวน ๕๑ เส้น เป็นกลุ่มตำนาน ๑๑ เส้นกลุ่มประวัติศาสตร์ ๒๑ เส้น กลุ่มวัฒนธรรม ๑๙ เส้น

๔. ศึกษาเชิงปฏิบัติการแนวทางและกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมของประชาคมรอบอุทยานประวัติศาสตร์ ณ บ้านนาต้นจั่น อำเภอศรีสัชชนาลัย จังหวัดสุโขทัย ผลจากการศึกษาพบว่าชุมชนมีศักยภาพด้านการจัดการท่องเที่ยวในด้านต่างๆ ทั้งด้านทรัพยากรและด้านประชาคมในชุมชนโดยเน้นการพัฒนาเพื่อ “การค้นหาทีมงาน” เพื่อทำหน้าที่ในการกำหนดนโยบายเรียนรู้และการประเมินศักยภาพด้านการท่องเที่ยวของหมู่บ้านตลอดจนพัฒนาและวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของทีมงานกับปัจจัยที่เกี่ยวข้องของด้านการท่องเที่ยวร่วมกัน โดยมีเป้าหมายที่สำคัญคือการพัฒนาบ้านนาต้นจั่นเป็น หมู่บ้านอุตสาหกรรมท่องเที่ยวตัวอย่าง “Village Based Tourism” โดยมี ๕ กลยุทธ์ และ ๑๙ โครงการ โคนโครงการวิจัยได้ดำเนินการตามโครงการต่างๆ เป็นโครงการต้นแบบจำนวน ๕ โครงการ

สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ (หม่อมหลวง)^{๑๘๓} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาปัญหาการอนุรักษ์โบราณสถานและ วัดในเชียงใหม่” ผลการศึกษาพบว่า ประเด็นปัญหาด้านแนวทางการอนุรักษ์และการสงวนรักษาซึ่ง ประชาชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมีความคิดเห็นที่หลากหลายบางส่วนเสนอให้สงวนรักษาไว้ ตามเดิมและอาจใช้เทคนิคสมัยใหม่มาช่วย ด้านประเพณีปฏิบัติต้องการให้ซ่อมแซมให้ตีสั่งเดิมปัญหา ที่พบคือความขัดแย้งระหว่างการพัฒนาและการอนุรักษ์ การพัฒนาที่เกิดขึ้นได้ส่งผลกระทบต่อ โบราณสถาน เช่น การสร้างอาคาร สถานประกอบการ ถนน ที่รูกล้ำเขตโบราณสถาน นอกจากนี้ขาด การมีส่วนร่วมของประชาชนในการบูรณะโบราณสถาน การตีความโบราณสถานที่แตกต่างกันเป็นการ ทำลายโบราณสถาน ด้านทักษะเกี่ยวกับการอนุรักษ์และบูรณปฏิสังขรณ์นั้นนักวิชาการและกรม ศิลปากรจะให้ความสำคัญกับการซ่อมแซมโบราณสถานด้วยวิธีการอนุรักษ์โดยการรักษาข้อมูล หลักฐานไว้ให้คงสภาพเดิมมากที่สุด แต่ประชาชนและวัดยังยึดติดกับขนบธรรมเนียมประเพณี เพราะเป็นเรื่องของผลบุญ

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า เป็นการศึกษาในจังหวัดพื้นที่อื่น ๆ แต่ยังไม่พบงานในการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ซึ่งมีโบราณสถานเก่าแก่ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์

^{๑๘๓} สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ (หม่อมหลวง), “การศึกษาปัญหาการอนุรักษ์โบราณสถานและวัดในเชียงใหม่”, รายงานการวิจัย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๓๙), บทคัดย่อ.

และโบราณคดี เพราะฉะนั้นผู้วิจัยจึงมีสนใจที่จะศึกษา เรื่อง การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ซึ่งประกอบด้วย ความสำคัญทางประวัติศาสตร์ สังคม ประเพณี วัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนาและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน การพัฒนาและยกระดับไปสู่มาตรฐานสากล จึงเป็นเรื่องละเอียดอ่อนที่ภาครัฐ ภาคท้องถิ่นภาคประชาสังคมต้องให้ความร่วมมือร่วมกันในการผลักดันยุทธศาสตร์ดังกล่าว ซึ่งในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะได้รวบรวมข้อมูลเพื่อชี้ให้เห็นถึงรูปแบบการบริหารจัดการ ข้อดี ข้อเสีย และสิ่งที่ควรแก้ไข ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ตามระเบียบวิธีดำเนินการวิจัยต่อไป

บทที่ ๓

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์” ผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์ ๑) เพื่อศึกษาแนวทางการมีส่วนร่วมและอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ๒) เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ และ ๓) เพื่อนำเสนอรูปแบบการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ โดยดำเนินการตามลำดับขั้นตอน ดังต่อไปนี้

- ๓.๑ รูปแบบการวิจัย
- ๓.๒ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant)
- ๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
- ๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล
- ๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล
- ๓.๖ การนำเสนอผลการศึกษาค้นคว้าวิจัย

๓.๑ รูปแบบการวิจัยและกลุ่มตัวอย่าง

๓.๑.๑ รูปแบบการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative) ในภาคสนามโดยใช้วิธีวิทยาวิจัยแบบผสมผสานดังนี้

การวิจัยเชิงคุณภาพ ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎก หนังสือ รายงานการวิจัย รายงานการประชุม ภาพถ่าย เอกสารแสดงความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นแนวคิด การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ดังนี้

๑) ศึกษา ค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ทั้งหนังสือ ตำรา รายงานการวิจัยและเอกสารอื่น ๆ

๒) ทำการวิเคราะห์การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

๓) สรุปผลการศึกษาที่ทำให้เห็นถึงการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

๓.๑.๒ ขั้นตอนการเก็บข้อมูล โดยการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลมีการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารและการศึกษาในภาคสนามเพื่อวิเคราะห์การอนุรักษ์โบราณสถาน ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถาน โดยแบ่งกลุ่มผู้ให้ข้อมูลออกเป็น ๓ กลุ่ม รวม ๓๑ รูป/คน ได้แก่

- ๑) ตัวแทนของวัดในชุมชน จำนวน ๗ รูป
- ๒) ผู้นำชุมชน จำนวน ๒๒ คน
- ๓) ผู้นำด้านวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม จำนวน ๒ คน

๓.๑.๓ ขอบเขตด้านเวลา

ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตด้านเวลาโดยเริ่มดำเนินการวิจัยตั้งแต่ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๐ ถึง กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๒ (ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๒)

๓.๒ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key informant)

เป็นการศึกษาวิจัยในเชิงลึกมุ่งเน้นการสัมภาษณ์และตัวแทนของวัด ตัวแทนของชุมชนและภาครัฐ เช่น วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม รวมทั้งหมด ๓๑ รูป/คน

๓.๒.๑ ตัวแทนของวัดในชุมชน จำนวน ๗ รูป ได้แก่

๑. พระครูถาวรพัชรโสภณ เจ้าคณะอำเภอศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
๒. พระครูสีลพัชโรภาส เจ้าอาวาสวัดบึงศรีเทพรัตนาราม ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
๓. พระปลัดประยูร ธมฺมธโร วัดศิริมงคล ตำบลโคกสะอาด อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
๔. เจ้าอธิการรังสรรค์ โกสโล เจ้าคณะตำบลหนองย่างทอย เขต ๒ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

๕. พระพจน์ สุทฺธจิตฺโต วัดเนินถาวร ตำบลนาสนุ่น อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๖. พระสำเนา นริสฺสโร สำนักสงฆ์บ้านท่าเลียง ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๗. พระไพโรจน์ มหามาโม วัดเนินอีเก็ง ตำบลนาสนุ่น อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์

๓.๒.๒ ผู้นำชุมชน จำนวน ๒๒ คน ได้แก่

๑. นางนภัสสร เซ็นตันอก ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๒. นายทิวา ศรีไพโร ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๒ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๓. นายประเวศ ตะกรุดจันทร์ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๓ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๔. นายสากล บุญศรี ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๔ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๕. นางสิริวารรณ พันธุ์ทอง ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๕ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๖. นางแต้ว ลุณวงศ์ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๖ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๗. นายสมอง ปั่นแตง ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๗ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๘. นายอ้อด โทมินิตย์ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๘ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๙. นายอำนาจ โพธิ์ทอง ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๙ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๑๐. นายประสิทธิ์ กลิ่นเทศ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑๐ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๑๑. นายสุระพล ชันหล่อ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑๑ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๑๒. นายสถิตย์ ปานสีทอง ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑๒ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ

จังหวัดเพชรบูรณ์

๑๓. นางสาวกัญจน์ณัฐ ภารฤทธิ กำนันตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๑๔. นายวีระ หมีเงิน ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑๔ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๑๕. นายไพบูลย์ ตะกรุดโฉม ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑๕ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๑๖. นายพิทักษ์ จันทร์ดิษฐ์ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑๖ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๑๗. นายประคอง แสงใส ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๘ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๑๘. นายประนอม ไทยเที่ยง ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๙ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๑๙. นายสำหรั่ง สุขพ้อคำ นายกองค้การบริหารส่วนตำบลศรีเทพ
๒๐. นางสมพร ตะกรุดสงฆ์ สารวัตรกำนัน ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๒๑. นายประพันธ์ งามเลิศ สารวัตรกำนัน ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๒๒. นายประนอม ไทยเที่ยงแพทย์ประจำตำบล ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์

๓.๒.๓ ผู้นำด้านวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม จำนวน ๒ คน ได้แก่

๑. นางสาวสุรียา สุดสวาท หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ตำบลศรีเทพ
อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
๒. นายเลาะ กลิ่นเทศ ข้าราชการบำนาญ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์

๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลครั้งนี้ เป็นแบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

ส่วนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสัมภาษณ์ มีลักษณะเป็นแบบตรวจสอบรายการ (Check list) ได้แก่ เพศ อายุ ระดับการศึกษา และสำหรับบรรพชิต

ส่วนที่ ๒ แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ มีลักษณะเป็นแบบคำถามปลายเปิด (Open Ended) แบ่งเป็น ๓ ตอน ดังนี้

ตอนที่ ๑ แนวคิดการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

ตอนที่ ๒ การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

ตอนที่ ๓ รูปแบบการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

๓.๓.๑ การสร้างเครื่องมือ

คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

๑) ศึกษาค้นคว้าจากหนังสือ เอกสาร ทฤษฎีระเบียบต่างๆ ที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

๒) นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้ามาประมวลความรู้สรุปเป็นกรอบแนวคิดกำหนดขอบเขตการวิจัยและกำหนดเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

๓) สร้างสัมภาษณ์ตามกรอบแนวคิด เพื่อให้ครอบคลุมขอบเขตของการทำวิจัย

๔) นำแบบสัมภาษณ์ที่สร้างเสร็จแล้วเสนอคณะกรรมการที่ปรึกษางานวิจัยเพื่อตรวจสอบแก้ไขปรับปรุงให้มีความตรงตามเนื้อหา

๕) นำแบบสัมภาษณ์มาปรับปรุงตามข้อเสนอแนะของคณะกรรมการที่ปรึกษางานวิจัย

๖) นำข้อเสนอแนะที่ได้ปรับปรุงแล้วจากผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง ๕ ท่านมาพิจารณาปรับปรุงแก้ไขให้มีความเหมาะสม จากนั้นนำแบบสัมภาษณ์ที่สมบูรณ์แล้วไปเก็บข้อมูลกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญต่อไป

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล

๑) กำหนดข้อมูลและตัวชี้วัด เป็นการกำหนดว่าข้อมูลที่ต้องการมีอะไรบ้าง โดยการศึกษาและวิเคราะห์จากวัตถุประสงค์หรือปัญหาของการวิจัยเพื่อสร้างกรอบแนวคิดในการวิจัย และจะใช้อะไรเป็นตัวชี้วัดจึงจะได้ข้อมูลที่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง

๒) กำหนดแหล่งข้อมูล ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ(Key Information) เป็นการศึกษาวิจัยในเชิงลึก มุ่งเน้นการสัมภาษณ์และประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) ร่วมกับ ตัวแทนคณะสงฆ์ ประชาชน และองค์กรที่ทำงานการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

๓) นำเครื่องมือวิจัยไปใช้สัมภาษณ์ (Inter View) โดยคณะผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) สำหรับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักทั้ง ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลเชิงนโยบายและกลุ่มผู้ให้ข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Information) เป็นการศึกษาวิจัยในเชิงลึกมุ่งเน้นการสัมภาษณ์ ๓ กลุ่ม รวม ๓๒ รูป/คน ในกลุ่มทดลองจำนวน ๓ ครั้ง (ทุก ๓ เดือน)

๔) การสัมภาษณ์กลุ่มย่อยกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อศึกษาเกี่ยวกับแนวคิด หลักการ ความเป็นมา การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ที่ผู้วิจัยเลือกศึกษามาร่วมสัมภาษณ์ เพื่อให้ข้อมูลนำมาวิเคราะห์เชิงพรรณนา รวมถึงได้ข้อมูลเชิงลึกอย่างน้อย ๘ ครั้ง ต่อ ๔ เดือน

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยได้ข้อมูลจากการรวบรวมที่มีอยู่อย่างเป็นระบบ สะดวก และง่ายต่อการค้นหาข้อมูล ในการจัดทำแฟ้มเพื่อประโยชน์ต่อการค้นหาข้อมูล ประกอบด้วย

๑) แฟ้มข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เจาะลึกและการสนทนากลุ่มหรือสัมภาษณ์กลุ่มย่อย หรือสัมภาษณ์กลุ่มย่อย ประกอบด้วยข้อมูล ๒ ส่วน คือ

๑.๑) ข้อมูลที่เป็นแบบบันทึกการสัมภาษณ์และแบบบันทึกการสนทนากลุ่ม ประกอบด้วย ชื่อผู้ให้ข้อมูล วันที่ ช่วงเวลา สถานที่สัมภาษณ์ สัมภาษณ์ครั้งที่ ชื่อผู้สัมภาษณ์ บทสัมภาษณ์

๑.๒) ข้อมูลที่เป็นแบบวิเคราะห์การสัมภาษณ์เจาะลึก/การสนทนากลุ่ม หรือสัมภาษณ์กลุ่มย่อย ซึ่งประกอบชื่อผู้ให้ข้อมูล ชื่อผู้สัมภาษณ์ คำหลักบรรยาย เหตุการณ์/สถานการณ์ และการตีความเบื้องต้นแล้วจึงทำการวิเคราะห์เชิงพรรณนา

๓.๖ การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย

การนำเสนอข้อมูลจะอยู่ในลักษณะการพรรณนาความ (Descriptive Presentation) ประกอบภาพถ่ายและการพรรณนาความประกอบการบรรยายเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลไปพร้อม ๆ กับการจัดเก็บข้อมูลอยู่ตลอดเวลา และนำข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้มาวิเคราะห์และสังเคราะห์จนได้ข้อสรุปเพื่อตอบคำถามตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดย

มุ่งศึกษาแนวความคิดการมีส่วนร่วมของวัดในชุมชนศรีเทพ ผู้นำชุมชนในเขตชุมชนศรีเทพแล้วภาครัฐประกอบด้วย วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม จังหวัดเพชรบูรณ์ เพื่อหารูปการอนุรักษ์โบราณสถานอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในการอนุรักษ์โบราณสถานและการท่องเที่ยวของจังหวัดเพชรบูรณ์และรองรับการยกระดับให้อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพเป็นมรดกโลกต่อไป

บทที่ ๔

ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์” ผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์ ๑) เพื่อศึกษาแนวทางการมีส่วนร่วมและอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ๒) เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ และ ๓) เพื่อนำเสนอรูปแบบการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ มีผลการวิจัย ดังนี้

๔.๑ แนวทางการมีส่วนร่วม และอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อให้เห็นแนวทางการมีส่วนร่วม และอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพพร้อมทั้งแนวทางสำหรับการพัฒนาเพื่อการอนุรักษ์โบราณสถาน ดังต่อไปนี้

๔.๑.๑ บทบาทของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

เป็นที่ทราบดีว่าหลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วสถานทางพุทธศาสนาต่าง ๆ ได้แก่โบสถ์วิหาร เจดีย์ สิวา หอไตร ศาลาการเปรียญ และกุฏิ เป็นต้น ก็มีวิวัฒนาการทางรูปทรงลักษณะศิลปกรรมตามแบบเฉพาะในแต่ละพื้นที่ โดยขึ้นอยู่กับประโยชน์ใช้สอยเป็นพื้นฐานตามลักษณะรูปลักษณะของแต่ละประเทศที่นับถือพุทธศาสนาเพื่อให้สอดคล้องกับภูมิอากาศ ภูมิประเทศ ธรรมเนียมประเพณีความเชื่อทางวัฒนธรรมของประเทศนั้น ๆ แต่อย่างไรก็ยังคงเค้ารูปแบบเดิมจากต้นกำเนิดอยู่โดยมาก ทรัพยากรที่สำคัญในการเพิ่มคุณค่าของแผ่นดิน^๑

^๑ สัมภาษณ์ พระครูถาวรพัชรโสภณ, เจ้าคณะอำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

ดังนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องอนุรักษ์โบราณสถานต่าง ๆ ที่มีอยู่ในประเทศ สร้างจิตจิตสำนึกต่อการอนุรักษ์ให้เกิดการปฏิบัติตามกฎกติกาข้อห้ามเพื่อเป็นแนวปฏิบัติที่ถูกต้องไปในทิศทางเดียวกัน อีกทั้งการบริหารจัดการ การประสานงานความร่วมมือกันของฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้องย่อมทำให้เกิดประสิทธิภาพที่สมบูรณ์มากยิ่งขึ้นกว่าการมีองค์กรใดองค์กรหนึ่งจัดการแต่ฝ่ายเดียว^๒ โดยเฉพาะในส่วนที่เป็นบทบาทของพระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญของชาวพุทธที่ควรร่วมมือปลูกจิตสำนึกในการอนุรักษ์โบราณสถานทางพุทธศาสนาด้วยการบำเพ็ญประโยชน์ในการปฏิบัติพัฒนาช่วยสังคม^๓ สร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ จากแรงศรัทธา เป็นสื่อกลางในการอนุรักษ์ ด้วยการจัดกิจกรรมส่งเสริมให้กับชุมชน สังคม ประเทศให้เกิดตระหนักรู้ในโบราณสถานที่มีอยู่ให้เกิดการสืบสานไม่ให้เกิดความเสียหาย หรือสูญหายไป

ดังนั้นพระสงฆ์จึงมีบทบาทสำคัญในการดูแลรักษาแหล่งโบราณคดีต่าง ๆ ด้วยการบูรณปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุที่ดี พัฒนาสิ่งแวดล้อมภายในวัดภายในแหล่งโบราณสถาน ด้วยการปลูกต้นไม้หรือปรับภูมิทัศน์ต่าง ๆ ให้เกิดความสะอาด เกิดความร่มรื่น หรือบูรณะให้คงสภาพดั้งเดิมไว้ให้มากที่สุด แต่อย่างไรก็ต้องดำเนินการตามความเหมาะสมและอำนาจที่ตนกระทำได้โดยต้องขออนุญาตจากกรมศิลปากรเป็นลำดับแรก

บทบาทของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพที่ได้กระทำเป็นหลักคงทำได้เพียงถ่ายทอดให้แก่ประชาชนเข้าใจถึงคุณค่าของโบราณสถานเป็นสำคัญ นอกจากนี้ คงทำได้เพียงถ่ายทอดความรู้ความสำคัญในเชิงประวัติศาสตร์ คุณค่าถาวรวัตถุโบราณสถาน ให้แก่สื่อต่าง ๆ เช่น หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ ได้รับรู้รับทราบถึงคุณค่าเพื่อสร้างการประสานงานระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ชุมชนและชาวบ้าน ให้เกิดร่วมมือกันดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ อันเป็นประโยชน์ให้เกิดขึ้นมา เช่น สนับสนุนการดำเนินงานของโครงการจัดการดูแลรักษาโบราณสถาน การจัดหาอาสาสมัคร อบรมสั่งสอนชาวบ้านให้เห็นคุณค่าในโบราณสถาน โบราณวัตถุ ขนบธรรมเนียมประเพณีไทย ชักชวนชาวบ้านให้ร่วมมือกัน จัดกิจกรรมดูแลรักษาท้องถิ่นปรับภูมิทัศน์สร้างสุนทรียะให้สวยงามมั่นคงทรงคุณค่าอยู่เสมอ เช่น การดูแลถาวร

^๒ สัมภาษณ์ พระครูสีลพัชโรภาส, เจ้าอาวาสวัดบึงศรีเทพรัตนาราม ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

^๓ สัมภาษณ์ นางสุรียา สุตสวาท, หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

ถางทำความสะอาดโบราณสถาน^๔ หรือส่งเสริมกิจกรรมประเพณีไทยที่ดั้งเดิมเนื่องในวันนักขัตฤกษ์ต่าง ๆ งดการจัดกิจกรรมที่เป็นการส่งเสริมอบายมุขในทางตรงและทางอ้อม^๕

สรุปได้ว่า บทบาทของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ที่สามารถดำเนินการตามกำลังเท่าที่กระทำได้ไม่ขัดแย้งต่อกฎหมาย และพระธรรมวินัย ถือเป็นกรคล้ายเป็นผู้ซ่อมแซมรักษา เพื่อสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาไปด้วย อาศัยพื้นฐานความรู้ความสามารถด้านความสามารถตามหน้าที่ตนมีอยู่ เช่น งานก่อสร้างถาวรวัตถุ งานช่างพุทธศิลป์ ดังนั้นหากจะถามคำตอบในเรื่องของบทบาทของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานโบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพแล้ว ก็ไม่แตกต่างจากรายละเอียดดังกล่าวมาข้างต้น เพราะได้กระทำอยู่เป็นกิจอยู่แล้วนั่นเอง

๔.๑.๒ การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานเป็นการอนุรักษ์มรดกทางศิลปวัฒนธรรมในอดีตจะเป็นไปในบทบาทของผู้พิทักษ์รักษา เนื่องจากพระสงฆ์แต่ก่อนจะมีความคิดในเรื่องการอนุรักษ์อย่างมาก มักเป็นผู้รวบรวมโบราณวัตถุจากที่ต่าง ๆ มาไว้ในวัดของตน^๖ หรือบางครั้งเป็นผู้ทำการซ่อมแซมปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปโบราณที่ถูกทิ้งร้างตามที่ต่างๆ ด้วยกุศลเจตนาอันบริสุทธิ์ที่ปรารถนาให้พระพุทธรูปเหล่านั้นอยู่ในสภาพที่ดี ไม่ทรุดโทรม หักพัง เป็นที่น่าสังเวชใจแก่ผู้พบเห็นหากโบราณสถาน^๗ โบราณวัตถุเหล่านั้น เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นในพุทธศาสนา อาทิ วิหารพระพุทธรูปที่อยู่ในสภาพทรุดโทรม ประกอบกับความปรารถนาดี ไม่นิ่งดูตาย เพิกเฉย พระสงฆ์มักดำเนินการซ่อมแซมสิ่งนั้นตามกำลังเท่าที่สามารถกระทำได้ อาจใช้วิธีการชักชวนชาวบ้านให้ร่วมบูรณปฏิสังขรณ์ด้วย^๘ กิจดังกล่าวถือเป็นวัตรอันพึงปฏิบัติในหมู่พระสงฆ์เพื่อซ่อมแซมสิ่งอันเป็น ศาสนวัตถุ เสมือนการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาความสัมพันธ์อีกแห่งหนึ่งในอดีตของพระสงฆ์ต่อการอนุรักษ์

^๔ สัมภาษณ์ นายสำเร็จ สุขพ่อคำ, นายกองค้การบริหารส่วนตำบลศรีเทพ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

^๕ สัมภาษณ์ นางสาวกัญจน์ณัฐ ภารฤทธิ์, กำนันตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

^๖ สัมภาษณ์ พระปลัดประยูร ธมมธโร, วัดศิริมงคล ตำบลโคกสะอาด อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

^๗ สัมภาษณ์ เจ้าอธิการรังสรรค์ โกสโล, เจ้าคณะตำบลหนองย่างทอย เขต ๒ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

^๘ สัมภาษณ์ พระพจน์ สุทจจิตโต, วัดเนินถาวร ตำบลนาสนุ่น อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

มรดกทางศิลปวัฒนธรรม คือ การอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพซึ่งถือเป็นศูนย์กลางของความเจริญรุ่งเรืองในวัฒนธรรมครั้งอดีตของคนไทย บ่งชี้ถึงพลังอำนาจแห่งความศรัทธาเลื่อมใสในพุทธศาสนา ดังปรากฏในงานศิลปกรรมอันเนื่องในพุทธศาสนาที่มีความงดงาม วิจิตรบรรจงและประณีตพิสดารอย่างที่ไม่อาจทำขึ้นใหม่ให้เสมอเหมือนได้ในปัจจุบัน^๙

วัดและชุมชนจึงมีหน้าที่ในการดูแลรักษามรดกอันล้ำค่าเหล่านี้ให้คงอยู่สืบไปโดยปริยาย ด้วยเป็นสมบัติของวัดที่ต้องรักษาไว้ วัดและชุมชนในอดีตได้กระทำหน้าที่ดังกล่าวได้อย่างดีเยี่ยม สามารถบำรุงรักษาเสนาสนะหรือโบราณสถาน โบราณวัตถุในวัดรวมทั้งสิ่งมีค่าอื่นๆ ให้อยู่ในสภาพดี และเมื่อชำรุดก็สามารถซ่อมแซมด้วยวิธีการที่สามารถคงสภาพของโบราณสถาน โบราณวัตถุนั้นไว้ได้อย่างเดิมไม่เปลี่ยนแปลงสภาพมากนัก เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะวัดในอดีตเป็นศูนย์กลางของการศึกษา ศิลปศาสตร์ทุกแขนง ทั้งศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ประณีตศิลป์ ฯลฯ โดยพระสงฆ์ที่มีความชำนาญ เฉพาะในศาสตร์นั้นเป็นครูผู้สอน พระสงฆ์ยังมีวิชาวรรณกรรม หรือช่าง ๙ อย่าง ที่ศึกษาเรียนรู้ปฏิบัติสืบต่อกันมา เพื่อประโยชน์ในการดูแลอนุรักษ์สมบัติของวัดในทางที่ถูกที่ควร วิชาวรรณกรรม ประกอบด้วย ช่างรัก ช่างไม้ช่างปูน ช่างแกะสลัก ช่างปั้น ช่างกระจก ช่างเขียน ช่างหล่อ และช่างทาสี วิชาดังกล่าว นับเป็นการรวบรวมงานหลักพื้นฐานวิชาช่างทุกประเภทที่เกี่ยวข้องกับงานด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรมและจิตรกรรม^{๑๐}

วัดและชุมชนในอดีตจึงมีความรู้ในเรื่องงานช่างเป็นอย่างดี สามารถดูแลรักษา โบราณสถาน โบราณวัตถุ อันทรงคุณค่าในวัดและชุมชนได้ด้วยตนเอง รวมทั้งสามารถสร้างสรรค์งานศิลปกรรมหรือเสนาสนะภายในวัดได้อย่างงดงามจากการที่พระสงฆ์เป็นช่างมีความรู้ในเรื่องการดูแลรักษาสิ่งของภายในวัดเป็นเหตุให้พระสงฆ์ต้องมีกิจอันเกี่ยวข้องกับการซ่อมแซม บูรณะหรือการสร้างสรรค์ศิลปกรรมในวัดอยู่เสมอความผูกพันอันเกิดจากการเป็นผู้สร้างสรรค์ หรือซ่อมแซมจึงเกิดขึ้นในจิตใจ ปัญหาในการทาลายหรือปล่อยให้ ศาสนวัตถุในวัดผุพังเสียหายจึงเกิดขึ้นน้อยมาก ดังนั้นบรรดาหลักฐานทางโบราณสถานโบราณวัตถุในวัด จึงได้รับการอนุรักษ์คงสภาพเดิมอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตามบทบาทของพระสงฆ์ในความเป็นช่างเริ่มลดลง เมื่อมีหน่วยงานของฝ่ายฆราวาสเข้ามาทำหน้าที่แทน กล่าวคือในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะนั้นพระสงฆ์ที่

^๙ สัมภาษณ์ พระสำเนา นริสสโร, สำนักสงฆ์บ้านท่าเลียง ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

^{๑๐} สัมภาษณ์ นางนภัสสร เซ็นต์นอก, ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

ยังเป็นช่างมีจำนวนพอสมควร แต่หลังจากที่มีกรมช่างสิบหมู่ ซึ่งรวบรวมผู้มีความรู้เรื่องช่างเข้าด้วยกัน พระสงฆ์ที่มีความรู้ด้านช่างมีโอกาสในการใช้ความรู้ทางช่างน้อยลง เพราะการซ่อมแซมวัดเริ่มมีช่างหลวงมาทำหน้าที่แทนมากขึ้น การสืบทอดวิชาช่างจึงค่อยๆ ขาดหายไป จนถึงในปัจจุบัน เหลือพระสงฆ์ที่มีความรู้ในเรื่องการช่างน้อยลงมาก^{๑๑}

การบูรณปฏิสังขรณ์โบราณสถาน โบราณวัตถุในวัดไม่สามารถกระทำตัวเองต้องเป็นหน้าที่ของเจ้าหน้าที่จากทางราชการก่อให้เกิดปัญหาทางด้านการบูรณปฏิสังขรณ์ระหว่างวัด ชุมชนและหน่วยงานราชการอยู่เสมอ ปัจจุบันพระสงฆ์มีบทบาทสำคัญต่อการอนุรักษ์โบราณสถานของชาติ โดยเฉพาะโบราณสถานที่ตั้งอยู่ภายในวัดต่างๆ จำเป็นอย่างยิ่งที่พระสงฆ์ผู้ดูแลวัด และปกครองคณะสงฆ์จะต้องมีหน้าที่สำคัญในการดูแลรักษาและปกป้องคุ้มครอง เพื่อส่งเสริมสนับสนุนบทบาทดังกล่าวของวัดและชุมชน องค์การภาครัฐมีหน้าที่รับผิดชอบในการอนุรักษ์โบราณสถาน ได้แก่ กรมศิลปากร และองค์กรที่หาหน้าที่ดูแลปกครองสงฆ์ ได้แก่ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติและมหาเถรสมาคม โดยคณะสังฆมนตรีพิจารณาเห็นว่า เจ้าอาวาสบางวัดได้ทำการรื้อถอนโบราณสถานภายในวัดและวัดร้างที่มีได้ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน ทำให้โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุของชาติเสียหายเพื่อเป็นการรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรมของชาติที่ยังมิได้ทำการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติมิได้ถูกทำลายเสียหายไป จึงมีประกาศคณะสงฆ์ซึ่งได้กำหนดระเบียบไว้ดังต่อไปนี้

๑. ถ้าวัดใดจะเจาะ ขุดรื้อ ปูชนียสถาน เช่น เจดีย์ ปรางค์ ประติมากรรมหรือภาพฝาผนัง อุโบสถ วิหาร ตลอดถึงซ่อมแซมเปลี่ยนแปลงโบราณวัตถุและศิลปวัตถุของเก่าอื่นๆ ให้รายงานขออนุญาตต่อคณะกรรมการสงฆ์อำเภอ และจังหวัดโดยลำดับ

๒. ให้ส่งรูปถ่ายของเก่าที่จะเจาะ ขุดรื้อ หรือเปลี่ยนแปลงสภาพนั้น พร้อมประวัติของโบราณวัตถุ และศิลปวัตถุนั้นมาด้วยโดยย่อกับให้มีแผนผังแบบแปลนที่จะก่อสร้างเปลี่ยนแปลงใหม่แนบมาด้วย

๓. จะเจาะ ขุด รื้อ ปูชนียวัตถุ หรือซ่อมแซม เปลี่ยนแปลงโบราณวัตถุและศิลปวัตถุนั้นได้ต่อเมื่อได้รับอนุญาตแล้ว

๔. ให้คณะกรรมการสงฆ์จังหวัดกับผู้ว่าราชการจังหวัด ร่วมกันพิจารณาแล้วแจ้งกรมการศาสนา

๕. ให้กรมการศาสนากับกรมศิลปากรร่วมกันพิจารณา แล้วนำเสนอองค์การสาธารณูปการเพื่อพิจารณาสั่งการในบางกรณีให้เห็นสมควรจะเสนอคณะสังฆมนตรีพิจารณาอนุมัติก็ได้

^{๑๑} สัมภาษณ์ นายทิวา ศรีไพร, ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๒ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

๖. ผู้ใดฝ่าฝืนล่วงละเมิดประกาศนี้ ให้เจ้าคณะผู้บังคับบัญชาท้องถิ่นตามควรแก่กรณี

๗. ประกาศฉบับนี้ให้ใช้บังคับเฉพาะโบราณสถาน โบราณวัตถุที่ได้ขึ้นบัญชีเป็นโบราณสถานแห่งชาติ โบราณสถานกิตติ โบราณวัตถุกิตติ ศิลปวัตถุกิตติ เมื่อเราสงวนรักษาและซ่อมบูรณะไว้ดีแล้วก็ไม่ควรปิดหรือเก็บทิ้งไว้เฉย ๆ ควรจะต้องหมั่นตรวจตราสภาพโดยทั่วไปให้คงดีอยู่เสมอ และที่สำคัญที่สุดคือต้องนำมาใช้งานให้เป็นประโยชน์ จะเป็นทางตรงทางอ้อมจะมากหรือน้อยก็ตาม มิฉะนั้นก็คล้ายกับสูญเปล่าไม่คุ้มค่า อย่างเช่นบางวัดมีของดีของงามก็ปิดบังไม่ให้ใครรู้ หรือไม่กล้านำออกมาใช้งาน จริงอยู่ในบางกรณีอาจเกิดเป็นดาบสองคม อาจเกิดผลร้ายตามมาได้ เรื่องนี้เห็นว่า ถ้าเราดำเนินการอย่างรัดกุมรอบคอบ มีวิธีการที่ถูกต้องก็ไม่น่าจะมีปัญหา เช่น วัดแห่งหนึ่งมีพระพุทธรูปงดงามมาก ท่านเจ้าอาวาสไม่ต้องการให้ใครเห็นใครดู เพราะเกรงจะไปเข้าหูคนร้ายและมาลักขโมยจึงเก็บซ่อนไว้ในกุฏิอย่างเร้นลับ จนไม่มีใครรู้ข้อเท็จจริงว่ายังมีอยู่จริงไม่ถูกสับเปลี่ยน หรือของจริงองค์เดิมหน้าตาเป็นอย่างไร เพราะคนรุ่นเก่าที่เคยเห็นตายไป ทำให้เกิดปัญหาขึ้นในภายหลังเมื่อเกิดอัคคีภัย เกิดโจรกรรม หรือท่านเจ้าอาวาสมรณภาพ ก็ยิ่งสับสนและ ไม่เหลือหลักฐานอะไรเลย เป็นต้น^{๑๒}

การใช้สอยโบราณสถานสำหรับคนภายนอก เป็นการเปิดบริการสาธารณะแก่ทางโลก โบราณสถานที่มีชื่อเสียงเรื่องโบราณสถาน โบราณวัตถุ ที่สำคัญในท้องถิ่นทุกแห่งถือว่าเป็นของดีของบ้านเมืองถ้ารู้จักจัดการด้านบริหารย่อมจะได้รับประโยชน์แก่ทุกฝ่ายเช่น โบราณสถานถ้ารู้จักดูแลรักษาโบราณสถานดีไม่ทรุดโทรมก่อสร้างอย่างเป็นระเบียบ บริเวณโบราณสถานสะอาดปลูกต้นไม้สวยงามร่มรื่น จัดเจ้าหน้าที่และพระสงฆ์คอยบริการอำนวยความสะดวกต่างๆ แก่นักท่องเที่ยว โบราณสถาน นั้นก็จะมีคนมากขึ้น รายได้เข้าสู่ชุมชนก็จะตามมา ยิ่งสังคมโลกปัจจุบันนี้แคบลง เพราะความเจริญก้าวหน้าทางการสื่อสารคมนาคมและการท่องเที่ยว การแลกเปลี่ยนทางศิลปวัฒนธรรม เข้ามามีบทบาทอย่างมากจุดขายจึงอยู่ที่วัฒนธรรมประเพณีวิถีชีวิตของผู้คนโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

๔.๑.๓ การกำหนดแนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานแบบการมีส่วนร่วมจากชุมชน

การมีส่วนร่วมเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการคิดริเริ่มการพิจารณาตัดสินใจ การร่วมกันปฏิบัติ และรวมกันรับผิดชอบในเรื่องต่าง ๆ อันมีผลกระทบต่อตัวประชาชน^{๑๓}

^{๑๒} สัมภาษณ์ นายประเวศ ตะกรุดจันทร์, ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๓ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

^{๑๓} สัมภาษณ์ นายสากล บุญศรี, ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๔ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

หรือการที่บุคคลกลุ่มคน ประชาชนหรือองค์กรได้ร่วมพิจารณาแก้ไขปัญหาอุปสรรคในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน โดยร่วมกันวางแผนโครงการร่วมกันปฏิบัติงาน ประเมินผลงาน พิจารณาตัดสินใจและร่วมกันรับผิดชอบด้วยความสมัครใจ เพื่อให้เกิดการพัฒนาการอนุรักษ์โบราณสถานการเปลี่ยนแปลงในแนวนโยบายายให้บรรลุวัตถุประสงค์ ภายใต้การกำหนดและดำเนินการของวัดและชุมชนเอง^{๑๔} การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน เป็นการเริ่มต้นจากการได้รับความรู้จากการบรรยายของพระสงฆ์และได้เข้าร่วมกิจกรรมของพระสงฆ์ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินการ ร่วมทำการศึกษา ค้นคว้า ปัญหา และสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ตลอดจนความต้องการของชุมชน ร่วมคิดหา และสร้างรูปแบบ และวิธีการพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน เพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ เพื่อเป็นประโยชน์ต่อชุมชนหรือสนองความต้องการของชุมชน

วัดเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินชีวิตของประชาชนในสังคมมาโดยตลอด ชาวบ้านส่วนใหญ่อาศัยวัดเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมและปฏิบัติตนตามแนวทางพระพุทธศาสนา พระสงฆ์กับชาวบ้าน ต่างมีความช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันด้วยดีเสมอมา เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นในชุมชน พระสงฆ์มักจะเข้าไปช่วยแก้ไขปัญหาแบ่งเบาภาระให้ประชาชนอยู่เป็นจำโดยการให้การอบรม ทำให้ประชาชนยึดมั่นในหลักธรรมและรู้จักการพัฒนาตนตามแนวทางพระพุทธศาสนาเช่น การละความเห็นแก่ตัว เห็นประโยชน์ส่วนร่วม รวมทั้งพระสงฆ์ยังปฏิบัติตนและจัดกิจกรรมเป็นแบบอย่างให้ชาวบ้านเห็นผลของโครงการต่าง ๆ เช่น เป็นผู้ให้การศึกษาเป็นผู้นำการพัฒนาจิตใจเป็นผู้นำด้านการอนุรักษ์ เป็นต้น บทบาทดังกล่าวของพระสงฆ์มีความสำคัญเป็นอย่างมากในการกระตุ้นส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของประชาชนในการพัฒนาชุมชน และมีส่วนช่วยกันรักษาสมบัติของชาติให้คงเหลืออยู่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ^{๑๕} สำหรับในส่วนของการปลูกจิตสำนึกของชุมชน ควรเข้าใจและมองเห็นคุณค่าของโบราณสถานและโบราณวัตถุที่มีความสำคัญต่อชุมชน ด้วยความคิดที่ว่าทำให้ประชาชนหรือชุมชนได้เห็นคุณค่าและความสำคัญในการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ โดยเฉพาะในกลุ่มเยาวชน เนื่องจากเยาวชนเป็นทรัพยากรที่สำคัญยิ่งของประเทศชาติประเทศชาติจะเจริญหรือพัฒนาไปได้มากน้อยเพียงใด ย่อมขึ้นอยู่กับชุมชนที่ได้พัฒนาไว้ในปัจจุบัน ดังนั้น การปลูกฝังให้ชุมชนเห็นคุณค่าและความสำคัญของโบราณสถานและโบราณวัตถุ จึงถือว่าเป็นงานที่มี

^{๑๔} สัมภาษณ์ นางสิริวารธณ พันธุ์ทอง, ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๕ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

^{๑๕} สัมภาษณ์ นางแต้ว ลุณวงศ์, ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๖ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

ความสำคัญอย่างยิ่ง เพื่อจะได้เตรียมตัวแก้ไขปัญหาในอนาคตและจะได้เป็นกำลังสำคัญของชุมชนในวันข้างหน้า

จากการศึกษาแนวคิดการมีส่วนร่วมและอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ สรุปได้ว่า ในการอนุรักษ์โบราณสถาน ถือเป็นหน้าที่ของวัดและชุมชนที่จะต้องทำตามหลักพระธรรมวินัย และตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ โดยแนวทางในการอนุรักษ์นั้นสามารถทำได้ด้วยการดูแลรักษารวมทั้งการให้ความรู้ในการอนุรักษ์โบราณสถานแก่ประชาชน การให้ความร่วมมือในการอนุรักษ์โบราณสถานกับหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง ปัจจุบันแนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ มีลำดับขั้นตอน คือ

ขั้นที่ ๑ ในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพนั้น หากมีสิ่งใดชำรุดเสียหาย หรือเป็นสิ่งที่ควรซ่อมแซมจะต้องแจ้งแก่ผู้ดูแลเป็นสำคัญ

ขั้นที่ ๒ ในการอนุรักษ์จะต้องดำรงรักษาส่วนที่ดีเด่นสำคัญ เมื่อสร้างส่วนใหม่จะต้องให้สอดคล้องกับของเก่าให้ดีขึ้น โดยทางอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ นั้นมีหลักการสำคัญที่เป็นนโยบายว่า ๑) การอนุรักษ์เป็นไปเพื่อการเก็บรักษาส่วนที่ดีให้มากที่สุด และมีสอดคล้องกับของเก่าที่เหลืออยู่ ๒) การอนุรักษ์สิ่งก่อสร้างที่ใกล้เคียงจะต้องร่วมอนุรักษ์ไปในแนวทางเดียวกันหรือให้คงอยู่อย่างเดิมให้มากที่สุด ๓) จะต้องแน่ใจแล้วว่าในการอนุรักษ์นั้นมีความสำคัญมีคุณค่าอย่างแท้จริงถึงจะเริ่มลงมืออนุรักษ์ และร่วมรับผิดชอบตัดสินใจการดำเนินการทุกครั้งเพื่อสร้างความสำนึกรักในโบราณสถานของตนเองด้วยเทคนิคและวิธีการต่าง ๆ จากช่างกรมศิลปกรเป็นผู้แนะนำซึ่งการอนุรักษ์โบราณสถานทีกล่าวมามีความสอดคล้องถูกต้องกับตามหลักวิชาการและการอนุรักษ์ที่กรมศิลปากรดำเนินการอยู่

๔.๒ การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อให้เห็นการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์พร้อมทั้งแนวทางสำหรับการปฏิบัติเพื่อการอนุรักษ์โบราณสถาน ดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

จากการสัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูล และจากการสัมภาษณ์ส่วนใหญ่จะมีทัศนคติในความคิดเห็นตรงกัน ในเรื่องการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยาน

ประวัติศาสตร์ศรีเทพ อาจเป็นเพราะลักษณะทางกายภาพในปัจจุบันที่ขาดการอนุรักษ์และการดูแลรักษาอย่างเป็นระบบ จึงทำให้การแสดงความคิดเห็นตรงกันที่จะให้มีการดำเนินการร่วมกันได้ให้ข้อเสนอแนะและแนวทางในการอนุรักษ์เป็นโครงการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ เช่นการมีส่วนร่วมโดยชุมชนและประชาชนควรจัดเป็นระบบนิเวศน์ โดยรอบบริเวณวัดและร่วมกับภาคของรัฐให้มีส่วนร่วมโดยให้จุดคิดในการจัดการพื้นที่อนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพเป็นปัญหาสำคัญ เป็นอุปสรรคที่จะให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อย แนวทางในการพัฒนาเกี่ยวกับปัจจัยของการส่งเสริมการมีส่วนร่วมโดยชุมชนก็เป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้เกิดการพัฒนาในสถานที่และปรับปรุงในการจัดการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพให้เกิดความสวยงาม เพราะว่าขาดการสนับสนุนทางภาครัฐ และองค์กรต่าง ๆ ที่มีส่วนช่วยในการพัฒนา^{๑๖} โดยกล่าวถึง การดำเนินงานเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกับชุมชนให้เห็นถึงคุณค่าในอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ คือ

๑. ตั้งคณะกรรมการประกอบด้วยผู้นำท้องถิ่น ผู้นำชุมชนขององค์กรภาครัฐ ภาคเอกชน ทุกภาคส่วน^{๑๗}

๒. มีการประชุมคณะกรรมการทุกภาคส่วนและมีการติดตามประเมินผล^{๑๘}

๓. อบรมให้ความรู้ถึงคุณค่าของวัดเพื่อหาแนวทางอนุรักษ์ร่วมกันอย่างยั่งยืน

๔. จัดทำประชาคมหมู่บ้าน ตำบลเพื่อสร้างความเข้าใจแก่ประชาชนและชุมชนได้ให้ข้อเสนอแนะและแนวทางในการอนุรักษ์โดยรณรงค์ให้ชุมชนในตำบลได้มองเห็นคุณค่าของการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพโดยเชิญคณะสงฆ์ของอำเภอศรีเทพ และทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องมาร่วมประชุมหาแนวทางรูปแบบร่วมกันต่อไปโดยแสดงทัศนคติเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพอันเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ต้องอาศัยหลายภาคส่วน ทั้งทางคณะสงฆ์กลุ่มชุมชนและภาคส่วนของรัฐที่เกี่ยวข้องด้านแผนแม่บทในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพอันเป็นโบราณสถาน โบราณวัตถุและศิลปวัตถุควรมี

^{๑๖} สัมภาษณ์ พระครูถาวรพัชรโสภณ, เจ้าคณะอำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

^{๑๗} สัมภาษณ์ พระครูสีลพัชรโรภาส, เจ้าอาวาสวัดบึงศรีเทพรัตนาราม ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

^{๑๘} สัมภาษณ์ พระปลัดประยูร ธมมธโร, วัดศิริมงคล ตำบลโคกสะอาด อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

ประธานสงฆ์ที่ชัดเจน จึงจะมีชุมชนของอำเภอศรีเทพมาร่วมกันอนุรักษ์และต้องมีคนในชุมชนมาเป็นคณะกรรมการบริหาร^{๑๙}

แนวทางในการพัฒนาโดยจัดกิจกรรมในการนัดหมายการพัฒนาอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพประสานผู้นำชุมชนในการเป็นผู้นำการแสดงออกในการช่วยดำเนินการเป็นตัวอย่างให้ชาวบ้านได้เห็นปฏิบัติตามและขอความร่วมมือชาวชุมชนในวันหยุดเพื่อการพัฒนาอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพเองโดยแสดงความคิดเห็นว่า แผนในการอนุรักษ์โบราณสถานอันเป็นโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ ของอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพควรเป็นไปในรูปแบบการสำรวจข้อมูลปัญหาและศักยภาพทำให้เกิดการทบทวนตนเองโดยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนท้องถิ่น เพื่อกำหนดอนาคตและทิศทางการพัฒนาตนเองโดยยึดชุมชนเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาโดยการเข้ามามีส่วนร่วมของหน่วยงานท้องถิ่น

แนวทางในการพัฒนาอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพซึ่งมีทัศนียภาพที่สวยงาม เหมาะแก่การพัฒนาเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ได้ โดยกล่าวถึงการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพปัจจุบันควรมีมวลชนเข้ามาพัฒนาวัดนั้นควรเป็นไปอย่างชัดเจน โดยเฉพาะความชัดเจนในตัวผู้นำของทางวัดและชุมชน ดังที่เห็นคือทางวัดยังขาดพระสงฆ์ที่เป็นศูนย์รวมทางใจอยู่และผู้นำชุมชนเอง^{๒๐}

๔.๒.๒ การกำหนดบทบาทหน้าที่ของคณะทำงานเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

เครือข่ายชุมชนอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ได้กำหนดบทบาทหน้าที่ของคณะทำงาน ดังนี้

๑. ทำหน้าที่ประสานงานระหว่างวัดหรือชุมชนอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ กับเจ้าหน้าที่กรมศิลปากร กรมการศาสนา สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเพชรบูรณ์และสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดเพชรบูรณ์ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนข้อมูลในการอนุรักษ์และพัฒนาอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพร่วมกัน^{๒๑}

^{๑๙} สัมภาษณ์ นางสุรียา สุดสวาท, หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ.

^{๒๐} สัมภาษณ์ นายสำเร็จ สุขพ่อคำ, นายกองค้การบริหารส่วนตำบลศรีเทพ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

^{๒๑} สัมภาษณ์ นางนภัสสร เซ็นตันอก, ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

๒. ทำหน้าที่แจ้งข่าวสารการดำเนินการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีจากหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง ให้เครือข่ายตามวัดหรือชุมชนต่าง ๆ ได้รับทราบร่วมกัน^{๒๒}

๓. ทำหน้าที่ประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐและเอกชนเพื่อหางบประมาณมาดำเนินการบูรณะ ซ่อมแซมและพัฒนาอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ให้อยู่ในสภาพคงทนและอยู่ในภูมิทัศน์ที่เหมาะสม^{๒๓}

๔. ทำหน้าที่ขับเคลื่อนและส่งเสริมการพัฒนาอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนา ศิลปกรรมและวัฒนธรรมในระดับจังหวัดเพชรบูรณ์^{๒๔}

๕. ทำหน้าที่จัดการประชุมเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพเป็นประจำทุกปี เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้การทำงานด้านการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพร่วมกัน^{๒๕}

๖. คณะทำงานเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์และพัฒนาอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ แต่ละชุดมีวาระในการดำเนินงาน ๓ ปี เมื่อหมดวาระให้มีการดำเนินการประชุมเพื่อคัดเลือกคณะทำงานชุดใหม่ตามความเหมาะสม

บทบาทหน้าที่ของคณะทำงานอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ข้างต้นนี้ ถือเป็นแนวทางการจัดการและการบริหารงานเครือข่ายอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพที่จะมีการดำเนินการต่อไปอย่างน้อยก็เป็นวาระละ ๓ ปี ซึ่งถือเป็นมิติใหม่ของการทำงานโดยอาศัยความร่วมมือของชุมชน

๔.๒.๓ แนวทางการทำงานของเครือข่ายอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

หลังจากที่มีการตั้งคณะทำงานเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพขึ้นมา พร้อมทั้งมีการกำหนดบทบาทหน้าที่ของคณะทำงาน เครือข่ายชุมชนอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพเพื่อให้ การทำงานของคณะทำงานเครือข่าย

^{๒๒} สัมภาษณ์ นายประเวศ ตะกรุดจันทร์, ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๓ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

^{๒๓} สัมภาษณ์ นายอ็อต โทมินิตย์, ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๘ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

^{๒๔} สัมภาษณ์ นางสาวกัญจน์ณัฐ ภารฤทธิ์, กำนันตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

^{๒๕} สัมภาษณ์ นายเลาะ กลิ่นเทศ, ข้าราชการบำนาญ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

ชุมชนได้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม คณะผู้วิจัยได้ร่วมกับคณะทำงานเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพได้กำหนดทิศทางการทำงานโดยนำหลักพุทธธรรมมาบูรณาการ

๔.๒.๓.๑ การกำหนดนโยบายการทำงานของเครือข่าย

ในการทำงานของเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพนั้น ได้มีความพยายามในการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์หรือบูรณาการใช้ในการทำงานอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดี เพื่อให้เกิดผลอย่างเป็นรูปธรรมและมีประสิทธิภาพในการทำงานมากขึ้น เป็นได้โดยธรรม ไม่เกิดความกดดัน หรือเบียดเบียนเวลาการทำงานหลักของคณะทำงาน การใช้หลักธรรมถือเป็นศูนย์กลางคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ตั้งแต่ในการดำเนินชีวิตประจำวันไปจนถึงการปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผล และเมื่อมีการประยุกต์ศาสตร์หรือการบูรณาการศาสตร์ทั้งหลายเข้ากับหลักพุทธธรรมแล้ว ย่อมส่งผลถึงการพัฒนาที่มีมิติสามารถต่อยอดหรือขยายผลออกไปได้กว้างขวางและเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนมากยิ่งขึ้น

การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ผู้วิจัยและคณะทำงานได้นำหลักพุทธธรรม “อปริหานิยธรรม” มาประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดแนวนโยบายการทำงานอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีเชิงบูรณาการ อันจะส่งผลให้เกิดแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาที่เป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้นอปริหานิยธรรมแปลว่า ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว มี ๗ ประการ ถือว่าเป็นธรรมที่ทำให้เกิดความเจริญทั้งส่วนตนและส่วนรวม และยังเป็นหลักปฏิบัติที่นำความสุขความเจริญมาสู่หมู่คณะ เป็นหลักธรรมที่เน้นความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ความสามัคคีของหมู่คณะ และการเคารพนับถือซึ่งกันและกัน สามารถนำหลักพุทธธรรมอปริหานิยธรรมมาประยุกต์เพื่อเป็นแนวทางในการบูรณาการการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพได้ดังนี้

๑. ผลักดันให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ทั้งหน่วยงานราชการระดับนโยบายในพื้นที่หรือในจังหวัดชุมชนและพระภิกษุสามเณรภายในวัด ต้องหมั่นประชุมกันเป็นประจำ เพราะการประชุมกันบ่อยๆ เป็นการระดมสมอง รวมความสามารถที่ทุกคนมี นำมาแก้ไขปรับปรุงข้อบกพร่องและหาแนวทางที่เหมาะสมในการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยาน

ประวัติศาสตร์ศรีเทพร่วมกัน^{๒๖} โดยเฉพาะอย่างยิ่งคณะทำงานเครือข่ายชุมชนการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ที่ต้องหมั่นประชุมปรึกษาหารือในการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพร่วมกันอยู่เนื่อง ๆ เพราะแหล่งโบราณคดีถือเป็นทรัพยากรของชุมชน ที่คนในชุมชนต้องมีสิทธิและส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรในชุมชนของตนเอง จะอาศัยเฉพาะกลไกของภาครัฐและการสนับสนุนจากภายนอกอย่างเดียวไม่ได้^{๒๗}

๒. ส่งเสริมให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องของแหล่งโบราณคดีต่างๆ พร้อมเพรียงกันประชุมพร้อมเพรียงกันเล็กประชุม และพร้อมเพรียงกันปฏิบัติการในการการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ มีความรับผิดชอบร่วมกัน^{๒๘} ดำเนินไปอย่างพร้อมเพรียง และเมื่อถึงตอนทำงานก็ต้องทำงานของส่วนรวมให้ดี เพื่อความมั่นคงถาวรของการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ^{๒๙}

๓. สร้างความรู้ความเข้าใจให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ต้องปฏิบัติตามกฎหมายหรือข้อบังคับ โดยทุกคนต้องถือระเบียบข้อบังคับเพื่อปฏิบัติอย่างเสมอภาคกัน ข้าราชการหรือเจ้าหน้าที่รัฐก็ไม่ยกเอาอำนาจหน้าที่มาข่มขู่บ้านจนเป็นเหตุให้เกิดความแตกแยก และต้องปฏิบัติตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายในการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาอย่างสุดความสามารถ

๔. สร้างความรู้ความเข้าใจในการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในกลุ่มแม่น้ำเลยนั้น ควรให้ความเคารพนับถือผู้ใหญ่ เช่น พระศรีพัชโรดม (ลักษณะกิตติญาโณ ป.ธ.๙) เจ้าคณะจังหวัดเพชรบูรณ์ คณะทำงานเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีฯ ผู้ว่าราชการจังหวัดเพชรบูรณ์ วัฒนธรรมจังหวัดเพชรบูรณ์ ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดเพชรบูรณ์ นายองค์การบริหารส่วนจังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นต้น เพราะความ

^{๒๖} สัมภาษณ์ นางสุรียา สุดสวาท, หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ.

^{๒๗} สัมภาษณ์ นายสำเร็จ สุขพ่อคำ, นายองค์การบริหารส่วนตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

^{๒๘} สัมภาษณ์ เจ้าอธิการรังสรรค์ โกสโล, เจ้าคณะตำบลหนองย่างทอย เขต ๒ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

^{๒๙} สัมภาษณ์ พระครูถาวรพัชรโสภณ, เจ้าคณะอำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

เป็นผู้ใหญ่กับความเป็นผู้น้อยเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออกอย่างน้อยผู้ใหญ่หรือผู้นำก็จะมีประสบการณ์ในการทำงานมากกว่า^{๓๐}

๕. สร้างความรู้ความเข้าใจให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในกลุ่มแม่น้ำเลยต้องไม่ลู่แก่อำนาจความอยาก ความเห็นแก่ตัว เช่น ทุจริตงบประมาณที่ได้รับอนุมัติให้มาใช้ในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ต้องใช้งบประมาณให้ถูกต้องและเป็นประโยชน์มากที่สุด ไมโลภเอาโบราณวัตถุหรือของมีค่าที่เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีไปเป็นของส่วนตัว เป็นต้น

๖. จัดกิจกรรมให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ต้องรักสันติภาพ ชัดถลาจิตใจอยู่เสมอ แสดงถึงความเป็นผู้มีนิสัยดี พร้อมทั้งจะปฏิบัติงานโดยไม่ประมาท การที่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ เป็นคนดียอมเป็นเกียรติ เป็นศักดิ์ศรี เป็นเครื่องยืนยันความบริสุทธิ์ใจในการปฏิบัติภารกิจได้ดี

๗. ส่งเสริมและสนับสนุนคนดี ปกป้องคนดี ส่งเสริมคนดี และเลือกคนดีมีความสามารถเข้ามาเป็นกำลังสำคัญในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ เพื่อที่จะนำพาให้โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ได้รับการอนุรักษ์และพัฒนาเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ โบราณคดีพระพุทธศาสนาและศิลปกรรมสำหรับนักเรียน นักศึกษา เยาวชน ตลอดจนประชาชนในท้องถิ่นและนักท่องเที่ยว ได้เกิดความรู้ความเข้าใจและความภาคภูมิใจสืบไป

๔.๒.๓.๒ การกำหนดพันธกิจการทำงานของเครือข่าย

คณะทำงานเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ได้กำหนดพันธกิจของคณะทำงานเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ได้ดำเนินการจัดกิจกรรมสร้างความรู้ความเข้าใจในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ให้แก่คนชุมชน เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจและตระหนักถึงการโบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ให้คงอยู่คู่ชุมชนสืบไป^{๓๑}

พันธกิจข้างต้นถือเป็นแนวทางแนวทางสำคัญในการทำกิจกรรมเพื่อขับเคลื่อนการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ซึ่งจะมีการดำเนินงานให้สอดคล้องกับบทบาทหน้าที่และแนวนโยบายการทำงานอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ โดยบูรณาการตามหลักพุทธธรรม

^{๓๐} สัมภาษณ์ พระไพโรจน์ มหานาโม, วัดเนินอี่เก็ง ตำบลนาสนุ่น อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

^{๓๑} สัมภาษณ์ นางสุรียา สุดสวาท, หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ.

๔.๒.๓.๓ การกำหนดกิจกรรมของเครือข่าย

เนื่องจากว่าการทำงานของคณะทำงานเครือข่ายชุมชนโบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ยังไม่ได้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมในช่วงเวลาการวิจัย หากแต่จะเกิดขึ้นหลังจากปิดโครงการวิจัยไปแล้ว คณะทำงานเครือข่ายชุมชนโบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จึงได้หารือกันเพื่อกำหนดกิจกรรมที่จะทำร่วมกันของคณะทำงานในรอบปี เพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนการทำงานของเครือข่ายชุมชนโบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ดังนี้

๑. คณะทำงานเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จะมีการประชุมปรึกษาหารือในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ อย่างน้อยปีละ ๒ ครั้ง เพื่อให้เกิดการติดตามผลการดำเนินงานโบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ อย่างเป็นรูปธรรม^{๓๒}

๒. เมื่อคณะทำงานเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ได้รับทราบปัญหาเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา จะต้องรีบดำเนินการประสานงานกับเจ้าหน้าที่กรมศิลปากร กรมการศาสนา สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเพชรบูรณ์ และสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดเพชรบูรณ์ เพื่อให้เกิดการดำเนินการแก้ไขปัญหาให้ทัน่วงทีและเป็นระบบตามระเบียบราชการ^{๓๓}

๓. คณะทำงานเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จะร่วมกันขับเคลื่อนและส่งเสริมการชุมชนอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนา ศิลปกรรมและวัฒนธรรมในระดับจังหวัดเพชรบูรณ์^{๓๔}

๔. คณะทำงานเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จะดำเนินการจัดการประชุมให้ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ให้แก่ประชาชนทั่วไปอย่างน้อยปีละ ๑ ครั้ง เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้การทำงานด้านการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ร่วมกันของทุกภาคส่วนในชุมชน^{๓๕}

^{๓๒} สัมภาษณ์ พระครูถาวรพัชรโสภณ, เจ้าคณะอำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

^{๓๓} สัมภาษณ์ นางสุรียา สุดสวาท, หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ.

^{๓๔} สัมภาษณ์ นางสาวพัชรา สุคันธี, ผู้อำนวยการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดเพชรบูรณ์.

^{๓๕} สัมภาษณ์ นางสุรียา สุดสวาท, หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ.

๕. คณะทำงานเครือข่ายเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ร่วมกับชุมชนอย่างน้อยปีละ ๑ แห่ง โดยพิจารณาตามสภาพปัญหาของแหล่งโบราณคดีเป็นหลัก เพื่อให้เกิดการกระตุ้นและสร้างจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในกลุ่มแม่น้ำเลยให้เกิดขึ้นแก่คนในชุมชน^{๓๖}

๔.๒.๓.๔ การประสานงานของเครือข่าย

ในการประสานงานของเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพนั้น ในเบื้องต้นทางคณะทำงานได้ใช้สื่อออนไลน์เป็นช่องทางในการติดต่อประสานงานระหว่างกัน โดยตั้งกลุ่มแอฟริเคชั่น Line ว่า “เครือข่ายชุมชนอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ” โดยมีพระครูถาวรพัชรโสภณ เจ้าคณะอำเภอศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ซึ่งเป็นกรรมการและเลขานุการคณะทำงานเป็นแอดมิน และใช้ช่องทางแอฟริเคชั่น Facebook และโทรศัพท์เป็นอีกช่องทางในการติดต่อประสานงาน ส่วนในการประสานงานอย่างเป็นทางการ กรณีมีการเรียกประชุมปรึกษาหารือหรือมีเรื่องสำคัญที่จำ เป็นต้องแจ้งคณะทำงานเครือข่ายเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพอย่างเป็นทางการ พระครูสีลพัชรโรภาส เจ้าอาวาสวัดบึงศรีเทพรัตนาราม ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์จะเป็นผู้รับคำสั่งจากพระครูถาวรพัชรโสภณ ประธานเครือข่าย เป็นผู้ส่งหนังสือออกไปยังคณะทำงาน เพื่อให้ทราบข้อมูลอย่างเป็นทางการสถานที่ที่ใช้ในการประสานงานของเครือข่าย

จากการศึกษาการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ สรุปได้ว่า จากสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบันจึงเป็นการอันสมควรที่ชาวบ้านในชุมชนและหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ควรตระหนักถึงความสำคัญและร่วมหาแนวทางในการแก้ไขสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นนี้ต่อไป ผู้วิจัยจึงแยกแนวอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพเป็น ๓ แนวทาง คือ แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีในระดับนโยบาย แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน และแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

๑. แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีในระดับนโยบาย ได้แก่ รัฐจะต้องเป็นผู้ที่ให้ข้อมูลความรู้ที่เกี่ยวข้องในแหล่งโบราณคดีแก่พระสงฆ์และชาวบ้าน รัฐโดยกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา ควรมีนโยบายส่งเสริมสนับสนุนให้มีมีคฤหาสน์ที่ท้องถิ่นเพิ่มมากขึ้น และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมบังคับใช้กฎหมาย ควรนำกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์

^{๓๖} สัมภาษณ์ นางสาวกัญจน์ณัฐ ภารฤทธิ์, กำนันตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

โบราณสถานโบราณวัตถุ มาบังคับใช้อย่างเด็ดขาด ตลอดจนตราข้อบัญญัติท้องถิ่นเพิ่มเติมในการอนุรักษ์ โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

๒. แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีระดับวัดและชุมชน จากผลการสำรวจที่พบภายในชุมชนหลายแห่งที่มีแหล่งโบราณคดี มีสภาพปัญหาในรูปแบบที่ใกล้เคียงกัน เนื่องจากขาดความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์โบราณคดีแห่งนั้น ปัญหาการขาดแคลนบุคลากร ผู้นำที่จะเข้ามาดูแลจากเหตุผลที่กล่าวมาในข้างต้นนั้นถือได้ว่าเป็นปัญหาหลักสำคัญที่ทำให้ในชุมชนควรร่วมมือและจัดหาแนวทางที่ใช้การแก้ปัญหาาร่วมกัน ควรมีการปลูกฝังจิตสำนึกในการอนุรักษ์และจิตสาธารณะต่อการรักษาโบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ภายในชุมชนของคนที่อยู่ใกล้กับโบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ส่วนใหญ่มีความคิดเห็นที่ตรงกันในเรื่องที่ต้องให้เด็กหรือเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์เพื่อที่จะปลูกฝังจิตสำนึกให้กับเด็กหรือเยาวชนเหล่านี้มาทำการพัฒนาต่อ ๆ ไปในอนาคต ควรจะมีการจัดอบรมให้ความรู้แก่คนในชุมชนเพื่อส่งผลที่จะช่วยในการเสริมสร้างถึงจิตสำนึกของคนในชุมชนให้มีการอนุรักษ์ดูแลรักษาแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ให้มากขึ้นและอยู่คู่ชุมชนนั้น ๆ ต่อไป มีการจัดทำหนังสือหรือสื่อภาพเคลื่อนไหว โดยให้เด็กนักเรียนหรือเยาวชนที่ได้รับการเรียนการสอนจากโรงเรียนเข้ามาร่วมสร้าง เว็บไซต์หรือเว็บไซต์แนะนำสถานที่ท่องเที่ยวแหล่งโบราณคดีทางที่อยู่ในชุมชนนั้น ๆ

ภายในชุมชนควรที่จะต้องมีการตั้งผู้นำหรือการตั้งตัวแทนขึ้นมาเพื่อเป็นผู้ที่คอยบังคับควบคุมให้ชาวชุมชนร่วมกันสอดส่องดูแลความเรียบร้อยของแหล่งโบราณคดี สิ่งทีผู้นำ พระสงฆ์ และชาวบ้านต้องทำภายในชุมชน ต้องมีส่วนร่วมจัดกิจกรรมหรือเพณีในลักษณะเชิงท่องเที่ยวเพื่อดึงดูดให้บุคคลทั้งในและนอกเข้ามา มีการให้ความรู้เกี่ยวแหล่งโบราณคดี และคอยเป็นหูเป็นตา ให้กับรัฐในการสอดส่องดูแลแหล่งโบราณคดีซึ่งเป็นมรดกของชาติ ที่เสมือนแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญให้ไว้ชนรุ่นหลังได้ศึกษา วัดและชุมชนต้องร่วมมือกันทำการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีขึ้นพื้นฐาน ซึ่งสามารถดำเนินการได้อย่างต่อเนื่อง เพื่อหยุดหรือบรรเทาเหตุแห่งการเสื่อมสภาพของโบราณสถาน โดยการดำเนินการนั้นไม่มีผลให้ลักษณะทางกายภาพของโบราณสถานเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เพื่อรอกการดำเนินการอนุรักษ์ขั้นสูงที่เหมาะสมในลำดับต่อไป

๓. แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีระดับจังหวัดและองค์กรทางด้านวัฒนธรรม จากข้อมูลซึ่งเป็นผลที่สามารถสรุปได้จากการสัมภาษณ์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องสำหรับแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีระดับจังหวัดและองค์กรทางด้านวัฒนธรรมอย่างทีควรจะเป็น เพราะแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนานับว่ามีความสำคัญในการพัฒนาท้องถิ่นในหลายด้าน ตลอดจนเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจที่สืบทอดวัฒนธรรมและประเพณี เสริมสร้างภูมิทัศน์ให้แก่ชุมชน นอกจากนี้แหล่งโบราณคดียังเป็นแหล่งรวมของศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี

วิถีชีวิตที่ส่งสมสืบทอดต่อกันมาจากชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานมาแต่โบราณ ซึ่งสิ่งเหล่านี้นับเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนนั้น ๆ และมีคุณค่าอย่างยิ่ง จึงจำเป็นที่หน่วยงานราชการระดับจังหวัดและองค์กรทางด้านวัฒนธรรมจะต้องเข้ามามีบทบาทและรับผิดชอบโดยตรง เช่นหน่วยงานราชการต้องมีส่วนสนับสนุนการช่วยดูแลและเป็นหูเป็นตาให้กับแหล่งโบราณคดีโดยร่วมมือและประสานงานกับสำนักศิลปากร คอยประสานกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งมีศักยภาพสามารถช่วยดูแลถาวรวัตถุที่ปกคลุมโบราณสถานให้สะอาด เรียบร้อยพัฒนาภูมิทัศน์ และอื่น ๆ ได้ ผู้ว่าราชการจังหวัดและองค์กรทางด้านวัฒนธรรมระดับจังหวัดควรกำหนดแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีที่อยู่ในเขตพื้นที่รับผิดชอบเป็นวิสัยทัศน์ในการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีอย่างต่อเนื่อง เพื่อจะได้เกิดการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบต่อไป

ฝ่ายปกครองท้องถิ่นและฝ่ายปกครองท้องที่ควรเข้ามามีส่วนร่วมอย่างเข้มแข็งและเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ทั้งเทศบาลหรือองค์การบริหารส่วนตำบล ตลอดจนสภาวัฒนธรรมตำบลและสภาวัฒนธรรมอำเภอ ควรขยายเครือข่ายในการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีเพิ่มมากขึ้น และนำเครือข่ายเหล่านั้นมาร่วมในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งควรนำแหล่งโบราณคดีมาเป็นทุนทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมแล้วนำมาปรับใช้ชุมชนท้องถิ่น โดยการพัฒนา ส่งเสริมอาชีพ เพิ่มรายได้จากสิ่งที่มีอยู่

๔.๓ รูปแบบการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

จากการแสดงความคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิดังกล่าว ผู้วิจัยจึงได้นำเสนอรูปแบบการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ได้รับข้อเสนอแนะว่ารูปแบบควรเป็นรูปแบบที่สามารถเป็นแบบอย่างได้ เป็นแนวทางที่ทางวัดและชุมชนสามารถปฏิบัติได้เป็น ๓ รูปแบบ คือ

๔.๓.๑ การให้ความรู้การอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

จากการศึกษาความเป็นมา พบว่า เมืองศรีเทพเป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่และมีอายุอยู่ยาวนานถึงประมาณ ๗๐๐ ปีทำให้พบซากโบราณสถานมากกว่า ๑๐๐ แห่งกระจายอยู่ภายในเมือง เช่นโบราณสถานเขาค้างในโบราณสถานปราสาทศรีเทพและโบราณสถานปราสาทสองพี่น้องเป็นต้นและนอกเมืองศรีเทพทางทิศเหนือเช่นโบราณสถานเขาค้างนอกและโบราณสถานปราสาทหินนอกจากนี้ยังมีโบราณสถานที่มีความสัมพันธ์กับเมืองศรีเทพแต่มีที่ตั้งอยู่ห่างไกลออกไปจากเมืองศรีเทพในรัศมี ๒๐ กิโลเมตร ได้แก่ โบราณสถานถ้ำเขาอมรรัตน์และโบราณสถานเขาค้างเกาะแก้ว เป็นต้น โบราณสถานที่มีความสัมพันธ์กับเมืองศรีเทพเหล่านี้ส่วนใหญ่ก่อสร้างฐานด้วยศิลาแลงเนื่องจากเป็นวัสดุที่หาได้ง่าย

ในบริเวณนี้ทั้งภายในเมืองศรีเทพเองและพื้นที่ใกล้เคียงส่วนตัวอาคารมักก่อสร้างด้วยอิฐมีเครื่องประดับตกแต่งที่ทำด้วยหินทรายและปูนปั้นโบราณสถานที่พบทุกแห่งเป็นศาสนสถานหรืออาคารที่ก่อสร้างขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ในทางศาสนาสามารถแบ่งตามรูปแบบศิลปะได้ ๒ สมัยคือศิลปะทวารวดีที่มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ เป็นศาสนสถานในศาสนาพุทธและศิลปะเขมรโบราณหรือศิลปะลพบุรีที่มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ ซึ่งพบว่าเป็นศาสนสถานทั้งในศาสนาพุทธและฮินดูโดยมีโบราณสถานสำคัญดังนี้

๑. ศาสนสถานศิลปะทวารวดี ได้แก่

- โบราณสถานเขาค้างใน
- โบราณสถานเขาค้างนอก
- โบราณสถานถ้ำเขาอมอรัตน์

๒. ศาสนสถานศิลปะเขมรโบราณหรือลพบุรี ได้แก่

- โบราณสถานปราสาทศรีเทพ
- โบราณสถานปราสาทสองพี่น้อง
- โบราณสถานปราสาทฤาษี

นักโบราณคดีมีความเห็นที่เชื่อว่า เมืองศรีเทพมีความเหมาะสมที่จะใช้เป็นตัวแทนเมืองในวัฒนธรรมทวารวดีซึ่งเป็นวัฒนธรรมภายใต้พระพุทธศาสนาที่มีรากฐานมาจากอารยธรรมอินเดียถือว่าเป็นวัฒนธรรมที่สำคัญวัฒนธรรมหนึ่งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นอกจากจะเป็นตัวแทนเมืองภายใต้วัฒนธรรมทวารวดีแล้วที่เมืองศรีเทพยังปรากฏอิทธิพลทางวัฒนธรรมที่หลากหลายสามารถใช้เป็นตัวแทนเมืองโบราณในยุคต้นประวัติศาสตร์ได้อย่างดีเนื่องจากมีลักษณะทางกายภาพที่สมบูรณ์และครบถ้วนเป็นเมืองสมัยทวารวดีที่มีขนาดใหญ่ยังคงมีคูน้ำคันดินที่บ่งชี้ขอบเขตอย่างชัดเจน นอกจากนี้ยังเป็นเมืองที่มีความโดดเด่นยังปรากฏในเรื่องพัฒนาการทางวัฒนธรรมที่สืบเนื่องเป็นลำดับขั้นตอนและมีเอกลักษณ์โดยในด้านความสำคัญของเมืองศรีเทพนั้นอาจกล่าวได้ว่าศรีเทพเป็นศูนย์กลางที่รับและถ่ายทอดศิลปะและวัฒนธรรมทวารวดีในเขตลุ่มน้ำป่าสักไปยังที่ราบสูงโคราช เพราะจากหลักฐานทางโบราณคดีสามารถยืนยันได้ว่าเมืองศรีเทพพัฒนาขึ้นจากชุมชนโบราณที่มีมาแล้วตั้งแต่ยุคเหล็กมีอายุตั้งแต่ราว ๒,๕๐๐ ปีลงมาตัวเมืองตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคมจากลุ่มน้ำเจ้าพระยาผ่านมายังลุ่มน้ำลพบุรีและลุ่มน้ำป่าสักในหุบเขาเพชรบูรณ์ตัดผ่านช่องเขาคางพระยากลางของเทือกเขาเพชรบูรณ์ไปยังที่ราบสูงโคราชบริเวณต้นลำน้ำชี-มูลในภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งมีเมืองและชุมชนโบราณในสมัยทวารวดีมากมายเมืองศรีเทพจึงเป็นแหล่งชุมทางคมนาคมที่สำคัญในบริเวณลุ่มน้ำป่าสัก

“ทวารวดี” เป็นกลุ่มวัฒนธรรมแรกในสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้นในดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันวัฒนธรรมทวารวดีได้เจริญขึ้นในภาคกลางของประเทศไทยในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ หรือ ๑๒-๑๖ โดยมีพื้นฐานมาจากการติดต่อกับผู้คนจากภายนอกโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากอินเดียดังปรากฏหลักฐานว่าในราวพุทธศตวรรษที่ ๒-๕ ซึ่งตรงกับยุคเหล็กตอนปลายชุมชนโบราณแถบภาคกลางของประเทศไทยได้มีการติดต่อกับค้าขายกับผู้คนจากอินเดียกลุ่มประเทศแถบเมดิเตอร์เรเนียนและเปอร์เซียเป็นต้นโดยมีศูนย์กลางการค้าในภูมิภาคอยู่แถบบริเวณลุ่มแม่น้ำแควน้อยดังปรากฏแหล่งโบราณคดีที่สำคัญในพื้นที่แถบนั้นเป็นจำนวนมากเช่นแหล่งโบราณคดีบ้านเก่าอำเภอมืองจังหวัดกาญจนบุรีและแหล่งโบราณคดีบ้านดอนตาเพชรอำเภอมทพนธ์จังหวัดกาญจนบุรีเป็นต้นนอกจากนี้ยังพบหลักฐานในบริเวณลุ่มแม่น้ำลพบุรีที่แหล่งโบราณคดีศูนย์กลางทหารปืนใหญ่อำเภอมืองจังหวัดลพบุรี

ต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ ๖-๙ ชุมชนแถบภาคกลางของประเทศไทยได้ติดต่อกับค้าขายกับพ่อค้าที่มาจากชาติทางซีกตะวันตกของแหลมทองเพิ่มมากขึ้นสินค้าที่เป็นที่นิยมในสมัยนั้นเช่นเครื่องประดับลูกปัดแก้วและหินภาชนะแก้วเครื่องถ้วยเปอร์เซียเป็นต้นตลอดจนวัตถุต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับการค้าเช่นตราประทับสลักจากหินแสดงให้เห็นการติดต่อกับพ่อค้าชาวอินเดียและโรมันสินค้าที่เลียนแบบสินค้าโรมันได้ล้นไหลเข้ามายังเมืองทำการค้าและศูนย์กลางการค้าใหญ่น้อยในภูมิภาคนี้ซึ่งกระจายอยู่ตามพื้นที่ภาคกลางตอนล่างบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง-ท่าจีนลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสักและลุ่มน้ำบางปะกงทำให้ชุมชนในพื้นที่เหล่านั้นมีพัฒนาการทางวัฒนธรรมต่อมา^{๓๗}

หลังจากพุทธศตวรรษที่ ๙-๑๐ เป็นต้นมาชุมชนในพื้นที่ดังกล่าวได้รับความเจริญทางวัฒนธรรมและศิลปวิทยาการจากอินเดียเพิ่มขึ้นจนกระทั่งมีการจัดระบบการปกครองภายในชุมชนและพัฒนาขึ้นมาเป็นเมืองภายใต้การปกครองของผู้นำหรือกษัตริย์และที่สำคัญคือรับวัฒนธรรมและคติความเชื่อทางศาสนาทั้งศาสนาพุทธและฮินดูก่อให้เกิดวัฒนธรรมเฉพาะของภูมิภาคและแพร่ไปสู่ภูมิภาคอื่นดังเช่นวัฒนธรรมทวารวดีที่ถือว่าเป็นวัฒนธรรมเนื่องในพระพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดียอย่างใกล้ชิดเป็นต้น

ในช่วงที่มีเมืองโบราณที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบเริ่มเกิดขึ้นบริเวณภาคกลางของประเทศไทยเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑ หรือ ๑๒ เมืองโบราณเหล่านั้นเจริญขึ้นภายใต้วัฒนธรรมทวารวดี โดยมีพื้นฐานมาจากชุมชนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายตัวอย่างเมืองโบราณที่สำคัญในสมัยทวารวดีที่ได้รับการศึกษาในระยะแรก ๆ เช่นเมืองอู่ทองจังหวัดสุพรรณบุรีเมืองนครปฐมโบราณเมือง

^{๓๗} บัณฑิต ลิวชัยชาญ และคณะ, “การประดิษฐานพระพุทธศาสนาจากลังกาทวีปในดินประเทศไทย สมัยวัฒนธรรมทวารวดี”, รายงานการวิจัย, (๒๕๕๓), หน้า ๓๕.

ละโว้ (ลพบุรี) เมืองคูบัวจังหวัดราชบุรีและเมืองศรีเทพเป็นต้นเมืองโบราณเหล่านี้เกิดจากการเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมเมืองในช่วงเวลานั้นที่ขยายตัวจากสังคมครอบครัวและสังคมหมู่บ้านที่มีชุมชนขนาดเล็กล้อมรอบเป็นสังคมที่มีผู้นำหรือหัวหน้าปกครองมีการแบ่งชนชั้นและหน้าที่ทางสังคม นอกจากนี้ยังมีการใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือในการปกครองและการสร้างจารีตประเพณีในกลุ่มของตน ชุมชนทวารวดีได้รับอิทธิพลแนวความเชื่อแบบพุทธศาสนาในลัทธิเถรวาทควบคู่ไปกับการนับถือศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูทั้งลัทธิไสวณิกายและลัทธิไวษณพิกายโดยศาสนาพราหมณ์หรือศาสนาฮินดูจะแพร่หลายในหมู่ชนชั้นปกครองในระยะหลังเมื่อเขมรโบราณเข้าสู่สมัยเมืองพระนครเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมทวารวดีก็ถูกรอบงำโดยเขมรโบราณทำให้ในระยะต่อมาความเชื่อได้เปลี่ยนแปลงไปตามอิทธิพลที่ได้รับมาจากวัฒนธรรมเขมรโบราณในด้านเศรษฐกิจเชื่อได้ว่าชุมชนทวารวดีมีพื้นฐานทางการเกษตรกรรมมีการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างเมืองหรือการค้าขายแลกเปลี่ยนกับชุมชนภายนอกจึงมีการติดต่อกับชุมชนหรือเมืองอื่น ๆ ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างกันนี้เป็นความสัมพันธ์ทางการค้าศาสนาเทคโนโลยีศิลปะและวัฒนธรรมเป็นหลัก

หากพิจารณาจากสภาพทางภูมิศาสตร์ลักษณะของความสัมพันธ์ร่วมกันเช่นนี้เป็นเพราะตำแหน่งที่ตั้งของเมืองแต่ละเมืองสามารถเดินทางติดต่อกันได้สะดวกทั้งทางบกและทางน้ำโดยเฉพาะเมืองในที่ราบภาคกลางมักตั้งอยู่ใกล้ชายฝั่งทะเลเดิมมีร่องรอยทางน้ำติดต่อกับเมืองในภูมิภาคภายในและยังปรากฏร่องรอยของคันดินซึ่งสันนิษฐานว่าอาจเป็นถนนเชื่อมระหว่างเมืองนอกจากนี้ยังมีทางน้ำเข้าออกกับฝั่งทะเลโดยตรงด้วยอันสะดวกต่อการติดต่อภายในกันเองและติดต่อกับชาวต่างประเทศโดยเฉพาะชาวอินเดียได้เป็นอย่างดีเมืองโบราณสมัยทวารวดีโดยทั่วไปมีความคล้ายคลึงกันตั้งแต่พื้นที่ตั้งและผังเมืองคือมักตั้งอยู่บนคอนในที่ลุ่มใกล้ทางน้ำมีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมมุมมนหรือค่อนข้างกลมมีคูน้ำและคันดินล้อมรอบหนึ่งหรือสองชั้นเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้หรือป้องกันน้ำท่วมโบราณสถานขนาดใหญ่มักตั้งอยู่เกือบกึ่งกลางเมืองเช่นเมืองโบราณนครปฐมที่มีวัดพระประโทนและเจดีย์จุลประโทนตั้งอยู่กึ่งกลางเมืองเมืองโบราณคูบัวจังหวัดราชบุรีที่มีโบราณสถานหมายเลข ๑๘ ในวัดโขลงสุวรรณคีรีและเมืองโบราณศรีเทพที่มีโบราณสถานเขาค้างในตั้งอยู่บริเวณใจกลางเมือง ส่วนในด้านเทคโนโลยีนั้นชาวทวารวดีได้มีการพัฒนาการทางเทคโนโลยีอย่างก้าวหน้าจากการจัดระบบชลประทานทั้งภายในและภายนอกเมือง มีการขุดคลองสระน้ำ การทำคันบังคับน้ำหรือทำนบ ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ได้ถ่ายทอดสู่ชนรุ่นหลังในสมัยลพบุรีและสมัยสุโขทัยนอกจากนี้หลักฐานทางโบราณคดีที่พบไม่ว่าจะเป็นสถาปัตยกรรมหรือประติมากรรมล้วนแล้วแต่แสดงความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและศิลปกรรมเช่นวิธีการตัดศิลาแลงการสกัดหินการเผาอิฐการก่อสร้างอาคารการสลักประติมากรรมการหล่อสำริดการหลอมแก้ว เป็นต้น

ในช่วงระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ วัฒนธรรมทวารวดีจากภาคกลางของประเทศไทยได้แพร่ไปยังภูมิภาคอื่น ๆ ทั้งภาคเหนือภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้เมืองเหล่านี้เจริญอยู่ตามตำแหน่งเส้นทางติดต่อค้าขายในภูมิภาคนั้น ๆ ในกรณีการแพร่วัฒนธรรมทวารวดีในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีพื้นฐานทางวัฒนธรรมมาจากวัฒนธรรมขอมสมัยก่อนเมืองพระนครนั้น นักวิชาการบางท่านเช่นธิดาสาระยามีความเห็นว่าอิทธิพลวัฒนธรรมทวารวดีจากลุ่มน้ำเจ้าพระยาที่แพร่ไปสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือนั้นน่าจะเป็นการแพร่ที่ผ่านลุ่มน้ำป่าสักก่อนที่จะเข้าสู่ภูมิภาคดังกล่าวซึ่งเมืองศรีเทพเป็นเมืองหนึ่งที่อยู่ในเส้นทางเช่นเดียวกันกับเมืองอื่น ๆ เช่นเมืองพรหมหิน อำเภอกอศำโรงและเมืองชัยจำปาศำอำเภอกำหลวงจังหวัดลพบุรีที่พบสัญลักษณ์ของการเผยแพร่พระพุทธศาสนา ได้แก่ ธรรมจักรขนาดใหญ่ในเมืองเหล่านี้^{๓๘}

อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ จึงเป็นเป็นดินแดนที่มีวัฒนธรรมประเพณีที่ปรากฏเป็นรูปธรรมอันโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ ที่มีความสำคัญ โดยสะท้อนให้เห็นจากมรดกวัฒนธรรม อาทิ โบราณสถาน โบราณวัตถุและศิลปวัตถุโบราณต่าง ๆ ภายในบริเวณพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ โดยรอบยังเอื้อประโยชน์ต่อประชาชนในด้านของสังคม และเศรษฐกิจอีกด้วย ซึ่งอุทยานประวัติศาสตร์ได้เอื้อประโยชน์พื้นที่ใช้สอยในเชิงสาธารณะประโยชน์ในลักษณะต่าง ๆ มากมายซึ่งนิยมเรียกกันว่า เขตบริการสาธารณะ เช่น ใช้เป็นพื้นที่เปิดโล่งเป็นพื้นที่สร้างความร่มรื่นให้พักผ่อนหย่อนใจ และใช้เป็นสถานที่ต่าง ๆ

ดังนั้น ผู้วิจัยเห็นว่า การให้ความรู้ในการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ดังนี้

๑. การที่จะส่งเสริมการอนุรักษ์โบราณสถานนั้น ทำได้ยากมากเพราะไม่มีงบประมาณในการย้ายประชาชนออกจากพื้นที่ อีกทั้งประชาชนในพื้นที่ไม่เห็นความสำคัญของศิลปวัตถุในแหล่งโบราณสถานพบว่ามี การนำชิ้นส่วนต่าง ๆ ของโบราณสถาน เช่น ก้อนอิฐ หิน ชากปrikหักพังของเจดีย์ซึ่งเป็นโบราณสถานไปใช้ถมที่ดินในพื้นที่ของประชาชนในชุมชนเป็นจำนวนมากดังนั้น กระบวนการให้ความรู้ในการมีส่วนร่วมการอนุรักษ์โบราณสถานจึงไม่เกิดขึ้น เพราะประชาชนไม่เห็นความสำคัญของเศษซากปrikหักพัง ไม่ตระหนักในเรื่องของศิลปวัฒนธรรมประเพณีไทยในอดีตจากซากโบราณสถานเหล่านี้รัฐจะต้องเป็นผู้ที่ให้ข้อมูลความรู้ที่เกี่ยวข้องในแหล่งโบราณคดีแก่พระสงฆ์และชาวบ้าน โดยในลักษณะดังกล่าวจะต้องอธิบายถึงรูปแบบกฎหมาย อาทิ พื้นที่อาณาเขตที่แน่นอน

^{๓๘} ธิดา สาระยา, รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: กำเนิดและพัฒนาการ, (๒๕๓๗), หน้า ๑๔๕.

การทำลายสมบัติของชาติและโทษที่จะได้รับอย่างละเอียดเพื่อไม่ให้เกิดความเรื่องราวในภายหลัง ในวิธีการจัดอบรมแบบท้องถิ่นนี้จะต้องมีการประสานงานกับหน่วยงานหลายฝ่ายและทุกครั้งที่อบรมจะต้องให้ชาวบ้านชี้แจงสาเหตุเพื่อให้รัฐมีส่วนร่วมเพื่อหาทางออกให้กับประชาชน^{๓๙}

ทั้งนี้ข้อข่ายของการอบรมนี้ อยากรู้ให้จัดในลักษณะของการอบรมแบบท้องถิ่นด้วยโดยที่จะให้ทั้งภาครัฐและบริษัทเอกชนเข้าร่วมมือในการช่วยเหลือกันให้แก่บุคลากรและจัดให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่มีคุณภาพอันจะส่งผลดีทั้งความรู้ที่นักท่องเที่ยวจะได้รับ ทั้งยังเป็นการกระจายรายได้สู่ชุมชนอาจทำให้มีการท่องเที่ยวในประเทศเพิ่มขึ้นด้วย^{๔๐}

๒. การอนุรักษ์โบราณสถานนั้น ปัจจุบันนี้ก็ได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอยู่ ซึ่งจะเป็นการปลูกฝังให้ประชาชนในพื้นที่เกิดความรัก ความหวงแหนในโบราณสถาน ซึ่งสอดคล้องกับคำให้สัมภาษณ์ว่าปัจจุบัน ทางภาครัฐและเอกชนรวมทั้งวัดและชุมชนได้ดำเนินการปลูกฝังความรัก ความหวงแหนแหล่งโบราณสถานโบราณวัตถุ โดยผ่านกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาในแต่ละเทศกาล เช่น วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา วันมาฆบูชา และวันสงกรานต์ ซึ่งเป็นประเพณีที่ได้ปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นเวลาช้านานแล้ว โดยมีความเชื่อว่าเป็นวิธีการสืบทอดและจรรโลงพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนตลอดไป และประเพณีดังกล่าวยังเป็นไปเพื่อขจัดภัยอันตรายทั้งปวงที่จะเกิดขึ้นกับครอบครัวและชุมชนอีกด้วย

สิ่งที่สะท้อนให้เห็นจากอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพพบว่า สถานที่ที่มีแหล่งโบราณคดีมีสภาพทางเข้าชำรุดบ้าง ไม่มีทางเข้าบ้าง ไม่มีป้ายบอกทางบ้าง หรือไม่มีมีดเก็นไปที่จะเที่ยวชมและถ่ายรูปวิวในเวลาค่ำคืน ซึ่งการที่จะมีการปรับแก้ไขจากจุดนี้ จะต้องขอความร่วมมือทั้งภาครัฐและบริษัทเอกชนเข้ามาทำการปรับปรุง ส่งเสริมพื้นที่ทัศนียภาพให้มีความสวยงามมากขึ้น อาจจะมีเพิ่มหลอดไฟตามไหล่ทางถนนให้สว่างขึ้นหรือใช้ไฟเพื่อประกอบแสดงลักษณะของแหล่งโบราณคดีจากเหตุผลที่จะจัดเป็นอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพนี้ อาจจะมีการสร้างพื้นที่บริเวณที่เรียกว่าจุดจอดรถนักท่องเที่ยวขึ้น เพื่อใช้ชุมชนได้ขายของที่ระลึก ของกิน โดยพื้นที่ที่สร้างนั้นอาจทำให้เห็นภาพแหล่งและจุดที่พบแหล่งโบราณคดีขึ้นเพื่อให้สะดวกแก่นักท่องเที่ยว ซึ่งควรเป็นนโยบายความร่วมมือกันทั้งกรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม กรมทางหลวง กระทรวงคมนาคมกระทรวงพาณิชย์ และการไฟฟ้าส่วนภูมิภาค

๓. รัฐโดยกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา ควรมีนโยบายส่งเสริมสนับสนุนมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพิ่มมากขึ้น เมื่อมีนักท่องเที่ยวมาในแต่ละครั้ง มัคคุเทศก์ควรที่จะอธิบายความรู้และ

^{๓๙} สัมภาษณ์ พระครูถาวรพัชรโสภณ, เจ้าคณะอำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

^{๔๐} สัมภาษณ์ นางสุรียา สุดสวาท, หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ.

ความสำคัญของอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพอย่างครบถ้วนเพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของแหล่งโบราณคดีที่มีต่อท้องถิ่น โดยสิ่งที่เยาวชนกลุ่มนี้ได้ทำเพื่อชุมชนตนเอง รัฐควรที่จะจัดมีการออกหนังสือเพื่อแสดงความขอบคุณและส่งเสริมให้มีการพัฒนาแก่เด็กเหล่านี้ให้มีพื้นฐานและความสามารถทางการแสดงออกมากยิ่งขึ้น รวมทั้งมีการจัดแบบเรียนพิเศษขึ้นมาด้วย อันจะมีผลต่อประชาคมอาเซียนที่กำลังจะมีขึ้น^{๔๑}

ด้วยเหตุนี้ จึงต้องมีการปลูกจิตสำนึกให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์โบราณสถานมากขึ้น ซึ่งวิธีการนี้ น่าจะเป็นบทบาทของท้องถิ่นด้วย รวมทั้งบทบาทของคณะสงฆ์ รวมทั้งต้องขอความร่วมมือจากเทศบาลให้ช่วยกันแจ้งข่าว ว่าตอนนี้คุณกำลังก่อกมลภาวะต่อโบราณสถานซึ่งอาจเข้าข่ายผิดกฎหมาย นอกจากนั้น ก็ต้องมีการรณรงค์ให้มีการให้มีการทำความสะอาดเช่น วันที่ ๒ เมษายน ซึ่งเป็นวันอนุรักษ์มรดกไทย และเป็นวันคล้ายวันพระราชสมภพของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ซึ่งทางกรมศิลปากรได้รณรงค์ให้อาสาสมัครท้องถิ่นเพื่อการดูแลรักษามรดกทางศิลปะและวัฒนธรรม^{๔๒} เทศบาลและอาสาสมัครทั้งหลาย ก็ได้เข้ามาทำความสะอาด สิ่งที่สำคัญก็คือ ควรดูแลเรื่องป้าย ป้ายประวัติ ซึ่งทางเทศบาลก็ได้ประสานกับทางกรมศิลปากรเพื่อจัดทำป้ายแสดงประวัติของโบราณสถานเพื่อให้คนได้ศึกษาและทำเส้นทางการเยี่ยมชมโบราณสถานให้ชัดเจน เพื่อคนที่มาเยี่ยมชมจะได้มีความเข้าใจประวัติความเป็นมาของโบราณสถานนั้น ๆ ได้ยิ่งขึ้น

๔. ควรจัดโครงการให้ความรู้ปลูกฝังให้คนรุ่นใหม่ มีความรักศิลปวัฒนธรรม ประเพณีของชาติ และการอนุรักษ์โบราณสถานที่มีอยู่ในปัจจุบัน กรมศิลปากรไม่มีงบประมาณในการจัดหาที่อยู่ใหม่ให้กับประชาชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณแหล่งโบราณสถานหรือใกล้เคียงได้จึงไม่คุ้มค่ากับการลงทุนเพื่อการอนุรักษ์โบราณสถาน จึงเป็นสาเหตุให้แหล่งโบราณสถานทรุดโทรมอย่างต่อเนื่อง^{๔๓} และการที่จะส่งเสริมการอนุรักษ์โบราณสถานนั้น รัฐบาลควรกำหนดให้เรื่องการส่งเสริมการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์เป็นวาระแห่งชาติ เพื่อให้เกิดกระบวนการขับเคลื่อนทรัพยากรการบริหารอย่างเป็นรูปธรรมทั้งนี้เพราะเมืองศรีเทพ เป็นเมืองท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม รวมทั้งเป็นเมืองเศรษฐกิจพิเศษของจังหวัดเพชรบูรณ์แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานนั้น สภาวัฒนธรรมมีส่วนเกี่ยวข้องมากที่จะเป็นตัวผลักดันหรือตัวเชื่อม

^{๔๑} สัมภาษณ์ นายสำเร็จ สุขพ่อคำ, นายกองค้การบริหารส่วนตำบลศรีเทพ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

^{๔๒} สัมภาษณ์ นางสาวกัญจน์ณัฐ ภารฤทธิ์, กำนันตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

^{๔๓} สัมภาษณ์ นางสาวสุรียา สุดสวาท, หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ.

ระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ มีส่วนร่วมหรือสนับสนุนงบประมาณในการอนุรักษ์ให้โบราณสถานอยู่คู่ประเทศไทยของเรา ปัจจุบัน สภาวัฒนธรรมจังหวัดเพชรบูรณ์กับกรมศิลปากรซึ่งจัดสรรงบประมาณในโครงการปลูกต้นกล้วยวัฒนธรรม โดยการฝึกอบรมให้แก่เยาวชน เฉพาะวันเสาร์-อาทิตย์^{๔๔}

จากการศึกษาการให้ความรู้ของการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ สรุปได้ว่า การอนุรักษ์โบราณสถานที่จะประสบความสำเร็จได้ดั่งนั้น ควรเริ่มต้นการให้ความรู้ที่การปลูกฝังคนรุ่นใหม่ให้มีความรักในศิลปวัฒนธรรมและประเพณีของชาติ ทั้งนี้ผู้วิจัยมองว่า การปลูกฝังให้ประชาชนมีความรักศิลปวัฒนธรรม ประเพณีของท้องถิ่นเป็นแรงจูงใจสำคัญที่สามารถนำมาใช้ในการอนุรักษ์โบราณสถาน เพราะจะทำให้ทุกภาคส่วนโดยเฉพาะประชาชนได้เข้ามามีบทบาทในการดำเนินการอนุรักษ์โบราณสถาน มาตรการสร้างแรงจูงใจ นี้ในหลายประเทศได้นำมาใช้สนับสนุนให้ภาคเอกชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์โบราณสถาน ผู้วิจัยมองว่า ในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ซึ่งมีโบราณสถานอยู่มากมาย หน่วยงานของรัฐ ยังไม่เคยมีการกำหนดมาตรการสร้างจูงใจในลักษณะของการให้ความช่วยเหลือ แก่ประชาชนผู้อยู่ในเขตพื้นที่โบราณสถานซึ่งอาจถูกโยกย้ายออกจากเขตพื้นที่โบราณสถานด้วยข้อบังคับทางกฎหมาย หรือการสนับสนุนเงินงบประมาณแก่ประชาชนผู้มีที่ดินซึ่งมีโบราณสถานอยู่ในที่ดินของตนหรือวัดที่มีโบราณสถานอยู่ในเขตพื้นที่ของวัด โดยผู้เป็นเจ้าของหรือครอบครองโบราณสถานจะต้องเป็นผู้จัดทำงบประมาณค่าใช้จ่าย ในการบูรณะซ่อมแซมโบราณสถานนั้น ๆ ด้วยตนเอง

ทั้งนี้เพราะหน่วยงานของรัฐมักอ้างอยู่เสมอว่ามีหน้าที่ของรัฐที่จะต้องให้เงินช่วยเหลือแก่ภาคเอกชนในการซ่อมแซมและดูแลรักษาอาคารหรือสิ่งก่อสร้างที่เป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชน แต่หากว่าโบราณสถานนั้น ๆ มีคุณค่าในเชิงมรดกทางวัฒนธรรม หรือมีคุณค่าในทางประวัติศาสตร์ คือเป็นโบราณสถานแล้ว ถือว่าสิ่งก่อสร้างนั้นมีใช้สมบัติเฉพาะของเจ้าของเท่านั้น แต่เป็นสมบัติของมนุษยชาติด้วย ดังนั้น เจ้าของโบราณสถานจึงไม่สมควรที่จะต้องรับผิดชอบภาระในการซ่อมแซมและบำรุงรักษาโบราณสถานนั้นแต่เพียงผู้เดียว แต่หน่วยงานของรัฐจะต้องยื่นมือเข้ามาช่วยเหลือหรือสนับสนุนงบประมาณในการซ่อมแซม ดังนั้น การให้ความรู้เพื่อการสร้างแรงจูงใจให้ประชาชนได้เห็นว่ามีคุณค่าของโบราณสถานนั้นไม่ว่าจะอยู่ในเขตกรรมสิทธิ์ของตนก็ตาม แต่คุณค่าประวัติศาสตร์ หรือคุณค่าทางมรดกวัฒนธรรมมิได้จำกัดอยู่เฉพาะของบุคคลใดบุคคลหนึ่งเท่านั้น แต่มันเป็นสมบัติของคนร่วมกันเมื่อเป็นสมบัติของส่วนรวม คนอื่นก็มีสิทธิ์ในการที่จะปกป้องดูแลรักษา หรือแม้กระทั่งสิทธิ์ในการที่จะได้รับ ผลประโยชน์จากโบราณสถานนั้น ๆ ด้วย

^{๔๔} สัมภาษณ์ พระครูถาวรพัชรโสภณ, เจ้าคณะอำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

โดยเฉพาะผู้นำชุมชนนั้นมีส่วนสำคัญมากในการส่งเสริมการอนุรักษ์โบราณสถาน ควรให้ผู้นำชุมชนหรือประชาชนมีความรู้ มีความรักในแหล่งโบราณสถานส่งเสริมให้ประชาชนมีความเข้าใจ เหมือนกับในต่างประเทศเช่นแหล่งโบราณสถานต่าง ๆ เหมือนกับประเทศต่าง ๆ ทางยุโรป ซึ่งส่งเสริมให้ประชาชนเข้าใจความสำคัญของศิลปะต่าง ๆ ในปัจจุบันประเทศไทยเพียงจะมีการส่งเสริมให้ประชาชนรักศิลปะแหล่ง โบราณสถาน ต่าง ๆ ดังนั้นบทบาทของผู้นำชุมชนและสมาชิกในชุมชนที่มีต่อการอนุรักษ์โบราณสถานคือการส่งเสริมองค์ความรู้ที่ถูกต้องให้กับชุมชน เช่น การอนุรักษ์ต้องไม่เปลี่ยนแปลงองค์ประกอบของวัสดุที่ใช้ในการซ่อมแซมแหล่งโบราณสถานนั้น ควรใช้วัสดุแบบเดิมให้มากที่สุดจึงจะเป็นการอนุรักษ์ที่แท้จริง และควรส่งเสริมการสร้างอาคารต่าง ๆ ในปัจจุบันที่จะพัฒนาไปสู่การเป็นโบราณสถานเป็นแหล่งศึกษาประวัติศาสตร์ และชาติพันธุ์ของบรรพบุรุษของคนรุ่นใหม่ยุคปัจจุบัน มากกว่าที่จะไปทุบเทอนุรักษแหล่งโบราณสถานในอดีตซึ่งไม่คุ้มค่า รัฐควรส่งเสริมการศึกษา ด้านการอนุรักษ์ประเพณี วัฒนธรรม การอนุรักษ์ การรักษาแหล่งโบราณสถานให้แก่ประชาชน ดังนั้น การที่ประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการทะนุบำรุงรักษาแหล่งโบราณสถานจึงไม่ใช่ความผิดของประชาชน

๔.๓.๒ การจัดการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

นอกจากการจัดฝึกอบรมให้มีความรู้ด้านการอนุรักษ์โบราณสถานแล้ว ที่สำคัญคือต้องมีการจัดงบประมาณสนับสนุนให้แก่วัดที่มีโบราณสถาน จากการให้สัมภาษณ์เก็บข้อมูล พบว่า

ในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพในปัจจุบัน กรมศิลปากรมีบทบาทที่สำคัญในการจัดการ โดยการร่วมมือของชุมชนกับกรมศิลปากรในการเป็นหน่วยเฝ้าระวัง อย่างไม่เป็นทางการในฐานะประชาชนที่รักและหวงแหนมรดกของชาติในบริเวณแหล่งโบราณสถาน โบราณวัตถุในชุมชนบทบาทของผู้นำชุมชนหรือชุมชนนั้นต้องมีการสร้างความร่วมมือระหว่างชุมชน หรือองค์กรต่างที่เกี่ยวข้องมีให้โบราณสถานถูกทำลาย^{๔๕}

พระสงฆ์ ผู้นำชุมชนและชุมชนต้องมีบทบาทหลักและสำคัญในการจัดการด้วยเพราะเป็นคนที่อยู่ใกล้ชิดกับโบราณสถานมากที่สุด และพระสงฆ์พุทธอะไรชาวบ้านมักจะเชื่อถือว่าเป็นคนมีศีล พุทธอะไรชาวบ้านเขามักจะเชื่อ คนธรรมดาที่พูดกันเอง เพราะฉะนั้นในฐานะที่พระสงฆ์เป็นอุทิศเทศสูง และเขานับถือ ถ้าพระสงฆ์เป็นคนมีบทบาทในการอนุรักษ์ เป็นคนที่มีความรู้ ถ้าพระสงฆ์มานำ มันจะสามารถที่จะทำได้อย่างสำเร็จมีอิทธิพล แต่อย่าลืมว่าปัญหาตอนนี้พระสงฆ์พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน และชุมชนก็ไม่มีความรู้ความสามารถอะไร เพราะฉะนั้น ต้องให้ความรู้พระสงฆ์และผู้นำชุมชนก่อน ให้ความรู้แก่ชุมชน เราถึงจะอนุรักษ์ได้ ตอนนี้แม้เราจะให้เขามาอนุรักษ์แต่ปัญหาคือเขาไม่มีความรู้

^{๔๕} สัมภาษณ์ นางสุรียา สุตสวาท, หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ.

อาจจะรู้แต่รู้ไม่ถูกต้อง เขาก็อนุรักษ์ไปตามที่เขาไม่รู้มันก็เกิดความเสียหาย เหมือนกับนักโบราณคดี เขาก็จะรู้ว่าเขาต้องขุด ขุดของโบราณอะไรต่าง ๆ เขาต้องรู้ว่าจะขุดอย่างไรไม่ให้ของเสียหาย พวกนี้ หลักธรรมในการที่จะส่งเสริมในการอนุรักษ์โบราณสถาน หลักธรรมอย่างเช่น อปริหานิยธรรม ๗ ประการหลักธรรมที่จะไม่ให้เกิดความเสื่อม เป็นหลักเป็นทางการมันมีอยู่ ๗ ข้อ ต้องศึกษาใน รายละเอียดตัวอย่างเช่นหมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์ เมื่อประชุมก็พร้อมเพียงกันประชุม เวลาเลิกก็พร้อมเพียงกันเลิกประชุม เป็นต้น^{๔๖}

การจัดการในการอนุรักษ์โบราณสถานนั้นต้องมีการประยุกต์ใช้หลักธรรมทาง พระพุทธศาสนา และการมีส่วนร่วมจากหลาย ๆ ฝ่าย และพระสงฆ์ต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ ด้วย ดังคำให้สัมภาษณ์ว่าพระสงฆ์โดยฐานะและหน้าที่ของท่าน ถ้าเป็นโบราณสถานทาง พระพุทธศาสนา พระสงฆ์มีพันธกิจ มีภาระหน้าที่หลัก ๖ อย่าง ๑ คือหน้าที่การปกครองคณะสงฆ์ ด้วยตนเอง ๒ จัดการศึกษาให้กับพระเจ้าพระสงฆ์ รวมถึงลูกหลานชาวบ้านบางส่วนด้วย ๓ คือการ เผยแผ่พระพุทธศาสนา การปกครองศึกษาเผยแผ่ ๔ อุปลการสาธารณูปการก็คือ ก็คือการดูแลวัด ๓ สถานสิ่งก่อสร้าง ศาสนวัตถุ ศาสนสถาน ศาสนาพิธี ทางพระพุทธศาสนา ทางการอนุรักษ์ส่งเสริม สร้างสรรค์ ดูแลให้มีความเรียบร้อย ใช้คำว่าสาธารณูปการเป็นพันธกิจอันที่ ๔ ของพระสงฆ์ ๕ การศึกษาสงเคราะห์ ๖ ศาสนวัตถุ ต้องยกเอาข้อ ๔ สาธารณูปการคือท่านมีหน้าที่โดยตรงอยู่แล้ว ใน การส่งเสริมอนุรักษ์โบราณสถาน แต่ว่าบางครั้งก็ทำหน้าที่ไม่ได้เพราะไม่มีความรู้ ปัญหาอุปสรรคก็คือ ไม่มีหลักสูตรฝึกอบรมให้ความรู้แก่พระสงฆ์ ฉะนั้น ก็ต้องมีหลักสูตรฝึกอบรมให้ความรู้แก่พระสงฆ์ใน การอนุรักษ์โบราณสถาน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ก็มีการเปิดสอนหลักสูตรพุทธ ศิลปกรรม ในระดับปริญญาตรีเปิดมาหลายรุ่นแล้ว^{๔๗} และนิสิตผู้ที่จบพุทธศิลปกรรมก็มีผลงาน มากมาย มีคนเข้ามาสนใจเรียนน่าจะจะมีทั้งฆราวาสและพระภิกษุ อันนี้มีความจำเป็นในการจัดหลักสูตร แม้จะมีความเกรง ๆว่าจะมีการให้ไปขุดตรงนั้นตรงนี้ไม่ใช่ พระก็อย่าไปขุดสิเราก้ไปดูแลศึกษาหา ความรู้รายวิชา ในหลักสูตรนี้มีทั้งส่วนที่เป็นการหลักวิชาการว่าด้วยการบูรณะปฏิสังขรณ์ การดู ลักษณะของวัตถุว่าอยู่ในลักษณะไหน ของยุคไหน เหมือนกับที่เขาเรียนที่มหาลัทธิศิลปกรรมนั้นแหละ คล้าย ๆ กันแต่ว่าเน้นเฉพาะทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานโบราณวัตถุเป็นการ เฉพาะ ส่วนบทบาทท่านมีพันธกิจของท่านอยู่แล้ว

^{๔๖} สัมภาษณ์ พระครูถาวรพัชรโสภณ, เจ้าคณะอำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

^{๔๗} สัมภาษณ์ พระครูสีลพัชโรภาส, เจ้าอาวาสวัดบึงศรีเทพรัตนาราม ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

ในการจัดการส่วนที่เป็นงบประมาณในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ที่จะไปช่วยท่านในการดูแลรักษาบางวัดน่าจะมี โบราณสถานอยู่ในนั้นท่านก็ได้แต่ดู ๆ แต่ว่างบประมาณที่จะเข้าไปดูแลเนื่องจากว่ายังไม่ได้ขึ้นทะเบียนกรมศิลป์บางครั้งท่านก็ต้องหางบประมาณมาดูแลเอง ซึ่งก็เกิณกำลังของท่าน เรื่องความร่วมมือร่วมใจการเห็นคุณค่า คนที่มีหน้าที่รักษาไว้จะได้มา ถ้าไม่มีงบประมาณก็ช่วยกันหางบประมาณมาดูแลแทน นี่คือเรื่องงบประมาณในส่วนที่ยังไม่ได้ขึ้นทะเบียน ของกรมศิลป์ หรือแม้แต่ขึ้นทะเบียนแล้วก็ยังมีปัญหาอุปสรรคอยู่นั้นแหละ บางทีก็มีมากกว่าที่ยังไม่ขึ้นก็คือติดด้วยข้อกฎหมายอะไรต่อมิอะไรนั้นแหละ ก็อย่างที่อาตมาบอกว่าเขาไม่มีกำลังพอที่จะไปดูแลตามสถานที่ต่าง ๆ ที่รับผิดชอบเรื่องนี้ บางทีก็ได้แต่ไปปิดกฎหมายเลขกันพื้นที่เอาไว้ คนในพื้นที่ก็เข้าไปทำอะไรไม่ได้ เพราะเกรงว่าจะผิดกฎหมาย ก็ต้องไปดูแลเรื่องพวกนี้ให้ท่านมีช่องทางโดยสะดวกที่จะเข้ามามีส่วนร่วม พระสงฆ์และชุมชนที่เป็นเจ้าของพื้นที่มาดูแลโดยสะดวกในการอนุรักษ์โบราณสถาน ก็ต้องทำหน้าที่ภารกิจเรื่องนี้เพื่อให้ท่านมีส่วนร่วม ส่วนฐานะและบทบาทการทำหน้าที่อื่นของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน อาตมาคิดว่าจะทำนอกเหนือจากที่วางไว้มาก เพราะว่าถ้าโบราณสถานเหล่านั้นได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นของกรมศิลปากรแล้ว บางทีก็จะมีปัญหาการไปบริหารอะไรมันมาก มันก็มีผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการท่องเที่ยวที่ดี จากกิจกรรมอื่นๆ ก็ดี ก็อาจมีปัญหาความขัดแย้งในพื้นที่ได้

เพราะฉะนั้น การจัดการในงบประมาณในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพจึงต้องใช้ความระมัดระวัง ถ้าไม่อยากจะเกี่ยวข้องตรง ๆ ก็อยากจะให้ทำหน้าที่ในฐานะผู้ประสานหน่วยงาน เนื่องจากมีภาวะผู้นำสถาบันสงฆ์แล้วเพราะฉะนั้น วัดและชุมชนควรทำหน้าที่ในฐานะคอยเฝ้าสังเกต และทำหน้าที่ในการประสานงานในส่วนงานรับผิดชอบในฐานะเป็นตัวกลาง เพื่อช่วยกันดูแลรักษาอนุรักษ์ ไม่ควรปล่อยปละละเลย มาทำหน้าที่ทุกอย่างตรงนี้ให้แข็งขัน^{๔๘} เรียกว่าถ้ามีปัญหาพร้อมที่จะเป็นผู้นำแก้ปัญหา ถ้าไม่มีงบประมาณก็อาศัยบารมีจากส่วนงานต่างๆ บางครั้งรัฐไม่มีงบประมาณในการดูแล พระสงฆ์ที่เป็นเจ้าของพื้นที่ แต่พระสงฆ์อาจจะรู้จักคนที่เขามีพอ มีงบประมาณ หรือรู้จักส่วนงานอื่นที่พอมีงบประมาณสนับสนุน อาจจะเป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หรือนักธุรกิจที่มั่งคั่งในพื้นที่ แต่พระต้องเป็นผู้ประสานงาน เพราะว่าหากส่วนงานที่รับผิดชอบโดยตรงไปของงบประมาณจากเอกชนก็เป็นไปได้ยาก เพราะอาจจะเกี่ยวกับเรื่องเกียรติยศ เพราะฉะนั้น วัดต้องเป็นตัวกลางในการประสานกับชุมชนให้ส่วนงานต่าง ๆ มาดำเนินการ พระเป็นแต่เพียงผู้คอย

^{๔๘} สัมภาษณ์ นางสาวกัญจน์ณัฐ ภารฤทธิ์, กำนันตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

อำนวยความสะดวก ทำหน้าที่เป็นประธาน หรือคอยดูแลความเรียบร้อย แนวทางในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ก็ควรจะมีรูปแบบเป็นไปในลักษณะที่กล่าวมานี้^{๔๙}

สรุปได้ว่า การจัดการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ พบว่าการมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการ ดำเนินงาน และพัฒนาเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่อง การส่งเสริมการมีส่วนร่วมจึงจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับลำดับและขั้นตอน และความเชื่อมโยง การจัดการที่ต้องดำเนินการไปตามลำดับหรือขั้นตอนจากระดับหนึ่งไปสู่อีกระดับหนึ่งโดยต้องสร้างความพร้อมด้านต่าง ๆ อย่างเหมาะสม การที่ประชาชน ชุมชน สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการในการกำหนดนโยบายพัฒนาท้องถิ่น และมีส่วนร่วมในการรับประโยชน์จากการจัดการ รวมทั้งมีส่วนร่วมในการควบคุมประเมินผลโครงการต่าง ๆ ของท้องถิ่น การมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนาโดยให้ประชาชนมีส่วนร่วม ในการจัดการตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งสิ้นสุด เห็นได้ว่าแนวคิดและวิธีปฏิบัติในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในประเทศไทยดังกล่าวจะดูเหมือนว่าเป็นแบบแผนการจัดการที่ยังให้ความสำคัญต่อการอนุรักษ์สงวนทรัพยากรเอาไว้ไม่ให้เสียหายหรือสูญหายไปแต่ก็มีการประยุกต์ใช้ประโยชน์ของโบราณสถานและแหล่งโบราณคดีในการพัฒนาด้านเศรษฐกิจผ่านอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวมากขึ้นซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบแผนในการจัดการอย่างรวดเร็วแต่แท้จริงแล้วส่วนที่ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงเลยในระยะหลายสิบปีที่ผ่านมา ก็ยังเป็นการจัดการแบบรวมศูนย์โดยหน่วยงานราชการส่วนกลางที่มีอำนาจตามกฎหมายที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของหน่วยงานอื่นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ที่โบราณสถานหรือแหล่งโบราณคดีนั้นตั้งอยู่มากนัก

๔.๓.๓ การสร้างเครือข่ายอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

การสร้างเครือข่ายอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ เป็นแนวทางในการจัดการองค์กร และเครือข่าย โดยเป็นองค์กรและเครือข่ายที่มุ่งเน้นการดำเนินการภายใต้กรอบแนวคิด หลักการ วัตถุประสงค์และเป้าหมายที่ประกอบด้วย ๑) วัด ซึ่งส่วนมากมีพื้นที่อยู่ในเขตคุ้มครองมรดกโลก มีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่มรดกโลก ๒) หน่วยงานราชการ ภาครัฐ ที่มีหน้าเกี่ยวข้องในการบริหาร จัดการ โบราณสถาน โบราณวัตถุ รวมไปถึงจนถึงพื้นที่ที่อยู่ในเขตคุ้มครองมรดกโลก และ ๓) ภาคชุมชน ทั้งสามภาคส่วนนี้ เป็นเครือข่ายการจัดการอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ โดยที่ผ่านมามีการจัดการพื้นที่มรดกโลกในพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ มีองค์กรที่ปฏิบัติงานในเรื่องเดียวกันอยู่หลายองค์กร และกระจายอยู่ในหลาย ๆ หน่วยงาน แต่องค์กรเหล่านั้น

^{๔๙} สัมภาษณ์ นางสุรียา สุตสวาท, หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ.

ขาดการจัดทำขั้นตอนและระบบการประสานงานร่วมกัน เช่น กรมศิลปากร เทศบาลศรีเทพ และวัฒนธรรมจังหวัดเพชรบูรณ์ องค์กรต่าง ๆ เหล่านี้ ดำเนินการกันอย่างอิสระโดยมีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องในด้านการประสานและร่วมมือในทางปฏิบัติร่วมกันน้อยมาก

ทั้งนี้ เป็นด้วยงานในแต่ละด้านนั้นยังไม่มีกำหนดว่าหน่วยงานใดจะเป็นหน่วยงานหลักรับผิดชอบในการเป็นตัวนำ นอกจากนี้ ยังขาดการจัดทำแผนหลักในเรื่องนั้น ๆ ขึ้น ทำให้การปฏิบัติงานขาดแนวทางที่จะไปสู่จุดร่วมกันในแนวเดียวกันได้ ขณะเดียวกันนี้ในบางงานมีแผนแม่บทที่จะเป็นแนวทางการปฏิบัติร่วมของหน่วยต่าง ๆ แต่ยังมีหน่วยปฏิบัติบางหน่วยยังไม่มีแผนปฏิบัติเป็นรายปีขึ้น ทำให้งานเป็นไปอย่างซ้ำซ้อนกัน อย่างไรก็ตามสามารถจำแนกออกเป็น ๓ ภาคส่วน โดยแบ่งตามบทบาทการสร้างเครือข่ายอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพในด้านต่าง ๆ ขอบเขตการดำเนินงานร่วมกัน และนโยบายของแต่ละภาคส่วน จำแนกได้ดังนี้

๔.๓.๓.๑ วัด

ทางวัดเองได้เข้าไปมีส่วนร่วมในเรื่องศิลปวัฒนธรรม และเป็นแหล่งที่มาของความเชื่อ ความศรัทธาในพิธีกรรม วัดเป็นแหล่งอารยธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นแหล่งศิลปวัฒนธรรม วิถีชีวิตของคนในชุมชนตั้งแต่คนรุ่นหลัง^{๕๐} วัดจึงมีบทบาทสำคัญในการจัดการฟื้นฟูและรักษาไว้ ซึ่งความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี วิถีชีวิต ค่านิยมในอดีต เพื่อให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้และรักษาไว้^{๕๑} ในการทำงานร่วมกันวัดยังให้ความร่วมมือกับภาครัฐ ภาครัฐเป็นผู้นำเครือข่ายสนับสนุนงบประมาณในการสืบสานประเพณี และช่วยประชาสัมพันธ์กิจกรรมของวัด^{๕๒} โบราณสถานของวัด ภาครัฐเข้ามามีบทบาทในกำหนดยุทธศาสตร์ นโยบาย ในเรื่องวัฒนธรรมและทางวัดเองก็นำแนวทางมาใช้แต่ต้องไม่ขัดกับข้อกำหนดที่วัดจะทำได้^{๕๓}

วัดมีการขอความร่วมมือจากทีมสนับสนุน คือ ภาคประชาสังคม ในการร่วมกิจกรรม และมีส่วนผลักดันให้ประเพณีมีสืบต่อไป เป็นส่วนสำคัญในการสนับสนุนกิจการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ หากไม่มีประชาชนเข้ามาร่วมสร้าง ร่วมสืบสานประเพณีอันดีงาม ไม่มีสำนึกรักในชุมชนของตน วัดเองก็ไม่สามารถทำหน้าที่และบทบาทในการเป็นผู้

^{๕๐} สัมภาษณ์ พระไพโรจน์ มหاناโม, วัดเนินอีเก็ง ตำบลนาสนุ่น อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

^{๕๑} สัมภาษณ์ นางสาวกัญจน์ณัฐ ภารฤทธิ์, กำนันตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

^{๕๒} สัมภาษณ์ นายสำเร็จ สุขพ้อคำ, นายกองค้การบริหารส่วนตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

^{๕๓} สัมภาษณ์ นางสาวสุรียา สุตสวาท, หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

ลงมือทำได้อย่างมีประสิทธิภาพ และประสิทธิผลในเรื่องของบทบาทในการเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ที่ได้รับการประสานงานจากภาครัฐและภาคประชาสังคม^{๕๔}

การเข้าไปร่วมอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ นั้นทางวัดเองก็ทำไม่ได้มาก ไม่ว่าจะทำอะไรที่เกี่ยวข้องกับโบราณสถานหรือใช้พื้นที่ก็มีจำกัด วัดจึงมีบทบาทแค่สอดส่องดูแลในส่วนที่ทำได้ งานหลักของวัดคือ ดูแลพื้นที่ ให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ สืบสานประเพณี ปลูกฝังจิตสำนึกให้ประชาชนในการไม่ไปบุกรุกทำลาย^{๕๕} วัดได้เข้าไปมีส่วนผลักดันในการรื้อฟื้นประเพณีดั้งเดิม ประเพณีบางส่วนอาจต้องใช้โบราณสถาน วัดเองต้องประสานงานขอใช้ได้เฉพาะในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา^{๕๖} บางส่วนของวัด มีพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพแต่ไม่ใช่ทั้งหมด จาเป็นที่วัดต้องปิดกั้นพื้นที่บางส่วนไม่ให้ประชาชนเข้าไป และทำได้แค่ส่วนที่เป็นพื้นที่วัดที่จะเปิดโอกาสให้ชาวบ้านในชุมชนทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่ให้มาทำการค้าขาย โดยอาศัยหลักเศรษฐกิจพอเพียงของชุมชน มีสินค้าต่าง ๆ ที่เป็นของมีชื่อเสียงในจังหวัดเพชรบูรณ์ เพื่อประชาสัมพันธ์พื้นที่นี้เป็นแหล่งอารยธรรม แหล่งประวัติศาสตร์ มีวิถีการกิน การอยู่ อาชีพ ความเชื่อ ค่านิยม สัมกับเป็นอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ^{๕๗}

๔.๓.๓.๒ หน่วยงานภาครัฐ

ภาครัฐได้ทำงานร่วมกันกับวัดและภาคประชาสังคมโดย เปิดโอกาสให้วัดและภาคประชาสังคมเข้ามามีบทบาท มีส่วนร่วมและให้ความร่วมมือกับวัดและภาคประชาสังคมในกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมจัดงานนิทรรศการและงานมโหรีสพริ่นเรียงร่วมกับชุมชน^{๕๘} ประสานงานการแสดงจากสภาวัฒนธรรมที่เป็นเครือข่าย เช่น มหาวิทยาลัยราชภัฏ กลุ่มชุมชน รื้อฟื้นประเพณีดั้งเดิม ภาครัฐได้ทำงานร่วมกันกับภาคประชาสังคม และวัดในการขอความช่วยเหลือให้ทางภาคประชาสังคมให้ข้อมูลที่ต้องแก่ประชาชนในชุมชนเพื่อไม่ให้เกิดการบุกรุกทำลาย สร้างความร่วมมือระหว่างประชาชนเพื่อ

^{๕๔} สัมภาษณ์ นายสำเร็จ สุขพ้อคำ, นายกองค้การบริหารส่วนตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

^{๕๕} สัมภาษณ์ นางสาวกัญจน์ณัฐ ภารฤทธิ, กำนันตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

^{๕๖} สัมภาษณ์ นายไพบุลย์ ตะกรุดโถม, ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑๕ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

^{๕๗} สัมภาษณ์ นายเลาะ กลิ่นเทศ, ข้าราชการบำนาญ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

^{๕๘} สัมภาษณ์ นางสาวสุริยา สุดสวาท, หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ.

สอดส่องดูแลพื้นที่^{๕๙} สร้างเครือข่ายร่วมกับประชาชนในการช่วยปรับสภาพแวดล้อมของพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพให้ดีขึ้น และร่วมทำงานกันกับทางวัด ในการเชิญชวนให้ประชาชนร่วมบริจาคทรัพย์ เพื่อการก่อสร้างและการซ่อมแซมบูรณปฏิสังขรณ์สิ่งต่าง ๆ ขอความร่วมมือชุมชนช่วยกันรื้อฟื้นสืบสานประเพณี วัฒนธรรมแนวคิดเรื่องทำบุญโดยใช้กระบวนการจิตอาสา เป็นเครื่องมือในการสื่อสาร และสร้างการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ตรง ซึ่งเป็นวิธีสู่สุขภาวะทางปัญญา ที่จะทำให้คนในสังคมเกิดการฝึกใจให้มีเมตตากรุณา และลดความเห็นแก่ตัว ร่วมกันทำงานกับภาคประชาสังคมและวัดในการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านในชุมชนทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่ให้มาทำการค้าขายโดยอาศัยหลักเศรษฐกิจพอเพียงของชุมชน มีสินค้าต่าง ๆ ที่เป็นของมีชื่อเสียงในจังหวัดเพชรบูรณ์^{๖๐}

๔.๓.๓.๓ ชุมชน

ชุมชนได้ร่วมทำงานกันกับทางวัดและภาครัฐในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมจัดงานนิทรรศการและงานมโหรีสพรีนเริง ภาคประชาสังคมได้ร่วมทำงานกันกับทางภาครัฐพัฒนาอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ รื้อฟื้นประเพณีดั้งเดิม ขอความร่วมมือชุมชนช่วยกันรื้อฟื้นสืบสานประเพณี^{๖๑}

ชุมชนได้ร่วมทำงานกันกับทางภาครัฐ ในการให้ความร่วมมือในดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เช่น เข้าไปร่วมจัดกิจกรรม ให้ข้อมูลที่ถูกต้องแก่ประชาชนในชุมชนเพื่อไม่ให้เกิดการบุกรุกทำลาย สร้างความร่วมมือระหว่างประชาชนเพื่อสอดส่องดูแลพื้นที่ ชุมชนได้ร่วมทำงานกันกับทางภาครัฐในการสร้างแนวร่วมกับประชาชนในการช่วยปรับสภาพแวดล้อมของพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพให้ดีขึ้น ชุมชนได้ร่วมทำงานกันกับทางวัดเชิญชวนให้ประชาชนร่วมบริจาคทรัพย์เพื่อการก่อสร้างและการซ่อมแซมบูรณปฏิสังขรณ์สิ่งต่าง ๆ ชุมชนได้ร่วมทำงานกันกับทางภาครัฐประชาสัมพันธ์เพื่อเปิดโอกาสให้ชาวบ้านในชุมชนทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่ให้มาทำการค้าขาย โดยอาศัยหลักเศรษฐกิจพอเพียงของชุมชน มีสินค้าต่าง ๆ ที่เป็นของมีชื่อเสียงในจังหวัดเพชรบูรณ์ ชุมชนได้ร่วมทำงานกันกับทางภาครัฐในการขอความร่วมมือชุมชนช่วยกันรื้อฟื้นสืบสานประเพณี วัฒนธรรมแนวคิดเรื่องทำบุญโดยใช้กระบวนการจิตอาสา เป็นเครื่องมือในการสื่อสาร และสร้างการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ตรง ซึ่งเป็นวิธีสู่สุขภาวะทางปัญญา ที่จะทำให้คนในสังคมเกิดการฝึกใจให้มีเมตตากรุณา และลดความเห็นแก่ตัว^{๖๒} ภาคประชาสังคมได้ร่วมทำงานกันกับทางวัดสนับสนุนและร่วมกัน

^{๕๙} สัมภาษณ์ นายสำเร็จ สุขพ่อคำ, นายกองค้การบริหารส่วนตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

^{๖๐} สัมภาษณ์ นางสาวกัญจน์ณัฐ ภารฤทธิ์, กำนันตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

^{๖๑} สัมภาษณ์ นางสุรียา สุดสวาท, หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ.

^{๖๒} สัมภาษณ์ นายสำเร็จ สุขพ่อคำ, นายกองค้การบริหารส่วนตำบลศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

พัฒนาพื้นที่ในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ชุมชนได้ร่วมทำงานกันกับทางภาครัฐ เป็นสื่อกลางระหว่างภาครัฐ วัด ประชาชน

ภาครัฐ วัด ประชาชนได้ร่วมทำงานกันกับทางภาครัฐให้ในการความรู้เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของโบราณสถานโบราณวัตถุ อาคาร สถานที่ ชุมชนได้ร่วมทำงานกันกับทางภาครัฐให้ในการให้ข้อมูลทางวิชาการด้านสาธารณสุขแก่ชุมชน เข้าร่วมการอบรมให้ความรู้ ชุมชนได้ร่วมทำงานกันกับทางภาครัฐให้ในพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ และการทำงานจิตอาสาในพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพอย่างถูกต้องโดยนักโบราณคดีจากกรมศิลปากร และดำเนินการตามการจัดทำผังแม่บทและกำหนดแผนการพัฒนา มีเจ้าหน้าที่อำนวยความสะดวกด้านวิชาการแก่นักท่องเที่ยว ชุมชนได้ร่วมทำงานกันกับทางภาครัฐโดยการทำรายงานการใช้งบประมาณ พัฒนาบุคลากรให้มีประสิทธิภาพในการทำงาน

สรุปได้ว่า การสร้างเครือข่ายอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพภาครัฐเป็นเครือข่ายนำ โดยการกำหนดแนวทางให้เครือข่ายวัด และชุมชนทำหน้าที่อย่างมีขอบเขตที่จำกัด เครือข่ายวัด เป็นเครือข่ายทำ เน้นกระบวนการลงมือทำงานด้วยขอบเขต และข้อบังคับที่มีอย่างจำกัด ส่วนเครือข่ายภาครัฐเป็นเครือข่ายสนับสนุนการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ตามบทบาทแต่ละด้าน เช่น บทบาทด้านวัฒนธรรม บทบาทด้านวิชาการ ในแต่ละด้านนั้นเป็นบทบาทปกติแต่มีความเกี่ยวข้องที่ต้องทำงานร่วมกันกับภาครัฐ คือ บางส่วนอาจจะต้องขออนุญาตจากทางภาครัฐในการที่จะทำหน้าที่ของตนให้ลุล่วงไปด้วยดี แม้ว่าเมื่อบทบาทเหล่านี้คือวิถีชีวิตปกติแต่เมื่อมีกฎข้อบังคับยอมทำให้งานและบทบาทนั้นล่าช้าลง บางส่วนก็ต้องการกำลังเสริมจากภาคประชาสังคม

สรุปได้ว่า จากการศึกษาการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ผู้วิจัยนำเสนอรูปแบบการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ดังนี้

๑. การให้ความรู้การอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

การอนุรักษ์โบราณสถานที่จะประสบความสำเร็จได้นั้น ควรเริ่มต้นการให้ความรู้ที่การปลูกฝังคนรุ่นใหม่ให้มีความรักในศิลปวัฒนธรรม และประเพณีของชาติ ทั้งนี้ผู้วิจัยมองว่า การปลูกฝังให้ประชาชนมีความรักศิลปวัฒนธรรม ประเพณีของท้องถิ่นเป็นแรงจูงใจสำคัญที่สามารถนำมาใช้ในการอนุรักษ์โบราณสถาน เพราะจะทำให้ทุกภาคส่วนโดยเฉพาะประชาชนได้เข้ามามีบทบาทในการดำเนินการอนุรักษ์โบราณสถาน มาตรการสร้างแรงจูงใจ นี้ในหลายประเทศได้นำมาใช้สนับสนุนให้ภาคเอกชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์โบราณสถาน ผู้วิจัยมองว่า ในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ซึ่งมีโบราณสถานอยู่มากมาย หน่วยงานของรัฐ ยังไม่เคยมีการกำหนดมาตรการสร้างจูงใจใน

ลักษณะของการให้ความช่วยเหลือ แก่ประชาชนผู้อยู่ในเขตพื้นที่โบราณสถานซึ่งอาจถูกโยกย้ายออกจากเขตพื้นที่โบราณสถานด้วยข้อบังคับทางกฎหมาย หรือการสนับสนุนเงินงบประมาณแก่ประชาชนผู้มีที่ดินซึ่งมีโบราณสถานอยู่ในที่ดินของตน หรือวัดที่มีโบราณสถานอยู่ในเขตพื้นที่ของวัด โดยผู้เป็นเจ้าของหรือครอบครองโบราณสถานจะต้องเป็นผู้จัดทำงบประมาณค่าใช้จ่าย ในการบูรณะซ่อมแซมโบราณสถานนั้น ๆ ด้วยตนเอง

ทั้งนี้เพราะหน่วยงานของรัฐมักอ้างอยู่เสมอว่ามีหน้าที่ของรัฐที่จะต้องให้เงินช่วยเหลือแก่ภาคเอกชนในการซ่อมแซมและดูแลรักษาอาคารหรือสิ่งก่อสร้างที่เป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชน แต่หากว่าโบราณสถานนั้น ๆ มีคุณค่าในเชิงมรดกทางวัฒนธรรม หรือมีคุณค่าในทางประวัติศาสตร์ คือ เป็นโบราณสถานแล้ว ถือว่าสิ่งก่อสร้างนั้นมีสมบัติเฉพาะของเจ้าของเท่านั้น แต่เป็นสมบัติของมนุษยชาติด้วย ดังนั้น เจ้าของโบราณสถานจึงไม่สมควรที่จะต้องรับผิดชอบภาระในการซ่อมแซมและบำรุงรักษาโบราณสถานนั้นแต่เพียงผู้เดียว แต่หน่วยงานของรัฐจะต้องยื่นมือเข้ามาช่วยเหลือหรือสนับสนุนงบประมาณในการซ่อมแซม ดังนั้น การให้ความรู้เพื่อการสร้างแรงจูงใจให้ประชาชนได้เห็นว่าเป็นโบราณสถานนั้นไม่ว่าจะอยู่ในเขตกรรมสิทธิ์ของตนก็ตาม แต่คุณค่าประวัติศาสตร์หรือคุณค่าทางมรดกวัฒนธรรมมิได้จำกัดอยู่เฉพาะของบุคคลใดบุคคลหนึ่งเท่านั้น แต่มันเป็นสมบัติของคนร่วมกันเมื่อเป็นสมบัติของส่วนรวม คนอื่นก็มีสิทธิ์ในการที่จะปกป้องดูแลรักษา หรือแม้กระทั่งสิทธิ์ในการที่จะได้รับผลประโยชน์จากโบราณสถานนั้น ๆ ด้วย โดยเฉพาะผู้นำชุมชนนั้นมีส่วนสำคัญมากในการส่งเสริมการอนุรักษ์โบราณสถาน ควรให้ผู้นำชุมชนหรือประชาชนมีความรู้ มีความรักในแหล่งโบราณสถานส่งเสริมให้ประชาชนมีความเข้าใจเหมือนกับในต่างประเทศเช่นแหล่งโบราณสถานต่าง ๆ เหมือนกับประเทศต่าง ๆ ทางยุโรป ซึ่งส่งเสริมให้ประชาชนเข้าใจความสำคัญของศิลปะต่าง ๆ ในปัจจุบันประเทศไทยเพิ่งจะมีการส่งเสริมให้ประชาชนรักศิลปะแหล่ง โบราณสถาน ต่าง ๆ ดังนั้น บทบาทของผู้นำชุมชนและสมาชิกในชุมชนที่มีต่อการอนุรักษ์โบราณสถานคือการส่งเสริมองค์ความรู้ ที่ถูกต้องให้กับชุมชน เช่น การอนุรักษ์ต้องไม่เปลี่ยนแปลงองค์ประกอบของวัสดุที่ใช้ในการซ่อมแซมแหล่งโบราณสถานนั้น ควรใช้วัสดุแบบเดิมให้มากที่สุดจึงจะเป็นการอนุรักษ์ที่แท้จริง และควรส่งเสริมการสร้างอาคารต่าง ๆ ในปัจจุบันที่จะพัฒนาไปสู่การเป็นโบราณสถานเป็นแหล่งศึกษาประวัติศาสตร์ และชาติพันธุ์ของบรรพบุรุษในคนรุ่นใหม่ยุคปัจจุบัน มากกว่าที่จะไปทุ่มเทอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานในอดีตซึ่งไม่คุ้มค่า รัฐควรส่งเสริมการศึกษาด้านการอนุรักษ์ประเพณี วัฒนธรรม การอนุรักษ์ การรักษาแหล่งโบราณสถานให้แก่ประชาชน ดังนั้นการที่ประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการทะนุบำรุงรักษาแหล่งโบราณสถานจึงไม่ใช่ความผิดของประชาชน

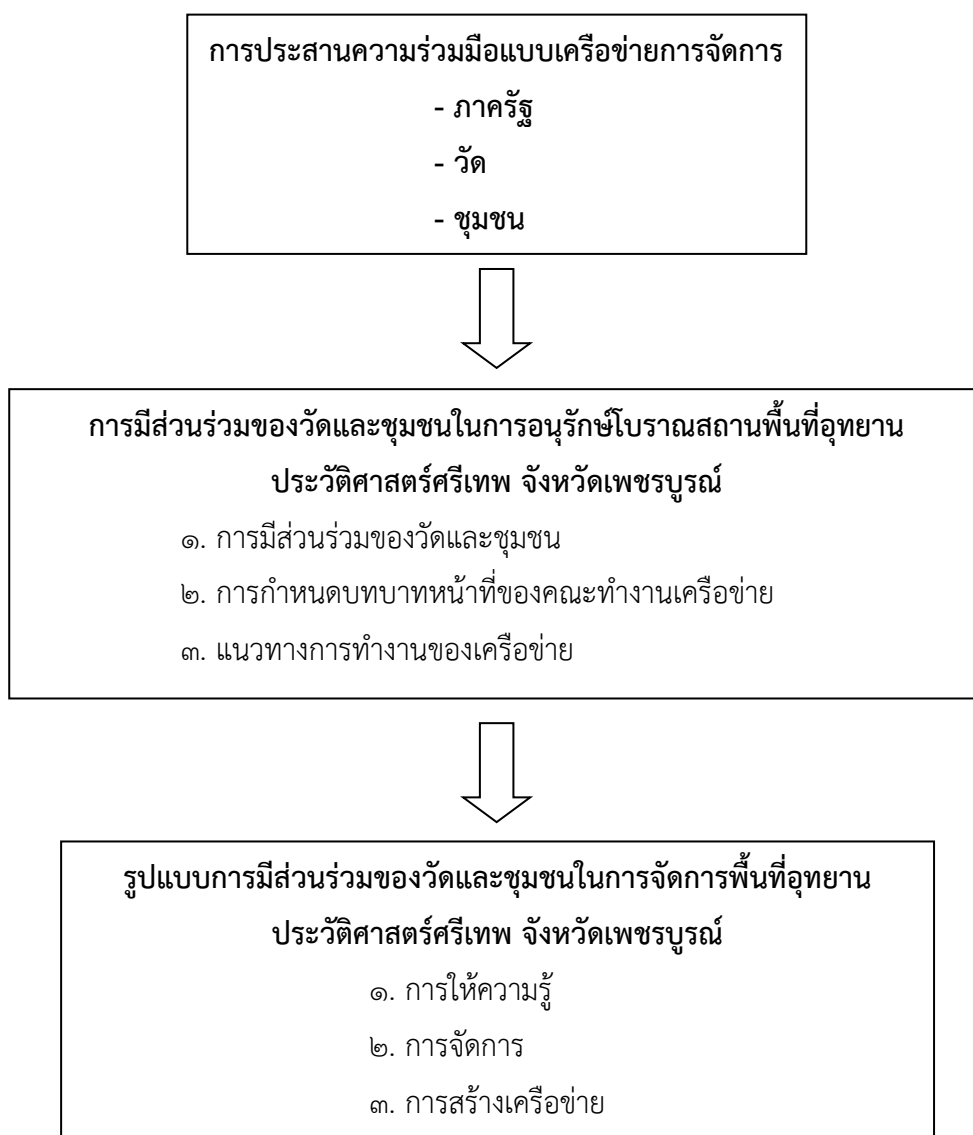
๒. การจัดการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ พบว่าการมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการ ดำเนินงาน และ

พัฒนาเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่อง การส่งเสริมการมีส่วนร่วมจึงจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับลำดับ และขั้นตอน และความเชื่อมโยง การจัดการที่ต้องดำเนินการไปตามลำดับหรือขั้นตอนจากระดับหนึ่ง ไปสู่อีกระดับหนึ่งโดยต้องสร้างความพร้อมด้านต่าง ๆ อย่างเหมาะสม การที่ประชาชน ชุมชน สามารถเข้าไปมีส่วนในการจัดการในการกำหนดนโยบายพัฒนาท้องถิ่น และมีส่วนร่วมในการรับ ประโยชน์จากการจัดการรวมทั้งมีส่วนในการควบคุมประเมินผลโครงการต่าง ๆ ของท้องถิ่น การมี ส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนาโดยให้ประชาชนมีส่วนร่วม ในการจัดการตั้งแต่ เริ่มต้นจนกระทั่งสิ้นสุด เห็นได้ว่าแนวคิดและวิธีปฏิบัติในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีใน ประเทศไทยดังกล่าวจะดูเหมือนว่าเป็นแบบแผนการจัดการที่ยังให้ความสำคัญต่อการอนุรักษ์สงวน ทรัพยากรเอาไว้มิให้เสียหายหรือสูญหายไปแต่ก็มีการประยุกต์ใช้ประโยชน์ของโบราณสถานและ แหล่งโบราณคดีในการพัฒนาด้านเศรษฐกิจผ่านอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวมากขึ้นซึ่งเป็นการ เปลี่ยนแปลงแบบแผนในการจัดการอย่างรวดเร็วแต่แท้จริงแล้วส่วนที่ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงเลยใน ระยะเวลาหลายสิบปีที่ผ่านมาคือยังเป็นการจัดการแบบรวมศูนย์โดยหน่วยราชการส่วนกลางที่มีอำนาจ ตามกฎหมายที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของหน่วยงานอื่นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและ ประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ที่โบราณสถานหรือแหล่งโบราณคดีนั้นตั้งอยู่มากนัก

๓. การสร้างเครือข่ายอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ
สรุปได้ว่า การสร้างเครือข่ายอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพภาครัฐเป็น เครือข่ายนำ โดยการกำหนดแนวทางให้เครือข่ายวัด และชุมชนทำหน้าที่อย่างมีขอบเขตที่จำกัด เครือข่ายวัด เป็นเครือข่ายทำ เน้นกระบวนการลงมือทำงานด้วยขอบเขต และข้อบังคับที่มีอย่างจำกัด ส่วนเครือข่ายภาครัฐเป็นเครือข่ายสนับสนุนการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์ โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ตามบทบาทแต่ละด้าน เช่นบทบาท ด้านวัฒนธรรม บทบาทด้านวิชาการ ในแต่ละด้านนั้นเป็นบทบาทปกติแต่มีความเกี่ยวข้องที่ต้อง ทำงานร่วมกันกับภาครัฐ คือ บางส่วนอาจจะต้องขออนุญาตจากทางภาครัฐในการที่จะทำหน้าที่ของ ตนให้ลุล่วงไปด้วยดี แม้ว่าเมื่อบทบาทเหล่านี้คือวิถีชีวิตปกติแต่เมื่อมีกฎ ข้อบังคับย่อมทำให้งานและ บทบาทนั้นล่าช้าลง บางส่วนก็ต้องการกำลังเสริมจากภาคประชาสังคม

๔.๔ องค์ความรู้จากการวิจัย

งานวิจัย “รูปแบบการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์” ทำให้ผู้วิจัยค้นพบองค์ความรู้จากการวิจัย



แผนภาพที่ ๔.๑ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

จากแผนภาพ แสดงองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย รูปแบบการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ซึ่งอธิบายในรายละเอียด ดังนี้

ด้านการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการส่งเสริมการอนุรักษ์โบราณสถาน พบว่า

๑) ต้องมีการให้ความรู้ส่งเสริมการค้นคว้าวิจัย คว้าศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลภูมิปัญญาของไทยในด้านต่าง ๆ ของท้องถิ่นจังหวัด ภูมิภาค และประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งภูมิปัญญาที่เป็นภูมิปัญญาของท้องถิ่น มุ่งศึกษาให้รู้ความเป็นมาในอดีต และสภาพการณ์ในปัจจุบัน กล่าวคือการขาดบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถที่จะเข้ามาอนุรักษ์โบราณสถาน ทั้งนี้เพราะหน่วยงานของรัฐที่มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรง เช่นกรมศิลปากร เป็นต้น มีบุคลากรน้อย จึงส่งผลต่อการลงมาดูแลโบราณโดยรวม และก่อให้เกิดปัญหาอื่น ๆ ตามมา เช่นการบุกรุกพื้นที่เขตโบราณสถานของประชาชน เป็นต้น ปัญหาที่สำคัญประการหนึ่งคือบุคลากรที่เกี่ยวข้องกับโบราณสถานขาดองค์ความรู้ที่ถูกต้องในการอนุรักษ์ ปัญหาที่เกิดจากการบุกรุกพื้นที่ของประชาชนอันเป็นที่มาของปัญหาอื่น ๆ ตามมา เช่น ปัญหาเรื่องขยะมูลฝอยเป็นต้นนอกจากนั้น นโยบายการพัฒนาของหน่วยงานปกครองท้องถิ่น เช่น การก่อสร้างสาธารณูปโภคเป็นต้นรุกเข้าไปในเขตโบราณสถาน ก็เป็นการทำลายโบราณสถานโดยอ้อม รวมทั้งการออกเอกสารสิทธิ์ที่ดินทับซ้อนเขตพื้นที่โบราณสถานอีกด้วย ต้องมีการจัดการส่งเสริมการอนุรักษ์ โดยการปลูกจิตสำนึกให้คนในท้องถิ่นตระหนักถึงคุณค่าแก่นสาระและความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น ส่งเสริมสนับสนุนการจัดกิจกรรมตามประเพณีและวัฒนธรรมต่างๆ สร้างจิตสำนึกของความเป็นคนท้องถิ่นนั้นๆ ที่จะต้องร่วมกันอนุรักษ์ภูมิปัญญาที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น รวมทั้งสนับสนุนให้มีพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นหรือพิพิธภัณฑ์ชุมชนขึ้น เพื่อแสดงสภาพชีวิตและความเป็นมาของชุมชน อันจะสร้างความรู้และความภูมิใจในชุมชนท้องถิ่นด้วย

๒) ปัญหาด้านการจัดการงบประมาณ หรือกล่าวได้ว่า ปัญหาด้านการบริหารงบประมาณ เป็นปัญหาที่สำคัญประการหนึ่งที่จะขับเคลื่อนงานอนุรักษ์โบราณสถานในที่ต่าง ๆ ให้ดำเนินไปได้ การขาดงบประมาณ เนื่องจากว่าในประเทศไทยมีแหล่งโบราณสถานอยู่มากมาย การที่หน่วยงานผู้ที่มีความรับผิดชอบโดยตรงจะจัดสรรงบประมาณลงมา เพื่อใช้ในการอนุรักษ์โบราณสถานได้อย่างทั่วถึง เป็นเรื่องที่เป็นไปได้ยาก ทั้งนี้ เพราะหากมีการจัดสรรงบประมาณโดยมองไปที่ความสำคัญของโบราณสถาน เช่น โบราณสถานที่ได้รับผิดชอบคิดว่ามีความสำคัญในอันดับต้น ๆ ก็อาจได้รับการจัดสรรงบประมาณลงไปดูแลได้อย่างทั่วถึง แต่ในทางตรงกันข้าม หากแหล่งโบราณสถานนั้นหน่วยงานของรัฐมองว่าไม่ค่อยมีความสำคัญในทางประวัติศาสตร์มากนัก หรืออยู่ห่างไกลออกไป ก็อาจได้รับการจัดสรรงบประมาณในจำนวนน้อย หรือ ไม่ได้รับการจัดสรรเลยก็เป็นได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น โบราณสถานดังกล่าวนี้ ก็อาจทรุดโทรมไปก่อนเวลาอันควร หรือหากมีการจัดสรรงบประมาณลงไปเพื่อการฟื้นฟู ก็อาจสายเกินไปแล้ว เพราะโบราณสถานเหล่านั้นอาจถูกทำลายจนไม่เหลือความเป็นโบราณสถานและยากที่จะฟื้นฟูขึ้นมาได้

๓) ต้องมีการส่งเสริมกิจกรรม โดยการส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดเครือข่ายการสืบสาน และพัฒนาภูมิปัญญาของชุมชนต่าง ๆ เพื่อจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่าง

ต่อเนื่อง และส่งเสริมการเสริมสร้างปราชญ์ท้องถิ่นโดยการส่งเสริมและสนับสนุนการพัฒนาศักยภาพ
ของชาวบ้าน ผู้ดำเนินงานให้มีโอกาสแสดงศักยภาพด้านภูมิปัญญา ความรู้ความสามารถอย่างเต็มที่ มี
การยกย่องประกาศเกียรติคุณในลักษณะต่าง ๆ

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์การวิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์” ผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์ ๑) เพื่อศึกษาแนวความคิดการมีส่วนร่วม และอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ๒) เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ และ ๓) เพื่อนำเสนอรูปแบบการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ สรุปผลการวิจัย ได้ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ แนวความคิดการมีส่วนร่วม และอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

สรุปได้ว่า ในการอนุรักษ์โบราณสถาน ถือเป็นหน้าที่ของวัดและชุมชนที่จะต้องทำตามหลักพระธรรมวินัย และตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ โดยแนวทางในการอนุรักษ์นั้นสามารถทำได้ด้วยการดูแลรักษารวมทั้งการให้ความรู้ในการอนุรักษ์โบราณสถานแก่ประชาชน การให้ความร่วมมือในการอนุรักษ์โบราณสถานกับหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง ปัจจุบันแนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ มีลำดับขั้นตอน คือ **ขั้นที่ ๑** ในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพนั้น หากมีสิ่งใดชำรุดเสียหาย หรือเป็นสิ่งที่ควรซ่อมแซมจะต้องแจ้งแก่ผู้ดูแลเป็นสำคัญ **ขั้นที่ ๒** ในการอนุรักษ์จะต้องดำรงรักษาส่วนที่ดีเด่นสำคัญ เมื่อสร้างส่วนใหม่จะต้องให้สอดคล้องกับของเก่าให้ดีขึ้น โดยทางอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ นั้นมีหลักการสำคัญที่เป็นนโยบายว่า ๑) การอนุรักษ์เป็นไปเพื่อการเก็บรักษาส่วนที่ดีให้มากที่สุด และมีสอดคล้องกับของเก่าที่เหลืออยู่ ๒) การอนุรักษ์สิ่งก่อสร้างที่ใกล้เคียงจะต้องร่วมอนุรักษ์ไปในแนวทางเดียวกันหรือให้คงอยู่อย่างเดิมให้มากที่สุด ๓) จะต้องแน่ใจแล้วว่าการอนุรักษ์นั้นมีความสำคัญมีคุณค่าอย่างแท้จริงถึงจะเริ่มลงมืออนุรักษ์ และร่วมรับผิดชอบตัดสินใจการดำเนินการทุก

ครั้งเพื่อสร้างความสำนึกรักในโบราณสถานของตนเองด้วยเทคนิคและวิธีการต่าง ๆ จากช่างกรมศิลปากรเป็นผู้แนะนำซึ่งการอนุรักษ์โบราณสถานที่กำลังมาด้วยความสอดคล้องถูกต้องกับตามหลักวิชาการและการอนุรักษ์ที่กรมศิลปากรดำเนินการอยู่

๕.๑.๒ การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ สรุปได้ว่า จากสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบันจึงเป็นการอันสมควรที่ชาวบ้านในชุมชนและหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ควรตระหนักถึงความสำคัญและร่วมหาแนวทางในการแก้ไขสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นนี้ต่อไป ผู้วิจัยจึงแยกแนวอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ เป็น ๓ แนวทาง คือ แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีในระดับนโยบาย แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน และแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

๑. แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีในระดับนโยบาย ได้แก่ รัฐจะต้องเป็นผู้ที่ให้ข้อมูลความรู้ที่เกี่ยวข้องในแหล่งโบราณคดีแก่พระสงฆ์และชาวบ้าน รัฐโดยกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา ควรมีนโยบายส่งเสริมสนับสนุนให้มีมัคคุเทศก์ท้องถิ่นเพิ่มมากขึ้น และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมบังคับใช้กฎหมาย ควรนำกฎหมายที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานโบราณวัตถุ มาบังคับใช้อย่างเด็ดขาด ตลอดจนตราข้อบัญญัติท้องถิ่นเพิ่มเติมในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

๒. แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีระดับวัดและชุมชน จากผลการสำรวจที่พบภายในชุมชนหลายแห่งที่มีแหล่งโบราณคดี มีสภาพปัญหาในรูปแบบที่ใกล้เคียงกัน เนื่องจากขาดความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์โบราณคดีแห่งนั้น ปัญหาการขาดแคลนบุคลากร ผู้นำที่จะเข้ามาดูแลจากเหตุผลที่กล่าวมาในข้างต้นนั้นถือได้ว่าเป็นปัญหาหลักสำคัญที่ทำให้ชุมชนควรร่วมมือและจัดหาแนวทางที่ใช้การแก้ปัญหาร่วมกัน ควรมีการปลูกฝังจิตสำนึกในการอนุรักษ์และจิตสาธารณะต่อการรักษาโบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ภายในชุมชนของคนที่อยู่ใกล้กับโบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ส่วนใหญ่มีความคิดเห็นที่ตรงกันในเรื่องที่ต้องการให้เด็กหรือเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์เพื่อที่จะปลูกฝังจิตสำนึกให้กับเด็กหรือเยาวชนเหล่านี้มาทำการพัฒนาต่อไปในอนาคต ควรมีการจัดอบรมให้ความรู้แก่คนในชุมชน เพื่อส่งผลที่จะช่วยในการเสริมสร้างถึงจิตสำนึกของคนในชุมชนให้มีการอนุรักษ์ดูแลรักษาแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ให้มากขึ้นและอยู่คู่ชุมชนนั้นๆ ต่อไป มีการจัดทำหนังสือหรือสื่อภาพเคลื่อนไหว โดยให้เด็กนักเรียนหรือ

เยาวชนที่ได้รับการเรียนการสอนจากโรงเรียนเข้ามาร่วมสร้าง เว็บไซต์หรือเว็บไซต์แนะนำสถานที่ท่องเที่ยวแหล่งโบราณคดีทางที่อยู่ในชุมชนนั้นๆ

ภายในชุมชนควรที่จะต้องมี การตั้งผู้นำหรือการตั้งตัวแทนขึ้นมาเพื่อเป็นผู้ที่คอยบังคับควบคุมให้ชาวชุมชนร่วมกันสอดส่องดูแลความเรียบร้อยของแหล่งโบราณคดี สิ่งที่ผู้นำ พระสงฆ์และชาวบ้านต้องทำภายในชุมชน ต้องมีร่วมกันจัดกิจกรรมหรือเพณีในลักษณะเชิงท่องเที่ยวเพื่อดึงดูดให้บุคคลทั้งในและนอกเข้ามา มีการให้ความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดี และคอยเป็นหูเป็นตา ให้กับรัฐในการสอดส่องดูแลแหล่งโบราณคดีซึ่งเป็นมรดกของชาติ ที่เสมือนแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญให้ไว้ชนรุ่นหลังได้ศึกษา วัดและชุมชนต้องร่วมมือกันทำการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีขั้นพื้นฐาน ซึ่งสามารถดำเนินการได้อย่างต่อเนื่อง เพื่อหยุดหรือบรรเทาเหตุแห่งการเสื่อมสภาพของโบราณสถาน โดยการดำเนินการนั้นไม่มีผลให้ลักษณะทางกายภาพของโบราณสถานเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เพื่อรอการดำเนินการอนุรักษ์ขั้นสูงที่เหมาะสมในลำดับต่อไป

๓. แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีระดับจังหวัดและองค์กรทางด้านวัฒนธรรม จากข้อมูลซึ่งเป็นผลที่สามารถสรุปได้จากการสัมภาษณ์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องสำหรับแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีระดับจังหวัดและองค์กรทางด้านวัฒนธรรมอย่างที่ควรจะเป็น เพราะแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนานับว่ามีความสำคัญในการพัฒนาท้องถิ่นในหลายด้าน ตลอดจนเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจที่สืบทอดวัฒนธรรมและประเพณี เสริมสร้างภูมิทัศน์ให้แก่ชุมชน นอกจากนี้แหล่งโบราณคดียังเป็นแหล่งรวมของศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีวิถีชีวิตที่สั่งสมสืบทอดต่อกันมาจากชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานมาแต่โบราณ ซึ่งสิ่งเหล่านี้นับเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนนั้นๆ และมีคุณค่าอย่างยิ่ง จึงจำเป็นที่หน่วยงานราชการระดับจังหวัดและองค์กรทางด้านวัฒนธรรมจะต้องเข้ามามีบทบาทและรับผิดชอบโดยตรง เช่นหน่วยงานราชการต้องมีส่วนสนับสนุนการช่วยดูแลและเป็นหูเป็นตาให้กับแหล่งโบราณคดีโดยร่วมมือและประสานงานกับสำนักศิลปากร คอยประสานกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งมีศักยภาพสามารถช่วยดูแลถนอมรักษาพิชิตที่ปกคลุมโบราณสถานให้สะอาด เรียบร้อยพัฒนาภูมิทัศน์ และอื่น ๆ ได้ผู้ว่าราชการจังหวัดและองค์กรทางด้านวัฒนธรรมระดับจังหวัดควรกำหนดแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีที่อยู่ในเขตพื้นที่รับผิดชอบเป็นวิสัยทัศน์ในการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีอย่างต่อเนื่อง เพื่อจะได้เกิดการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบต่อไป

ฝ่ายปกครองท้องถิ่นและฝ่ายปกครองท้องถิ่นที่ควรเข้ามามีส่วนร่วมอย่างเข้มแข็งและเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ทั้งเทศบาลหรือองค์การบริหารส่วนตำบล ตลอดจนสภาวัฒนธรรมตำบลและสภาวัฒนธรรมอำเภอ ควรขยายเครือข่ายในการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีเพิ่มมากขึ้น และนำเครือข่ายเหล่านั้นมาร่วมในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัด

เพชรบูรณ์ต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งควรนำแหล่งโบราณคดีมาเป็นทุนทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมแล้วนำมาปรับใช้ชุมชนท้องถิ่น โดยการพัฒนา ส่งเสริมอาชีพ เพิ่มรายได้จากสิ่งที่มีอยู่

๕.๑.๓ รูปแบบการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

สรุปได้ว่า จากการศึกษาการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ผู้วิจัยนำเสนอรูปแบบการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ดังนี้

๑. การให้ความรู้การอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

การอนุรักษ์โบราณสถานที่จะประสบความสำเร็จได้ดั่งนั้น ควรเริ่มต้นการให้ความรู้ที่การปลูกฝังคนรุ่นใหม่ให้มีความรักในศิลปวัฒนธรรม และประเพณีของชาติ ทั้งนี้ผู้วิจัยมองว่า การปลูกฝังให้ประชาชนมีความรักศิลปวัฒนธรรม ประเพณีของท้องถิ่นเป็นแรงจูงใจสำคัญที่สามารถนำมาใช้ในการอนุรักษ์โบราณสถาน เพราะจะทำให้ทุกภาคส่วนโดยเฉพาะประชาชนได้เข้ามามีบทบาทในการดำเนินการอนุรักษ์โบราณสถาน มาตรการสร้างแรงจูงใจ นี้ในหลายประเทศได้นำมาใช้สนับสนุนให้ภาคเอกชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์โบราณสถาน ผู้วิจัยมองว่า ในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ซึ่งมีโบราณสถานอยู่มากมาย หน่วยงานของรัฐ ยังไม่เคยมีการกำหนดมาตรการสร้างจูงใจในลักษณะของการให้ความช่วยเหลือ แก่ประชาชนผู้อยู่ในเขตพื้นที่โบราณสถานซึ่งอาจถูกโยกย้ายออกจากเขตพื้นที่โบราณสถานด้วยข้อบังคับทางกฎหมาย หรือการสนับสนุนเงินงบประมาณแก่ประชาชนผู้มีที่ดินซึ่งมีโบราณสถานอยู่ในที่ดินของตน หรือวัดที่มีโบราณสถานอยู่ในเขตพื้นที่ของวัด โดยผู้เป็นเจ้าของหรือครอบครองโบราณสถานจะต้องเป็นผู้จัดทำงบประมาณค่าใช้จ่าย ในการบูรณะซ่อมแซมโบราณสถานนั้น ๆ ด้วยตนเอง

ทั้งนี้เพราะหน่วยงานของรัฐมักอ้างอยู่เสมอว่ามีหน้าที่ของรัฐที่จะต้องให้เงินช่วยเหลือแก่ภาคเอกชนในการซ่อมแซมและดูแลรักษาอาคารหรือสิ่งก่อสร้างที่เป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชน แต่หากว่าโบราณสถานนั้น ๆ มีคุณค่าในเชิงมรดกทางวัฒนธรรม หรือมีคุณค่าในทางประวัติศาสตร์ คือเป็นโบราณสถานแล้ว ถือว่าสิ่งก่อสร้างนั้นมีใช้สมบัติเฉพาะของเจ้าของเท่านั้น แต่เป็นสมบัติของมนุษยชาติด้วย ดังนั้น เจ้าของโบราณสถานจึงไม่สมควรที่จะต้องรับผิดชอบภาระในการซ่อมแซมและบำรุงรักษาโบราณสถานนั้นแต่เพียงผู้เดียว แต่หน่วยงานของรัฐจะต้องยื่นมือเข้ามาช่วยเหลือหรือสนับสนุนงบประมาณในการซ่อมแซม ดังนั้น การให้ความรู้เพื่อการสร้างแรงจูงใจให้ประชาชนได้เห็นว่ามีโบราณสถานนั้นไม่ว่าจะอยู่ในเขตกรรมสิทธิ์ของตนก็ตาม แต่คุณค่าประวัติศาสตร์ หรือคุณค่าทางมรดกวัฒนธรรม มิได้จำกัดอยู่เฉพาะของบุคคลใดบุคคลหนึ่งเท่านั้น แต่มันเป็นสมบัติของคนร่วมกัน

เมื่อเป็นสมบัติของส่วนรวม คนอื่นก็มีสิทธิ์ในการที่จะปกป้องดูแลรักษา หรือแม้กระทั่งสิทธิ์ในการที่จะได้รับ ผลประโยชน์จากโบราณสถานนั้น ๆ ด้วย โดยเฉพาะผู้นำชุมชนนั้นมีส่วนสำคัญมากในการส่งเสริมการอนุรักษ์โบราณสถาน ควรให้ผู้นำชุมชนหรือประชาชนมีความรู้ มีความรักในแหล่งโบราณสถานส่งเสริมให้ประชาชนมีความเข้าใจเหมือนกับในต่างประเทศเช่นแหล่งโบราณสถานต่าง ๆ เหมือนกับประเทศต่าง ๆ ทางยุโรป ซึ่งส่งเสริมให้ประชาชนเข้าใจความสำคัญของศิลปะต่าง ๆ ในปัจจุบันประเทศไทยเพียงจะมีการส่งเสริมให้ประชาชนรักศิลปะแหล่ง โบราณสถาน ต่าง ๆ ดังนั้นบทบาทของผู้นำชุมชนและสมาชิกในชุมชนที่มีต่อการอนุรักษ์โบราณสถานคือการส่งเสริมองค์ความรู้ ที่ถูกต้องให้กับชุมชน เช่น การอนุรักษ์ต้องไม่เปลี่ยนแปลงองค์ประกอบของวัสดุที่ใช้ในการซ่อมแซม แหล่งโบราณสถานนั้น ควรใช้วัสดุแบบเดิมให้มากที่สุดจึงจะเป็นการอนุรักษ์ที่แท้จริง และควรส่งเสริมการสร้างอาคารต่าง ๆ ในปัจจุบันที่จะพัฒนาไปสู่การเป็นโบราณสถานเป็นแหล่งศึกษาประวัติศาสตร์ และชาติพันธุ์ของบรรพบุรุษในคนรุ่นใหมยุคปัจจุบัน มากกว่าที่จะไปทุ่มเทอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานในอดีตซึ่งไม่คุ้มค่า รัฐควรส่งเสริมการศึกษาด้านการอนุรักษ์ประเพณี วัฒนธรรม การอนุรักษ์ การรักษาแหล่งโบราณสถานให้แก่ประชาชน ดังนั้นการที่ประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการทะนุบำรุงรักษา แหล่งโบราณสถานจึงไม่ใช่ความผิดของประชาชน

๒. การจัดการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ พบว่าการมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการ ดำเนินงาน และพัฒนาเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่อง การส่งเสริมการมีส่วนร่วมจึงจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับลำดับและขั้นตอน และความเชื่อมโยง การจัดการที่ต้องดำเนินการไปตามลำดับหรือขั้นตอนจากระดับหนึ่งไปสู่อีกระดับหนึ่งโดยต้องสร้างความพร้อมด้านต่าง ๆ อย่างเหมาะสม การที่ประชาชน ชุมชน สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการในการกำหนดนโยบายพัฒนาท้องถิ่น และมีส่วนร่วมในการรับประโยชน์จากการจัดการ รวมทั้งมีส่วนร่วมในการควบคุมประเมินผลโครงการต่าง ๆ ของท้องถิ่น การมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนาโดยให้ประชาชนมีส่วนร่วม ในการจัดการตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งสิ้นสุด เห็นได้ว่าแนวคิดและวิธีปฏิบัติในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในประเทศไทยดังกล่าวจะดูเหมือนว่าเป็นแบบแผนการจัดการที่ยังให้ความสำคัญต่อการอนุรักษ์สงวนทรัพยากรเอาไว้มิให้เสียหายหรือสูญหายไปแต่ก็มีการประยุกต์ใช้ประโยชน์ของโบราณสถานและแหล่งโบราณคดีในการพัฒนาด้านเศรษฐกิจผ่านอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวมากขึ้นซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบแผนในการจัดการอย่างรวดเร็วแต่แท้จริงแล้วส่วนที่ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงเลยในระยะหลายสิบปีที่ผ่านมา ก็ยังเป็นการจัดการแบบรวมศูนย์โดยหน่วยราชการส่วนกลางที่มีอำนาจตามกฎหมายที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของหน่วยงานอื่นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ที่โบราณสถานหรือแหล่งโบราณคดีนั้นตั้งอยู่มากนัก

๓. การสร้างเครือข่ายอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ สรุปลงได้ ว่า การสร้างเครือข่ายอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพภาครัฐเป็นเครือข่ายนำ โดยการกำหนดแนวทางให้เครือข่ายวัด และชุมชนทำหน้าที่อย่างมีขอบเขตที่จำกัด เครือข่ายวัด เป็นเครือข่ายทำ เน้นกระบวนการลงมือทำงานด้วยขอบเขต และข้อบังคับที่มีอย่างจำกัด ส่วนเครือข่าย ภาครัฐเป็นเครือข่ายสนับสนุนการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ตามบทบาทแต่ละด้าน เช่นบทบาทด้านวัฒนธรรม บทบาทด้านวิชาการ ในแต่ละด้านนั้นเป็นบทบาทปกติแต่มีความเกี่ยวข้องที่ต้องทำงานร่วมกันกับ ภาครัฐ คือ บางส่วนอาจจะต้องขออนุญาตจากทางภาครัฐในการที่จะทำหน้าที่ของตนให้ลุล่วงไป ด้วยดี แม้ว่าเมื่อบทบาทเหล่านี้คือวิถีชีวิตปกติแต่เมื่อมีกฎ ข้อบังคับยอมทำให้งานและบทบาทนั้น ล่าช้าลง บางส่วนก็ต้องการกำลังเสริมจากภาคประชาสังคม

๕.๒ อภิปรายผล

๑) แนวคิดการมีส่วนร่วม และอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ องค์การจะต้องรวบรวมข้อมูลของปัจจัยที่เกี่ยวข้องที่เหมาะสมกับโครงสร้างองค์กร ในการดำเนินกิจกรรมให้มีความคล่องตัว การบริหารบุคคลพบว่า การเสาะแสวงหาเพื่อทำหน้าที่ใน การดูแลปกป้องการอำนวยความสะดวกพบว่าพระสังฆาธิการจะต้องมีความรู้และข้อมูลอย่างลึกซึ้ง ที่สามารถ นำไปกำหนดการวินิจฉัยสั่งการที่รวดเร็วแม่นยำ และการควบคุมพบว่า การใช้ระเบียบและระบบที่จัด วางขึ้น พระสังฆาธิการจะต้องพัฒนาระบบของจิตสำนึก มีความรู้สึกรับผิดชอบต่อพระศาสนาสำหรับ การบูรณาการหลักพุทธ สอดคล้องกับงานวิจัยของ **พระครูวัชรสุวรรณาทธ รมมโชโต (ลูกซุบ เกตุ เขียว)** ศึกษาเรื่อง “การประยุกต์ใช้อิทธิบาทธรรมเพื่อส่งเสริมกลยุทธ์การอนุรักษ์โบราณสถานของ พระสังฆาธิการในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๕” ที่จะต้องทำให้พระสังฆาธิการมีฉันทะใส่ใจในการ อนุรักษ์อยู่เสมอและมุ่งมั่น มีวิริยะความขยันหมั่นเพียรในการอนุรักษ์โบราณสถาน ความพยายาม อดทน มีจิตตะความตั้งใจในการอนุรักษ์โบราณสถาน มีความกระตือรือร้น พระสังฆาธิการจะต้องมี ความรู้และข้อมูลอย่างลึกซึ้งที่สามารถนำไปกำหนดการวินิจฉัยสั่งการที่รวดเร็วแม่นยำ และการ ควบคุม พบว่า การใช้ระเบียบและระบบที่จัดวางขึ้น พระสังฆาธิการจะต้องพัฒนาระบบของจิตสำนึก มีความรับผิดชอบต่อพระศาสนา สำหรับการบูรณาการหลักพุทธธรรมจะต้องทำให้พระสังฆาธิการมี ฉันทะใส่ใจในการอนุรักษ์อยู่เสมอและมุ่งมั่น มีวิริยะความขยันหมั่นเพียรในการอนุรักษ์โบราณสถาน ความพยายามอดทน มีจิตตะความตั้งใจในการอนุรักษ์โบราณสถาน มีความกระตือรือร้นและมีวิมังสา ใช้สติปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจสอบหาสาเหตุเพื่อแก้ไขปรับปรุงให้ดีขึ้น

๒) การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นการใช้และจัดการทรัพยากรทั้งที่เป็นธรรมชาติ และที่มนุษย์สร้างขึ้นอย่างฉลาดตลอดจนการวางแผนอย่างรอบคอบสำหรับทรัพยากรเหล่านั้น เพื่อบรรลุความต้องการในอนาคตและหมายรวมถึงการป้องกัน การดูแล การรักษา เพื่อให้คงคุณค่าไว้ การสงวน และการปฏิสังขรณ์และการบูรณะด้วย การสงวนรักษา การดูแลรักษาไว้ตามสภาพเดิมเท่าที่เป็นอยู่ และป้องกันมิให้เสียหายต่อไป ความมุ่งหมายในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุจำเป็นต้องมีการพิจารณาเชิงแนวคิด เพราะความคิดจะเป็นแกนนำไปสู่การปฏิบัติเทคนิควิธีที่เหมาะสม การอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุให้ได้นั้น จำต้องมีการกำหนดจุดมุ่งหมายในการดำเนินงานร่วมกัน คือ ๑) การอนุรักษ์เป็นการสงวนไว้ซึ่งงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าอย่างมาก เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ ๒) งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่บางชิ้น เป็นสิ่งที่บรรพบุรุษได้ก่อสร้างไว้เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งคุณงามความดีของบรรพบุรุษ เราก็จะต้องอนุรักษ์ไว้เป็นต้นส่วนมรดกทางวัฒนธรรมแบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ ได้แก่ ๑) วัฒนธรรมทางจิตใจ ได้แก่ มรดกทางวัฒนธรรมที่ตกทอดมา ที่เป็นนามธรรมซึ่งแสดงออกให้เห็นผ่านทางด้านจริยธรรม ค่านิยม ประเพณีต่าง ของสังคม ๒) มรดกทางวัตถุ ได้แก่ ผลผลิตที่มนุษย์ได้สร้างขึ้นให้เห็นเป็นรูปธรรม เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุศิลปวัตถุ สอดคล้องกับงานวิจัยของ **ธานินทร์ ไชยเย็น และคณะ** ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การทำนุบำรุงศาสนสถานและโบราณสถาน : อำนาจและวิธีการ” ผลการวิจัยพบว่าศาสนสถานและโบราณสถานมีทั้งที่เป็นโบราณสถานร้างและเป็นที่ปัจจุบันยังใช้งานอยู่ ส่วนที่มักเกิดปัญหาการดูแลรักษา คือโบราณสถานที่เป็นศาสนสถานที่ยังใช้งานกับโบราณสถานที่ยังตั้งอยู่ในเขตศาสนสถานที่ยังใช้งานอยู่ ผู้ดูแลโบราณสถานคือ กรมศิลปากรส่วนศาสนสถานซึ่งส่วนใหญ่ คือวัดในพุทธศาสนานั้นปัจจุบันผู้ดูแลคือ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ การทำนุบำรุงโบราณสถานและศาสนสถานโดยรวมแล้วไม่เกิดเป็นปัญหามากนัก เพราะทั้ง ๒ หน่วยงานมีอำนาจหน้าที่ ความรับผิดชอบแตกต่างกัน ต่างหน่วยก็มีพระราชบัญญัติ หรือระเบียบต่างกัน ส่วนที่มีปัญหา คือ ความขัดแย้งเรื่องของการพัฒนา กับการอนุรักษ์ที่ไม่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน ทำให้เกิดความไม่เหมาะสมต่อศาสนา การทำลายโบราณสถาน และหลักฐานทางประวัติศาสตร์ทั้งโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ และบางครั้งก็เกิดขึ้นโดยเจตนาการทำนุบำรุงรักษาในส่วนของกรมศิลปากรมีปัญหาเรื่องการขาดกำลังคนทางด้านการอนุรักษ์ตามหลักวิชาการ และขาดงบประมาณ และที่เป็นปัญหามากและหลายฝ่ายได้ตั้งข้อสังเกต คือ เรื่องความเหมาะสมและความถูกต้องตามหลักวิชาการ ส่วนปัญหาของทางวัด คือความต้องการใช้โบราณสถานและพื้นที่ในการพัฒนาวัด ทั้งเพื่อการใช้สอยและเพื่อการหาปัจจัยในการทำนุบำรุงวัด และส่วนหนึ่งยังอาจเป็นปัจจัยในเชิงพุทธพาณิชย์ และสอดคล้องกับงานวิจัยของ **สุณีย์ บริสุทธิ์** ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การส่งเสริมความตระหนักของชุมชนเชียงแสนต่อคุณค่าด้านโบราณสถาน

เมืองเชียงใหม่” ผลการวิจัยพบว่า ๑) กลุ่มตัวอย่างมีความเข้าใจลึกซึ้งถึงคุณค่าของโบราณสถานเมืองเชียงใหม่ว่าเป็นแหล่งโบราณคดีครั้งสมัยก่อนประวัติศาสตร์ และสมัยประวัติศาสตร์ มีการรวมตัวกันจัดกิจกรรมอนุรักษ์โบราณสถาน และเล็งเห็นแนวทางการจัดกิจกรรมเพื่อเสริมสร้างรายได้แก่ชุมชน โดยยึดแนวทางการดำรงรักษาไว้ซึ่งสิ่งมีค่าทางประวัติศาสตร์อย่างยั่งยืน ๒) อำเภอเชียงใหม่ตั้งอยู่ในจุดยุทธศาสตร์ทำการท่องเที่ยวเชื่อว่าสามเหลี่ยมมรกตโดยมีเส้นทาง R3A เชื่อมระหว่างไทย ลาว เมียนมาร์ ที่ได้ดำเนินไปการมากแล้ว และกำลังเป็นรูปธรรมในเร็ววัน มีแม่น้ำโขงเป็นทางสัญจรหลักไปสู่เมืองสำคัญของประเทศเพื่อนบ้าน ๓) ผู้นำชุมชนและประชาชนสามารถรวมตัวกันจัดกิจกรรมที่ก่อให้เกิดการสร้างคุณค่าของโบราณสถาน เช่น กิจกรรม walk Rally ไหว้ศาล ๙ โบราณสถาน งานบวงสรวงเจ้าพ่อประตูป่าสัก และเจ้าแม่นางเซิ้ง ๔) รวบรวมเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ศิลปะ ความเชื่อ พิธีกรรมกลุ่มปัญญาที่เป็นอัตลักษณ์ และเอกลักษณ์ของเชียงใหม่ สมัยก่อนที่สูญหายไป และที่ยังคงอยู่จากผู้สูงอายุ ๕) กลุ่มเชียงใหม่การท่องเที่ยวสามารถเป็นแกนนำในการจัดนำเที่ยวและมีรายได้จากการท่องเที่ยว

๓) เพื่อนำเสนอรูปแบบการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ตรงกับนโยบายของหน่วยงานต่าง ๆ ต้องการให้สถาบันการศึกษาองค์กรต่าง ๆ และชุมชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ พื้นฟู มรดกทางศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยให้จัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน ส่วนนักเรียนและบุคคลที่เกี่ยวข้องมีความต้องการในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องการอนุรักษ์โบราณสถานโบราณวัตถุต่าง ๆ สอดคล้องกับงานวิจัยของ **มยุรี สุภังคนาซ** ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเพื่อเสนอแนวทางการอนุรักษ์วัดในชุมชนริมคลองอ้อมจังหวัดนนทบุรี” พบว่า ความสำคัญของโบราณสถานที่ทำการศึกษาอยู่ในระดับที่ค่อนข้างมากและส่วนใหญ่ได้รับการปฏิสังขรณ์แล้ว แต่คนในชุมชนเองไม่ได้มีบทบาทหรือมีส่วนร่วมในการกำหนดแนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานของตนเอง รวมไปถึงการที่ชุมชนส่วนใหญ่ยังไม่ตระหนักในการเป็นเจ้าของ ดังนั้น จึงเสนอแนะให้แนวทางสำหรับการอนุรักษ์โบราณสถานนั้น ควรให้ความสำคัญกับคนในชุมชนด้วย เพื่อเป็นการสร้างจิตสำนึกสร้างความสามารถเบื้องต้นในการดูแลรักษากายภาพของโบราณสถานและการเปิดโอกาสให้คนในชุมชน ได้เข้ามามีส่วนร่วมกำหนดแนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานในระดับชุมชนของตนเอง และ **ศิวาภรณ์ รัตนพันธ์** ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเพื่อเสนอแนะแนวทางการพัฒนาและอนุรักษ์วัดในกรุงเทพมหานคร” จากการศึกษาพบว่าวัดในกรุงเทพมหานครประสบปัญหาการถูกทำลายสภาพภูมิทัศน์ อันเนื่องมาจากกิจกรรมการใช้ที่ดินในบริเวณวัดที่มีลักษณะไม่เหมาะสม ทำให้ขาดความสงบและขัดต่อบทบาทในการเป็นศาสนสถาน การเพิ่มบทบาทของวัดในด้านการท่องเที่ยวที่ขาดการวางแผนอย่างระมัดระวังเป็นส่วยทำลายเอกลักษณ์ของวัด สภาพความเสื่อมโทรมของศิลปโบราณสถาน ซึ่งขาดการทำนุบำรุงอย่างถูกต้อง และ

ผลกระทบจากสภาวะเป็นพิษของสิ่งแวดล้อมเมือง รวมไปถึงสภาพความแออัดทรุดโทรมของชุมชน แวดล้อมวัดมีส่วนทำให้วัดขาดความงาม บทบาทของวัดที่เคยมีต่อชุมชนในลักษณะสร้างสรรค์มีความสำคัญลดน้อยลง โดยมีสถาบันอื่นมารับหน้าที่แทน เช่น โรงเรียน สภาสังคมสงเคราะห์และบทบาทที่เพิ่มขึ้นในปัจจุบันคือการใช้วัดเป็นสถานที่จอดรถและการให้บริการทางด้านการฌาปนกิจ จึงกล่าวได้ว่าวัดมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นและทำให้เกิดความพรั่งพร้อม สับสนภายในบริเวณวัด นอกจากนี้ความประพฤตินั้นไม่เหมาะสมของสงฆ์มีส่วนทำลายภาพพจน์ที่ดีของวัดที่มีต่อประชาชน การศึกษานี้จึงเป็นการศึกษาปัญหาของวัดและชุมชน และได้ให้ข้อเสนอแนะในการแก้ปัญหาดังกล่าว โดยจัดระดับปัญหาเป็น ๒ ระดับคือปัญหาในระดับวัดและปัญหาในระดับชุมชน เสนอให้ปรับปรุงสภาพแวดล้อมทางกายภาพ โดยเน้นการอนุรักษ์สภาพโบราณสถานสำคัญ และเสนอให้มีกิจกรรมเพิ่มเติมทางศิลปวัฒนธรรมไปจนถึงการพัฒนาชุมชน เพื่ส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างวัดและชุมชน นอกจากนี้ยังเสนอแนะแนวทางให้ภาครัฐเห็นความสำคัญในการอนุรักษ์มรดกของชาติ และเข้ามามีส่วนช่วยสนับสนุนอย่างจริงจัง เพื่อให้การปฏิบัติได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดสำหรับการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์และสังคมโดยรวม สำหรับการนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาวิจัยไปประยุกต์ใช้ คณะผู้วิจัยจึงแบ่งข้อเสนอแนะออกเป็น ๒ ส่วน คือนำเสนอข้อเสนอแนะต่าง ๆ ในการนำผลการวิจัยไปปฏิบัติสำหรับผู้เกี่ยวข้อง และข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไป

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปปฏิบัติสำหรับผู้เกี่ยวข้อง

คณะผู้วิจัยมีความเห็นเกี่ยวกับข้อเสนอแนะในการนำผลจากการวิจัยไปปฏิบัติสำหรับผู้เกี่ยวข้องเป็น ๓ ส่วน

ส่วนแรก เป็นข้อเสนอแนะในเชิงนโยบายสำหรับหน่วยงานหรือการสนับสนุนจากภายนอกชุมชน ซึ่งเป็นหน่วยงานภาครัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่งมีความจำเป็นที่หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องจะต้องสนับสนุนและเป็นผู้ที่ให้ข้อมูลความรู้ที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์ และกฎหมายที่เกี่ยวข้องแก่ชาวบ้าน มีการผสมผสานกับหน่วยงานหลายฝ่ายและทุกครั้งที่จัดอบรม เปิดโอกาสให้ชาวบ้านแสดงความคิดเห็นเพื่อให้รัฐมีส่วนร่วมเพื่อหาทางออกให้กับประชาชน มีการจัดสิ่งอำนวยความสะดวกและสาธารณูปโภคต่างๆ ให้ทั่วถึง เช่น ถนนหนทาง แสงสว่าง ป้ายข้อมูล ป้ายบอกทาง การซ่อมบำรุงหรือบูรณะ เป็นต้น ควรมีการจัดทุนหมุนเวียนที่เกิดจากภาครัฐและเอกชนที่เข้ามาช่วยเหลือ ในการถวายพระสงฆ์สามเณรหรือจ้าง

ชาวบ้านเข้ามาดูแลความสะอาด รักษาความปลอดภัยให้แก่นักท่องเที่ยวตามแหล่งโบราณคดี และสนับสนุนงบในการจัดอบรมยุวมัคคุเทศก์ หรือสนับสนุนเงินทุนในการวิจัยเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนแก่ชุมชน ขอความร่วมมือกับมััคคุเทศก์ท้องถิ่นที่นำนักท่องเที่ยวมาเที่ยวชมโดยให้อธิบายความรู้และความสำคัญของโบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพอย่างครบถ้วนเพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญทางประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาที่มีต่อท้องถิ่น และที่สำคัญคือ กระทรวงศึกษาธิการควรส่งเสริมให้สถาบันการศึกษาในชุมชนจัดทำหลักสูตรประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เพื่อให้ความรู้และปลูกฝังจิตสำนึกให้กับนักเรียน อันจะนำไปสู่การเรียนรู้ และการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างยั่งยืนได้ในอนาคต

ส่วนที่สอง เป็นข้อเสนอแนะสำหรับชุมชน ที่ควรมีการปลูกฝังจิตสำนึกในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ให้กับประชาชน เด็กหรือเยาวชน มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวที่มีการจัดอบรมให้ความรู้แก่คนในชุมชน เพื่อการเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจทางด้านประวัติศาสตร์พุทธศิลป์ วัฒนธรรมและสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีหรือแหล่งศิลปกรรม มีการจัดประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวอย่างจริงจัง จัดสภาพภูมิทัศน์รอบๆ แหล่งโบราณคดีให้เหมาะสม มีการจัดทำหนังสือหรือสื่อภาพเคลื่อนไหว รวมทั้งเว็บไซต์แนะนำสถานที่ท่องเที่ยวในบริเวณใกล้เคียง ผู้นำชุมชนเองต้องเป็นผู้นำในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ให้ความรู้ชาวบ้านในการคอยสอดส่องดูแลช่วยเจ้าหน้าที่ และจัดกิจกรรมในลักษณะการท่องเที่ยวและพัฒนาโบราณสถานโดยชุมชนร่วมมือกัน

ส่วนที่สาม เป็นข้อเสนอแนะสำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งควรร่วมมือและประสานงานกับกรมศิลปากร ในการเฝ้าระวังการบุกรุกและทำลายแหล่งโบราณคดี ช่วยดูแลสภาพวัชพืชที่ปกคลุมแหล่งโบราณคดีหรือแหล่งศิลปกรรมให้สะอาด เรียบร้อยและพัฒนาภูมิทัศน์ กำหนดวิสัยทัศน์ในโบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ อย่างชัดเจนเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ควรดำเนินการขยายเครือข่ายในการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์ และการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีเพิ่มมากขึ้น และนำเครือข่ายนั้นมารวมมือกันในการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีในท้องถิ่นนำมาเป็นทุนทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เพื่อมารับใช้ชุมชนท้องถิ่น โดยการพัฒนาส่งเสริมอาชีพ เพิ่มรายได้จากสิ่งที่มีอยู่ต่อไป

๕.๔.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

ในการศึกษาวิจัยตามโครงการวิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์” ได้สรุปแนวการมีส่วนร่วมของวัด

และชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ทั้งจากการสัมภาษณ์และการประชุมเชิงปฏิบัติการ และการสร้างเครือข่ายวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์นั้น ชุมชนมีความต้องการที่จะให้มีปลูกฝังจิตสำนึกในการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีให้กับประชาชน พระสงฆ์สามเณร เด็กหรือเยาวชนให้มีส่วนร่วมในการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยว และการจัดอบรมให้ความรู้แก่คนในชุมชน เพื่อการเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจทางด้านประวัติศาสตร์และสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดี

ส่วนแนวทางการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ในเชิงนโยบายและการสนับสนุนจากภายนอก ผลการวิจัยพบว่า หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องควรสนับสนุนงบประมาณในการจัดอบรมยุวมัคคุเทศก์ หรือสนับสนุนเงินทุนในการวิจัยเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนแก่ชุมชน และสถาบันการศึกษาในชุมชนควรจัดทำหลักสูตรประวัติศาสตร์ท้องถิ่น หรือกิจกรรมเสริมหลักสูตรที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดี พระพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ในท้องถิ่น เพื่อให้ความรู้และปลูกฝังจิตสำนึกให้กับนักเรียน ซึ่งสมควรที่จะได้รับการศึกษาวิจัยต่อยอดองค์ความรู้และแนวทางการอนุรักษ์พัฒนาที่ได้จากการวิจัยในโครงการที่ผ่านมาเพื่อให้เกิดประโยชน์ในเชิงรูปธรรมหรือในเชิงปฏิบัติอย่างสูงสุดแก่ชุมชนท้องถิ่นและประเทศชาติ

ดังนั้น คณะผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการนำองค์ความรู้และการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์เชิงบูรณาการที่ได้ในเชิงปฏิบัติการมากยิ่งขึ้น โดยให้เข้าถึงชุมชนและกลุ่มเป้าหมายที่เป็นกำลังสำคัญของสังคมท้องถิ่นต่อไป นั่นก็คือ เยาวชน และควรต่อยอดการศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา มาเชื่อมกับการศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชุมชนรอบ ๆ แหล่งโบราณคดี ซึ่งจะช่วยให้เยาวชนอยากเรียนรู้และเข้าใจความเป็นมาของท้องถิ่นตนเองได้มากยิ่งขึ้น

ด้วยเหตุนี้ หากมีการศึกษาวิจัยต่อไป ควรเป็นการศึกษาวิจัยที่เห็นความสำคัญและความจำเป็นอย่างเร่งด่วนในการศึกษาและปลูกฝังจิตสำนึกในการตระหนักรู้เกี่ยวกับการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์ และการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ก่อนที่แหล่งโบราณคดีเหล่านี้จะถูกลบหายไปโดยการกระทำของประชาชนที่ปราศจากความรู้ความเข้าใจ โดยดำเนินการศึกษารวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับชุมชนโบราณและแหล่งโบราณคดี เพื่อประยุกต์ใช้เสริมหลักสูตรการเรียน

การสอนในสถานศึกษา สำหรับนักเรียน นักศึกษา เยาวชน ตลอดจนประชาชนในท้องถิ่นและนักท่องเที่ยว ได้เกิดความรู้ความเข้าใจและความภาคภูมิใจ นำไปสู่ความร่วมมือร่วมใจที่ลุ่มลึกในการดูแลและอนุรักษ์แหล่งโบราณคดี แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนมรดกทางวัฒนธรรมที่บ่งบอกถึงความเจริญรุ่งเรืองของท้องถิ่น อันจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาในด้านต่าง ๆ สืบต่อไป

ในขณะเดียวกัน ก็ควรมีการศึกษาวิจัยในลักษณะพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์ พระพุทธศาสนา แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีตามพื้นที่อื่น ๆ ในเขตจังหวัดเพชรบูรณ์หรือจังหวัดใกล้เคียงควบคู่กันไปด้วย เพราะแหล่งโบราณคดีอื่น ๆ ก็อยู่ในสภาพที่ถูกรุกรานทำลายและละลายจากประชาชนและหน่วยงานภาครัฐ รวมทั้งการศึกษาค้นคว้าวิจัยข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ ให้เกิดขึ้น ซึ่งถือเป็นแหล่งเรียนรู้และเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ควรอนุรักษ์และสืบทอดให้คงอยู่คู่ท้องถิ่นและประเทศชาติสืบไป

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

เกรกอรี่ เชื่อมงคล. สุขุขทัยตำนานการสร้างเมือง. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ส.เอเซียเพรส (๑๙๘๘) จำกัด, ๒๕๕๘.

ข้อมูลสารสนเทศและการสื่อสารอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย. แผนที่อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย. สุโขทัย: สำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, ๒๕๖๐.

จริญญา เจริญสุกใส. แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยว. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๕๔.

จ่านงค์ ทองประเสริฐ. วัฒนธรรมไทย ภาษาไทย. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

ฉลองศรี พิมลสมพงศ์. การวางแผนและพัฒนาการตลาดการท่องเที่ยว. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๖.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๐.

ไชย ฌ พล. ปรัชญาชีวิตและการรู้แจ้ง. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, ๒๕๓๗.

จิรัชญา มณีเนตร. การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน. เอกสารประกอบการสอนวิชาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน. มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๑.

ณรงค์ เส็งประชา. มนุษย์กับสังคม. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๘.

- ตุลา มหาสุชานนท์. **หลักการจัดการหลักการบริหาร**. กรุงเทพมหานคร: ธนัชการพิมพ์, ๒๕๔๕.
- ทินพันธุ์ นาคะตะ. **พระพุทธศาสนากับสังคมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: หจก. สหาย
บล็อกและการพิมพ์, ๒๕๔๔.
- ธงชัย สันติวงษ์. **องค์การและการบริหาร**. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๕.
- ธาดา สุทธิธรรม. **ทฤษฎีและแนวปฏิบัติการอนุรักษ์อนุรักษ์สถานและแหล่งโบราณคดี**.
กรุงเทพมหานคร: บริษัททริยูพัฒนา จำกัด, ๒๕๓๓.
- นิคม จารุมณี. **การท่องเที่ยวและการจัดการอุตสาหกรรมท่องเที่ยว**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียน
สโตร์, ๒๕๓๖.
- นิคม มูลิกะคามะ. **วัฒนธรรมบทบาทใหม่ในยุคโลกาภิวัตน์**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕.
- นิตย สัมมาพันธ์. **การบริหารเชิงพุทธ**. กรุงเทพมหานคร: โอ เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๑.
- บุญทัน ดอกไธสง. **การบริหารเชิงพุทธ กระบวนการทางพฤติกรรม**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท บพิ
การพิมพ์จำกัด, ๒๕๒๘.
- บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา. **การวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน**. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่, ๒๕๔๒.
- ปรีชา แดงโรจน์. **อุตสาหกรรมท่องเที่ยวสู่ศตวรรษที่ ๒๑**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ไฟว์ แอนด์ โฟร์
พรีนติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๙.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- _____. **วัฒนธรรมกับการพัฒนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๒.
- พิชัย วาสนาส่ง. **โลกาภิวัตน์ : หมุนตามโลก สารพันสาระที่ควรรู้ เพื่อทันกระแสโลก**.
กรุงเทพมหานคร: ปาเจรา, ๒๕๔๙.
- มนัส สุวรรณ และคณะ. **การจัดการการท่องเที่ยว**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนา
พานิช, ๒๕๔๑.
- รัชพร จันท์สว่าง. **ความหมายของนักท่องเที่ยว**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
๒๕๔๖.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**. กรุงเทพมหานคร: อักษร
เจริญทัศน์, ๒๕๓๘.

รำไพพรรณ แก้วสุริยะ. **การอนุรักษ์ทรัพยากรท่องเที่ยวเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน**.
กรุงเทพมหานคร: สำนักงานสภาสถาบันราชภัฏ, ๒๕๔๖.

วรรณา วงษ์วานิช. **ภูมิศาสตร์การท่องเที่ยว**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙.

วศิน อินทสระ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร: บรรณาการ, ๒๕๓๕.

วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง. **การอนุรักษ์และการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม**. กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทย์
การพิมพ์, ๒๕๕๒.

สมชาย ณ นครพนม. **มรดกวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากรกระทรวงวัฒนธรรม,
๒๕๕๙.

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติกระทรวงวัฒนธรรม. **คู่มือศูนย์วัฒนธรรมในสถานศึกษา**.
พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, ๒๕๕๒.

สำนักงานจังหวัดสุโขทัย. **แผนพัฒนาจังหวัดสุโขทัย (๒๕๖๑-๒๕๖๔)**. เอกสารเผยแพร่กลุ่มงาน
ยุทธศาสตร์และข้อมูลเพื่อการพัฒนาจังหวัด สำนักงานจังหวัดสุโขทัย, ๒๕๖๐.

สำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย. **สถานที่สำคัญในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย**. สุโขทัย:
สำนักงานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, ๒๕๖๐.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **วัฒนธรรมวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราช
วิทยาลัย, ๒๕๔๐.

สุรัสวดี ราชกุลชัย. **การวางแผนและการควบคุมทางการบริหาร**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

สุวรรณ เพชรนิล. **วัฒนธรรมและศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: กิ่งจันทร์การพิมพ์,
๒๕๓๒.

เสถียร โปธินันทะ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราช
วิทยาลัย, ๒๕๔๓.

เสาวภา ไพทยวัฒน์. **พื้นฐานวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันราชภัฏเขต ๘, ๒๕๓๘.

องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (อพท.). **แผนปฏิบัติงานประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๐**. กรุงเทพมหานคร: องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน, ๒๕๖๐.

อานนท์ อาภาภิรมย์. **สังคมวัฒนธรรมและประเพณีไทย**. กรุงเทพมหานคร: แพรววิทยา, ๒๕๑๙.

(๒) วิทยานิพนธ์:

กมลทิพย์ ประสิทธิ์นราพันธ์. “พฤติกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในอุทยานแห่งชาติเอราวัณของนักท่องเที่ยวชาวไทย จังหวัดกาญจนบุรี”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต, ๒๕๓๓.

กรณีย์ ถนอมกุล. “พฤติกรรมการท่องเที่ยวเชิงพุทธของนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวในจังหวัดสกลนคร”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๗.

กาญจนา กันภัย และคณะ. “พฤติกรรมนักท่องเที่ยว กรณีศึกษาตลาดน้ำอัมพวัน”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม, ๒๕๕๑.

จรัสนันท์ สิทธิเจริญ. “พฤติกรรมนักท่องเที่ยวในภาคเหนือของนักท่องเที่ยวชาวไทย”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๑.

จารุวรรณ แสงจันทร์. “พฤติกรรมของนักท่องเที่ยวเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในชุมชนเกาะเกร็ด อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๕.

ชัยวัฒน์ สืบหิ้ว . “พฤติกรรมนักท่องเที่ยวภายในประเทศของนักท่องเที่ยวชาวไทยกรณีศึกษาในเขตอำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๖.

ตันติกร โคตรซารี. “พฤติกรรมนักท่องเที่ยวชาวไทย ในการท่องเที่ยวเชิงศาสนาพระธาตุประจำวันเกิด จังหวัดนครพนม”. **การศึกษาระดับปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๕.

เนตรชนก นันที. “การพัฒนาการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม: กรณีศึกษาชุมชนวัดพระบาท ห้วยต้ม อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๔.

ปาริฉัตร อึ้งจะนิล. “พฤติกรรมนักร้องเที่ยวชาวไทยต่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในรูปแบบตลาดเก่า
กรณีศึกษาตลาดคลองสวน ๑๐๐ ปีจังหวัดสมุทรปราการ”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหาร
บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๕.

ปิยะวดี หิริกมล. “พฤติกรรมการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวชาวไทยต่อการท่องเที่ยวในจังหวัด
สุโขทัย. **วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัย
สุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๕.

พระมหาทองสุข สุภโร. “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อวิถีไทย”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหา
บัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระมหาวิชาญ เลี้ยวเส็ง. “พุทธศิลป์กับการท่องเที่ยว : ศึกษาบทบาทของวัดในการอนุรักษ์พุทธศิลป์
เพื่อการท่องเที่ยว”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย:
มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔.

มธุรส ปราปไพรี. “ศักยภาพของชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยว : กรณีชุมชนไทยทรงดำบ้านเขา
ย้อย ตำบลเขาย้อย อำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตร
มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๓.

รวีวรรณ เพ็ชรคง. “พฤติกรรมนักร้องเที่ยวและความพึงพอใจในการมาเยือนแหล่งท่องเที่ยวทาง
ทะเลในอำเภอขนอม จังหวัดนครศรีธรรมราช”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจมหา
บัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์, ๒๕๕๑.

รัฐทิติยา หิรัณยหาด. “แนวทางการพัฒนาเพื่อเพิ่มศักยภาพหมู่บ้านวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว:
กรณีศึกษาบ้านหนองขาว อำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี”. **วิทยานิพนธ์ปริญญา
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๔.

(๓) รายงานวิจัย:

กฤษฎา พิณศรี และคณะ. “การศึกษาศักยภาพแหล่งโบราณสถานวัฒนธรรม ล้านช้างในอีสานใต้เพื่อ
การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม”. **รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์**. สุรินทร์: มหาวิทยาลัยราชภัฏ
สุรินทร์, ๒๕๕๐.

พระใบฎีกาเสน่ห์ ญาณเมธี, ดร. และคณะ. “การศึกษารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทาง
พระพุทธศาสนาในภาคเหนือ : กระบวนการเรียนรู้สู่การสร้างสรรคเชิงประวัติศาสตร์และ
วัฒนธรรม”. **รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัย
แห่งชาติ (วช.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๖.

พระมหาสุทิตย์ อาภากรโธ, ดร. และคณะ. “การพัฒนารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย”. **รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๖.

พระสรวิชัย อภิปัญญา และคณะ. “การศึกษารูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคใต้ : การสื่อสารคุณค่าและการพัฒนาเชิงบูรณาการ”. **รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๖.

แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม, ดร. และคณะ. “รูปแบบและกระบวนการจัดการท่องเที่ยวทางพระพุทธศาสนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : กระบวนการเปลี่ยนแปลง เส้นทางบุญสู่เส้นทางธรรม”. **รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๖.

วศิน ปัญญาวุธตระกูล. “การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมในพื้นที่ระยองวัฒนธรรม (กำแพงเพชร สุโขทัย พิษณุโลก เพชรบูรณ์)”. **รายงานวิจัย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนการวิจัย, ๒๕๕๐.

สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ (หม่อมหลวง). “การศึกษาปัญหาการอนุรักษ์โบราณสถานและวัดในเชียงใหม่”. **รายงานวิจัย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๓๙.

(๔) สัมภาษณ์:

เจ้าอธิการรังสรรค์ โกสโล. เจ้าคณะตำบลหนองย่างทอย เขต ๒ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

นางแก้ว ลุณวงศ์. ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๖ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

นางนภัสสร เซ็นต์นอก. ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

นางสมพร ตะกรุดสงฆ์. สารวัตรกำนัน ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

นางสาวกัญจน์ณัฐ ภารฤทธิ์. กำนันตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

นางสิรวรรณ พันธุ์ทอง. ผู้ใหญ่บ้าน ๕ หมู่ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

นางสุรียา สุดสวาท. หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ.

นายทิวา ศรีไพร. ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๒ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

นายประคอง แสงใส. ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๘ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

นายประนอม ไทยเที่ยง. ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๙ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

นายประนอม ไทยเที่ยง. แพทย์ประจำตำบล ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

นายประพันธ์ งามเลิศ. สารวัตรกำนัน ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

นายประเวศ ตะกรุดจันทร์. ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๓ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

นายประสิทธิ์ กลิ่นเทศ. ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑๐ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

นายพิทักษ์ จันทร์ดิษฐ์. ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑๖ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

นายไพบูลย์ ตะกรุดโถม. ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑๕ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

นายเลาะ กลิ่นเทศ. ประชาชนชาวบ้าน ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

นายวีระ หมี่เงิน. ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑๔ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

นายสถิตย์ ปานสีทอง. ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑๒ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

นายสมอง ปั่นแดง. ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๗ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

นายสากล บุญศรี. ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๔ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

นายสำหรั่ง สุขพ่อค้า. นายกองค้การบริหารส่วนตำบลศรีเทพ.

นายสุระพล ชันหล่อ. ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑๑ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

นายอ้อด โตมนิตย์. ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๘ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

นายอำนาจ โพธิ์ทอง. ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๙ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

พระครูถาวรพัชรโสภณ. เจ้าคณะอำเภอศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

พระครูสีลพัชรโรสาท. เจ้าอาวาสวัดบึงศรีเทพรัตนาราม ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

พระปลัดประยูร ธรรมธโร. วัดศิริมงคล ตำบลโคกสะอาด อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

พระพจน์ สุทนต์จิตโต. วัดเนินถาวร ตำบลนาสนุ่น อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

พระไพโรจน์ มหานาโม. วัดเนินอีเก็ง ตำบลนาสนุ่น อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

พระสำเนา นริสสุโร. สำนักสงฆ์บ้านท่าเลียง ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์.

(๕) สื่ออิเล็กทรอนิกส์:

กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา. “ยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวไทย พ.ศ. ๒๕๕๘ - ๒๕๖๐”.

[ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.mots.go.th/ewt_dl_link.php?nid=7114 [๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๐].

กระทรวงวัฒนธรรม. “ประกาศขึ้นทะเบียนมรดกโลกเมืองประวัติศาสตร์สุโขทัยและเมืองบริวาร”.

[ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.thaiwhic.go.th/heritage_culture.aspx#a1 [๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๐].

กลุ่มงานข้อมูลสารสนเทศและการสื่อสาร. สำนักงานจังหวัดสุโขทัย. “อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย”. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: http://www.sukhothai.go.th/tour/tour_01.htm

[๑๕ กรกฎาคม ๒๕๖๐].

๒. ภาษาอังกฤษ

(1) Books:

Britain’s Conservation area. **Based on Civic Trust Conference Held at the Royal Festival Hall.** London: Civic Trust, 1972.

Carter, Larry W. **Environmental Impact Assessment.** New York : McGraw-Hill Book Company, 1972.

Cohen, J.L. & Arato. A. **Civil Society and political theory.** U.S.A.: M.I.T. Press, 1997.

Delen, Corazan Alma G. **People Participation.** Philippine Encyclopedia of Social Works, 1977.

H. G. Quaritch Wales. **The Exploration of Sri Deva, An ancient Indian city in Indochina.** London: The india society, 1937.

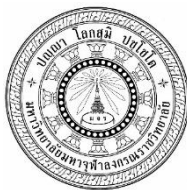
Piriya Krairiksh. **The scared image sculptures from Thailand.** Koln: Museum der Stadt Koln, 1979-1981.

Robert McNulty. **Cultural Tourism: Opportunities of Conservation Economic development in Conservation and Tourism.** London: heritage trust, 1985.

Roy Worskett. **The Character of town: An Approach to Conservation.** WHO and UNICEF. Report of the international conference on primary health care. New York: N.P.Press, 1978.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
แบบสอบถามเพื่อการวิจัย



แบบสอบถามเพื่อการวิจัย
เรื่อง การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถาน
พื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

คำชี้แจง แบบสัมภาษณ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ๑) การวิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์” ผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์เพื่อ ๑) ศึกษาแนวคิดการมีส่วนร่วม และอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ๒) เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ และ ๓) เพื่อนำเสนอรูปแบบการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ แบบสัมภาษณ์ฉบับนี้แบ่งเป็น ๒ ตอน ประกอบด้วย

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์

ตอนที่ ๒ การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

ข้อมูลที่ได้จากแบบสัมภาษณ์มุ่งนำไปใช้ประโยชน์ในการวิจัยเท่านั้น ซึ่งข้อมูลที่ได้จะไม่กระทบกระเทือนต่อการปฏิบัติงานและสถานภาพของท่านแต่อย่างใด แต่จะเป็นประโยชน์ด้านการเผยแพร่พระพุทธศาสนา จึงขอความกรุณาให้ท่านตอบแบบสอบถามทุกข้อตามสภาพจริง

ผู้วิจัยขอขอบคุณและอนุโมทนาในความร่วมมือของท่านมา ณ โอกาสนี้ด้วย

นายณัฐ กุลผาย

อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาลัยสงฆ์ฟ่อนผาเมือง เพชรบูรณ์

สำนักงานวิทยาลัย

โทร. ๐-๕๖๗๐-๒๑๗๒

คำชี้แจง : แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัยชุดนี้ เพื่อสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องในเชิงลึก โดยแบ่งเป็น ๒ ตอน หลักดังนี้

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์ เติมคำลงในช่องว่างและกรอก (✓) ลงในช่อง ที่ตรงกับข้อมูลของผู้ให้สัมภาษณ์

ชื่อ.....นามสกุล.....ฉายา.....
สัมภาษณ์ที่.....
วัน..... เดือน..... ปีที่ให้สัมภาษณ์

ตอนที่ ๒ แนวทางการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในโบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ ศรีเทพ

๑) ท่านมีแนวทางการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์โบราณสถานอย่างไร

.....
.....
.....

๒) ท่านเห็นว่าพระสงฆ์และผู้นำชุมชนควรมีบทบาทในการอนุรักษ์โบราณสถานอย่างไร

.....
.....
.....

๓) การกิจใดการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์โบราณสถานนอกจากวัดและชุมชนแล้วควรมีองค์กรและหน่วยงานใดบ้าง

.....
.....
.....

๔) การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์โบราณสถาน มีประโยชน์และคุณค่าในด้านใดบ้าง

.....
.....
.....

๕) ท่านมีแนวทางและขั้นตอนการดำเนินการมีส่วนร่วมในการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์โบราณสถานอย่างไร

.....
.....
.....

๖. กรมศิลปากรและประชาชน ชุมชน และวัด ควรมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์โบราณสถาน และช่วยเหลือในด้านใดบ้าง

.....
.....
.....

๗. ระบบนิเวศรอบอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพควรเป็นเช่นไร

.....
.....
.....

ส่วนที่ ๓ การอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

๑) ท่านมีแนวทางในการอนุรักษ์โบราณสถานอย่างไร

.....
.....
.....

๒) ท่านเห็นว่าพระสงฆ์และผู้นำชุมชนควรมีบทบาทในการอนุรักษ์โบราณสถานอย่างไร

.....
.....
.....

๓) ภารกิจใดในการอนุรักษ์โบราณสถานนอกจากวัดและชุมชนแล้วควรมีองค์กรและหน่วยงานใดบ้าง

.....
.....
.....

๔) ในการอนุรักษ์โบราณสถาน มีประโยชน์และคุณค่าในด้านใดบ้าง

.....
.....
.....

๕) ท่านมีแนวทางและขั้นตอนการดำเนินการในการอนุรักษ์โบราณสถานอย่างไรบ้าง

.....
.....
.....

๖) กรมศิลปากร และประชาชน ชุมชน และวัด ควรมีการอนุรักษ์โบราณสถาน และช่วยเหลือด้านใดบ้าง

.....
.....
.....

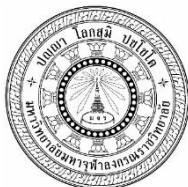
๗) ปัญหาและอุปสรรคแนวทางการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในโบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

.....
.....
.....

ภาคผนวก ข

หนังสือขอความอนุเคราะห์สัมภาษณ์งานวิจัย

ที่ พิเศษ/๒๕๖๒



วิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น เมือง เพชรบูรณ์
๙๑ ถนนพิทักษ์ อำเภอหล่มสัก
จังหวัดเพชรบูรณ์ ๖๗๑๑๐

๒๕ เมษายน ๒๕๖๓

เรื่อง ขอบความอนุเคราะห์สัมภาษณ์เก็บข้อมูลงานวิจัย

เรียน/เจริญพร

สิ่งที่ส่งมาด้วย แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย จำนวน ๑ ฉบับ

ด้วย นายนรุณ กุลผาย อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น เมือง เพชรบูรณ์ ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ เรื่อง “การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนและการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์” ท่านมีความประสงค์ที่จะสัมภาษณ์ผู้นำในการเก็บข้อมูลในการทำวิจัย

ดังนั้น จึงเจริญพรมมาเพื่อขอความอนุเคราะห์ท่านในการให้ข้อมูลตามข้อเท็จจริงเพื่อให้งานวิจัยได้สำเร็จตามวัตถุประสงค์ ส่วนข้อมูลที่ได้จักนำไปใช้ในการวิจัยเท่านั้น และข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์จะไม่มีผลกระทบต่อท่านแต่อย่างใด

หวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะได้รับความร่วมมือจากท่านด้วยดี ขออนุโมทนามา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(พระปริยัติไพฑารภรณ์, ดร.)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น เมือง เพชรบูรณ์

สำนักงานวิทยาลัย

โทร. ๐๘-๙๙๕๙-๘๐๐๒

ภาคผนวก ค

ประมวลภาพการสัมภาษณ์งานวิจัย

ประมวลภาพการสัมภาษณ์งานวิจัย
เรื่อง “การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยาน
ประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์”

๑. ผู้นำทางด้านศาสนา



สัมภาษณ์ : พระครูถาวรพัชรโสภณ เจ้าคณะอำเภอศรีเทพ



สัมภาษณ์ : พระครูสีลพัชโรภาส เจ้าอาวาสวัดบึงศรีเทพรัตนาราม



สัมภาษณ์ : เจ้าอธิการรังสรรค์ โกสโล เจ้าคณะหนองย่างทอย เขต ๒



สัมภาษณ์ : พระสำเนา นริสโร สำนักสงฆ์บ้านท่าเสียง ตำบลศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

๒. ผู้นำชุมชน



สัมภาษณ์ : นางสาวกัญจน์ณัฐ ภารฤทธิ กำนันตำบลศรีเทพ



สัมภาษณ์ : นางสิรารรณ พันธุ์ทอง ผู้ใหญ่บ้าน ๕



สัมภาษณ์ : นางแต้ว ลุณวงศ์ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๖



สัมภาษณ์ : นายวีระ หมีเงิน ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑๔

๓. ผู้นำด้านวัฒนธรรม, ประชาชนชาวบ้าน



สัมภาษณ์ : นางสาวสุรียา สุดสวาท หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ



สัมภาษณ์ : นายเลาะ กลิ่นเทศ ประชาชนชาวบ้าน

ภาคผนวก ง
รายชื่อผู้ให้ข้อมูลเพื่อการวิจัย

รายชื่อผู้ให้ข้อมูลสัมภาษณ์การวิจัย

เรื่อง การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

๑) ตัวแทนของวัดในชุมชน จำนวน ๗ รูป ได้แก่

๑. พระครูถาวรพัชรโสภณ เจ้าคณะอำเภอศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
๒. พระครูสีลพัชรโรภาส เจ้าอาวาสวัดบึงศรีเทพรัตนาราม ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
๓. พระปลัดประยูร ธมมธโร วัดศิริมงคล ตำบลโคกสะอาด อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
๔. เจ้าอธิการรังสรรค์ โกสโล เจ้าคณะตำบลหนองย่างทอย เขต ๒ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
๕. พระพจน์ สุทธจิตโต วัดเนินถาวร ตำบลนาสนุ่น อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
๖. พระสำเนา นริสสรโร สำนักสงฆ์บ้านท่าเลียง ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
๗. พระไพโรจน์ มหานาโม วัดเนินอีเก็ง ตำบลนาสนุ่น อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

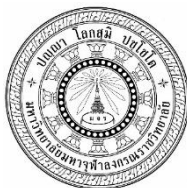
๒) ผู้นำชุมชน จำนวน ๒๒ คน ได้แก่

๑. นางนภัสสร เซ็นต์นอก ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
๒. นายทิวา ศรีไพร ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๒ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
๓. นายประเวศ ตะกรุดจันทร์ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๓ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
๔. นายสากล บุญศรี ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๔ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
๕. นางสิริวารรณ พันธุ์ทอง ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๕ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
๖. นางแต้ว ลุณวงศ์ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๖ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
๗. นายสมอง ปั่นแดง ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๗ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

๘. นายอ้อด โทมินิตย์ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๘ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๙. นายอำนาจ โพธิ์ทอง ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๙ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๑๐. นายประสิทธิ์ กลิ่นเทศ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑๐ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๑๑. นายสุระพล ชันหล่อ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑๑ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๑๒. นายสถิตย์ ปานสีทอง ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑๒ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๑๓. นางสาวกัญจน์ณัฐ ภารฤทธิ กำนันตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๑๔. นายวีระ หมี่เงิน ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑๔ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๑๕. นายไพบูลย์ ตะกรุดโหม ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑๕ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๑๖. นายพิทักษ์ จันทร์ดิษฐ์ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๑๖ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๑๗. นายประคอง แสงใส ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๘ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๑๘. นายประนอม ไทยเที่ยง ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๙ ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๑๙. นายสำเริง สุขพ้อคำ นายกองค้การบริหารส่วนตำบลศรีเทพ
๒๐. นางสมพร ตะกรุดสงฆ์ สารวัตรกำนัน ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๒๑. นายประพันธ์ งามเลิศ สารวัตรกำนัน ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
๒๒. นายประนอม ไทยเที่ยง แพทย์ประจำตำบล ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์
- ๓) ผู้นำด้านวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม จำนวน ๒ คน ได้แก่
๑. นางสุรียา สุดสวาท หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ
๒. นายเลาะ กลิ่นเทศ ปราชญ์ชาวบ้าน ตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์

ภาคผนวก จ

การรับรองการนำงานวิจัยไปใช้ประโยชน์



หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัยหรืองานสร้างสรรค์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วันที่ ๒๕ เมษายน ๒๕๖๓

เรื่อง การรับรองการใช้ประโยชน์ของผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

เรียน ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์

ข้าพเจ้า พระปริยัติพัชรภรณ์, ดร. ตำแหน่ง ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์พูนผาเมือง เพชรบูรณ์
ชื่อหน่วยงาน วิทยาลัยสงฆ์พูนผาเมือง เพชรบูรณ์ ที่อยู่ ๙๑ ถนนพิทักษ์ ตำบลหล่มสัก อำเภอหล่มสัก
จังหวัดเพชรบูรณ์ ๖๗๑๑๐ โทรศัพท์ ๐-๘๘๒๗-๗๖๙๓๗ โทรสาร ๐-๕๖๗๐-๒๑๗๒ ขอรับรองว่าได้มีการนำ
ผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรื่อง การมีส่วนร่วมของวัดและ
ชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ซึ่งเป็นผลงานวิจัย/
งานสร้างสรรค์ของ **นายณรุณ กุลผาย** โดยนำไปใช้ประโยชน์ ดังนี้

-/. การใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ เช่น การบรรยาย การสอน การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน
-/. การใช้ประโยชน์ด้านความรู้ในพระพุทธศาสนา
- การใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ เช่น งานวิจัยและ/หรืองานสร้างสรรค์เพื่อพัฒนาสิ่งประดิษฐ์
- การใช้ประโยชน์เชิงนโยบายหรือระดับประเทศ
- การใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์/เป้าหมายของงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

ช่วงเวลาที่น่าไปใช้ประโยชน์ ตั้งแต่ ๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๖๒ จนถึง ๒๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ.
๒๕๖๓ ซึ่งการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ เรื่องนี้ไปใช้ประโยชน์นั้น ก่อให้เกิดผลดี ดังนี้

๑. ใช้ในการบรรยาย และการสอนในชั้นเรียน
๒. บูรณาการใช้กับองค์ประกอบรองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานราชการ คณะสงฆ์ วัด และชุมชน
๓. พัฒนารูปแบบการเรียนการสอน

ขอรับรองว่าข้อความข้างต้นเป็นจริงทุกประการ

ลงชื่อ

(พระปริยัติพัชรภรณ์, ดร.)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์พูนผาเมือง เพชรบูรณ์

หมายเหตุ: ท่านสามารถประทับตราของหน่วยงานในเอกสารนี้ได้ (ถ้ามี)

ภาคผนวก ฉ

ผลลัพธ์ ผลผลิต และผลกระทบจากการวิจัย

ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบจากการวิจัย (Output/ Outcome /Impact)

๑. ผลผลิต (Output) ของงานวิจัย

- จากที่ทำงานวิจัยผลที่เกิดจากที่ผู้วิจัยได้ออกเก็บข้อมูลได้ผลตอบรับว่างานวิจัยเรื่องที่ทำอยู่นี้เป็นงานเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ที่ใช้ในการพัฒนาการอนุรักษ์โบราณสถานและพัฒนาชุมชนได้ดี
- พุดถึงคุณภาพงานวิจัยเรื่องนี้ถือว่าเป็นงานวิจัยที่มีคุณภาพอีกเรื่องที่สังคมทุกวันนี้ยอมรับว่าการการพัฒนาการอนุรักษ์โบราณสถาน
- การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์จะแตกต่างกันออกไป เนื่องจากการศึกษาบ้าง ประสบการณ์บ้าง ตลอดจนแนวคิดทัศนคติที่แตกต่างกัน

๒. ผลลัพธ์ (Outcome) ของวิจัย

- ได้เรียนรู้การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยเรื่องนี้เพิ่มมากขึ้น และนำไปปฏิบัติในวงวิชาการมากขึ้น
- วัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์มีความสนใจในการเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ที่ทำให้สามารถนำไปปรับใช้ให้เข้ากับสังคมปัจจุบันได้
- วัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์เกิดการเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ ที่เป็นกิจกรรมของการอนุรักษ์โบราณสถาน

๓. ผลกระทบจากงานวิจัย (Impact)

- งานวิจัยเรื่องนี้ทำให้รูปแบบและกระบวนการการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
- งานวิจัยเรื่องนี้ทำให้วัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ มีจิตใจรักและหวงแหนโบราณสถานในชุมชนตัวเองมากขึ้น
- งานวิจัยเรื่องนี้ทำให้วัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานมีทัศนคติที่ดีต่อกัน

ภาคผนวก ช
แบบสรุปโครงการวิจัย

แบบสรุปโครงการวิจัย

สัญญาเลขที่ ว.๑๘๘/๒๕๖๑

ชื่อโครงการ

การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

THE PARTICIPATION OF TEMPLE AND COMMUNITY FOR PRESERVATION OF ACIENT REMAINS OF IS THEP HISTORICAL PARK, PHETCHABUN PROVINCE

วัตถุประสงค์

๑. เพื่อศึกษาแนวคิดการมีส่วนร่วม และอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

๒. เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

๓. เพื่อนำเสนอรูปแบบการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

ขอบเขตของโครงการวิจัย

๑. ศึกษาแนวคิดการมีส่วนร่วม และอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ และนำเสนอรูปแบบการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

๒. ด้านเอกสาร ข้อมูลปฐมภูมิ พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๓. ด้านเอกสาร ข้อมูลทุติยภูมิ เอกสารตาราเกี่ยวกับกระบวนการดูแลสุขภาพผู้สูงอายุในโรงเรียนผู้สูงอายุ

๔. ด้านเนื้อหา งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

วิธีการวิจัย

๑. ศึกษาวิจัยค้นคว้า เก็บรวบรวมข้อมูลเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งเอกสารชั้นต้นและเอกสารชั้นรอง โดยได้เน้นที่เอกสารชั้นต้นเป็นหลัก

๒. นำเอกสารดังกล่าวมาสู่กระบวนการวิเคราะห์ สังเคราะห์และวิพากษ์วิจารณ์วิธีต่าง ๆ ได้แก่ การตรวจสอบความน่าเชื่อถือได้ของเอกสาร โดยพิจารณาตั้งแต่แหล่งที่มา เนื้อหาความละเอียดลึกซึ้ง ผู้แต่ง วัตถุประสงค์ การคัดลอก การชำระ การเก็บรวบรวม เป็นต้น

๓. นำเอกสารที่ผ่านการตรวจสอบแล้วมาศึกษาวิเคราะห์ สังเคราะห์ เปรียบเทียบ เรียบเรียงเป็นข้อมูลเนื้อหาวิธีศึกษาวิจัยการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

ระยะเวลาในการดำเนินการโครงการวิจัย

ตั้งแต่ กันยายน ๒๕๖๑ ถึง กันยายน ๒๕๖๒ รวม ๑ ปี

ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑. ได้ทราบถึงแนวความคิดการมีส่วนร่วม และอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

๒. ได้ทราบถึงการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

๓. เพื่อนำเสนอรูปแบบการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

๔. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (มจร.) สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มจร. และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถนำผลการวิจัยเพื่อนำไปเป็นแนวทางสำหรับการพัฒนารูปแบบและกระบวนการการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

ภาคผนวก ซ

บทความวิจัย

การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ
จังหวัดเพชรบูรณ์

THE PARTICIPATION OF TEMPLE AND COMMUNITY FOR PRESERVATION OF ACIENT
REMAINS OF IS THEP HISTORICAL PARK, PHETCHABUN PROVINCE

นายณรุณ กุลผาย

Mr. Narun Kulpay

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ คือ ๑) เพื่อศึกษาแนวความคิดการมีส่วนร่วม และอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ๒) เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ และ ๓) เพื่อนำเสนอรูปแบบการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ ซึ่งได้ทำการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมาย ๓ กลุ่ม ได้แก่ ๑) ตัวแทนของวัดในชุมชน ๒) ผู้นำชุมชน ๓) ผู้นำด้านวัฒนธรรม รวมทั้งสิ้น ๓๑ รูป/คน นำเสนอผลการศึกษาโดยใช้วิธีพรรณนา

ผลจากการศึกษาพบว่า การอนุรักษ์โบราณสถาน เป็นหน้าที่ภาครัฐโดยร่วมมือกันของวัดและชุมชนที่จะต้องทำตามหลักนโยบายได้แก่ ๑) การอนุรักษ์เป็นไปเพื่อการเก็บรักษาส่วนที่ดีให้มากที่สุด และมีสอดคล้องกับของ เก่าที่เหลืออยู่ ๒) การอนุรักษ์สิ่งก่อสร้างที่ใกล้เคียงจะต้องร่วมอนุรักษ์ไปในแนวทางเดียวกันหรือให้คงอยู่อย่างเดิมให้มากที่สุด ๓) จะต้องแน่ใจแล้วว่าในการอนุรักษ์นั้นมีความสำคัญมีคุณค่าอย่างแท้จริงถึงจะเริ่มลงมืออนุรักษ์ และร่วมรับผิดชอบตัดสินใจการดำเนินการทุกครั้งเพื่อสร้างความสำนึกรักในโบราณสถานของตนเองด้วยเทคนิคและวิธีการต่าง ๆ จากช่างกรมศิลปากรเป็นผู้แนะนำซึ่งการอนุรักษ์โบราณสถานทีกล่าวมามีความสอดคล้องถูกต้องกับตามหลักวิชาการและการอนุรักษ์ที่กรมศิลปากรดำเนินการอยู่

การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ มีแนวทาง ๓ แนวทาง คือ ๑) แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีในระดับนโยบาย ได้แก่ รัฐจะต้องเป็นผู้ที่ให้ข้อมูลความรู้ที่เกี่ยวข้องในแหล่งโบราณคดีแก่พระสงฆ์และชาวบ้าน ๒) แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีระดับวัดและชุมชน ๓) แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีระดับจังหวัดและองค์กรทางด้านวัฒนธรรม

รูปแบบการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ได้แก่ ๑) การให้ความรู้การอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ๒) การจัดการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ เป็นกระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการดำเนินงาน และพัฒนาเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่อง การส่งเสริมการมีส่วนร่วมจึงจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับ

ลำดับและขั้นตอน และความเชื่อมโยงและ ๓) การสร้างเครือข่ายอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพภาคีรัฐเป็นเครือข่ายนำ โดยการกำหนดแนวทางให้เครือข่ายวัด และชุมชนทำหน้าที่อย่างมีขอบเขตที่จำกัด เครือข่ายวัด เป็นเครือข่ายทำ เน้นกระบวนการลงมือทำงานด้วยขอบเขต และข้อบังคับที่มีอย่างจำกัด

คำสำคัญ : การมีส่วนร่วม, วัดและชุมชน, การอนุรักษ์โบราณสถาน,

ABSTRACT

This research aims to study the cooperative management of network culture, ecology, culture and ethnic groups in the province of Phetchabun. To study the social and cultural impact on ecological sustainability culture in Phetchabun province. To create a model to enhance network management, ecology, culture, according to Buddhism.

A cause of idolatry It became a tradition and values that must be upheld annually. The year did not perform to make people in the village or in the community feel uncomfortable. At the designated time, everyone in the village will work together to do willingly. To achieve a pass or a good community. Which may be introduced Or guiding the collaboration of clergy and government agencies. Especially Tambon Administration Organization, which is closer to most communities. Need to build knowledge about the correct management of natural resources and the environment to the community. The villagers live with nature in a sustainable forever.

The research found that

Culture, ecology, management of networks, cultural and ethnic groups. In Phetchabun Province Such behavior was involved. Whether it is personal or collective behavior that affect the ecological sustainability culture. Because each ethnic group depend primarily forest. Since the settlement housing. Living with the forest. The planting of vegetation until a faith that regards nature, or something superhuman power that dwells in it. A cause of idolatry It became a tradition and values that must be upheld annually. The year did not perform to make people in the village or in the community feel uncomfortable. At the designated time, everyone in the village will work together to do willingly. To achieve a pass or a good community. Which may be introduced Or guiding the collaboration of clergy and government agencies. Especially Tambon Administration Organization, which is closer to most communities. Need to build knowledge about the

correct management of natural resources and the environment to the community. The villagers live with nature in a sustainable forever.

Feedback should be studied in depth on the innovative conservation that. Look like? There is something new and innovative to help conserve them. Study, conservation and environment affect the development of local ecosystems. Learn to create a network for the conservation of natural resources as the basis for the preparation of local development master plan should be done. Studies of indigenous ethnic groups in conservation of nature and environment. To be able to convey the techniques, methods and procedures should be put into strengthening the core of Buddhist ethnic network of nature conservation and environmental sustainability, ecological culture in Phetchabun province.

Keywords: participation, temples and communities, conservation of historic sites,

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

โบราณสถาน หมายถึง อาคารหรือสิ่งก่อสร้างที่มนุษย์สร้างขึ้น ที่มีความเก่าแก่ มีประวัติความเป็นมาที่เป็นประโยชน์ทางด้านศิลปะ ประวัติศาสตร์หรือโบราณคดี นอกจากนี้ยังรวมถึงสถานที่หรือเนินดินที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์หรือมีร่องรอยกิจกรรมของมนุษย์ปรากฏอยู่ เช่น วัดไชยวัฒนาราม แห่งประวัติศาสตร์ทุ่งกุลาทอง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แห่งภาพเขียนสีผาแต้ม จังหวัดอุบลราชธานี แหล่งโบราณคดีบ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย จังหวัดสุโขทัย เป็นต้น^๑

ในประเทศไทยมีโบราณคดี เช่น เจดีย์สถาน และวัดถ้ำต่าง ๆ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินและช่างผู้ชำนาญศิลปศาสตร์ ได้สร้างไว้แต่ปางก่อนเป็นอันมาก โบราณสถานดังกล่าวย่อมเป็นหลักฐานในพงศาวดาร และเป็นเครื่องมืออุปกรณ์การตรวจหาความรู้โบราณคดีต่าง ๆ อันจะเกิดประโยชน์และเป็นเกียรติยศของบ้านเมือง เพราะฉะนั้น ประเทศต่าง ๆ จึงถือว่าเป็นหน้าที่ของรัฐบาล จะต้องดำเนินการตรวจตรารักษาโบราณสถานอันมีอยู่ในประเทศของตน ต่างพยายามแข่งขันและส่งเสริมให้ประชาชนคนในชาติของตนได้รับการเรียนรู้ ด้วยการส่งเสริมการเรียนการสอนการศึกษาค้นคว้าทุกรูปแบบ ในประเทศไทยเกิดระบบการศึกษานอกโรงเรียนเป็นมหาวิทยาลัยชาวบ้าน เกิดล้านนาคดีศึกษาวัดวาอาราม เข้ามาเกี่ยวข้องด้านศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม ทำให้วัดที่มีโบราณสถานที่มีความสำคัญมีชื่อเสียง จึงกลายเป็นแหล่งที่คนสนใจ เป็นเหตุให้มีนักท่องเที่ยว นักศึกษา ครู อาจารย์ ได้แวะเวียนเข้าไปในวัด เพื่อศึกษาและเยี่ยมชม

^๑ ภัททิรา นวลปลอด, การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางโบราณสถานโบราณวัตถุ : กรณีศึกษาความคิดเห็นของเยาวชนในจังหวัดปราจีนบุรี, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๒๓.

โบราณสถาน ศิลปวัตถุที่สวยงามอยู่เสมอ วัดที่มีชื่อเสียงเรื่องโบราณสถาน โบราณวัตถุ ที่สำคัญในท้องถิ่น ทุกแห่งถือว่าเป็นของดีของบ้านเมือง ถ้ารู้จักจัดการด้านการบริหารย่อมจะได้รับประโยชน์มากมายนานับประการ เช่นถ้าวัดรู้จักดูแลรักษาโบราณสถานไม่ให้ทรุดโทรม ก่อสร้างถาวรวัตถุอย่างเป็นระเบียบและมีศิลปะเป็นเอกลักษณ์ จัดการทำความสะอาดบริเวณวัดสะอาดอยู่เสมอ ปลูกต้นไม้สวยงามร่มรื่นเป็นระเบียบ จัดเจ้าหน้าที่คอยอำนวยความสะดวกต่าง ๆ แต่ผู้เดินทางเข้ามาในวัดก็จะเป็นการดึงดูดให้ผู้คนสนใจการอนุรักษ์โบราณสถานมากยิ่งขึ้น ปัจจุบันมีกองอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม สำนักนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม ทำหน้าที่ในการเสนอแนะนโยบายและโครงการด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมศิลปกรรม กำหนดแนวทางแผนปฏิบัติการมาตรฐานในการควบคุม ป้องกันและแก้ไขปัญหาการอนุรักษ์ รวมทั้งวางแผนการอนุรักษ์เฉพาะพื้นที่^๒

ศรีเทพเป็นแหล่งโบราณคดีที่สำคัญแห่งหนึ่งในลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก ตั้งอยู่ในตำบลศรีเทพ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ บริเวณดังกล่าวปรากฏร่องรอยการอยู่อาศัยของผู้คนมาตั้งแต่ รวม ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว โดยมีการพบโครงกระดูกมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ต่อเนื่องมาถึงหลักฐานในวัฒนธรรมทวารวดีและขอมโบราณตามลำดับ แล้วถูกทิ้งร้างไปในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๘ – ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๙ อันเป็นช่วงเวลาก่อนที่สุโขทัยและกรุงศรีอยุธยาจะเจริญขึ้นมาแทนที่ โดยนักโบราณคดีมีข้อสันนิษฐานว่า อาจเกิดจากโรคระบาดร้ายแรงหรือปัญหาภัยแล้ง ประการใดประการหนึ่งหรือทั้งสองประการ ไม่ว่าจะนี่จะร่วงโรยลงไปด้วยสาเหตุใด แต่ก็ได้ทิ้งร่องรอยความรุ่งเรืองไว้มากมายให้ได้ศึกษาอย่างเข้มข้น เมืองโบราณแห่งนี้มีแผนผังเป็นเมืองแฝด รูปร่างคล้ายสี่เหลี่ยมมุมมน ประกอบด้วย “เมืองใน” ซึ่งถูกสร้างขึ้นก่อนและ “เมืองนอก” อันเป็นพื้นที่ซึ่งสันนิษฐานกันว่าถูกขยายไปทางทิศตะวันออกในภายหลัง ภายในเมืองแฝดนี้ ปรากฏซากสถาปัตยกรรมหลายแห่งซึ่งได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานตามประกาศในราชกิจจานุเบกษาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ อาทิ เขาค้างใน ปรางค์ศรีเทพ ปรางค์สองพี่น้อง รวมถึงโบราณสถานนอกเมืองอย่างปรางค์ฤาษีและเขาค้างนอก อันเป็นสถูปขนาดใหญ่ที่สันนิษฐานว่าเป็น “มหาสถูป” ในวัฒนธรรมทวารวดีที่มีความสำคัญเคียงคู่กันกับเขาค้างใน นอกจากนี้ยังพบโบราณวัตถุมากมายที่สร้างขึ้นเนื่องในศาสนาต่าง ๆ ซึ่งปรากฏอยู่ร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นธรรมจักรขนาดใหญ่ตามความเชื่อในพุทธศาสนา รวมถึงเทวรูปและทับหลังจากหลักภาพเทพในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เช่น ประติมากรรมพระสุริยเทพ และทับหลังหลังภาพอุมาเมศวร เป็นต้น ที่สำคัญยังมีจารึกหลายหลักที่จดจารถ้อยคำอันเน้นย้ำถึงการยอมรับนับถือศาสนาในแต่ละช่วงเวลา โดยมีความสอดคล้องกับวัตถุพยานอื่น ๆ ที่พบในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพอีกด้วย การอนุรักษ์โบราณสถานจำเป็นต้องคำนึงถึงหลักวิธีการ อย่างถูกวิธีอีกด้วย มิฉะนั้นความพยายามในการอนุรักษ์ก็จะเป็นการทำลาย หากพระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทหน้าที่ในการดูแลและไม่เห็นถึงความสำคัญหรือไม่เข้าใจในหลักการ อาจทำให้โบราณสถานแห่งนี้เสื่อมสภาพลงเร็วกว่าเท่าที่ควร แต่หากพระสงฆ์และชุมชนให้

^๒ เอกสารนำชมอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ, จัดทำโดย ฝ่ายงานวิชาการ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ สำนักศิลปากรที่ ๔. (ลพบุรี: กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๙), หน้า ๓.

ความสำคัญของปัญหาดังกล่าวก็จะช่วยกันรักษาและคอยให้ความรู้ชี้แนะกับชาวบ้านให้เห็นความสำคัญของโบราณสถาน และสร้างจิตสำนึกว่าโบราณสถานเป็นสมบัติส่วนรวมของชาติ ที่จะต้องช่วยกันอนุรักษ์ให้โบราณสถานเหล่านี้มีอายุยืนยาวเพื่อให้ชนรุ่นหลังรับรู้

จากเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้นผู้วิจัยซึ่งเป็นผู้อยู่ในพื้นที่จังหวัดเพชรบูรณ์ ได้เล็งเห็นความสำคัญจากประเด็นดังกล่าวจึงมีความสนใจที่จะศึกษาการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ เพื่อเป็นข้อมูลเบื้องต้นในการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์โบราณสถานให้ทรงคุณค่าและคงอยู่ตลอดไปควบคู่กับการพัฒนาประเทศด้านอื่น ๆ ต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาแนวคิดการมีส่วนร่วม และอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
๒. เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
๓. เพื่อนำเสนอรูปแบบการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative) ในภาคสนามโดยใช้วิธีวิจัยแบบผสมผสานดังนี้

๑. การวิจัยเชิงคุณภาพ ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎก หนังสือ รายงานการวิจัย รายงานการประชุม ภาพถ่าย เอกสารแสดงความสัมพันธ์ที่แสดงให้เห็นแนวคิด การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ดังนี้
๒. ศึกษา ค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ทั้งหนังสือ ตำรา รายงานการวิจัยและเอกสารอื่น ๆ
๓. ทำการวิเคราะห์การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
๔. สรุปผลการศึกษาที่ทำให้เห็นถึงการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

ขั้นตอนการเก็บข้อมูล

โดยการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลมีการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารและการศึกษาในภาคสนามเพื่อวิเคราะห์การอนุรักษ์โบสถ์สถาน ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถาน โดยแบ่งกลุ่มผู้ให้ข้อมูลออกเป็น ๓ กลุ่ม รวม ๓๑ รูป/คน ได้แก่

- ๑) ตัวแทนของวัดในชุมชน จำนวน ๗ รูป
- ๒) ผู้นำชุมชน จำนวน ๒๒ คน
- ๓) ผู้นำด้านวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม จำนวน ๒ คน

๑. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key informant)

เป็นการศึกษาวิจัยในเชิงลึกมุ่งเน้นการสัมภาษณ์และตัวแทนของวัด ตัวแทนของชุมชน และภาครัฐ เช่น วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม รวมทั้งหมด ๓๑ รูป/คน ได้แก่

- ๑) ตัวแทนของวัดในชุมชน จำนวน ๗ รูป
- ๒) ผู้นำชุมชน จำนวน ๒๒ คน
- ๓) ผู้นำด้านวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม จำนวน ๒ คน

๒. เครื่องมือในการวิจัย

ผู้วิจัยได้ดำเนินการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

- ๑) ศึกษาค้นคว้าจากหนังสือ เอกสาร ทฤษฎีระเบียบต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการบริหารองค์กรและการพัฒนาชุมชนของวัดโพธิ์การาม ตำบลโพนสูง อำเภอปทุมรัตน์ จังหวัดร้อยเอ็ด
- ๒) นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้ามาประมวลความรู้สรุปเป็นกรอบแนวคิดกำหนด ขอบเขตการวิจัยและกำหนดเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
- ๓) สร้างแบบสัมภาษณ์ตามกรอบแนวคิด เพื่อให้ครอบคลุมขอบเขตของการทำวิจัย
- ๔) นำแบบสัมภาษณ์ที่สร้างเสร็จแล้วเสนอคณะกรรมการที่ปรึกษาผู้เชี่ยวชาญเพื่อตรวจสอบแก้ไขปรับปรุงให้มีความตรงตามเนื้อหา
- ๕) นำแบบสัมภาษณ์มาปรับปรุงตามข้อเสนอแนะของคณะกรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

๓. การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลจากการรวบรวมที่มีอยู่อย่างเป็นระบบ สะดวก และง่ายต่อการค้นหาข้อมูล ในการจัดทำแฟ้มเพื่อประโยชน์ต่อการค้นหาข้อมูล ประกอบด้วย แฟ้มข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เจาะลึกและการสนทนากลุ่มหรือสัมภาษณ์กลุ่มย่อยหรือสัมมนากลุ่มย่อย ประกอบด้วยข้อมูล ๒ ส่วน คือ

- ข้อมูลที่เป็นแบบบันทึกการสัมภาษณ์และแบบบันทึกการสนทนากลุ่มประกอบด้วย ชื่อผู้ให้ข้อมูลสำคัญ วันที่ ช่วงเวลา สถานที่สัมภาษณ์ สัมภาษณ์ครั้งที่ ชื่อผู้สัมภาษณ์ บทสัมภาษณ์
- ข้อมูลที่เป็นแบบวิเคราะห์การสัมภาษณ์เจาะลึก/การสนทนากลุ่ม หรือสัมมนากลุ่มย่อย ซึ่งประกอบด้วยชื่อผู้ให้ข้อมูล ชื่อผู้สัมภาษณ์ คำหลักบรรยาย เหตุการณ์/สถานการณ์ และการตีความเบื้องต้น แล้วจึงทำการวิเคราะห์เชิงพรรณนา

๔. เครื่องมือการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลครั้งนี้ เป็นแบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

- ส่วนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสัมภาษณ์ มีลักษณะเป็นแบบตรวจสอบรายการ (Check list) ได้แก่ เพศ อายุ ระดับการศึกษา และสำหรับบรรพชิต

- ส่วนที่ ๒ แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ มีลักษณะเป็นแบบคำถามปลายเปิด(Open Ended) แบ่งเป็น ๓ ตอน ดังนี้

ตอนที่ ๑ แนวคิดการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

ตอนที่ ๒ การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

ตอนที่ ๓ รูปแบบการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

๕. การสร้างเครื่องมือ

คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

๑) ศึกษาค้นคว้าจากหนังสือ เอกสาร ทฤษฎีระเบียบต่างๆ ที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

๒) นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้ามาประมวลความรู้สรุปเป็นกรอบแนวคิดกำหนด ขอบเขตการวิจัยและกำหนดเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

๓) สร้างสัมภาษณ์ตามกรอบแนวคิด เพื่อให้ครอบคลุมขอบเขตของการทำวิจัย

๔) นำแบบสัมภาษณ์ที่สร้างเสร็จแล้วเสนอคณะกรรมการที่ปรึกษางานวิจัยเพื่อตรวจสอบแก้ไขปรับปรุงให้มีความตรงตามเนื้อหา

๕) นำแบบสัมภาษณ์มาปรับปรุงตามข้อเสนอแนะของคณะกรรมการที่ปรึกษางานวิจัย

๖) นำข้อเสนอแนะที่ได้ปรับปรุงแล้วจากผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง ๕ ท่านมาพิจารณาปรับปรุงแก้ไขให้มีความเหมาะสม จากนั้นนำแบบสัมภาษณ์ที่สมบูรณ์แล้วไปเก็บข้อมูลกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญต่อไป

๖. การเก็บรวบรวมข้อมูล

๑) กำหนดข้อมูลและตัวชี้วัด เป็นการกำหนดว่าข้อมูลที่ต้องการมีอะไรบ้าง โดยการศึกษาและวิเคราะห์จากวัตถุประสงค์หรือปัญหาของการวิจัยเพื่อสร้างกรอบแนวคิดในการวิจัย และจะใช้อะไรเป็นตัวชี้วัดจึงจะได้ข้อมูลที่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง

๒) กำหนดแหล่งข้อมูล ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Information) เป็นการศึกษาวิจัยในเชิงลึกมุ่งเน้นการสัมภาษณ์และประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) ร่วมกับ ตัวแทนคณะสงฆ์ ประชาชน และองค์กรที่ทำงานการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

๓) นำเครื่องมือวิจัยไปใช้สัมภาษณ์ (Inter View) โดยคณะผู้วิจัยมีการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) สำหรับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักทั้ง ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลเชิงนโยบายและกลุ่มผู้ให้ข้อมูลจาก ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Information) เป็นการศึกษาวิจัยในเชิงลึกมุ่งเน้นการสัมภาษณ์ ๓ กลุ่ม รวม ๓๑ รูป/คน ในกลุ่มทดลองจำนวน ๓ ครั้ง (ทุก ๓ เดือน)

๔) การสัมภาษณ์กลุ่มย่อยกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อศึกษาเกี่ยวกับแนวคิด หลักการ ความเป็นมา การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพที่ผู้วิจัยเลือก ศึกษาาร่วมสัมภาษณ์ เพื่อให้ข้อมูลนำมาวิเคราะห์เชิงพรรณนา รวมถึงได้ข้อมูลเชิงลึกอย่างน้อย ๘ ครั้ง ต่อ ๔ เดือน

๗. การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยได้ข้อมูลจากการรวบรวมที่มีอยู่อย่างเป็นระบบ สะดวก และง่ายต่อการค้นหาข้อมูล ในการ จัดทำแฟ้มเพื่อประโยชน์ต่อการค้นหาข้อมูล ประกอบด้วย

๑) แฟ้มข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เจาะลึกและการสนทนากลุ่มหรือสัมภาษณ์กลุ่มย่อยหรือ สัมมนากลุ่มย่อย ประกอบด้วยข้อมูล ๒ ส่วน คือ

๒) ข้อมูลที่เป็นแบบบันทึกการสัมภาษณ์และแบบบันทึกการสนทนากลุ่มประกอบด้วย ชื่อผู้ให้ ข้อมูล วันที่ ช่วงเวลา สถานที่สัมภาษณ์ สัมภาษณ์ครั้งที่ ชื่อผู้สัมภาษณ์ บทสัมภาษณ์

๓) ที่เป็นแบบวิเคราะห์การสัมภาษณ์เจาะลึก/การสนทนากลุ่ม หรือสัมมนากลุ่มย่อย ซึ่งประกอบ ชื่อผู้ให้ข้อมูล ชื่อผู้สัมภาษณ์ คำหลักบรรยาย เหตุการณ์/สถานการณ์ และการตีความเบื้องต้นแล้วจึงทำการ วิเคราะห์เชิงพรรณนา

๘. การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย

การนำเสนอข้อมูลจะอยู่ในลักษณะการพรรณนาความ (Descriptive Presentation) ประกอบ ภาพถ่ายและการพรรณนาความประกอบการบรรยายเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของวัดและ ชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ผู้วิจัยได้ทำการ วิเคราะห์ข้อมูลไปพร้อม ๆ กับการจัดเก็บข้อมูลอยู่ตลอดเวลา และนำข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้มาวิเคราะห์และ สังเคราะห์จนได้ข้อสรุปเพื่อตอบคำถามตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยมุ่งศึกษาแนวคิดการมีส่วนร่วมของ วัดในชุมชนศรีเทพ ผู้นำชุมชนในเขตชุมชนศรีเทพแล้วภาครัฐ ประกอบด้วย วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม จังหวัดเพชรบูรณ์ เพื่อหาวิธีการอนุรักษ์โบราณสถานอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในการ อนุรักษ์โบราณสถานและการท่องเที่ยวของจังหวัดเพชรบูรณ์และรองรับการยกระดับให้อุทยาน ประวัติศาสตร์ศรีเทพเป็นมรดกโลกต่อไป

ผลการวิจัย

๑. แนวคิดการมีส่วนร่วม และอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

การอนุรักษ์โบราณสถาน ถือเป็นหน้าที่ของวัดและชุมชนที่จะต้องทำตามหลักพระธรรมวินัย และตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ โดยแนวทางในการอนุรักษ์นั้นสามารถทำได้ด้วยการดูแลรักษารวมทั้งการให้ความรู้ในการอนุรักษ์โบราณสถานแก่ประชาชน การให้ความร่วมมือในการอนุรักษ์โบราณสถานกับหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง ปัจจุบันแนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ มีลำดับขั้นตอน คือ **ขั้นที่ ๑** ในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพนั้น หากมีสิ่งใดชำรุดเสียหาย หรือเป็นสิ่งที่ควรซ่อมแซมจะต้องแจ้งแก่ผู้ดูแลเป็นสำคัญ **ขั้นที่ ๒** ในการอนุรักษ์จะต้องดำรงรักษาส่วนที่ดีเด่นสำคัญ เมื่อสร้างส่วนใหม่จะต้องให้สอดคล้องกับของเก่าให้ดีขึ้น โดยทางอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ นั้นมีหลักการสำคัญที่เป็นนโยบายว่า ๑) การอนุรักษ์เป็นไปเพื่อการเก็บรักษาส่วนที่ดีให้มากที่สุด และมีสอดคล้องกับของเก่าที่เหลืออยู่ ๒) การอนุรักษ์สิ่งก่อสร้างที่ใกล้เคียงจะต้องร่วมอนุรักษ์ไปในแนวทางเดียวกันหรือให้คงอยู่อย่างเดิมให้มากที่สุด ๓) จะต้องแน่ใจแล้วว่าการอนุรักษ์นั้นมีความสำคัญมีคุณค่าอย่างแท้จริงถึงจะเริ่มลงมืออนุรักษ์ และร่วมรับผิดชอบตัดสินใจการดำเนินการทุกครั้งเพื่อสร้างความสำนึกรักในโบราณสถานของตนเองด้วยเทคนิคและวิธีการต่าง ๆ จากช่างกรมศิลปากรเป็นผู้แนะนำซึ่งการอนุรักษ์โบราณสถานทีกล่าวมามีความสอดคล้องถูกต้องกับตามหลักวิชาการและการอนุรักษ์ที่กรมศิลปากรดำเนินการอยู่

๒. การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ สรุปได้ว่า จากสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบันจึงเป็นการอันสมควรที่ชาวบ้านในชุมชนและหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ควรตระหนักถึงความสำคัญและร่วมหาแนวทางในการแก้ไขสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นนี้ต่อไป ผู้วิจัยจึงแยกแนวอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพเป็น ๓ แนวทาง คือ แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีในระดับนโยบาย แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน และแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

๑. แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีในระดับนโยบาย ได้แก่ รัฐจะต้องเป็นผู้ที่ให้ข้อมูลความรู้ที่เกี่ยวข้องในแหล่งโบราณคดีแก่พระสงฆ์และชาวบ้าน รัฐโดยกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬาควรสนับสนุนให้มีคฤหาสน์ที่ท้องถิ่นเพิ่มมากขึ้น และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมบังคับใช้กฎหมาย ควรนำกฎหมายที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานโบราณวัตถุ มาบังคับใช้อย่างเด็ดขาดตลอดจนตราข้อบัญญัติท้องถิ่นเพิ่มเติมในการอนุรักษ์ โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ

๒. แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีระดับวัดและชุมชน จากผลการสำรวจที่พบภายในชุมชนหลายแห่งที่มีแหล่งโบราณคดี มีสภาพปัญหาในรูปแบบที่ใกล้เคียงกัน เนื่องจากขาดความรู้

ความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์โบราณคดีแห่งนั้น ปัญหาการขาดแคลนบุคลากร ผู้นำที่จะเข้ามาดูแลจากเหตุผลที่กล่าวมาในข้างต้นนั้นถือได้ว่าเป็นปัญหาหลักสำคัญที่ทำให้ในชุมชนควรร่วมมือและจัดทำแนวทางที่ใช้การแก้ปัญหาาร่วมกัน ควรมีการปลูกฝังจิตสำนึกในการอนุรักษ์และจิตสาธารณะต่อการรักษาโบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ภายในชุมชนของคนที่อยู่ใกล้กับโบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ส่วนใหญ่มีความคิดเห็นที่ตรงกันในเรื่องที่ควรให้เด็กหรือเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์เพื่อที่จะปลูกฝังจิตสำนึกให้กับเด็กหรือเยาวชนเหล่านี้มาทำการพัฒนาต่อไปในอนาคต ควรจะมีการจัดอบรมให้ความรู้แก่คนในชุมชน เพื่อส่งผลที่จะช่วยในการเสริมสร้างถึงจิตสำนึกของคนในชุมชนให้มีการอนุรักษ์ดูแลรักษาแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ให้มากขึ้นและอยู่คู่ชุมชนนั้น ๆ ต่อไป มีการจัดทำหนังสือหรือสื่อภาพเคลื่อนไหว โดยให้เด็กนักเรียนหรือเยาวชนที่ได้รับการเรียนการสอนจากโรงเรียนเข้ามาร่วมสร้าง เว็บไซต์หรือเว็บไซต์แนะนำสถานที่ท่องเที่ยวแหล่งโบราณคดีทางที่อยู่ในชุมชนนั้น ๆ

ภายในชุมชนควรที่จะต้องมีการตั้งผู้นำหรือการตั้งตัวแทนขึ้นมาเพื่อเป็นผู้ที่คอยบังคับควบคุมให้ชาวชุมชนร่วมกันสอดส่องดูแลความเรียบร้อยของแหล่งโบราณคดี สิ่งที่ผู้นำ พระสงฆ์และชาวบ้านต้องทำภายในชุมชน ต้องมีส่วนร่วมกันจัดกิจกรรมหรือเพณีในลักษณะเชิงท่องเที่ยวเพื่อดึงดูดให้บุคคลทั้งในและนอกเข้ามา มีการให้ความรู้เกี่ยวแหล่งโบราณคดี และคอยเป็นหูเป็นตา ให้กับรัฐในการสอดส่องดูแลแหล่งโบราณคดีซึ่งเป็นมรดกของชาติ ที่เสมือนแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญให้ไว้ชนรุ่นหลังได้ศึกษา วัดและชุมชนต้องร่วมมือกันทำการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีขั้นพื้นฐาน ซึ่งสามารถดำเนินการได้อย่างต่อเนื่อง เพื่อหยุดหรือบรรเทาเหตุแห่งการเสื่อมสภาพของโบราณสถาน โดยการดำเนินการนั้นไม่มีผลให้ลักษณะทางกายภาพของโบราณสถานเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เพื่อรอการดำเนินการอนุรักษ์ขั้นสูงที่เหมาะสมในลำดับต่อไป

๓. แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีระดับจังหวัดและองค์กรทางด้านวัฒนธรรม จากข้อมูลซึ่งเป็นผลที่สามารถสรุปได้จากการสัมภาษณ์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องสำหรับแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีระดับจังหวัดและองค์กรทางด้านวัฒนธรรมอย่างที่เราจะเป็น เพราะแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนานับว่ามีความสำคัญในการพัฒนาท้องถิ่นในหลายด้าน ตลอดจนเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจที่สืบทอดวัฒนธรรมและประเพณี เสริมสร้างภูมิทัศน์ให้แก่ชุมชน นอกจากนี้แหล่งโบราณคดียังเป็นแหล่งรวมของศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีวิถีชีวิตที่สั่งสมสืบทอดต่อกันมาจากชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานมาแต่โบราณ ซึ่งสิ่งเหล่านี้นับเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนนั้นๆ และมีคุณค่าอย่างยิ่ง จึงจำเป็นที่หน่วยงานราชการระดับจังหวัดและองค์กรทางด้านวัฒนธรรมจะต้องเข้ามามีบทบาทและรับผิดชอบโดยตรง เช่นหน่วยงานราชการต้องมีส่วนสนับสนุนการช่วยดูแลและเป็นหูเป็นตาให้กับแหล่งโบราณคดีโดยร่วมมือและประสานงานกับสำนักศิลปากร คอยประสานกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งมีศักยภาพสามารถช่วยดูแลถาวรวัตถุที่ปกคลุมโบราณสถานให้สะอาด เรียบร้อยพัฒนาภูมิทัศน์ และอื่น ๆ ได้ ผู้ว่าราชการจังหวัดและองค์กรทางด้านวัฒนธรรมระดับจังหวัดควรกำหนดแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีที่อยู่ในเขตพื้นที่รับผิดชอบเป็นวิสัยทัศน์ในการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีอย่างต่อเนื่องเพื่อจะได้เกิดการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบต่อไป

ฝ่ายปกครองท้องถิ่นและฝ่ายปกครองท้องถิ่นที่ควรเข้ามามีส่วนร่วมอย่างเข้มแข็งและเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ทั้งเทศบาลหรือองค์การบริหารส่วนตำบล ตลอดจนสภาวัฒนธรรมตำบลและสภาวัฒนธรรมอำเภอ ควรขยายเครือข่ายในการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีเพิ่มมากขึ้น และนำเครือข่ายเหล่านั้นมาร่วมในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งควรนำแหล่งโบราณคดีมาเป็นทุนทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมแล้วนำมาปรับใช้ชุมชนท้องถิ่น โดยการพัฒนาส่งเสริมอาชีพ เพิ่มรายได้จากสิ่งที่มีอยู่

๓. รูปแบบการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์

จากการศึกษาการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ผู้วิจัยนำเสนอรูปแบบการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ดังนี้

๑. การอนุรักษ์โบราณสถานที่จะประสบความสำเร็จได้นั้น ควรเริ่มต้นการให้ความรู้ที่การปลูกฝังคนรุ่นใหม่ให้มีความรักในศิลปวัฒนธรรม และประเพณีของชาติ ทั้งนี้ผู้วิจัยมองว่า การปลูกฝังให้ประชาชนมีความรักศิลปวัฒนธรรม ประเพณีของท้องถิ่นเป็นแรงจูงใจสำคัญที่สามารถนำมาใช้ในการอนุรักษ์โบราณสถาน เพราะจะทำให้ทุกภาคส่วนโดยเฉพาะประชาชนได้เข้ามามีบทบาทในการดำเนินการอนุรักษ์โบราณสถาน มาตราการสร้างแรงจูงใจ นี้ในหลายประเทศได้นำมาใช้สนับสนุนให้ภาคเอกชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์โบราณสถาน ผู้วิจัยมองว่า ในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ซึ่งมีโบราณสถานอยู่มากมาย หน่วยงานของรัฐ ยังไม่เคยมีการกำหนดมาตรการสร้างจูงใจในลักษณะของการให้ความช่วยเหลือแก่ประชาชนผู้อยู่ในเขตพื้นที่โบราณสถานซึ่งอาจถูกโยกย้ายออกจากเขตพื้นที่โบราณสถานด้วยข้อบังคับทางกฎหมาย หรือการสนับสนุนเงินงบประมาณแก่ประชาชนผู้มีที่ดินซึ่งมีโบราณสถานอยู่ในที่ดินของตน หรือวัดที่มีโบราณสถานอยู่ในเขตพื้นที่ของวัด โดยผู้เป็นเจ้าของหรือครอบครองโบราณสถานจะต้องเป็นผู้จัดหางบประมาณค่าใช้จ่าย ในการบูรณะซ่อมแซมโบราณสถานนั้น ๆ ด้วยตนเอง

ทั้งนี้เพราะหน่วยงานของรัฐมักอ้างอยู่เสมอว่ามีหน้าที่ของรัฐที่จะต้องให้เงินช่วยเหลือแก่ภาคเอกชนในการซ่อมแซมและดูแลรักษาอาคารหรือสิ่งก่อสร้างที่เป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชน แต่หากว่าโบราณสถานนั้น ๆ มีคุณค่าในเชิงมรดกทางวัฒนธรรม หรือมีคุณค่าในทางประวัติศาสตร์คือเป็นโบราณสถานแล้ว ถือว่าสิ่งก่อสร้างนั้นมีใช้สมบัติเฉพาะของเจ้าของเท่านั้น แต่เป็นสมบัติของมนุษยชาติด้วย ดังนั้นเจ้าของโบราณสถานจึงไม่สมควรที่จะต้องรับผิดชอบภาระในการซ่อมแซมและบำรุงรักษาโบราณสถานนั้น แต่เพียงผู้เดียว แต่หน่วยงานของรัฐจะต้องยื่นมือเข้ามาช่วยเหลือหรือสนับสนุนงบประมาณในการซ่อมแซม ดังนั้น การให้ความรู้เพื่อการสร้างแรงจูงใจให้ประชาชนได้เห็นว่ามีโบราณสถานนั้นไม่ว่าจะอยู่ในเขตกรรมสิทธิ์ของตนก็ตาม แต่คุณค่าประวัติศาสตร์ หรือคุณค่าทางมรดกวัฒนธรรมมิได้จำกัดอยู่เฉพาะของบุคคลใดบุคคลหนึ่งเท่านั้น แต่มันเป็นสมบัติของคนร่วมกันเมื่อเป็นสมบัติของส่วนรวม คนอื่นก็มีสิทธิ์ในการที่จะปกป้องดูแลรักษา หรือแม้กระทั่งสิทธิ์ในการที่จะได้รับผลประโยชน์จากโบราณสถานนั้น ๆ ด้วย โดยเฉพาะผู้นำชุมชนนั้นมีส่วนสำคัญมากในการส่งเสริมการอนุรักษ์โบราณสถาน ควรให้ผู้นำชุมชนหรือประชาชนมีความรู้

มีความรักในแหล่งโบราณสถานส่งเสริมให้ประชาชนมีความเข้าใจเหมือนกับในต่างประเทศเช่นแหล่งโบราณสถานต่าง ๆ เหมือนกับประเทศต่าง ๆ ทางยุโรป ซึ่งส่งเสริมให้ประชาชนเข้าใจความสำคัญของศิลปะต่าง ๆ ในปัจจุบันประเทศไทยเพิ่งจะมีการส่งเสริมให้ประชาชนรักศิลปะแหล่ง โบราณสถาน ต่าง ๆ ดังนั้นบทบาทของผู้นำชุมชนและสมาชิกในชุมชนที่มีต่อการอนุรักษ์โบราณสถานคือการส่งเสริมองค์ความรู้ที่ถูกต้องให้กับชุมชน เช่น การอนุรักษ์ต้องไม่เปลี่ยนแปลงองค์ประกอบของวัสดุที่ใช้ในการซ่อมแซมแหล่งโบราณสถานนั้น ควรใช้วัสดุแบบเดิมให้มากที่สุดจึงจะเป็นการอนุรักษ์ที่แท้จริง และควรส่งเสริมการสร้างอาคารต่าง ๆ ในปัจจุบันที่จะพัฒนาไปสู่การเป็นโบราณสถานเป็นแหล่งศึกษาประวัติศาสตร์ และชาติพันธุ์ของบรรพบุรุษในคนรุ่นใหม่ยุคปัจจุบัน มากกว่าที่จะไปทุ่มเทอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานในอดีตซึ่งไม่คุ้มค่า รัฐควรส่งเสริมการศึกษาด้านการอนุรักษ์ประเพณี วัฒนธรรม การอนุรักษ์ การรักษาแหล่งโบราณสถานให้แก่ประชาชน ดังนั้นการที่ประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการทะนุบำรุงรักษาแหล่งโบราณสถานจึงไม่ใช่ความผิดของประชาชน

๒. การมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการ ดำเนินงาน และพัฒนาเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่อง การส่งเสริมการมีส่วนร่วมจึงจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับลำดับและขั้นตอน และความเชื่อมโยง การจัดการที่ต้องดำเนินการไปตามลำดับหรือขั้นตอนจากระดับหนึ่งไปสู่อีกระดับหนึ่งโดยต้องสร้างความพร้อมด้านต่าง ๆ อย่างเหมาะสม การที่ประชาชน ชุมชน สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการในการกำหนดนโยบายพัฒนาท้องถิ่น และมีส่วนร่วมในการรับประโยชน์จากการจัดการรวมทั้งมีส่วนในการควบคุมประเมินผลโครงการต่าง ๆ ของท้องถิ่น การมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนาโดยให้ประชาชนมีส่วนร่วม ในการจัดการตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งสิ้นสุด เห็นได้ว่าแนวคิดและวิธีปฏิบัติในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในประเทศไทยดังกล่าวจะดูเหมือนว่าเป็นแบบแผนการจัดการที่ยังให้ความสำคัญต่อการอนุรักษ์สงวนทรัพยากรเอาไว้มิให้เสียหายหรือสูญหายไปแต่ก็มีการประยุกต์ใช้ประโยชน์ของโบราณสถานและแหล่งโบราณคดีในการพัฒนาด้านเศรษฐกิจผ่านอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวมากขึ้นซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบแผนในการจัดการอย่างรวดเร็วแต่แท้จริงแล้วส่วนที่ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงเลยในระยะหลายสิบปีที่ผ่านมาคือยังเป็นการจัดการแบบรวมศูนย์โดยหน่วยราชการส่วนกลางที่มีอำนาจตามกฎหมายที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของหน่วยงานอื่นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ที่โบราณสถานหรือแหล่งโบราณคดีนั้นตั้งอยู่มากนัก

๓. การสร้างเครือข่ายอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพภาคีรัฐเป็นเครือข่ายนำ โดยการกำหนดแนวทางให้เครือข่ายวัด และชุมชนทำหน้าที่อย่างมีขอบเขตที่จำกัด เครือข่ายวัด เป็นเครือข่ายทำ เน้นกระบวนการลงมือทำงานด้วยขอบเขต และข้อบังคับที่มีอย่างจำกัด ส่วนเครือข่ายภาครัฐเป็นเครือข่ายสนับสนุนการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ตามบทบาทแต่ละด้าน เช่นบทบาทด้านวัฒนธรรม บทบาทด้านวิชาการ ในแต่ละด้านนั้นเป็นบทบาทปกติแต่มีความเกี่ยวข้องที่ต้องทำงานร่วมกันกับภาครัฐ คือ บางส่วนอาจจะต้องขออนุญาตจากทางภาครัฐในการที่จะทำหน้าที่ของตนให้ลุล่วงไปด้วยดี แม้ว่าเมื่อบทบาทเหล่านี้

คือวิถีชีวิตปกติแต่เมื่อมีกฎ ข้อบังคับย่อมทำให้งานและบทบาทนั้นล่าช้าลง บางส่วนก็ต้องการกำลังเสริมจากภาคประชาสังคม

องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย รูปแบบการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ซึ่งอธิบายในรายละเอียด ดังนี้

ด้านการศึกษานวนคิดเกี่ยวกับการส่งเสริมการอนุรักษ์โบราณสถาน พบว่า

๑) ต้องมีการให้ความรู้ส่งเสริมการค้นคว้าวิจัย คว้าศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูลภูมิปัญญาของไทยในด้านต่าง ๆ ของท้องถิ่นจังหวัด ภูมิภาค และประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งภูมิปัญญาที่เป็นภูมิปัญญาของท้องถิ่น มุ่งศึกษาให้รู้ความเป็นมาในอดีต และสภาพการณ์ในปัจจุบัน กล่าวคือการขาดบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถที่จะเข้ามาอนุรักษ์โบราณสถาน ทั้งนี้เพราะหน่วยงานของรัฐที่มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรง เช่น กรมศิลปากร เป็นต้น มีบุคลากรน้อย จึงส่งผลกระทบต่อกรมดูแลโบราณโดยรวม และก่อให้เกิดปัญหาอื่น ๆ ตามมา เช่น การบุกรุกพื้นที่เขตโบราณสถานของประชาชน เป็นต้น ปัญหาที่สำคัญประการหนึ่งคือบุคลากรที่เกี่ยวข้องกับโบราณสถานขาดองค์ความรู้ที่ถูกต้องในการอนุรักษ์ ปัญหาที่เกิดจากการบุกรุกพื้นที่ของประชาชนอันเป็นที่มาของปัญหาอื่น ๆ ตามมา เช่น ปัญหาเรื่องขยะมูลฝอยเป็นต้นนอกจากนั้น นโยบายการพัฒนาของหน่วยงานปกครองท้องถิ่น เช่น การก่อสร้างสาธารณูปโภคเป็นต้นรุกเข้าไปในเขตโบราณสถาน ก็เป็นการทำลายโบราณสถานโดยอ้อม รวมทั้งการออกเอกสารสิทธิ์ที่ดินทับซ้อนเขตพื้นที่โบราณสถานอีกด้วย ต้องมีการจัดการส่งเสริมการอนุรักษ์ โดยการปลูกจิตสำนึกให้คนในท้องถิ่นตระหนักถึงคุณค่าแก่นสาระและความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น ส่งเสริมสนับสนุนการจัดกิจกรรมตามประเพณีและวัฒนธรรมต่าง ๆ สร้างจิตสำนึกของความเป็นคนท้องถิ่นนั้น ๆ ที่จะต้องร่วมกันอนุรักษ์ภูมิปัญญาที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น รวมทั้งสนับสนุนให้มีพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นหรือพิพิธภัณฑ์ชุมชนขึ้น เพื่อแสดงสภาพชีวิตและความเป็นมาของชุมชน อันจะสร้างความรู้และความภูมิใจในชุมชนท้องถิ่นด้วย

๒) ปัญหาด้านการจัดการงบประมาณ หรือกล่าวได้ว่า ปัญหาด้านการบริหารงบประมาณ เป็นปัญหาที่สำคัญประการหนึ่งที่จะขับเคลื่อนงานอนุรักษ์โบราณสถานในที่ต่าง ๆ ให้ดำเนินไปได้ การขาดงบประมาณ เนื่องจากว่าในประเทศไทยมีแหล่งโบราณสถานอยู่มากมาย การที่หน่วยงานผู้ที่มีความรับผิดชอบโดยตรงจะจัดสรรงบประมาณลงมา เพื่อใช้ในการอนุรักษ์โบราณสถานได้อย่างทั่วถึง เป็นเรื่องที่เป็นไปได้ยาก ทั้งนี้ เพราะหากมีการจัดสรรงบประมาณโดยมองไปที่ความสำคัญของโบราณสถาน เช่น โบราณสถานที่ได้รับผิดชอบคิดว่ามีความสำคัญในอันดับต้น ๆ ก็อาจได้รับการจัดสรรงบประมาณลงไปดูแลได้อย่างทั่วถึง แต่ในทางตรงกันข้าม หากแหล่งโบราณสถานนั้น หน่วยงานของรัฐมองว่าไม่ค่อยมีความสำคัญในทางประวัติศาสตร์มากนัก หรืออยู่ห่างไกลออกไป ก็อาจได้รับการจัดสรรงบประมาณในจำนวนน้อย หรือไม่ได้รับการจัดสรรเลยก็เป็นได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น โบราณสถานดังกล่าวนี้ ก็อาจทรุดโทรมไปก่อนเวลาอันควร หรือหากมีการจัดสรรงบประมาณลงไปเพื่อการฟื้นฟู ก็อาจสายเกินไปแล้ว เพราะโบราณสถานเหล่านั้นอาจถูกทำลายจนไม่เหลือความเป็นโบราณสถานและยากที่จะฟื้นฟูขึ้นมาได้

๓) ต้องมีการส่งเสริมกิจกรรม โดยการส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดเครือข่ายการสืบสานและพัฒนาภูมิปัญญาของชุมชนต่าง ๆ เพื่อจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง และส่งเสริม

การเสริมสร้างปราชญ์ท้องถิ่นโดยการส่งเสริมและสนับสนุนการพัฒนาศักยภาพของชาวบ้าน ผู้ดำเนินงานให้มีโอกาสแสดงศักยภาพด้านภูมิปัญญา ความรู้ความสามารถอย่างเต็มที่ มีการยกย่องประกาศเกียรติคุณในลักษณะต่าง

อภิปรายผล

๑) แนวคิดการมีส่วนร่วม และอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ องค์การจะต้องรวบรวมข้อมูลของปัจจัยที่เกี่ยวข้องที่เหมาะสมกับโครงสร้างองค์การในการดำเนินกิจกรรมให้มีความคล่องตัว การบริหารบุคคลพบว่า การเสาะแสวงหาเพื่อทำหน้าที่ในการดูแลปกป้องการอำนวยความสะดวกพบว่าพระสังฆาธิการจะต้องมีความรู้และข้อมูลอย่างลึกซึ้ง ที่สามารถนำไปกำหนดการวินิจฉัยสั่งการที่รวดเร็วแม่นยำ และการควบคุมพบว่า การใช้ระเบียบและระบบที่จัดวางขึ้น พระสังฆาธิการจะต้องพัฒนาระบบของจิตสำนึก มีความรู้สึกรับผิดชอบต่อพระศาสนาสำหรับการบูรณาการหลักพุทธ สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระครูวัชรสุวรรณาท ธมมโชโต (ลูกซุบ เกตุเขียว) ศึกษาเรื่อง “การประยุกต์ใช้อธิปไตยธรรมเพื่อส่งเสริมกลยุทธ์การอนุรักษ์โบราณสถานของพระสังฆาธิการในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๕” ที่จะต้องทำให้พระสังฆาธิการมีฉันทะใส่ใจในการอนุรักษ์อยู่เสมอและมุ่งมั่น มีวิริยะความขยันหมั่นเพียรในการอนุรักษ์โบราณสถาน ความพยายามอดทน มีจิตตะความตั้งใจในการอนุรักษ์โบราณสถาน มีความกระตือรือร้น พระสังฆาธิการจะต้องมีความรู้และข้อมูลอย่างลึกซึ้งที่สามารถนำไปกำหนดการวินิจฉัยสั่งการที่รวดเร็วแม่นยำ และการควบคุม พบว่า การใช้ระเบียบและระบบที่จัดวางขึ้น พระสังฆาธิการจะต้องพัฒนาระบบของจิตสำนึก มีความรับผิดชอบต่อพระศาสนา สำหรับการบูรณาการหลักพุทธธรรมจะต้องทำให้พระสังฆาธิการมีฉันทะใส่ใจในการอนุรักษ์อยู่เสมอและมุ่งมั่น มีวิริยะความขยันหมั่นเพียรในการอนุรักษ์โบราณสถาน ความพยายามอดทน มีจิตตะความตั้งใจในการอนุรักษ์โบราณสถาน มีความกระตือรือร้นและมีวิมังสาใช้สติปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรอบสอบหาสาเหตุเพื่อแก้ไขปรับปรุงให้ดีขึ้น^๓

๒) การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ เป็นการใช้และจัดการทรัพยากรทั้งที่เป็นธรรมชาติ และที่มนุษย์สร้างขึ้นอย่างฉลาดตลอดจนการวางแผนอย่างรอบคอบสำหรับทรัพยากรเหล่านั้น เพื่อบรรลุความต้องการในอนาคตและหมายรวมถึงการป้องกัน การดูแล การรักษา เพื่อให้คงคุณค่าไว้ การสงวน และการปฏิสังขรณ์และการบูรณะด้วยการสงวนรักษา การดูแลรักษาไว้ตามสภาพเดิมเท่าที่เป็นอยู่ และป้องกันมิให้เสียหายต่อไป ความมุ่งหมายในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ จำเป็นต้องมีการพิจารณาเชิงแนวคิด เพราะความคิดจะเป็นแกนนำไปสู่การปฏิบัติเทคนิควิธีที่เหมาะสม การอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุให้ได้นั้น

^๓ พระครูวัชรสุวรรณาท ธมมโชโต (ลูกซุบ), “การประยุกต์ใช้อธิปไตยธรรมเพื่อส่งเสริมกลยุทธ์การอนุรักษ์โบราณสถานของพระสังฆาธิการสนเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๕”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า บทคัดย่อ.

จำเป็นต้องมีการกำหนดจุดมุ่งหมายในการดำเนินงานร่วมกัน คือ ๑) การอนุรักษ์เป็นการสงวนไว้ซึ่งงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าอย่างมาก เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ ๒) งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่บางชิ้นเป็นสิ่งที่ยุคปัจจุบันได้ก่อสร้างไว้เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งคุณงามความดีของบรรพบุรุษ เราก็ต้องอนุรักษ์ไว้เป็นต้น ส่วนมรดกทางวัฒนธรรมแบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ ได้แก่ ๑) วัฒนธรรมทางจิตใจ ได้แก่ มรดกทางวัฒนธรรมที่ตกทอดมา ที่เป็นนามธรรมซึ่งแสดงออกให้เห็นผ่านทางด้านจริยธรรม ค่านิยม ปรัชญา ประเพณีต่าง ของสังคม ๒) มรดกทางวัตถุ ได้แก่ ผลผลิตที่มนุษย์ได้สร้างขึ้นให้เห็นเป็นรูปธรรม เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุศิลปวัตถุ สอดคล้องกับงานวิจัยของ **ธานินทร์ ไชยเชษฐ์ และคณะ** ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การทำนุบำรุงศาสนสถานและโบราณสถาน : อำนาจและวิธีการ” ผลการวิจัยพบว่า ศาสนสถานและโบราณสถานมีทั้งที่เป็นโบราณสถานร้างและเป็นที่ปัจจุบันยังใช้งานอยู่ ส่วนที่มักเกิดปัญหาการดูแลรักษา คือโบราณสถานที่เป็นศาสนสถานที่ยังใช้งานกับโบราณสถานที่ยังตั้งอยู่ในเขตศาสนสถานที่ยังใช้งานอยู่ ผู้ดูแลโบราณสถานคือ กรมศิลปากรส่วนศาสนสถานซึ่งส่วนใหญ่ คือ วัดในพุทธศาสนานั้นปัจจุบันผู้ดูแลคือ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ การทำนุบำรุงโบราณสถาน และศาสนสถานโดยรวมแล้วไม่เกิดเป็นปัญหามากนัก เพราะทั้ง ๒ หน่วยงานมีอำนาจหน้าที่ ความรับผิดชอบแตกต่างกัน ต่างหน่วยก็มีพระราชบัญญัติ หรือระเบียบต่างกัน ส่วนที่มีปัญหาคือ ความขัดแย้งเรื่องของการพัฒนา กับการอนุรักษ์ที่ไม่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน ทำให้เกิดความไม่เหมาะสมต่อศาสนา การทำลายโบราณสถาน^๔ และหลักฐานทางประวัติศาสตร์ทั้งโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ และบางครั้งก็เกิดขึ้นโดยเจตนาการทำนุบำรุงรักษาในส่วนของกรมศิลปากรมีปัญหาเรื่องการขาดกำลังคนทางด้านอนุรักษ์ตามหลักวิชาการ และขาดงบประมาณ และที่เป็นปัญหาหลักและหลายฝ่ายได้ตั้งข้อสังเกต คือ เรื่องความเหมาะสมและความถูกต้องตามหลักวิชาการ ส่วนปัญหาของทางวัด คือความต้องการใช้โบราณสถานและพื้นที่ในการพัฒนาวัด ทั้งเพื่อการใช้สอยและเพื่อการหาปัจจัยในการทำนุบำรุงวัด และส่วนหนึ่งยังอาจเป็นปัจจัยในเชิงพุทธพาณิชย์ และสอดคล้องกับงานวิจัยของ **สุณีย์ บริสุทธิ์** ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การส่งเสริมความตระหนักของชุมชนเชียงใหม่ต่อคุณค่าด้านโบราณสถานเมืองเชียงใหม่” ผลการวิจัยพบว่า ๑) กลุ่มตัวอย่างมีความเข้าใจลึกซึ้งถึงคุณค่าของโบราณสถานเมืองเชียงใหม่ว่าเป็นแหล่งโบราณคดีครั้งสมัยก่อนประวัติศาสตร์ และสมัยประวัติศาสตร์ มีการรวมตัวกัน จัดกิจกรรมอนุรักษ์โบราณสถาน และเล็งเห็นแนวทางการจัดกิจกรรมเพื่อเสริมสร้างรายได้แก่ชุมชน โดยยึดแนวทางการธำรงรักษาไว้ซึ่งสิ่งมีค่าทางประวัติศาสตร์อย่างยั่งยืน ๒) อำเภอเชียงใหม่ตั้งอยู่ในจุดยุทธศาสตร์ทำการท่องเที่ยวชื่อว่าสามเหลี่ยมมรกตโดยมีเส้นทาง R๓A เชื่อมระหว่างไทย ลาว เมียนมาร์ที่ได้ดำเนินไปมากแล้ว และกำลังเป็นรูปธรรมในเร็ววัน มีแม่น้ำโขงเป็นทางสัญจรหลักไปสู่เมืองสำคัญของประเทศเพื่อนบ้าน ๓) ผู้นำชุมชนและประชาชนสามารถรวมตัวกันจัดกิจกรรมที่ก่อให้เกิดการสร้าง

^๔ ธานินทร์ ไชยเชษฐ์ และคณะ, “โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอนระยะที่สอง”, รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์, (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๐), หน้า บทคัดย่อ.

คุณค่าของโบราณสถาน เช่น กิจกรรม walk Rally ไหว้ศาล ๙ โบราณสถาน งานบวงสรวงเจ้าพ่อประตูป่า สัก และเจ้าแม่นางเซ็ง๔) รวบรวมเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ศิลปะ ความเชื่อ พิธีกรรม กลุ่มปัญญาที่เป็นอัตลักษณ์ และเอกลักษณ์ของเชียงแสนสมัยก่อนที่สูญหายไป และที่ยังคงอยู่จากผู้สูงอายุ ๕) กลุ่มเชียงแสนการท่องเที่ยวสามารถเป็นแกนนำในการจัดนำเที่ยวและมีรายได้จากการท่องเที่ยว^๕

๓) เพื่อนำเสนอรูปแบบการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการจัดการพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ตรงกับนโยบายของหน่วยงานต่าง ๆ ต้องการให้สถาบันการศึกษาองค์กรต่าง ๆ และชุมชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ฟื้นฟู มรดกทางศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยให้จัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน ส่วนนักเรียนและบุคคลที่เกี่ยวข้องมีความต้องการในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องการอนุรักษ์โบราณสถานโบราณวัตถุต่าง ๆ สอดคล้องกับงานวิจัยของ **มยุรี สุภังคณา** ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเพื่อเสนอแนวทางการอนุรักษ์วัดในชุมชนริมคลองอ้อม จังหวัดนนทบุรี” พบว่า ความสำคัญของโบราณสถานที่ทำการศึกษาอยู่ในระดับที่ค่อนข้างมากและส่วนใหญ่ได้รับการปฏิสังขรณ์แล้ว แต่คนในชุมชนเองไม่ได้มีบทบาทหรือมีส่วนร่วมในการกำหนดแนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานของตนเอง รวมไปถึงการที่ชุมชนส่วนใหญ่ยังไม่ตระหนักในการเป็นเจ้าของ ดังนั้น จึงเสนอแนะให้แนวทางสำหรับการอนุรักษ์โบราณสถานนั้น ควรให้ความสำคัญกับคนในชุมชนด้วย เพื่อเป็นการสร้างจิตสำนึกสร้างความสามารถเบื้องต้นในการดูแลรักษา ภายภาพของโบราณสถานและการเปิดโอกาสให้คนในชุมชน ได้เข้ามามีส่วนร่วมกำหนดแนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานในระดับชุมชนของตนเอง^๖ และ **ศิวาภรณ์ รัตนพันธ์** ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเพื่อเสนอแนะแนวทางการพัฒนาและอนุรักษ์วัดในกรุงเทพมหานคร” จากการศึกษาพบว่าวัดในกรุงเทพมหานครประสบปัญหาการถูกทำลายสภาพภูมิทัศน์ อันเนื่องมาจากกิจกรรมการใช้ที่ดินในบริเวณวัดที่มีลักษณะไม่เหมาะสม ทำให้ขาดความสงบและขัดต่อบทบาทในการเป็นศาสนสถาน การเพิ่มบทบาทของวัดในด้านการท่องเที่ยวที่ขาดการวางแผนอย่างระมัดระวังเป็นส่วนทำลายเอกลักษณ์ของวัด สภาพความเสื่อมโทรมของศิลปโบราณสถาน ซึ่งขาดการบำรุงอย่างถูกต้อง และผลกระทบจากสภาวะเป็นพิษของสิ่งแวดล้อมเมือง รวมไปถึงสภาพความแออัดทรุดโทรมของชุมชนแวดล้อมวัดมีส่วนทำให้วัดขาดความงาม บทบาทของวัดที่เคยมีต่อชุมชนในลักษณะสร้างสรรค์มีความสำคัญลดน้อยลง โดยมีสถาบันอื่นมารับหน้าที่แทน เช่น โรงเรียน สภาสังคมสงเคราะห์และบทบาทที่เพิ่มขึ้นในปัจจุบันคือการใช้วัดเป็นสถานที่จอดรถและการให้บริการทางด้านคมนาคม จึงกล่าวได้ว่าวัดมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นและทำให้เกิดความพรั่งพร้อม สืบสานภายในบริเวณวัด นอกจากนี้ความประพฤติอันไม่เหมาะสมของสงฆ์มีส่วนทำลายสภาพพจน์ที่ดี

^๕ สุณีย์ บริสุทธิ์, “การส่งเสริมความตระหนักของชุมชนเชียงแสนต่อคุณค่าด้านโบราณสถานเมืองเชียงแสน”, วารสาร FEU ACADEMIC REVIEW มหาวิทยาลัยฟาร์อีสเทิร์น, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๒ (ธันวาคม ๒๕๕๑-พฤษภาคม ๒๕๕๒): หน้า ๕๗.

^๖ มยุรี สุภังคณา, “การศึกษาเพื่อเสนอแนวทางการอนุรักษ์วัดในชุมชนริมคลองอ้อม จังหวัดนนทบุรี”, วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๔), หน้า ๑๑๗.

ของวัดที่มีต่อประชาชน การศึกษานี้จึงเป็นการศึกษาปัญหาของวัดและชุมชน และได้ให้ข้อเสนอแนะในการแก้ปัญหาดังกล่าว โดยจัดระดับปัญหาเป็น ๒ ระดับคือปัญหาในระดับวัดและปัญหาในระดับชุมชน เสนอให้ปรับปรุงสภาพแวดล้อมทางกายภาพ โดยเน้นการอนุรักษ์สภาพโบราณสถานสำคัญ และเสนอให้มีกิจกรรมเพิ่มเติมทางศิลปวัฒนธรรมไปถึงการพัฒนาชุมชน เพื่ส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างวัดและชุมชน นอกจากนี้ยังเสนอแนะแนวทางให้ภาครัฐเห็นความสำคัญในการอนุรักษ์มรดกของชาติ และเข้ามามีส่วนช่วยสนับสนุนอย่างจริงจัง เพื่อให้การปฏิบัติได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น^๗

ข้อเสนอแนะ

เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดสำหรับการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์และสังคมโดยรวม สำหรับการนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาวิจัยไปประยุกต์ใช้ คณะผู้วิจัยจึงแบ่งข้อเสนอแนะออกเป็น ๒ ส่วน คือ นำเสนอข้อเสนอแนะต่างๆ ในการนำผลการวิจัยไปปฏิบัติสำหรับผู้เกี่ยวข้อง และข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไป

๑. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปปฏิบัติสำหรับผู้เกี่ยวข้อง

คณะผู้วิจัยมีความเห็นเกี่ยวกับข้อเสนอแนะในการนำผลจากการวิจัยไปปฏิบัติสำหรับผู้เกี่ยวข้องเป็น ๓ ส่วน

ส่วนแรก เป็นข้อเสนอแนะในเชิงนโยบายสำหรับหน่วยงานหรือการสนับสนุนจากภายนอกชุมชน ซึ่งเป็นหน่วยงานภาครัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่งมีความจำเป็นที่หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องจะต้องสนับสนุนและเป็นผู้ที่ให้ข้อมูลความรู้ที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์ และกฎหมายที่เกี่ยวข้องแก่ชาวบ้าน มีการประสานงานกับหน่วยงานหลายฝ่ายและทุกครั้งที่จัดอบรม เปิดโอกาสให้ชาวบ้านแสดงความคิดเห็นเพื่อให้รัฐมีส่วนร่วมเพื่อหาทางออกให้กับประชาชน มีการจัดสิ่งอำนวยความสะดวกและสาธารณูปโภคต่างๆ ให้ทั่วถึง เช่น ถนนหนทาง แสงสว่าง ป้ายข้อมูล ป้ายบอกทาง การซ่อมบำรุงหรือบูรณะ เป็นต้น ควรมีการจัดทุนหมุนเวียนที่เกิดจากภาครัฐและเอกชนที่เข้ามาช่วยเหลือ ในการถวายพระสงฆ์สามเณรหรือจ้างชาวบ้านเข้ามาดูแลความสะอาด รักษาความปลอดภัยให้แก่นักท่องเที่ยวตามแหล่งโบราณคดี และสนับสนุนงบในการจัดอบรมยุวมัคคุเทศก์ หรือสนับสนุนเงินทุนในการวิจัยเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนแก่ชุมชน ขอความร่วมมือกับมัคคุเทศก์ท้องถิ่นที่นำนักท่องเที่ยวมาเที่ยวชมโดยให้อธิบายความรู้และความสำคัญของโบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพอย่างครบถ้วนเพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำคัญทางประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาที่มีต่อท้องถิ่น และที่สำคัญคือ กระทรวงศึกษาธิการควรส่งเสริมให้สถาบันการศึกษาในชุมชนจัดทำหลักสูตรประวัติศาสตร์

^๗ ศิวาภรณ์ รัตนพันธ์, “การศึกษาเพื่อเสนอแนะแนวทางการพัฒนาและอนุรักษ์วัดในกรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการวางแผนเมือง, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๐๗.

ท้องถิ่น เพื่อให้ความรู้และปลูกฝังจิตสำนึกให้กับนักเรียน อันจะนำไปสู่การเรียนรู้ และการอนุรักษ์และพัฒนาอย่างยั่งยืนได้ในอนาคต

ส่วนที่สอง เป็นข้อเสนอแนะสำหรับชุมชน ที่ควรมีการปลูกฝังจิตสำนึกในการอนุรักษ์โบราณสถาน พื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ให้กับประชาชน เด็กหรือเยาวชน มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถาน พื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวมีการจัดอบรมให้ความรู้แก่คนในชุมชน เพื่อการเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจทางด้านประวัติศาสตร์พุทธศิลป์ วัฒนธรรมและสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีหรือแหล่งศิลปกรรม มีการจัดประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวอย่างจริงจัง จัดสภาพภูมิทัศน์รอบๆ แหล่งโบราณคดีให้เหมาะสม มีการจัดทำหนังสือหรือสื่อภาพเคลื่อนไหวรวมทั้งเว็บไซต์แนะนำสถานที่ท่องเที่ยวในบริเวณใกล้เคียง ผู้นำชุมชนเองต้องเป็นผู้นำในการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถาน พื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ให้ความรู้ชาวบ้านในการคอยสอดส่องดูแลช่วยเจ้าหน้าที่ และจัดกิจกรรมในลักษณะการท่องเที่ยวและพัฒนาโบราณสถานโดยชุมชนร่วมมือกัน

ส่วนที่สาม เป็นข้อเสนอแนะสำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งควรร่วมมือและประสานงานกับกรมศิลปากร ในการเฝ้าระวังการบุกรุกและทำลายแหล่งโบราณคดี ช่วยดูแลสภาพทางพืชที่ปกคลุมแหล่งโบราณคดีหรือแหล่งศิลปกรรมให้สะอาด ระเบียบร้อยและพัฒนาภูมิทัศน์ กำหนดวิสัยทัศน์ในโบราณสถาน พื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ อย่างชัดเจนเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ควรดำเนินการขยายเครือข่ายในการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์ และการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีเพิ่มมากขึ้น และนำเครือข่ายนั้นมาร่วมมือกันในการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีในท้องถิ่นนำมาเป็นทุนทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เพื่อมารับใช้ชุมชนท้องถิ่น โดยการพัฒนา ส่งเสริมอาชีพ เพิ่มรายได้จากสิ่งที่มีอยู่ต่อไป

๒. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

ในการศึกษาวิจัยตามโครงการวิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์” ได้สรุปแนวการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ทั้งจากการสัมภาษณ์และการประชุมเชิงปฏิบัติการ และการสร้างเครือข่ายวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์นั้น ชุมชนมีความต้องการที่จะให้มีปลูกฝังจิตสำนึกในการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีให้กับประชาชน พระสงฆ์สามเณร เด็กหรือเยาวชนให้มีส่วนร่วมในการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยว และการจัดอบรมให้ความรู้แก่คนในชุมชน เพื่อการเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจทางด้านประวัติศาสตร์และสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดี

ส่วนแนวทางการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ในเชิงนโยบายและการสนับสนุนจากภายนอก ผลการวิจัยพบว่า หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องควรสนับสนุนงบประมาณในการจัดอบรมยุวมัคคุเทศก์ หรือสนับสนุนเงินทุนในการวิจัยเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนแก่ชุมชน และสถาบันการศึกษาในชุมชนควรจัดทำหลักสูตรประวัติศาสตร์ท้องถิ่น หรือกิจกรรมเสริมหลักสูตรที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดี พระพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ใน

ท้องถิ่น เพื่อให้ความรู้และปลูกฝังจิตสำนึกให้กับนักเรียน ซึ่งสมควรที่จะได้รับการศึกษาวิจัยต่อยอดองค์ความรู้และแนวทางการอนุรักษ์พัฒนาที่ได้จากการวิจัยในโครงการที่ผ่านมาเพื่อให้เกิดประโยชน์ในเชิงรูปธรรมหรือในเชิงปฏิบัติอย่างสูงสุดแก่ชุมชนท้องถิ่นและประเทศชาติ

ดังนั้น คณะผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวข้องกับการนำองค์ความรู้และการมีส่วนร่วมของวัดและชุมชนในการอนุรักษ์โบราณสถานพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ เชิงบูรณาการที่ได้ในเชิงปฏิบัติการมากยิ่งขึ้น โดยให้เข้าถึงชุมชนและกลุ่มเป้าหมายที่เป็นกำลังสำคัญของสังคมท้องถิ่นต่อไป นั่นก็คือ เยาวชน และควรต่อยอดการศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์และพุทธศิลป์ของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนามาเชื่อมกับการศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชุมชนรอบๆ แหล่งโบราณคดี ซึ่งจะทำให้เยาวชนอยากเรียนรู้และเข้าใจความเป็นมาของท้องถิ่นตนเองได้มากยิ่งขึ้น

ด้วยเหตุนี้ หากมีการศึกษาวิจัยต่อไป ควรเป็นการศึกษาวิจัยที่เห็นความสำคัญและความจำเป็นอย่างเร่งด่วนในการศึกษาและปลูกฝังจิตสำนึกในการตระหนักรู้เกี่ยวกับการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์ และการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ก่อนที่แหล่งโบราณคดีเหล่านี้จะถูกทำลายโดยการกระทำของประชาชนที่ปราศจากความรู้ความเข้าใจ โดยดำเนินการศึกษารวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับชุมชนโบราณและแหล่งโบราณคดี เพื่อประยุกต์ใช้เสริมหลักสูตรการเรียนการสอนในสถานศึกษา สำหรับนักเรียนนักศึกษา เยาวชน ตลอดจนประชาชนในท้องถิ่นและนักท่องเที่ยว ได้เกิดความรู้ความเข้าใจและความภาคภูมิใจ นำไปสู่ความร่วมมือร่วมใจที่ลุ่มลึกในการดูแลและอนุรักษ์แหล่งโบราณคดี แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ตลอดจนมรดกทางวัฒนธรรมที่บ่งบอกถึงความเจริญรุ่งเรืองของท้องถิ่น อันจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาด้านต่างๆ สืบต่อไป

ในขณะเดียวกัน ก็ควรมีการศึกษาวิจัยในลักษณะพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์ พระพุทธศาสนา แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีตามพื้นที่อื่น ๆ ในเขตจังหวัดเพชรบูรณ์ หรือจังหวัดใกล้เคียงควบคู่กันไปด้วย เพราะแหล่งโบราณคดีอื่น ๆ ก็อยู่ในสภาพที่ถูกรุกรานทำลายและละเลยจากประชาชนและหน่วยงานภาครัฐ รวมทั้งการศึกษาค้นคว้าวิจัยข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ให้เกิดขึ้น จะได้เป็นการขยายผลการศึกษาและเกิดการกระตุ้นในการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาหรือแหล่งโบราณคดีอื่นๆ ซึ่งถือเป็นแหล่งเรียนรู้และเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ควรอนุรักษ์และสืบทอดให้คงอยู่คู่ท้องถิ่นและประเทศชาติสืบไป

เอกสารอ้างอิง

ธานินทร์ ไชยเย็น และคณะ. “โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอนระยะที่สอง”. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), ๒๕๕๐.
พระครูวัชรสุวรรณาทธ ธรรมโชโต (ลูกซุบ). “การประยุกต์ใช้อิทธิบาทธรรมเพื่อส่งเสริมกลยุทธ์การอนุรักษ์โบราณสถานของพระสังฆาธิการสนเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค ๑๕”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ ดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

- ภัททิรา นวลปลอด. การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางโบราณสถานโบราณวัตถุ : กรณีศึกษาความคิดเห็นของ
เยาวชนในจังหวัดปราจีนบุรี. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๓.
- มยุรี สุภังคณาช. “การศึกษาเพื่อเสนอแนวทางการอนุรักษ์วัดในชุมชนริมคลองอ้อม จังหวัดนนทบุรี”.
วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๕.
- ศิวาภรณ์ รัตนพันธ์. “การศึกษาเพื่อเสนอแนวทางการพัฒนาและอนุรักษ์วัดในกรุงเทพมหานคร”.
วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการวางแผนเมือง. บัณฑิตวิทยาลัย:
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๕.
- สุณีย์ บริสุทธิ์. “การส่งเสริมความตระหนักของชุมชนเชียงใหม่ต่อคุณค่าด้านโบราณสถานเมืองเชียงใหม่”.
วารสาร FEU ACADEMIC REVIEW มหาวิทยาลัยฟาร์อีสเทอร์น. ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๒ (ธันวาคม
๒๕๕๑-พฤษภาคม ๒๕๕๒).
- เอกสารนำชมอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ. จัดทำโดย ฝ่ายงานวิชาการ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ
สำนักศิลปากรที่ ๔. ลพบุรี: กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๕๙.

ประวัติผู้วิจัย

๑. ชื่อ-นามสกุล

ภาษาไทย นายณรรุณ กุลผาย

ภาษาอังกฤษ Mr. Narun Kulpay

๒. หมายเลขบัตรประจำตัวประชาชน ๕-๖๗๐๓-๐๐๐๗๓-๗๗-๗

๓. ตำแหน่งปัจจุบัน อาจารย์

๔. หน่วยงานและสถานที่ติดต่อได้สะดวก

วิทยาลัยสงฆ์พ่อขุนผาเมือง เพชรบูรณ์เลขที่ ๙๑ ถนนพิทักษ์ ตำบลหล่มสัก อำเภอหล่มสัก
จังหวัดเพชรบูรณ์ รหัสไปรษณีย์ ๖๗๑๑๐ โทรศัพท์ ๐-๕๖๗๐-๒๑๗๒

๕. สถานที่อยู่ที่ติดต่อได้สะดวก

ที่อยู่เลขที่ ๑/๑ หมู่ที่ ๒ ตำบลน้ำซุน อำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ รหัสไปรษณีย์ ๖๗๑๑๐

๖. ประวัติการศึกษา

- น.ธ.เอก (พ.ศ. ๒๕๕๐)
- ปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (๒๕๕๐)
- ปริญญาโท พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พธ.ม) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (๒๕๕๕)

๗. สาขาวิชาการที่มีความชำนาญ (แตกต่างจากวุฒิการศึกษา) ระบุสาขาวิชาการ

- สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

๘. ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานวิจัยทั้งภายในภายนอกประเทศ

หัวหน้าโครงการวิจัย งานวิจัยที่ทำเสร็จแล้ว : งานวิจัยที่กำลังทำ